00079966

BOMBAY BRANCH
OF THE
ROYAL ASIATIC SOCIETY
TOWN HALL, BOMBAY.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 02 July, 2018

ARISTOTELIS
DOCTRINÆ MORALIS,

EX

DECEM LIBRIS ETHICORUM AD NICOMACHUM

COLLECTA,

PRO ACADEMIA ARGENTINENSI,

EPITOME,

PER

79966

THEOPHILUM GOLIUM,

PROFESSOREM ETHICUM.

Adjectus est ad calcem aureus ejusdem Aristotelis Libellus

ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΙΩΝ,

HOC EST,

DE VIRTUTIBUS ET VITIIS

SIMONE GRYNÆO IN[illegible]TE.

EDITIO NOVA.

OXONII.

EXCUDEBAT [illegible]

IM ENS[illegible]

Q f 27

00079966

GENEROSO DOMINO

D. GUNDACCARO

BARONI A TANBERG,

DOMINI IN AUROLITZMIINSTER, ET OFFENBERG, &C.

THEOPHILUS GOLIUS S. P. D.

QUI in Sapientiæ studio primas illi parti tribuendas esse existimant, quæ de hominis vita moribusque agit: isti et sentire præclare, et vere judicare videntur. Etenim si quæ ita necessaria, ut carere iis nequeamus, sunt excolenda: Quis non huic Scientiæ palmam daret, nisi illud qui ignorat, Sine prudentia, justitia, cæterisque virtutibus, nec hominum olim cœtus institui potuisse, nec institutos adhuc hodie servari? Si quo quidque; finem nobiliorem propositum habet, eo et ipsum nobilius atque illustrius censetur: ecquæ cum morum hanc in arenam descendere disciplina audet, cui felicitas, et summum hominis bonum propositum est; *Quo ignorato*, ut præclare quodam in loco Cicero scribit, *vivendi ratio omnis ignoratur, erroque tantus consequitur, ut, quem sese in portum homines recipiant, scire*

minime queant; nec vel vitæ viam, vel officiorum conformationem ullum teneant? Siqua ejusmodi sunt, ut sine his reliqua, quæ in bonis numerantur, usum sui aut nullum, aut perversum præbeant: Quis non in Ethicorum castris lubens mereret, qui, quonam pacto et seipsum et alia recte nosse, atque usurpare homo possit, soli docent; ita quidem, ut, nisi quis ab horum præceptis instructus paratusque fuerit, illis omnibus haud secus atque stricto furens gladio, inque cum suam tum aliorum perniciem utatur?

Verum *Facile*, ut ille ait, *merx proba emptorem reperit*: ut nec istud in controversiam venit, quonam potissimum ex autoribus illa discenda sint. Est hæc Socrati a veteribus laus tributa, quod hanc Philosophiæ partem primus a cœlo deductam privatas subire domos coëgerit. Et notum illud apud Ciceronem Varronis de eodem judicium est, quod primus a rebus occultis, et a natura ipsa involutis, in quibus omnes ante eum Philosophi occupati fuerunt, ad vitam communem Philosophiam adduxerit: cum de rebus bonis ac vitiis, omninoque de rebus bonis ac malis quæreret. Sunt qui plurimum hac in re Pythagoræ, Simmiæ, Thebano Cebeti, aliis tribuunt. Illud interim nemo, opinor, negabit, Aristotelem, ut in plerisque omnibus, ita hac quoque Philosophiæ parte, præceptore suo

Platone, cæterisque, si non inventione, saltem docendi via atque ratione superiorem extitisse; plane, plene, perspicue omnia tradidisse ea, quæ ad singulorum hominum mores rite informandos, et ad rem cum familiarem gubernandam, tum capessendam publicam utilia, atque necessaria esse videntur.

Itaque laudandum cum primis Senatus Academici apud nos est institutum: qui μέθοδον, et docendi rationem, a clarissimo illo viro, communique nostro præceptore, D. Joanne Sturmio præscriptam secutus, fontes tradi ipsos in artibus, atque scientiis, sed non negligi interim εἰσαγωγὰς et compendia cupit: hocque in mandatis mihi dedit, ut ea præcepta morum, quæ ab Aristotele ad filium suum Nicomachum decem libris scripta sunt fusius, et a me hactenus in scholis nostris explicata, paucis comprehenderem.

Etsi enim Compendia hodie a nonnullis appellentur Dispendia, et fiant, atque sint revera talia; cum his contenta, inanique οἰήσει ac persuasione inflata juventus, de solidæ eruditionis paranda supellectili curam, cogitationemque omnem abjicit; sæpe quoque eorundem cum varietate, tum copia, magis sese impedit, quam expedit: tamen non propterea hæc damnanda, atque rejicienda prorsus sunt, cum ad discendum adolescentes acuant, atque exuscitent, memoriam

juvent, tyrones viæ ignaros quasi manu ad fontes ducant, maxime si ab iisdem præceptis, verbis, docendique ratione non procul abfuerint. Quæ quidem in hac Epitome textum Aristotelicum secutus observare conatus sum: utrum vero præstiterim, necne, judicabunt ii, qui in hoc genere studii versati sunt; dextere quoque judicare et volunt, et possunt. Institutum certe hac in re illud meum fuit, Senatus nostri Academici voluntati ac mandato satisfacere, juventutis doctrinæ morum cupidæ commoda provehere, eidem occasionem præbere, ut majori cum utilitate, addo etiam voluptate, quæ sunt in libris illis decem ad Nicomachum ab Aristotele tradita, legant; indeque quasi a limpidissimo fonte, ad Politicæ finem Beatitudinem, ad virtutis cum ortum tum definitionem, ad actionum fontes ad virtutes in more rationeque positas, ad amicitiæ genera varia, ad voluptates pertinentia hauriant.

Tuo vero, Generose D. Baro Gundaccare, nomini cur hanc a me conscriptam Epitomen in aliorum manus pervenire, et sic Tui memoriam apud nostros quodam modo perpetuam extare voluerim: sunt quæ me moverunt causæ plurimæ. Triennium jam in nostro Academia studiorum gratia commoraris, atque ita commoraris ut non modo in Tui amorem pellicias omnes eos, qui de ingeniis judicare aliquid possunt, sed et in ἐπισημασίαν,

atque admirationem alios rapias. Non ventosa, inque labiis solum natans tibi sapientia placet: solida te instruere eruditione, ac doctrina conaris: veram Dei commendatam tibi cognitionem habes: cum Juris illo amplissimo, augustissimoque studio, disserendi, dicendique facultate, antiquitatis scientia, Philosophiam etiam conjungis: non quæ de vita ac moribus tradita sunt negligis, verum ex scholis partim publicis partim privatis studiis addiscis. Id quod fateri necesse est omnes eos, qui vel in collocutionem tecum de re literaria venerunt, vel publice de ejusmodi materiis te subtiliter, acute, eleganter, ornateque disserentem, dicentemque audiverunt.

Intelligis nimirum sola inani linguæ volubilitate, verborumque profluentia, ac nugis canoris, neminem viris prudentibus atque doctis placere posse. Probas id quod optimus et sentiendi et dicendi magister Cicero quodam in loco scribit: *Nihil de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de charitate patriæ, nihil de rebus bonis aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quæ sæpe in causas cadunt, graviter, ample, copiose dici, et explicari sine morali Philosophia posse.* In mentem tibi Generosus D. parens D. Joannes Georgius venit: qui, in vivis

dum fuit, non ob generis solum splendorem, ac virtutes eximias, verum etiam eruditionem atque doctrinam egregiam, charus omnibus extitit: post morte præmatura abreptus, triste Sui apud eosdem desiderium reliquit. Ob oculos exemplum Fratris Generosi D. Joannis Henrici versatur, qui, quamdiu licuit, in studiis totus fuit: nec adhuc voluptatem ulla ex re alia majorem, quam literis, literatorumque conversatione percipit. Pleno te gradu ingressum, accurrentem magis magisque incitat, is cujus et tecto, et mensa, et institutione triennium jam uteris, clarissimus vir Melchior Junius, Academiæ nostræ Rector, et Eloquentiæ Professor: qui illud sæpe inculcat, quod prudentes asserunt, et tu tua sponte verum esse credis, Rem esse quidem præclaram, insigni, *nobilique natum familia esse*; sed nec stemmata prodesse, nec fumosas majorum imagines conducere, si male aut inscite vivatur: neque plura discenda, tenendaque quam iis esse, quorum doctrina atque eruditio pluribus sit præfutura. Memor et voluntatis olim paternæ, et admonitionum nobilissimorum Tuique amantissimorum tutorum, D. Gundaccari Taimeri in Mulheim ac Hagenaw, et D. Henrici a Taufkirchen, &c. expectationis suscitatæ, et ingenii, cæterorumque donorum, quæ in te DEUS OPT. MAX. contulit, facis quod

facis. Ita studes, ut exemplo præeas bono etiam inferioris ordinis atque conditionis adolescentibus, qui studiorum causa apud nos versantur: magnum aliquando in te præsidium Patria, ornamentum Familia, decus Respublica hæc literaria est habitura. Ita vivis ut, quæ tractas studia, moribus exprimas: nemo bonus ac erectis generosisque favens ingeniis reperiatur, qui non votis atque ominibus secundis vitam, studia, actionesque tuas cunctas prosequatur. Me profecto hæc, aliaque plura, quæ lubens latere nunc patior, moverunt: ut, cum alia ratione meam in te testatam facere observantiam non possem, hanc Moralis doctrinæ Epitomen, tuo dicatam nomini, lucem adspicere vellem. Quod meum factum boni ut consulas, solitaque cum me, tum *Academiam nostram hanc totam* benevolentia complectaris, *etiam* atque etiam rogo.

Vale. ARGENTORATI *Calend. Septemb. Anno recuperatæ per* CHRISTUM *salutis*, MDXCII.

AD STUDIOSOS ADOLESCENTES,

DE COMPENDIO ETHICO CLARISSIMI VIRI

THEOPHILI GOLII

SENIORIS Νουθετικόν.

ARDUA quid possit virtus, quem præbeat usum
Doctrinæ morum pagina culta Sophῶn;
En bene contractum liquidis de fontibus omne,
Golius optata nunc brevitate docet:
Golius ille bonus morum formator, honesti
Custos, Pierii gloria rara chori.
Discite, felices juvenes: jam discite, quid sit
Utile, quid Rectum, quod Probitatis iter.
Sic facili radix vitiorum evulsa labore,
Causa minus sortis deterioris erit.

ALIUD.

ΤΡΗΧΥΣ μὲν ζαθέης ἀρετῆς ὁδός· αὐτὰρ ἐκείνης
Ἴχνια σοὶ δείξει ΓΩΛΙΟΣ ἀπλανέα.

Philippus Glaserus J. U. D.
Profess. Histor. Argent. F.

CLARISSIMO VIRO

D. M. THEOPH. GOLIO

SENIORI, PROFESSORI ETHICO, PRÆCEPTORI SUO.

QUAM tua sit studiis Juvenum solertia, GOLI,
Utilis, et publicis commoda rebus eat:
Dicere si nolit schola patria; dicet abunde
Fama per Europæ jam tua nota plagas.
Testabuntur idem, ad Latias Graiasque Camænas
Fecerunt primum te duce quotquot iter.
Antea quæ spinis, et acutis aspera dumis
Semita erat, cura planior illa tua est.
Nunc etiam haud fessus, quamvis ætate senecta,
Procuras publicæ commoditatis opus.
Phœbicolis donas grata brevitate libellum,
Quo Stagireas non male prodis opes:
Quale decus, monstrans, virtutis; qualis honesti
Splendor; quod vitæ prosperioris iter.
Macte, senex venerande, animo, curaque fideli:
Sic præsens, sic te postera turba canet.

M. Josephus Langius Cæsaremontanus.

AD EUNDEM.

MAXIMUS ingenio, præstanti flumine mentis
Ille *Stagirites*, quem stupet omne solum;
Gnatum Nicomachum veluti bene moribus auxit,
Felix quo vitam transigat ipse suam:
Sic etiam sobolem quam *Sturmius* ille beatus
Progenuit, *Goli*, moribus instituis.
Denis namque libris claris abstrusa resolvis,
Quotquot Aristotelis grande volumen habet.
Et fugienda bonis, faciendum quidque beatis,
Omne velut magnus Dædalus arte doces.
Hinc meritæ laudis tibi cuncti munia pandunt,
Quot fovet Ascræus, Pieriusque chorus.
Hinc merito ingenii vivet post funera virtus:
Dignum laude virum Musa perire vetat.

Sebastianus Prenner M. Bavarus.

QUÆSTIONES

IN PROLEGOMENA

ETHICORUM ARISTOTELIS AD NICOMACHUM.

Quo nomine Doctrina Moralis a Græcis appellatur?

ARISTOTELES in libro secundo Ethicorum, cap. i. ait hanc doctrinam a Græcis nominatam esse Ἠθικὴν, ἀπὸ τοῦ ἔθους, *Ab assuefactione:* vel ἀπὸ τῶν ἠθῶν, *A moribus*, mutata vocali brevi ε in vocalem longam η. Quoniam per assuefactionem et consuetudinem mores paulatim formantur et mutantur.

Quot modis vocabulum τῆς ἠθικῆς accipitur?

Vocabulum ETHICÆ duobus modis usurpatur: vel enim *accipitur Generatim*, pro tota Philosophia Practica; vel *Specialiter*, pro ea parte Philosophiæ, qua singulorum hominum mores et actiones secundum virtutem informantur.

Quot sunt partes Philosophiæ Practicæ?

Philosophia Practica in tres partes distribuitur. Quarum Una speciali nomine ΗΘΙΚΗ appellatur: qua ostenditur, quodnam sit officium viri boni. Altera vocatur ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ; qua ostenditur, quod sit officium boni patris familias.

Tertia nominatur ΠΟΛΙΤΙΚΗ; qua traditur officium boni civis, et boni magistratus.

Quid est Ethica?

Ethica, ἡ ἠθικὴ, est doctrina seu præceptio de externis moribus et actionibus secundum virtutem ita instituendis: ut, quoad fieri possit, homo in hac civili vita bene beateque vivat. Cic. lib. i. et v. de Finibus, eam breviter definit, Quod sit *Ars vivendi;* aut, *Doctrina bene vivendi.*

Quis est Scopus hujus Doctrinæ?

Scopus hujus doctrinæ est, tradere præcepta recte et secundum virtutem vivendi: et ostendere quid in actionibus sit honestum, vel turpe; quid naturæ hominis conveniens, aut repugnans.

Quis est Finis hujus Doctrinæ?

Finis hujus doctrinæ est: ut homines his præceptis obtemperantes, in hac civili societate bene beateque inter se vivere possint.

Quod est Objectum hujus Doctrinæ?

Objectum circa quod hæc doctrina versatur, sunt mores et actiones totius vitæ humanæ secundum virtutem conformandæ.

Quæ est Utilitas hujus Doctrinæ?

Etsi hæc doctrina de vita recte instituenda, et de ratione consequendæ Beatitudinis, admodum sit imperfecta, si ad normam Christianæ Ethicæ, hoc est, sacrarum literarum examinetur: tamen permagna et multiplex est ejus *Utilitas* in vita civili; adeo ut Cic. in lib. iii. Offic. scribat, *Nullum esse in Philosophia locum feraciorem, nec uberiorem, quam hunc, qui est de officiis: a quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur.*

Quæ sunt ergo Præcipuæ Utilitates hujus Doctrinæ?

Tres. Quarum *Prima utilis* est homini *Quoad seipsum:* ut inde cognoscat, quid naturæ, præstantiæ, atque excellentiæ hominis maxime sit conveniens, aut repugnans; et hoc modo discat id, quod, ut Cicero ait, difficillimum est, τὸ ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ, Seipsum Nosse.

Quæ est Altera utilitas?

Deinde, Utilis est hæc doctrina homini *Quoad alios,* cum quibus vivit, et conversatur. Ostendit enim quodnam sit officium viri boni erga alios, tam in privata et quotidiana conversatione, quam in publica et civili vita: quibus nimirum officiis vinculum civilis societatis sit conservandum.

Quæ est Tertia utilitas?

Tertio, Habet hæc doctrina etiam peculiares quasdam utilitates *In aliis scientiis et facultatibus:* veluti in *Theologia,* in explicatione secundæ tabulæ Decalogi. Præcipue vero in *Jurisprudentia:* continet enim fontes, et primas demonstrationes juris atque legum. Eam ob causam *Cic.* in lib. i. de Legib. inquit, *Juris disciplinam non a Prætoris edicto, neque a XII Tabulis, sed penitus ex intima Philosophia hauriendam esse, eamque ab hominis natura repetendam: et qui aliter jus civile tradunt, eos non tam justitiæ, quam litigandi tradere vias.*

Existimasne hanc partem Philosophiæ, ab Ethnico Philosopho traditam, posse in Scholis Christianorum utiliter retineri, et explicari?

Maxime. Etsi enim recte vivendi præcepta purius et salubrius hauriantur ex fontibus Israël,

hoc est, ex sacris literis: nihilominus tamen possunt etiam hæc Ethnicorum Philosophorum præcepta utiliter retineri: eâ videlicet conditione, ut divina seu Christiana Ethica, tanquam domina præluceat, et præcedat; hæc autem profana et Philosophica Ethica, tanquam famula et ministra subsequatur, ac illius lumine regatur.

Suntne hi decem libri, qui in Scholis explicantur, ab ipso Aristotele conscripti?

Etiamsi Cicero in libro quinto de Finibus videatur aperte affirmare, hos libros non ab ipso Aristotele, sed ejus filio Nicomacho fuisse conscriptos: tamen non solum ipsa inventio, methodus, ἐργασία, φράσις, ac probandi ratio repræsentant Aristotelicum ingenium et acumen; verum etiam ipse Aristoteles videtur hos libros pro suis agnoscere. Nam et in aliis suis scriptis etiam istorum librorum mentionem facit: et in his ipsis libris lectorem remittit ad posteriora *Analytica*: denique in fine hos libros connectit cum *Politicis*; quos ab ipso Aristotele conscriptos esse, extra controversiam est. De his consule lib. ii. cap. 1. lib. vii. *Pol.* cap. 1. lib. i. *Metaph.* cap. 1. lib. v. *Eth.* cap. 2. lib. vi. *Eth.* cap. 2.

Quare igitur inscribuntur Ethica Nicomachia, si non sunt a Nicomacho conscripta?

Hoc factum est ad differentiam reliquorum duorum voluminum, quæ inter opera Aristotelis recensentur; in quibus idem argumentum tractatur: quorum unum continet octo libros, qui appellantur *Ethica Eudemia*: alterum continet duos libros, qui dicuntur *Magna Moralia*. Hi autem inscribuntur *Nicomachia*, quia ab Aristotele scripti sunt ad filium Nicomachum.

Quod est argumentum horum librorum?

Argumentum horum librorum ex ipsa inscriptione, seu titulo facile intelligitur. Inscribuntur enim ἠθικά· quia in illis agitur περὶ τῶν ἠθῶν, *de moribus*, et virtutibus moralibus, earumque actionibus.

Quot sunt præcipua capita omnium eorum, quæ in his libris explicantur?

Aristoteles in postremo libro, capite sexto, et nono, totam hanc doctrinam restringit ad quatuor capita. Quorum Primum est de Beatitudine, et felicitate Politica seu Civili, tanquam Fine hujus doctrinæ: De hac autem agitur in toto primo libro, et in fine postremi libri. Alterum caput est de Virtute, tanquam Causa Efficiente Beatitudinis: de hac agitur a secundo libro, usque ad undecimum caput septimi libri. Tertium caput est de Amicitia, quæ virtuti admodum est similis: de ea agitur in octavo et nono libro. Quartum caput est de Voluptate, quæ est individua Comes et socia Beatitudinis: de hac agitur partim in fine septimi, partim in principio decimi libri.

Qua autem methodo utitur in horum omnium explicatione?

Methodo ἀναλυτικῇ. Nam initium facit a Fine hujus doctrinæ, tanquam a toto, nempe a Beatitudine: atque hunc Finem proponit primum per Definitionem; deinde per ἀνάλυσιν omnes partes Definitionis examinat, investigando causas, modos, et rationes, quibus iste Finis possit ab homine comparari. Tandem rursus in hoc ipso toto, hoc est, in Beatitudine hanc doctrinam claudit: ita ut ipsa ἐργασία, *tracta-*

tio, sit quodammodo κυκλοειδὴς, *circularis*, et proinde perfecta.

LIBER I.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes primi libri?

IN primo libro Aristoteles agit de Fine Doctrinæ Moralis, qui vocatur BEATITUDO, seu felicitas Civilis. Dividitur in tres partes: in προοίμιον, *Exordium*, ἔκθεσιν, *Expositionem*; et in ἐπίλογον, *Conclusionem*.

Quid agit in Exordio?

Exordium continetur tribus primis capitibus: in quibus hæc tria explicantur. Primum, *An sit ultimus aliquis finis actionum humanarum.* Deinde, *Qua methodo et ratione hic finis sit explicandus.* Tertio, *De idoneo auditore hujus doctrinæ.*

Quid agit in altera parte hujus libri?

A quarto capite usque ad postremum caput continetur *Explicatio* ultimi finis hujus doctrinæ: Nempe, *Quod sit ejus nomen: Quæ hominum de eo opiniones: Quæ ejus Definitio, tam Nominis, quam Rei: Quæ ejus Causa Efficiens: Quale denique bonum.*

Quid in Epilogo agit?

In postremo capite hujus libri claudit quæstionem de *Ultimo Fine:* et, præmissa duplici *divisione*, una, *Animi humani*, qui est subjectum virtutum; altera ipsius *Virtutis:* aditum sibi facit ad Virtutum explicationem.

CAP. I.

Quare Aristoteles auspicatur Doctrinam Moralem a quæstione de Fine?

QUIA doctrina hæc est *Practica*, hoc est, referenda est ad actionem: *Finis* autem in omni actione præcipue consideratur; utpote a quo actio ipsa informatur, æstimatur, et denominatur. Præterea *Finis* in actionibus habet rationem principii, ut inquit *Aristoteles*, infra lib. vi. cap. 5. αἱ ἀρχαὶ τῶν πρακτῶν τὸ οὗ ἕνεκα τὰ πρακτὰ, id est, *Principium in rebus gerendis est ipse Finis, cujus gratia actiones suscipiuntur.*

Estne aliquis Finis rerum et actionum humanarum?

Est: quod sic probo. *Quicquid* in omni arte, doctrina, seu docendi ratione, electione, et actione, præcipue ab hominibus spectatur, et expetitur: illud necesse est esse in rebus humanis. *Siquidem ejus quod non est*, nulla potest esse expetitio: quemadmodum etiam vulgo dicitur, *Ignoti nulla cupido. Sed Finis*, tanquam bonum quoddam, in omni arte, doctrina, seu docendi ratione, electione, et actione expetitur. *Igitur* necesse est esse *Finem* aliquem in rebus humanis. *Minor* probatur ex utriusque, nempe BONI et FINIS, definitione. BONUM enim definitur esse *id, quod omnia expetunt.* FINIS autem est, ut Aristot. inquit in lib. ii. Post. cap. 9. *Bonum quoddam, cujus gratia aliquid fit, vel a natura, vel ab arte.*

Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος.

Estne tantum unus, an vero sunt plures Fines rerum humanarum?

Quia plures et diversæ sunt res, actiones,

artes, atque scientiæ; quarum singulæ habent suos proprios fines: ideo etiam necesse est, plures et diversos esse fines in rebus humanis.

Quæ est finium differentia?

Διαφορὰ δέ τις φαίνεται τῶν τελῶν.

Primum, Fines alii dicuntur ἐνέργειαι, qui in sola operatione conquiescunt et terminantur; ut est contemplatio, meditatio, deambulatio: Alii dicuntur ἔργα, id est, opera, quæ ex operatione sunt effecta; ut domus est opus architecti, olla est opus figuli.

Deinde, Fines alii sunt *Ultimi*, qui vocabulo metaphorico *Architectonici* nominantur; quia instar architecti gubernant totam actionem: alii sunt *Intermedii*, per quos ad ultimum finem pervenitur.

Qui fines ex his sunt præstantiores?

Primum, τὰ ἔργα sunt præstantiora ipsis operationibus: in iis nimirum artibus, in quibus operationes propter opera suscipiuntur. Deinde Ultimi fines *semper sunt præstantiores* finibus intermediis: quoniam illi propter se, hi autem propter illos expetuntur.

CAP. II.

Εἰ δή τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν.

Estne unus aliquis ultimus finis rerum et actionum humanarum?

EST.

Quomodo ille definitur?

Ultimus finis est, qui propter se expetitur, et omnia propter illum. Atque ideo dicitur esse finis bonorum, et summum bonum. De hoc fine Cic. lib. i. de Finibus, ait, *Quærimus hic quid sit extremum, quid ultimum bonorum: quod om-*

nium Philosophorum sententia tale esse debet; ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam.

Quare necesse est statuere ultimum aliquem finem?

Quoniam, nisi talis aliquis esset finis, tum appetitus humanus progrederetur in infinitum, semper unum bonum propter aliud expetendo: atque hoc modo redderetur irritus atque vanus; quia nihil haberet, in quo conquiesceret: et per consequens, videretur frustra homini a natura esse datus. Quod est absurdum: siquidem *Deus et Natura nihil faciunt frustra.*

Estne hujus finis cognitio homini utilis?

Cognitio ultimi finis magnum momentum habet ad vitam recte instituendam. Est enim veluti scopus, ad quem homo suas actiones, atque adeo totam vitam debet dirigere. Ideo Cic. lib. iv. Academ. ait, *Omnis ratio vitæ definitione summi boni continetur.*

Ἆρ' οὖν καὶ πρὸς τὸν βίον ἡ γνῶσις αὐτοῦ μεγάλην ἔχει ῥοπήν;

Ad quam scientiam proprie pertinet ultimi finis inquisitio et explicatio?

Ad Politicam: quæ quia est præstantissima, ideo etiam merito ad eam pertinet præstantissimi finis inquisitio et explicatio.

Δόξειε δ' ἂν τῆς κυριωτάτης.

Quare Politica dicitur esse præstantissima scientia?

Propter tres causas. Primum, Quia Politica cæteris omnibus artibus et scientiis quodammodo præest; et præscribit quatenus, et quomodo in civitatibus sint tolerandæ et excolendæ. Deinde, Quia sub se complectitur honoratissimas scientias, Œconomicam dico, Rhetoricam, et Imperatoriam: quarum opera et ministerio in administratione Reipub. utitur. Tertio, Quia omnium aliarum artium et scientiarum

fines ad finem Politicæ scientiæ sunt referendi. Non enim Politica tantum considerat privatum unius aut alterius hominis, sed commune et publicum omnium civium, imo totius alicujus vel civitatis, vel regni, vel nationis bonum.

CAP. III, et IV.

Potestne hæc doctrina exquisitis rationibus et demonstrationibus explicari?

Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς.

QUIA in tradendis artibus et disciplinis, omnis ratio docendi et probandi accommodanda est materiæ subjectæ; hæc autem doctrina est tantum rerum contingentium et probabilium: ideo non admittit accuratas et exquisitas demonstrationes; quemadmodum Mathematicæ scientiæ: sed contenta est populari forma docendi, et probabilibus argumentis atque rationibus, ex quotidiana vita desumptis.

Quænam sunt illa contingentia et probabilia, circa quæ hæc doctrina versatur?

Sunt τὰ ἀγαθὰ τὰ καλὰ, καὶ τὰ δίκαια, h. e. bona honesta, et in universum τὰ πρακτὰ, ea quæ in hac vita sunt agenda. Quorum omnium, propter circumstantias, et diversa hominum judicia, tanta est varietas et incertitudo; ut quibusdam videantur solum consuetudine, et hominum opinione, non autem sua natura, talia esse: quorum tamen sententia falsa est.

Qua via, et quo ordine progrediendum est in hujus doctrinæ explicatione?

Μὴ λανθανέτω δ' ἡμᾶς. Cap. 4.

Duplex est πορεία, h. e. via et ratio tradendi artes et disciplinas: una dicitur ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὁδὸς, id est, via qua a principiis progredimur ad principata, a simplicibus ad composita, a cau-

sis ad effecta, ab universalibus ad singularia: et omnino a prioribus et natura notioribus, ad posteriora et nobis notiora. Atque hæc ratio docendi et probandi accommodata est disciplinis et demonstrationibus Mathematicis: quibus scientia comparatur. Altera via dicitur ἡ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ὁδὸς, qua contrario ordine, a posterioribus ad priora, a compositis ad simplicia, a singularibus ad universalia progredimur. Atque hic ordo docendi et probandi in hac doctrina tenendus est.

Quam ob rem?

Quia omnis doctrina et probatio debet fieri per notiora. Actiones autem, tanquam effectus virtutum, nobis sunt notiores, quam ipsæ virtutes; quia incurrunt in sensus: ideo ex illis virtutum natura est investiganda, et cognoscenda.

Quotuplicia sunt Notiora?

Duplicia: Alia enim dicuntur ἁπλῶς καὶ τῇ φύσει γνωριμώτερα, *Simpliciter*, et Naturæ notiora: cujusmodi sunt universalia, principia, et causæ rerum; quæ mente percipiuntur. Alia vero dicuntur γνωριμώτερα πρὸς ἡμᾶς, ἢ ἡμῖν, *Quoad nos*, seu nobis notiora: cujusmodi sunt singularia, composita, et causarum effectus; quæ a sensibus nostris primo percipiuntur.

Quare dicit juvenes non esse idoneos Ethicæ auditores?

Primum, Quia destituti sunt usu et experientia rerum agendarum: ideoque non possunt de his præceptis recte judicare. Deinde, Quia propter animi perturbationes et affectus, quibus agitantur et indulgent, non student ea, quæ hic

Τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος. Cap. 3.

præcipiuntur, in usum transferre; et secundum ea, mores, actiones, et vitam suam instituere: propter quam causam etiam hæc doctrina redditur inutilis.

Num igitur simpliciter excludit ab hac doctrina omnes juvenes?

Διαφέρει δ' οὐθὲν νέος τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἦθος νεαρός. Cap. 3.

Nequaquam: Sed tantum eos, qui ingenio et moribus juvenilibus sunt præditi, etiamsi ætate et annis sint adulti. Reperiuntur enim etiam prudentes quidam juvenes: qui licet paucos habeant annos, tamen ingenio et judicio prope senili sunt præditi.

In quibus igitur consistit officium auditoris Ethici?

Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον. Cap. 3.

In tribus. Primum, Ut in hac doctrina non postulet exquisitas demonstrationes, sed contentus sit et acquiescat argumentis probabilibus. Est enim hominis imperiti et inepti, aliud genus probationis requirere, quam materia ipsius artis patitur: veluti si quis ab Oratore velit exigere demonstrationes; aut in Mathematicis disciplinis acquiescere probabilibus argumentis.

Quod est alterum?

Ut de præceptis rerum agendarum, quæ hic traduntur recte possit judicare. Quam ad rem requiritur usus et experientia circa actiones civilium negotiorum: quibus comparatur rerum cognitio, et confirmatur judicium.

Quod est tertium?

Ut præcepta, quæ hic traduntur, cupiat quoque transferre ad usum, h. e. secundum illa mores actiones, et vitam suam instituere: Quoniam hujus doctrinæ præcipuus scopus et finis est, ut secundum virtutem agentes et viventes, viri boni, et beati, atque felices in hac civili vita evadamus.

Qualis igitur debet esse idoneus hujus doctrinæ auditor?

Qui futurus est idoneus hujus doctrinæ auditor, debet secum adferre animum aliquo modo præparatum ad præcepta ista utiliter percipienda.

Διὸ δεῖ τοῖς ἔθεσιν ἦχθαι καλῶς. Cap. 4.

In quibus consistit hæc præparatio?

In tribus. Primum, Ut habeat notitiam honestorum et turpium; ac possit ea a se mutuo discernere. Deinde, Ut sit amans honestatis, alienus autem a turpitudine. Tertio, Ut cupiat bonis præceptis et admonitionibus obtemperare: facere nimirum ea, quæ honesta et recta sunt; quæ autem turpia et vitiosa sunt, vitare. Qui hoc modo affectus est, is idoneus est Ethicæ auditor, eique hæc præcepta plurimum poterunt prodesse. Qui vero talis non est, is ab hac doctrina est arcendus: quoniam absque fructu hæc præcepta audiet.

Quomodo hæc confirmat Aristoteles?

Autoritate, et testimonio Hesiodi: qui in lib. primo τῶν ἔργων, tria commemorat hominum genera. Unum eorum, qui ex seipsis non solum intelligunt, sed etiam cupiunt agere ea quæ sunt recta et honesta. Alterum eorum, qui licet ex seipsis non intelligant quid rectum et honestum sit: tamen cum ex aliis ea audiunt, student illis obtemperare. Tertium eorum, qui neque ex seipsis sapiunt, neque bene monentibus cupiunt obtemperare. Quod genus hominum est plane inutile.

Οὗτος μὲν πανάριστος. Cap. 4.

CAP. IV, et V.

Quoniam in hac doctrina de ultimo fine, seu summo bono quæritur: quo nomine illud appellatur?

Ὀνόματι μὲν οὖν σχεδὸν ὑπὸ τῶν πλείστων ὁμολογεῖται. Cap. 4.

OMNES fere tam docti quam indocti bonum illud nominant, εὐδαιμονίαν, hoc est, felicitatem seu beatitudinem: Nam τὸ εὐδαιμονεῖν, idem est quod τὸ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν, bene vivere et bene agere: εὐδαιμονία nihil aliud est, quam εὐζωΐα καὶ εὐπραξία· quemadmodum etiam infra cap. 8. Aristoteles indicat.

In qua re autem summum illud bonum, seu beatitudo hominis consistit?

Περὶ δὲ τῆς εὐδαιμονίας, τίς ἐστιν, ἀμφισβητοῦσι. Cap. 4.

De hac quæstione variæ ac discrepantes non solum vulgi et imperitorum hominum, sed etiam Philosophorum et doctorum virorum fuerunt sententiæ; adeo ut *Cicero* in libris de *Finibus* bonorum affirmet, de nulla quæstione majorem, etiam inter summos viros, fuisse dissensionem, quam de ea qua quæritur, quænam res sit hominis summum bonum. Et *Augustinus* lib. 19. *de civitate Dei* scribit, Varronem annotasse, suo tempore fuisse circiter ducentas octuaginta octo opiniones Philosophorum de summo bono. Neque solum diversorum hominum diversæ sunt de summo bono opiniones; sed etiam unus idemque homo non semper eodem modo de eo judicat et statuit. Etenim in morbo, sanitatem; in paupertate, divitias; in captivitate, libertatem; in exilio, patriam; in naufragio, portum; in bello et militia, prædam vel victoriam; in fame et siti, cibum et potum tanquam summum bonum expetit.

Sed quæ est præcipua causa, quod adeo diversæ sint hominum de summo bono opiniones?

Τὸ γὰρ ἀγαθὸν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὐκ ἀλόγως ἐοίκασιν ἐκ τῶν βίων ὑπολαμβάνειν. Cap. 5.

Hæc opinionum diversitas præcipue proficiscitur ex diverso vitæ genere, quod homines sectantur: quorum unumquodque peculiarem et proprium finem sibi habet propositum, ad quem respicit. Quisque enim id putat esse bonum, propter quod amplexus est certum vitæ genus: veluti mercator lucrum et quæstum; miles prædam; literarum studiosus, doctrinam et eruditionem; Orator, eloquentiam; ambitiosus, honorem; agricola, fertilitatem agrorum: et sic de cæteris.

Quot sunt præcipua vitæ genera, quæ homines sectantur?

Οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι, ἡδονήν.

Aristoteles quatuor vitæ genera enumerat, quæ dicit esse præ cæteris μάλιστα προέχοντα, maxime conspicua. Quorum unum genus nominat ἀπολαυστικὸν, voluptuarium, delicatum, et molle: eorum *nimirum hominum, qui in voluptate summum bonum collocant*; ideoque solum voluptates sectantur; et cupiunt tantum ἀπολαύειν frui voluptatibus et hujus mundi bonis: Qui sunt, ut Horatius ait, *Numerus*, et *fruges consumere nati;* solum in curanda cute occupati: quorum Deus venter est; semperque Epicureum illud in ore habent, *Ede, bibe, lude: post mortem nulla voluptas.*

Quod est alterum genus?

Οἱ δὲ χαρίεντες καὶ πρακτικοὶ τιμήν.

Πολιτικὸν καὶ πρακτικὸν, civile et actuosum: eorum hominum, qui honestatis, laudis, et gloriæ sunt studiosi, utiles ad juvandam et conservandam civilem societatem, in Reip. negotiis administrandis; ideoque etiam nominantur χα-

ῥέντες, quasi gratioſi, elegantes, et politi. Horum alii ſummum bonum ponunt in honore: alii in virtute, quam comitatur honor, qui virtutis eſt præmium.

Quod eſt tertium genus ?

Τρίτος δέ ἐστὶν ὁ θεωρητικός.

Θεωρητικὸν, contemplativum ſeu ſpeculativum: eorum videlicet hominum, qui amore veritatis flagrantes, totos ſe tradunt contemplationi et inquiſitioni rerum tam divinarum quam naturalium; conanturque veritatem in profundum demerſam iterum eruere, et in lucem producere. Atqui hi ponunt ſummum bonum in ſcientia et cognitione rerum, maxime vero in contemplatione Boni per ſe, quod Platonici Ideam bonorum nominant.

Quod eſt quartum genus ?

Ὁ δὲ χρηματιστὴς, βίαιός τίς ἐστι.

Χρηματιστικὸν καὶ φιλοκερδὲς, lucro et quæſtui deditum: eorum ſcilicet hominum, qui omnes ſuas cogitationes, ſtudia, et actiones eo dirigunt, ut poſſint *opes atque divitias cumulare;* in quibus ipſi ſuam felicitatem poſitam eſſe exiſtimant.

Quid tibi de his opinionibus videtur ?

Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ παντελῶς ἀνδραποδώδεις φαίνονται.

Prima opinio, quæ eſt de voluptate, ejuſmodi eſt, teſte *Cicer.* in lib. 1. de *Fin.* ut nihil homine videatur indignius: ſiquidem eum Natura ad majora quam ad voluptatem genuit. Magis autem ea convenit beſtiis, quæ non ratione, ſed ſenſuum judicio ſummum bonum æſtimant. Hanc ob cauſam Ariſtoteles iſtorum opinionem, tanquam per ſe abſurdam, non refutat argumentis et rationibus, ſed potius eos reprehendit tanquam φορτικοὺς, h. e. importunos, moleſtos, et ineptos homines, et ἀνδραποδώδεις, id eſt, man-

cipiis similes, eo quod toti dediti sunt, et serviunt voluptatibus atque cupiditatibus suis.

Sed quare major fere hominum pars hanc opinionem de voluptate approbat?

Hoc fit partim, quia voluptas naturæ est amica, grata sensibus, ac prope per omnes corporis partes diffusa: partim etiam, quia decipiuntur exemplo magnatum, regum, et principum, quorum aulæ et mensæ, omniaque reliqua studia et exercitia, solum ad voluptates et delicias sunt comparata: quo nomine etiam homines solent eos, tanquam felices et beatos, admirari et prædicare.

Quid dicis de honore? Potestne in eo summum hominis bonum poni?

Nequaquam. Primum, Quia summum bonum debet esse οἰκεῖον, h. e. proprium ejus qui illud possidet. Honor autem non est proprium bonum ejus cui defertur; quemadmodum dicitur, *Honor est honorantis et non honorati.* Deinde, Quia summum bonum est δυσαφαίρετον, h. e. difficulter potest auferri ab eo, qui illud est adeptus: Honor autem facile iterum potest ab aliquo auferri; quoniam solum pendet ex hominum voluntate, quæ est inconstans, et in singulas horas potest mutari. Tertio, Quia summum bonum propter se expetitur: Honor autem non propter se, sed propter opinionem virtutis expetitur; unde etiam dicitur esse præmium virtutis.

Φαίνεται δ' ἐπιπολαιότερον εἶναι τοῦ ζητουμένου.

Cur non in habitu virtutis collocari potest summum hominis bonum?

Quoniam talis habitus potest etiam esse in homine dormiente, vel otioso, et nihil agente;

Φαίνεται δ' ἀτελεστέρα καὶ αὐτὴ, ἤγουν ἡ ἀρετή.

item in misero et calamitoso, aut alio aliquo modo afflicto: talem autem nemo dixerit actu beatum et felicem esse.

Quid videtur tibi de eorum opinione, qui summum bonum collocant in divitiis?

Ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιός τίς ἐστι, καὶ ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθόν.

Falsa est hæc opinio. Primum, Quia absurdum est, id summum bonum vocare, quod est violentum. Divitiæ autem dicuntur esse violentum bonum, non solum quia plerunque violenter per fas et nefas cum aliorum injuria acquiruntur et possidentur: sed etiam quia plerosque homines reddunt violentos, petulantes, et contumeliosos adversus alios. Deinde, Quia constat, summum bonum semper propter se, et nunquam propter aliud esse expetendum. Divitiæ autem, opes, et pecuniæ nunquam propter se sunt expetendæ; sed tantum propter usum, quem habent in vita humana; extra quem ne inter bona quidem sunt numerandæ.

CAP. VI.

Quid sentis de postrema opinione eorum, qui hominis beatitudinem seu summum bonum collocant in contemplatione Ideæ bonorum?

Τὸ δὲ καθόλου βέλτιον ἴσως ἐπισκέψασθαι.

HUJUS opinionis autores fuerunt Socrates et Plato: qui sicut omnium aliarum rerum singularium statuerunt universales Ideas; ita etiam omnium bonorum unam quandam communem finxerunt esse Ideam, sive formam essentialem, per se alicubi existentem, a qua omnia reliqua singularia bona habeant suam essentiam et notitiam: atque in hujus contemplatione dixerunt

positam esse hominis beatitudinem. Quam opinionem Aristoteles in hoc capite aliquot argumentis impugnat.

Sed quia DEUS *est fons et causa omnium bonorum, atque adeo ipsissima Idea omnis boni, et summum bonum: an non recte in ejus contemplatione et cognitione statuitur hominis beatitudo?*

Maxime. Nam etiam ipse Christus Servator noster Joan. 17. cap. idem affirmat, cum ait, *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Verum* DEUM, *et quem misisti* JESUM CHRISTUM. Sed quia hunc verum DEUM patrem Domini nostri JESU CHRISTI Plato Philosophus Ethnicus ignoravit, non potest ejus opinio hoc modo defendi.

Quo nomine autem Aristoteles eam improbat?

Quia Plato videtur per Ideam bonorum intellexisse communem aliquam formam essentialem, extra DEUM seorsum alicubi per se existentem, ad cujus exemplar et imaginem omnia reliqua singularia bona sint creata.

Estne autem talis aliqua Idea?

Nullam talem Ideam esse, probat Aristoteles quatuor argumentis.

Quod est primum argumentum?

Primum argumentum sumitur ex dogmate Platonicorum: qui dicebant, ideæ numerorum non posse dari communem Ideam, quia in illis est PRIUS et POSTERIUS. Hinc ergo sic commentatur: *In quibus est prius et posterius, eorum non potest esse communis Idea. Sed in bonis est et prius et posterius. Ergo bonorum non potest dari communis Idea. Minor* declaratur. Quia

Οἱ δὲ κομίσαντες τὴν δόξαν ταύτην, οὐκ ἐποίουν ἰδέας ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον ἔλεγον.

Bonum est in *Substantia*, et in *Qualitate*, et in *Relatione*: *Substantia* autem semper est prior *Accidentibus*: et *id quod per se est*, prius est eo *quod ad aliud refertur*.

Dic alterum argumentum.

Ἔτι, ἐπεὶ τἀγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τῷ ὄντι, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἕν.

Quæ in diversis sunt Prædicamentis, eorum non est una communis Idea: quia non possunt habere idem genus in *Definitione*. *Bona autem sunt in diversis Prædicamentis. Ergo non omnium bonorum est una communis Idea. Minor* declaratur, Quia *Bonum* est in *Substantia*, ut DEUS, Mens: in *Qualitate*, ut Virtus, Ars, Sanitas: in *Quantitate*, ut Æquale, Mediocre: in *Relatione*, ut Utile: in *Actione*, ut Vivere, orare, scribere: in *Passione*, ut Erudiri, sanari: et sic de cæteris *Prædicamentis*: *Bonum* enim æque late patet ac ipsum ENS, quod per omnia *Prædicamenta* est diffusum.

Da tertium argumentum.

Ἔτι δὲ, ἐπεὶ τῶν κατὰ μίαν ἰδέαν μία καὶ ἐπιστήμη, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων ἦν ἂν μία τις ἐπιστήμη.

Quorum una et communis est Idea, eorum etiam una est scientia: quemadmodum inquit *Aristoteles* lib. 2. *Poster.* cap. 2. τοῦ ἑνὸς, ᾗ ἓν, μία ἐπιστήμη. *Sed non omnium bonorum est una scientia. Ergo non omnium bonorum est una communis Idea. Minor* declaratur, Primum enim, Bonorum, quæ sunt in diversis *Prædicamentis*, etiam diversa est scientia: ut alia scientia est ejus boni, quod est in *Substantia*: alia ejus, quod est in *Qualitate*, aut in *Quantitate*, aut in cæteris *Prædicamentis*. Deinde etiam, Bonorum, quæ sunt in eodem *Prædicamento*, diversa est scientia: ut alia est scientia virtutis, alia sanitatis, alia artis Grammaticæ, aut Arithmeticæ, aut Musicæ, aut alicujus artis. Imo sæpe ejusdem boni,

quatenus diversa ratione consideratur, etiam diversa est scientia: ut mediocritatis diversa est scientia in singulis virtutibus; diversa in ratione victus; diversa in exercitiis, in laboribus, in studiis, et aliis rebus atque actionibus.

Quod est quartum argumentum?

Si Ideæ sunt diversum quid ab eo singulari seu individuo cujus sunt Ideæ; tum necesse est, ut habeant quoque diversam ab illis Definitionem. Sed Idearum non sunt diversæ Definitiones a suis singularibus, quarum Ideæ esse dicuntur. Ergo Ideæ non sunt diversum quid a suis singularibus: et per consequens, inane est Idearum figmentum. *Minor* declaratur, quia hominis et Ideæ hominis, ἀνθρώπου καὶ αὐτοανθρώπου, eadem est Definitio: Sic mensæ aut lecti, et Ideæ mensæ vel lecti, eadem est Definitio.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις τί ποτε καὶ βούλονται λέγειν αὐτοέκαστον.

At Plato Ideas statuit esse sempiternas; Res vero singulares, quarum sunt Ideæ, caducas: igitur Ideæ, et Res quarum sunt Ideæ, non possunt habere easdem Definitiones.

Negatur Consequentia: Nam discrimen hoc tantum est ratione temporis, quod est Accidens. Accidentia autem non possunt Definitiones sive formas essentiales rerum mutare.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τῷ ἀΐδιον εἶναι, μᾶλλον ἀγαθόν.

Sed videtur Plato tantum eorum bonorum, quæ per se bona dicuntur, statuere unam communem Ideam, ideoque male ab Aristotele reprehendi, quasi simpliciter omnium bonorum statuerit unam Ideam.

Etiamsi hoc concedatur: tamen neque talium bonorum potest esse una communis Idea; siquidem eorum non est Definitio: Exempli gratia, *Virtutes, artes,* omnesque earum species;

Τοῖς δὲ λεχθεῖσιν ἀμφισβήτησίς τις ὑποφαίνεται.

item *religio, honor, libertas, sanitas,* et similia alia, sunt quidem per se bona, non tamen habent eandem Definitionem, ideoque etiam non poteſt eorum esse una communis Idea.

Cum autem sint tam multa et varia bonorum genera, Qua ratione fit, ut conveniant in nomine Boni, *si eorum non est una aliqua communis Idea?*

Ἀλλὰ πῶς δὴ λέγεται; οὐ γὰρ ἔοικε τοῖς γε ἀπὸ τύχης ὁμωνύμοις.

Hoc fit propter certam quandam ἀναλογίαν, id est, rationem et similitudinem, qua id quod Bonum dicitur, affectum est erga illud cujus Bonum esse dicitur: quatenus nimirum illud vel perficit, vel conservat, et propterea sui appetitum in animo excitat. Exempli gratia, *Virtus* et *doctrina* dicuntur esse Bonum animi, quia animum meliorem reddunt, et perficiunt. Sic *Sanitas, robur, pulchritudo, vigor sensuum,* dicuntur Bonum corporis, quia corpus in suo statu conservant.

Quid si concedamus esse talem aliquam communem bonorum Ideam, qualem Platonici fingunt? Poteritne ideo in ejus contemplatione summum hominis bonum collocari?

Τάχα δέ τῳ δόξειεν ἂν βέλτιον εἶναι γνωρίζειν αὐτὸ πρὸς τὰ κτητὰ καὶ πρακτὰ τῶν ἀγαθῶν.

Nullo modo. Primum, Quia hic quæritur ejusmodi bonum, quod hominis studio et industria agendo potest acquiri: Idea autem Boni Platonica non potest agendo comparari, cum vix mente possit percipi. Deinde, Quia hic quæritur felicitas seu beatitudo Politica et practica: quæ considerat singulare aliquod bonum, quod in actionibus, earumque circumstantiis consistit. Idea autem Platonica nihil confert ad felicitatem Politicam: est enim Bonum universale ab actionibus remotum, in sola contem-

platione consistens. Denique, Si Idearum consideratio et notitia hominibus utilis esset ad civiles actiones melius obeundas, aut ad opera suæ artis perfectius elaboranda, nequaquam ejus consideratio hactenus a tot viris sapientibus, et peritis artificibus fuisset neglecta: qui cum reliquas artes, vitæ humanæ utilissimas, summo studio et magno labore invenerunt, et posteris suis tradiderunt; Idearum tamen contemplationem tanquam inutilem præterierunt.

CAP. VII.

Quomodo definis εὐδαιμονίαν, hoc est, felicitatem Politicam?

ARISTOTELES duas in hoc capite ejus adfert descriptiones, aut definitiones: quarum una est τῆς ποιότητος, qualitatis; qua ostenditur quale bonum sit ipsa felicitas: et nominatur ὅρος ἐννοηματικός. Altera est τῆς οὐσίας, ἢ τοῦ πράγματος, ipsius rei et essentiæ: et vocatur ὅρος οὐσιώδης.

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν, τί ποτ' ἂν εἴη.

Quæ est prior Definitio?

Εὐδαιμονία ἐστὶν ἀκρότατον, καὶ τελειότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθὸν, hoc est, Felicitas seu Beatitudo est ultimum sive extremum, et perfectissimum actionum humanarum bonum.

Quare dicitur ἀκρότατον ultimum sive extremum bonum?

Quia ejus gratia omnes omnia suscipiunt et agunt: et in eo omnia cætera bona concurrunt.

Quare dicitur essse τελειότατον, id est, perfectissimum bonum?

Primum, Quia semper propter se, et nunquam propter aliud expetitur. Deinde, Quia

est bonum αὔταρκες, id est, seipso contentum. Complectitur enim simul omnia bona, quæ homo potest expetere. Tertio, Quia beatitudo non potest accessione aliorum bonorum, ratione essentiæ suæ, melior et perfectior fieri: licet per ejusmodi accessionem interdum reddatur splendidior, et magis expetenda.

Quotuplicia sunt bona?

Triplicia, ut est apud *Platonem* lib. 2. de *Repub. et Cic.* lib. 2. de *Invent.* Quædam enim sunt *Imperfecta;* quæ nunquam propter se, sed semper propter aliud aliquod commodum, quod in se habent, expetuntur: ut *pecuniæ*, *opes*, et *divitiæ*. Quædam sunt *Perfecta*, quæ partim propter se, partim aliud expetuntur: ut *virtus*, *honor*, *sanitas*, *doctrina*, *voluptas*, &c. Quædam sunt *Perfectissima*, quæ semper propter se, nunquam autem propter aliud expetuntur: cujusmodi est ἡ εὐδαιμονία, felicitas, de qua hic agitur.

Quid est αὐτάρκεια?

Φαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς αὐταρκείας.

Αὐτάρκεια est affluentia et sufficiens copia omnium eorum bonorum, quæ ad vitam commode degendam sunt necessaria.

Quot modis ea consideratur?

Duobus modis: Vel enim αὐτάρκεια *Simpliciter et absolute* consideratur; atque ea soli Deo tribuitur: qui solus vere est αὐτάρκης, id est, seipso contentus, nullaque alia re indigens: quemadmodum *Lucretius* scribit, Naturam divinam suis pollere opibus, nihil indigam nostri: Vel consideratur *Comparatione* cæterorum bonorum: ac tale bonum est *Felicitas*, de qua hic inquiritur.

Quomodo hæc αὐτάρκεια est æstimanda?

Quoniam *Non nobis solum nati sumus*, ut Plato scribit, *sed etiam ortus nostri partem aliquam sibi vendicat patria, partem parentes, partem cæteri qui ad nos pertinent:* Ideo αὐτάρκεια illa non ex nostra solum persona æstimanda est; sed etiam eorum quibus vel lege naturæ, vel ratione officii in civili societate tenemur benefacere: quales sunt parentes, liberi, conjuges, fratres, propinqui, domestici, et cives. Quam ob causam homo dicitur τῇ φύσει εἶναι ζῶον πολιτικὸν, καὶ κοινωνικόν. Sed tamen etiam in hac parte modus tenendus est, ne αὐτάρκεια in infinitum extendatur, et hoc modo cupiditas in immensum excrescat.

Quæ est altera Definitio felicitatis, quam dixisti οὐσιώδη substantialem?

Εὐδαιμονία ἐστὶν ἐνέργεια ψυχῆς λογικῆς κατ' ἀρετὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην, ἐν βίῳ τελείῳ. Beatitudo est operatio seu functio animi rationalis, secundum virtutem optimam et perfectissimam, in vita perfecta.

'Αλλ' ἴσως τὴν μὲν εὐδαιμονίαν τὸ ἄριστον λέγειν, ὁμολογούμενόν τι φαίνεται.

Explica hanc definitionem secundum ejus partes.

Genus in hac Definitione est ἐνέργεια, operatio seu functio. *Differentiæ* sunt tres: Prima est *causæ Efficientis*, unde operatio illa proficiscitur: nempe ab animo rationali. Altera est *causæ Formalis:* nempe quod dicitur esse operatio secundum virtutem præstantissimam et perfectissimam. Tertia differentia sumitur *a circumstantia temporis*, nimirum in vita perfecto.

Quare beatitudo definitur τῇ ἐνεργείᾳ operatione seu functione?

Ὥσπερ γὰρ αὐλητῇ, καὶ ἀγαλματοποιῷ, ἐν τῷ ἔργῳ δοκεῖ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ.

Quoniam uniuscujusque rei bonitas et perfectio præcipue ex ejus operatione et opere æstimatur: si nimirum potest munere suo, ad quod condita est, recte fungi. Ideo beatitudo, quæ est hominis bonum et perfectio, recte ex propria ejus operatione, proprioque opere definitur.

Quo pacto id probas?

Inductione. Nam si omnes res ad certum aliquod opus et munus sunt conditæ; si faber, si sutor, si textor, et quilibet alius artifex habet proprium aliquod opus, quod efficere debet; si denique oculi, aures, manus, pedes, omniaque membra corporis propriam habent functionem: Certe etiam homini, quatenus homo est, propriam actionem, propriumque munus attribuere oportet.

Quænam est illa propria functio, seu actio hominis?

Id ex tribus differentiis, quæ in Definitione Generi sunt adjectæ, intelligi potest. Dicitur enim quod sit *operatio animi rationalis, secundum virtutem optimam et perfectissimam, in vita perfecta.*

Quare beatitudo dicitur esse functio animi rationalis?

Τί οὖν δὴ τοῦτ᾽ ἂν εἴη.

Primum, Quia beatitudo non est bonum corporis, sed animi: Deinde, Quia reliquæ potentiæ seu facultates animi, videlicet vegetativa et sentiens, communes sunt homini partim cum plantis et stirpibus, partim cum brutis animalibus. Hoc autem loco agitur de proprio bono

hominis: ideo non potest illud considerari nisi secundum propriam potentiam animi humani; ea autem est rationalis. Sed hæc potentia rursum est duplex: vel enim ex seipsa rationem habet, et intelligentia est prædita, ut Mens, cujus ἐνέργεια nominatur θεωρία contemplatio: vel ex seipsa quidem rationem non habet, potest tamen rationi obedire, ut Appetitus; cujus ἐνέργεια dicitur πρᾶξις actio. Utriusque partis operatio hic est intelligenda. Unde etiam infra duplicem hominis beatitudinem facit: unam θεωρητικὴν, contemplativam; alteram πρακτικὴν, activam.

Quare autem beatitudo dicitur operatio secundum virtutem perfectam?

Hæc differentia est εἰδοποιὸς, Specifica; qua hæc ἐνέργεια separatur ab omnibus aliis actionibus, quæ non ex virtute proficiscuntur: plurimum enim differunt, agere, et secundum virtutem agere. *Illud enim est cujusvis hominis; hoc vero est tantum viri boni, et virtute præditi.* Etenim quia beatitudo est summum bonum hominis, ideo non qualibet actione seu functione definitur; sed tantum ea, quæ virtute perficitur.

Τὸ δ' αὐτό φαμεν ἔργον εἶναι τῷ γένει τοῦδε, καὶ τοῦδε σπουδαίου.

Quam autem optimam et perfectissimam virtutem intelligis?

Quidam hoc loco intelligunt *Prudentiam:* quia ea in singulis virtutibus ostendit rectam rationem, et mediocritatem, quæ in omnibus virtutum actionibus est observanda: propter hanc causam etiam *Plato* Prudentiam in lib. 3. de *Legibus* Principem omnium virtutum nominat: Et *Crito Pythagoreus* eam Ducem et ma-

trem omnium virtutum appellat. De cujus dignitate et præstantia infra lib. 6. cap. 12. prolixius agitur. Aliqui vero intelligunt *Justitiam universalem*, quæ sub se complectitur omnes alias virtutes: ut infra lib. v. cap. 1. ostenditur. Potest tamen per virtutem perfectam hoc loco intelligi quævis virtus in summo gradu; quæ longo usu et crebris actionibus in animo hominis est confirmata.

Cur additur, In vita perfecta?

Ἔτι δὲ ἐν βίῳ τελείῳ.

Quia ad veram beatitudinem requiritur, non solum diuturnitas quædam temporis; sed etiam constantia, et perseverantia in actionibus virtutum: ne fiat aliqua interruptio per turpes actiones, et scelera; quibus ista civilis felicitas inquinatur, et labefactatur.

Quo pacto Aristoteles hoc declarat?

Μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μία ἡμέρα.

Similitudine desumpta a communi proverbio: Quemadmodum *Una hirundo non facit ver, nec una dies*: ita nec una aut altera actio secundum virtutem, aut breve aliquod tempus, facit beatum; sed oportet studium et actiones virtutum per omnem vitam continuare, nihilque de iis remittere. De qua re *Cicer.* lib. 2. de *Finibus* sic scribit, *Neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet: neque appellatur omnino vita nisi confecta et absoluta: neque potest quisquam alias beatus esse, alias miser.*

CAP. VIII.

Consentitne definitio beatitudinis Aristotelica cum iis, quæ alii saniores Philosophi de beatitudine scripserunt?

MAXIME. Primum enim, Quod beatitudinem, quæ est ultimus finis hominis, definit esse ἐνέργειαν, id consentit cum eo quod omnes sani fateri coguntur: videlicet hominem non ad otium et ignaviam, sed ad certas aliquas functiones esse natum: quarum sunt duæ præcipuæ; contemplatio, et actio: quæ quoniam finis rationem habent, ideo etiam recte in Definitione ultimi finis ponuntur. Imo ipsum etiam vocabulum εὐδαιμονίας actionem quandam denotat. Nam εὐδαιμονεῖν est εὖ πράττειν καὶ εὖ ζῆν, id est, bene agere et bene vivere: εὐδαιμονία est εὐπραξία καὶ εὐζωΐα.

Σκεπτέον δὴ περὶ αὐτῆς, οὐ μόνον ἐκ τοῦ συμπεράσματος.

Deinde, Quod dicitur esse *actio* seu *functio animi*, et non corporis; id facile concedunt saniores Philosophi, qui ex tribus bonorum generibus, *animi*, *corporis*, et *fortunæ*, bonis animi primas partes tribuunt: quia autem beatitudo est præstantissimum hominis bonum; ideo etiam merito præstantissimæ ejus parti, nempe animo, attribuitur.

Νενεμημένων δὴ τῶν ἀγαθῶν τριχῆ.

Tertio, Quod dicitur esse *actio secundum virtutem*: etiam hoc non est alienum a veterum Philosophorum sententia; qui omnes in summi boni descriptione, etiam virtutis mentionem fecerunt. Quorum aliqui simpliciter in virtute illud posuerunt; quidam in certa aliqua virtute, veluti in sapientia, ut *Bias*, *Anaxagoras*, *Socrates*: aut in prudentia, ut *Plato* in *Phædone*.

Φαίνεται δὲ καὶ τὰ ἐπιζητούμενα περὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἅπαντα ὑπάρχειν τῷ λεχθέντι.

Aliqui vero virtuti quoque adjunxerunt vel voluptatem, vel bona externa corporis et fortunæ. Qui autem virtutem a beatitudine et summo hominis bono prorsus excluserunt, hi ne Philosophi quidem nomine digni sunt judicandi.

Sed quare Aristoteles potius in actione, quam in habitu virtutis, summum bonum hominis collocat?

Διαφέρει δὲ ἴσως οὐ μικρὸν ἐν ἕξει ἢ ἐνεργείᾳ.

Quoniam actio et usus virtutis præstantior est, quam virtutis habitus et possessio. Potest enim habitus virtutis etiam esse in dormiente, aut ægrotante, aut alias misero et calamitoso, et similibus hominibus: quos tamen nemo vere et actu beatos et felices esse dixerit. Declarat hoc Aristoteles exemplo certantium. Nam quemadmodum olim in ludis Olympicis coronabantur, non qui habitu solum corporis pulcherrimo et robustissimo essent præditi, sed qui fortiter pugnando vincebant: ita beatitudinem consequuntur, non qui habitu solum virtutis sunt præditi; sed qui ex virtute agunt et vivunt.

Quare nulla fit mentio voluptatis in definitione beatitudinis: cum tamen ea sit perpetua ejus comes; et a plerisque philosophis ei quoque annumeretur?

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' αὑτὸν ἡδύς.

Etsi Aristoteles voluptatem, tanquam Accidens, noluerit in Definitione beatitudinis ponere: tamen eam non omnino a beatitudine excludit. Loquor autem de voluptate animi: quæ sola vera voluptas est. Nam voluptati corporis cum virtute, et summo hominis bono, nullum potest esse commercium.

Quibus rationibus probas Aristotelem voluptatem non excludere?

Primum, Quia actiones virtutum non solum

sua natura, sed etiam viro bono sunt jucundæ, quatenus in illis sese oblectat: ita ut non opus habeat alia aliqua aliunde accersita voluptate. Deinde, Quia si actiones virtutum sunt bonæ et honestæ: necesse est ut etiam sint jucundæ. Neque enim hæc tria, τὸ ἀγαθὸν, τὸ καλὸν, καὶ τὸ ἡδὺ, in virtutum actionibus ita a se mutuo sunt separata, ut alterum sine altero esse possit: sicut Deliacum epigramma ea videtur sejungere: τὸ καλὸν tribuit justitiæ, τὸ ἀγαθὸν sanitati, τὸ ἡδὺ adeptioni rei desideratæ.

Τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἐστιν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα.

Annon etiam ad felicitatem requiruntur bona externa: quorum tamen Aristoteles in Definitione non meminit?

Ad perfectam Felicitatem etiam externa bona requiri, manifestum est ex ejus Definitione, licet verbo non exprimantur. Si enim felicitas consistit in actione secundum virtutem: omnino etiam externis illis bonis, tanquam adjumentis est instrumentis, ad ejusmodi actiones commode præstandas, opus est; quibus qui destituti sunt, non possunt suam virtutem erga alios declarare. Unde *Aristoteles* lib. 7. *Polit.* cap. 13. ait, Τὸ καλῶς ζῆν δεῖται χορηγίας τινός: *Ad honeste vivendum opus est rerum aliqua copia.* Etenim ad *Fortitudinis* actiones requiritur *robur corporis, sanitas, arma*, et id genus alia instrumenta: Ad *Liberalitatem* exercendam requiruntur *opes* et *facultates*; sine quibus liberalis suam virtutem erga alterum exercere non potest. Sic ad multas actiones melius obeundas plurimum nos juvare possunt amici partim consilio, partim auxilio: sine quibus alioqui illas actiones non possemus perficere. Neque vero bona externa solum

Φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη.

adjuvant hac in parte felicitatem; sed etiam eam exornant et splendidiorem reddunt: quandoquidem eorum defectu ipsa felicitas veluti obscuratur. Hanc ob causam etiam quidam τὴν εὐδαιμονίαν felicitatem, et τὴν εὐτυχίαν fortunæ prosperitatem eodem numero et loco habuerunt; licet multum differant: existimantes neminem vere felicem dici posse, cui etiam fortuna non faveat.

CAP. IX.

Hæc ergo felicitas, de qua hic loquimur, contingitne homini divinitus? an potest comparari humana industria? an vero pendet a fortuna?

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται, πότερόν ἐστι μαθητὸν, ἢ ἐθιστόν.

QUONIAM DEUS omnium aliorum, etiam minimorum bonorum est autor et largitor: ideo statuendum est, eum quoque felicitatis, tanquam summi boni, esse primam et summam causam. Quia autem hic de hominis felicitate quæritur, existimo humanam industriam, ad eam comparandam, tanquam causam secundam, plurimum valere. Quod vero ad fortunam attinet, cum sit omnium causarum infima, et ignobilissima: non potest ei felicitas, res præstantissima, attribui.

Quare autem primæ causæ, nempe DEO, *etiam adjungis secundariam causam, hominum industriam?*

Quia DEUS sua bona non plane immediate hominibus largitur; sed vult accedere etiam hominum laborem et industriam: quemadmodum etiam Adamo primo nostro parenti dixit, *In sudore vultus tui comedes panem tuum:* et in *Psal.* 128, dicitur, *Labores manuum tuarum comedes.* Unde dicitur, quod *Unusquisque* sit *fa-*

ber suæ fortunæ. Et notum est dictum Epicharmi, τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τἀγαθὰ οἱ θεοί.

Si humana industria felicitas potest comparari, quomodo igitur est divinum donum?

Primum, Quia Felicitas dicitur esse præmium virtutis, ideo necesse est ut sit virtute præstantior. Cum vero in rebus humanis nihil sit virtute præstantius, necesse est felicitatem esse divinum quiddam. Præmium enim præstantius est eo, cujus est præmium. Deinde, Ideo dicitur esse divinum bonum, quia est πολύκοινον, multis commune: communicatur enim cum omnibus hominibus, qui ad colendam virtutem non sunt a natura inepti facti. Nam ad virtutis adeptionem etiam requiritur quædam εὐφυΐα, id est, naturæ bonitas, quæ non est in nostra potestate, sed divinitus nobis contingit, quemadmodum infra lib. x. cap. 9. dicitur: atque hoc modo rursum efficitur, quod felicitas sit divinum bonum.

Φαίνεται δὲ, κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτός ἐστιν.

Quare autem fortunæ non potest felicitas adscribi?

Primum, Quia Fortuna est solum causa per accidens, ideoque infirmum locum inter causas obtinet; est enim bruta, incerta, mutabilis, et inconstans: Felicitas vero est bonum cum ratione, mente, et virtute conjunctum, firmum, constans, et stabile.

Τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον ἐπιτρέψαι τύχῃ.

Deinde, Quia Felicitas est finis scientiæ politicæ, et omnium legumlatorum, qui hoc unum in suis legibus spectant, ut cives suos virtutis studiosos, et inde beatos efficiant. Quod si Felicitas a Fortuna homini contingeret, frustra de ea consequenda leges et præcepta traderentur: frustra etiam boni magistratus in eo omnem cu-

Τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς τέλος ἄριστον ἐτίθεμεν.

ram et diligentiam adhiberent, ut cives suos viros bonos, et ad res præclare gerendas idoneos reddant. De hoc fine scribit *Plato* libro quinto de *Leg.* Ἡμῖν δ' ἡ τῶν νόμων ὑπόθεσις ἐνταῦθα ἔβλεπεν· ὅπως ὡς εὐδαιμονέστατοι ἔσονται, καὶ ὅτι μάλιστα ἀλλήλοις φίλοι. Et *Aristoteles* infra cap. 3. βούλεται γὰρ ὁ πολιτικὸς τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν, καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους.

Suntne bestiæ et pueri hujus felicitatis capaces?

Εἰκότως οὖν οὔτε βοῦν, οὔτε ἵππον, οὔτε ἄλλο τι τῶν ζώων οὐδὲν, εὐδαιμον λέγομεν.

* Διὰ ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν οὐδὲ παῖς εὐδαίμων ἐστίν.

Quia bestiæ omnino ratione sunt destitutæ, ideo secundum virtutem agere non possunt: et per consequens neque hujus Felicitatis esse capaces, quæ in virtutum actionibus consistit. * Pueris autem Felicitatem attribuere non possumus, propter duas causas. Primum, Quia licet non prorsus destituti sint ratione, quemadmodum bestiæ: tamen propter ætatis imbecillitatem carent usu rationis; ideoque etiam nondum idonei sunt ad virtutum actiones obeundas, ad quas requiritur *rectum judicium, certa voluntas,* et *firma electio.* Deinde, Quia in definitione Felicitatis dictum est, ad eam requiri *virtutem perfectam, in vita perfecta*: propter varias fortunæ vicissitudines, quibus vita hominum nonnunquam ita agitatur et concutitur, ut etiam ex felicissimo statu dejiciantur in maximas calamitates et miserias: adeo ut tales nemo possit revera beatos et felices prædicare. Quemadmodum poetæ fabulantur, Priamo, regi alioquin fortunatissimo, in extrema senectute accidisse.

Sed tamen interdum etiam pueros aliquos beatos esse prædicamus.

Hoc fit, non quia jam actu ipso sunt beati; sed tantum propter spem, quam de se præbent,

quod aliquando tales sint futuri: quia cernimus in illis præclaram indolem, et alia signa futurarum virtutum.

CAP. X.

Potestne aliquis in hac vita beatus nominari? an juxta Solonis responsum, Crœso Lydorum regi datum, expectandus est ultimus vitæ terminus?

QUONIAM vita hominis variis casibus et vicissitudinibus fortunæ, infinitis etiam miseriis et calamitatibus, singulis prope momentis, exposita est; ut nunquam homo aliquid certi sibi de sua felicitate polliceri possit: ideo a multis dubitatum fuit, utrum homo possit in hac vita beatus dici. Hinc sunt illa dicta, *Nescis quid serus vesper ferat: Nondum sol omnium dierum occidit: In fine videbitur cujus toni.* Cic. 2. de Fin. *Nemini exploratum esse potest, quomodo sese habiturum sit corpus, non dico ad annum, sed ad vesperum.* Hanc incertitudinem conditionis vitæ humanæ videtur Solon respexisse: cum Crœso interroganti, utrum ipsum beatum judicaret, respondit, ut refert *Ovid. lib. 3. Metamorph.*

Πότερον οὖν οὐδ' ἄλλον οὐδένα ἀνθρώπων εὐδαιμονιστέον, ἕως ἂν ζῇ;

——Ultima semper
Expectanda dies homini est: dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.

Quæ est hujus responsi sententia?

Dupliciter potest hoc Solonis responsum accipi: Primum, Quod beatitudo non possit tribui viventibus, sed tantum mortuis. Quam sententiam Aristoteles unico argumento refutat,

Εἰ δὲ δὴ καὶ θετέον οὕτως, ἆρά γε καὶ ἔστιν εὐδαίμων τότε ἐπειδὰν ἀποθάνῃ;

ex Definitione beatitudinis supra posita. *Beatitudo est actio secundum virtutem. Mortui autem non possunt agere secundum virtutem. Ergo mortuis non potest beatitudo attribui.*

Quæ est altera hujus responsi sententia?

Εἰ δὲ μὴ λέγομεν τὸν τεθνῶτα εὐδαίμονα.

Altero modo potest hoc responsum ita accipi: quasi Solon voluerit dicere, etiamsi fortasse contingat aliquem esse, cui per totam vitam omnia ex animi sententia et voto succedant; quique omnibus bonorum generibus abunde ornatus sit, ut beatus et felix videri possit: tamen beatitudinem de eo quamdiu vivit non posse certo affirmari; quia adhuc variis casibus fortunæ sit obnoxius: postquam vero etiam in eadem Felicitate est mortuus, tum demum de eo vere affirmari posse, quod in vita fuerit beatus: quoniam per mortem jam exemptus sit ab omnibus fortunæ malis et injuriis. Siquidem *Mors* est *ultima linea rerum*, quæ finem imponit omnibus malis. *Quæ sententia tali posset Syllogismo* comprehendi:

Cui nihil mali amplius potest accidere, is vere potest dici beatus. Nam ut *Cic. lib.* 2. *de Fin.* ait, Qui existimat se posse miserum esse, is beatus non est. *Mortuis autem nihil mali amplius potest accidere. Ergo Mortui possunt dici beati.* Minor probatur duabus rationibus. Primum, Quia mortui nulla neque bona neque mala possunt sentire. Deinde, Quia per mortem exempti sunt ab omnibus malis.

Quid respondet Aristoteles ad hanc sententiam?

Δοκεῖ γὰρ εἶναί τι τῷ τεθνεῶτι καὶ κακὸν, καὶ

Tribus modis eam refutat. Primum, Negat minorem propositionem ejusque rationes: et exemplo simili ostendit, posse etiam mortuis

eorumque posteris multa tam bona quam mala accidere, quæ ad ipsos pertinent, etiamsi ipsi ea non sentiant. Quemadmodum viventibus, licet ignorantibus, et non sentientibus, possunt vel bona vel mala contingere: veluti si absenti aut dormienti decernitur honor aliquis in magistratu, aut obtingit hæreditas, aut nascitur filius vel filia; aut contra moriuntur parentes, liberi, vel amici; corruit, aut incendio perit domus, diripiuntur bona, vastantur agri, aut aliæ ejusmodi calamitates accidunt: ista bona vel mala etiamsi absens aut dormiens non sentiat, tamen nihilominus ad illum pertinent. Non igitur valet consequentia, *Mortui non sentiunt bona vel mala: Igitur mortuis nihil potest boni vel mali accidere.*

ἀγαθὸν, εἴπερ καὶ τῷ ζῶντι, μὴ αἰσθανομένῳ δέ.

Quæ est altera refutatio?

Ea sumitur ex analogia, quæ debet esse inter veritatem rei, et veritatem orationis. Etenim si post alicujus mortem vere possum de eo pronunciare, quod in vita fuerit beatus: igitur necesse est, ut etiam de eodem, antequam mortuus esset, vere id ipsum licuerit aliquando pronunciare. Et si de aliquo, dum adhuc viveret, non licuit vere affirmare in tempore præsenti, quod sit beatus: igitur etiam de eodem jam mortuo non licebit in præterito tempore vere affirmare, quod aliquando fuerit beatus. Nam si Prædicatum nunquam potuit Subjecto in præsenti tempore vere attribui; etiam nunquam poterit eidem in præterito tempore attribui: Quia nihil dicitur præteritum, quod non antea fuerit præsens.

Εἰ δὴ τέλος ὁρᾶν δεῖ, καὶ τότε μακαρίζειν ἕκαστον, οὐχ ὡς ὄντα μακάριον, ἀλλ' ὅτι πρότερον ἦν· πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ, ὅτε ἐστὶν εὐδαίμων, μὴ ἀληθεύσεται κατὰ αὐτοῦ τὸ ὑπάρχον, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τοὺς ζῶντας εὐδαιμονίζειν, διὰ τὰς μεταβολάς;

Quæ est tertia refutatio?

Δῆλον γὰρ, ὡς εἰ συνακολουθοίημεν ταῖς τύχαις, τὸν αὐτὸν εὐδαίμονα, καὶ πάλιν ἄθλιον ἐροῦμεν πολλάκις.

Ea sumitur ex absurdis consequentibus. Nam si propter fortunæ casus, beatitudo non potest viventibus attribui: igitur beatitudo posita esset in manu fortunæ: et in fortuna posita esset ratio bene vel male vivendi: et beatus similis esset Chamæleonti, aut Polypo, qui subinde in varias formas mutantur. Sed hæc omnia falsa esse, ex supra dictis patet.

Explicasti aliquo modo Solonis responsum de proposita quæstione: expone mihi quoque Aristotelis de ea sententiam.

Ἢ τὸ μὲν ταῖς τύχαις ἐπακολουθεῖν οὐδαμῶς ὀρθόν;

Aristoteles negat in hac quæstione spectandam esse fortunæ inconstantiam; sed potius considerandam esse naturam beatitudinis; et virtutis, quæ est ejus causa efficiens. Itaque affirmat posse aliquem etiam in hac vita beatum nominari: idque probat argumento desumpto ex loco Causarum et Effectorum: quorum hæc est natura, ut *posita causa absoluta*, ponatur etiam effectus. Est autem causa absoluta felicitatis politicæ actio secundum virtutem. Quia vero de viro bono, dum vivit, vere affirmari potest, quod vivit et agit secundum virtutem: Igitur de eodem etiam adhuc vivo existente vere affirmari potest, quod sit felix et beatus.

Sed tamen vir bonus æque obnoxius est fortunæ casibus, ac alii homines.

Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ νῦν διαπορηθέν.

Verum quidem est. Sed fortunæ non tanta vis est, ut possit virum bonum de suo honesto proposito dimovere, aut ex beato miserum facere. Est enim in quavis fortuna τετράγωνος, h. e. firmus et constans in proposito recte agendi, instar lapidis quadrati: qui firmam habet

basim, nec facile potest loco moveri. Et sicuti Virtus, quæ est beatitudinis effectrix, est firmum et stabile bonum: ita etiam Felicitas viri boni est firma et stabilis; neque patitur se a quovis fortunæ vento concuti.

Estne igitur vir bonus, in utraque fortuna prospera et adversa, æque beatus?

Si Stoicorum more mihi respondendum esset, simpliciter hoc affirmarem: qui sapientem etiam rotæ affixum, aut tauro Phalaridis inclusum, nihilominus tamen propter virtutem beatum esse asserunt. Sed magis mihi placet Aristotelis distinctio, qua in hoc loco utitur: et ostendit fortunæ casus non quidem posse viro bono suam felicitatem plane auferre; sed tamen interdum solere eam affligere, et nonnihil obscurare.

Πολλῶν δὲ γινομένων κατὰ τύχην, καὶ διαφερόντων μεγέθει καὶ μικρότητι.

Quæ est illa distinctio?

Τὰ τυχικὰ, h. e. Ea quæ homini a fortuna solent accidere, distinguuntur duobus modis: Vel τῇ ποιότητι, qualitate; quod alia sunt *Bona*, alia *Mala*: Vel τῇ ποσότητι, quantitate; quod alia sunt *Multa* et *Magna*, alia *Pauca* et *Parva*.

Responde mihi igitur secundum has duas distinctiones ad propositam quæstionem.

Primum, Ea quæ sunt *Parva* et *Pauca*, sive sint *Bona* sive *Mala*, non possunt adferre aliquam mutationem in vita beati. Deinde ea, quæ sunt *Magna* et *Multa*, si sunt *Bona*, reddunt vitam beati beatiorem: quia adferunt majus ornamentum ejus beatitudini; et plures ei præbent occasiones ad exercendam virtutem. Si vero fuerint *Mala*, affligunt quidem, et quodammodo labefactant beatitudinem boni viri,

* quia adferunt ei aliquem dolorem, et impediunt eum in exercitio virtutis: non tamen beatitudinem ei prorsus adimunt, ut ex beato fiat miser.

Quamobrem?

Quoniam vir bonus omnem fortunam fert εὐσχημόνως, decenter; adeo ut etiam in adversa fortuna ejus virtus eluceat, quæ prohibet, ne quid turpe aut odio dignum admittat; sed potius ut in omni negotio, circa quod versatur, ea quæ honestissima et pulcherrima sunt agat: non secus ac bonus sutor, ex quovis corio sibi oblato artificiosissimum et pulcherrimum calceum conatur conficere. Proinde vir bonus in tali fortuna constitutus, licet non possit perfecte beatus nominari, quem Græci μακάριον vocant; tamen non poterit etiam miser aut infelix dici: sed appellabitur εὐδαίμων ὡς ἄνθρωπος, felix seu beatus tanquam homo existens, non autem tanquam Deus, cui soli competit perfecta beatitudo.

Quomodo ergo ex jam dictis definis virum beatum?

* Beatus *est, qui ex virtute perfecta agit, in vita perfecta, ad easque actiones obeundas sufficienter bonis externis est instructus.* Huic autem Definitioni existimat Aristoteles propter Solonis sententiam, et Priami exemplum, etiam adjici posse hanc particulam, *Qui etiam mortem vitæ anteactæ congruentem est habiturus.*

* Τί οὖν κωλύει λέγειν εὐδαίμονα τὸν κατ᾽ ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα, καὶ τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς ἱκανῶς κεχορηγημένον, μὴ τὸν τυχόντα χρόνον, ἀλλὰ τέλειον βίον;

CAP. XI.

Quare Aristoteles existimat posterorum fortunam, tam secundam quam adversam, etiam ad defunctos pertinere?

DUAS hujus rei adfert causas. Primum, Quia illud negare esset omnino ἄφιλον, id est, alienum ab eo amore, quo, dum adhuc viverent, inter se erant conjuncti. Est enim verorum amicorum officium, mutuis commodis affici. Hæc autem συμπάθεια non est in corpore, quod moritur; sed in animo, qui non plane interit. Itaque etiam verisimile videtur, hunc affectum etiam adhuc remanere in demortuorum animis.

Τὰς δὲ τῶν ἀπογόνων τύχας καὶ τῶν φίλων ἁπάντων τὸ μὲν μηδοτιοῦν συμβάλλεσθαι, λίαν ἄφιλον φαίνεται.

Quæ est altera causa?

Quia hæc fere est communis omnium hominum opinio; quasi mortui adhuc habeant intelligentiam aliquam eorum, quæ hic in terris fiunt; et solliciti sint de adversis casibus suorum posterorum: eosque interdum præmoneant: ut *Anchises Æneam* filium monet, ne maneat in Africa. *Virg. Æneid.* 6. Imo hæc opinio etiam apud Christianos in Papatu invaluit: ut inde exortæ sint plurimæ Idololatricæ superstitiones de *Purgatorio*, de *Invocatione Sanctorum*, de *Missis*, *Vigiliis*, *Tricesimis*, *Centesimis*, multisque aliis ceremoniis: quas superstitiones etiam Diabolus conatus fuit variis spectris comprobare, ut homines in ejusmodi Idololatria magis confirmater.

Verum ista mala, quæ posteris accidunt, possuntne defunctorum beatitudinem lædere?

Nequaquam, sicut ex distinctione paulo ante allata facile intelligi potest. Nam si levia sunt;

Εἰ δὴ καθάπερ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.

ea ut vivos leviter afficiunt, ita mortuos plane non attingunt: Si vero sunt magna; ea quidem vivos vehementer afficiunt, propterea quod ea in seipsis et suis sentiunt et experiuntur: mortuos autem tantum leviter, veluti umbræ quædam, aut tragica spectacula afficiunt; ita ut propter illa ipsorum status nihil mutetur.

CAP. XII.

Estne felicitas bonum laudabile, an honorabile?

Διωρισμένων δὲ τούτων, ἐπισκεψώμεθα περὶ τῆς εὐδαιμονίας, πότερα τῶν ἐπαινετῶν ἐστιν, ἢ μᾶλλον τῶν τιμίων.

ARISTOTELES in hoc cap. et in lib. 1. *Mag. Moral.* cap. 2. tria bonorum genera facit. Quædam enim nominat τίμια ἀγαθὰ, quasi *Honoranda bona*, quæ honore aliquo sunt digna: cujusmodi sunt *Deus*, *Animus*, *Mens*, et omnia divina bona. Quædam vocat ἐπαινετὰ ἀγαθὰ, *bona Laudabilia*: quæ laudantur propter utilitatem, quam habent ad aliquod aliud majus bonum comparandum: ut *virtus* laudatur propter felicitatem, quæ per eam comparatur. Quædam vocat οὐδέτερα, *Neutra* seu *intermedia*: quæ per se neque laudem neque honorem merentur: sed eatenus solum talia sunt, quatenus homines illis bene vel male utuntur: propterea quod illorum interdum potest esse aliquis abusus, ad nocendum. Atque Aristoteles ideo hæc bona appellat δυνάμεις, *facultates*; quia illis possumus uti in utramque partem: ut sunt *artes*, *divitiæ*, *robur*, *forma corporis*, *potentia*, &c.

Ex quo igitur genere horum trium bonorum existimas beatitudinem esse?

Δῆλον καὶ ὅτι τῶν γε δυνάμεων οὐκ ἔστι.

Primum manifestum est, eam non esse ex post-

remo genere eorum bonorum, quæ appellantur δυνάμεις· dictum enim est in Definitione ejus, quod sit ἐνέργεια· præterea nemo beatitudine potest abuti ad suam, vel aliorum perniciem; semper enim ea prodest suo possessori. Deinde etiam non est in numero eorum bonorum, quæ vocantur ἐπαινετὰ, laudabilia: Quia non laudatur respectu alterius alicujus rei, cui ipsa sit utilis; sed quia per se est utilis. Neque enim ad aliud refertur: cum ipsa sit ultimus finis, et summum bonum. Relinquitur ergo, quod beatitudo sit bonum τίμιον, honorandum: Primum, Quia est præstantissimum bonum, omnique laude majus; quemadmodum supra fuit demonstratum: Honor autem tantum debetur rebus maximis et præstantissimis; unde etiam proprie solum Deo et divinis rebus debetur, sicut infra lib. 4. cap. 3. ostenditur. Deinde, Quia est et principium sive causa et finis omnium aliorum bonorum. Nam ad illud omnia reliqua referuntur: et illius causa omnia alia expetuntur.

An non etiam Deo *competit laus?*

Maxime: Imo laudandus est super omnia; sed tamen hæc laus nondum correspondet ejus præstantiæ et excellentiæ: Quia ut Siracides c. 43. ait, *Deus est omni laude major.* Neque enim potest ad aliud aliquid præstantius referri: alioquin enim non esset summum bonum.

CAP. XIII.

Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν, περὶ ἀρετῆς ἐπισκεπτέον.

Quoniam beatitudo definitur, quod sit operatio animi secundum virtutem: quæ porro hic sunt consideranda?

DUO; quorum unum est de *Virtute*, alterum de *Animo*, qui est virtutis subjectum.

Quare de virtute hic est considerandum?

Propter duas causas. Primum, Quia Felicitas, de qua in hac doctrina agitur, consistit in actione virtutis. Deinde, Quia scientiæ politicæ, cujus hæc quoque pars est, præcipuus scopus est, efficere cives bonos, et legibus obtemperantes: quod certe sine virtutis doctrinafi eri non potest.

De qua autem virtute hic quæritur?

Περὶ ἀρετῆς δὲ ἐπισκεπτέον, ἀνθρωπίνης δηλονότι.

Quoniam cujus libet rei est propria quædam virtus, per quam perficitur; hic autem de hominis perfectione quæritur: Ideo de humana virtute, et ea quidem, qua animus hominis perficitur, agitur. Sunt quidem etiam corporis quædam virtutes: ut sanitas, robur, sensuum integritas, &c. Sed in illis non consistit hominis summum bonum: quia etiam homini communes sunt cum quibusdam aliis bestiis.

Quare de animo etiam in hac doctrina est considerandum?

Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, δῆλον, ὅτι δεῖ τὸν πολιτικὸν εἰδέναι πως τὰ περὶ ψυχήν.

Quia animus est subjectum virtutum: per quas ipse perficitur. Etenim sicut Medico, qui corpus humanum, aut aliquam ejus partem, veluti oculum, pulmonem, epar, aut aliquod aliud membrum curaturus est, necessarium est, ut habeat aliquam cognitionem constitutionis corpo-

ris humani, ejusque partium: ita etiam Philosophus moralis, qui animum hominis curare vult, (est enim Philosophia hæc quasi animi quædam medicina) etiam animi aliquam cognitionem, quantum quidem ad hoc institutum satis fuerit, habere debet.

Quomodo cognoscitur animus?

Ex variis suis operationibus, quæ proficiscuntur a diversis ejus potentiis, sive facultatibus, quæ vulgò improprie partes nominantur: quia animus est incorporeum quiddam, quod non potest in plures partes dividi.

Quæ est igitur divisio animi?

Animi humani duæ sunt principales potentiæ; Una λογικὴ, *Rationalis;* altera ἄλογος, *Irrationalis;* Rationalis rursum duæ: una ἐπιστημονικὴ, qua res earumque causas cognoscimus; altera λογιστικὴ, qua de rebus vel agendis vel faciendis consultamus et deliberamus. *Irrationalis* etiam duplex est: vel enim plane nihil habet cum ratione commune; ea dicitur φυτικὴ, *Vegetativa:* hujus tres sunt facultates, θρεπτικὴ, *Nutriens;* αὐξητικὴ, *Augens;* et γεννητικὴ, *Generans.* Vel aliquo modo est rationis particeps, quatenus potest ratione regi: et nominatur ὀρεκτικὴ, *Appetitiva;* qua res objectas aut persequimur aut fugimus: cujus duæ sunt potentiæ: θυμοειδὴς, *Irascibilis;* et ἐπιθυμητικὴ, *Concupiscens.*

Οἷον τὸ μὲν ἄλογον αὐτῆς εἶναι, τὸ δὲ λογικὴ, λόγον ἔχον.

Quæ ex potentiis proprie ad Ethicum pertinet?

Ἡ ὀρεκτικὴ præcipue ad hanc doctrinam pertinet: qua ostenditur quo pacto ira, cupiditas, et reliqui affectus sint ratione regendi, ut non excedant modum. Ea vero quæ φυτικὴ, Vege-

tativa, nominatur, ad hanc doctrinam non pertinet; quia plane non potest ratione regi: ideoque etiam nulla est ejus virtus quæ propria sit hominis. Præterea hæc facultas suas operationes maxime exercet in somno quando mens et ratio hominis quiescunt: ita ut homo dormiens a cæteris animalibus tum nihil fere differat; neque bonus a malo discerni possit: propter quam causam etiam aliqui dixerunt virum bonum a malo, beatum a misero, dimidio vitæ tempore nihil differre.

Quare autem τὴν ὀρεκτικὴν *dixisti aliquo modo etiam rationalem esse: cum tamen ea homini communis sit cum bestiis?*

Ἔοικε δὴ καὶ ἄλλη τις φύσις τῆς ψυχῆς ἄλογος εἶναι.

Ἡ ὀρεκτικὴ quatenus est in bestiis, eatenus plane est irrationalis: quatenus vero est in homine, eatenus partim rationalis, quia potest ratione regi, ejusque imperio obtemperare.

Prima autem et præstantissima animi potentia, quæ λογικὴ, *h. e. rationalis, nominatur, pertinetne quoque ad hanc doctrinam?*

Proprie quidem ejus consideratio non pertinet ad Ethicum, sed magis ad Metaphysicum: quoniam ejus vis non in moribus aut actionibus, sed in sola contemplatione et cognitione rerum versatur et cernitur. Quia autem ejus potentiæ sunt quoque habitus quidam laudabiles, per quos ea perficitur, qui etiam virtutes nominantur: Ideo non potest ea plane ab hac doctrina excludi.

Διορίζεται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην.

Quotuplices igitur sunt virtutes juxta prædictas animi potentias?

Duplices: quædam enim pertinent ad animam rationalem; quæ, quoniam τὴν διάνοιαν, id

est, intellectum, perficiunt, dicuntur διανοητικαὶ, *Intellectuales*. A Cic. appellantur *Virtutes mentis et rationis*: quarum sunt quinque; *Scientia*, *Ars*, *Prudentia*, *Sapientia*, *Intelligentia*. ['Επιστήμη, Τέχνη, Φρόνησις, Σοφία, Νοῦς.] De quibus in 6. libro peculiariter agitur. Quædam vero pertinent ad animam irrationalem, quæ nominantur ἠθικαὶ, *Morales*; quoniam secundum eas mores hominum æstimantur: harum sunt undecim, de quibus a secundo usque ad sextum librum agitur; *Fortitudo*, *Temperantia*, *Liberalitas*, *Magnificentia*, *Magnanimitas*, *Modestia circa honores*, *Mansuetudo*, *Veritas*, *Humanitas* seu *comitas*, *Urbanitas*, et *Justitia*. ['Ανδρία, Σωφροσύνη, 'Ελευθεριότης, Μεγαλοπρέπεια, Μεγαλοψυχία, Μεσότης περὶ τὰς τιμὰς, Πρᾳότης, 'Αλήθεια, Φιλία, Εὐτραπελία, Δικαιοσύνη.]

LIBER II.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes secundi libri?

In hoc libro generatim agitur de *Virtute Morali*, ac primum de ejus *Causa efficiente*, in primo, secundo, et quarto capitibus. Deinde, de ejus *Objecto* seu materia circa quam versatur, in tertio capite. Tertio, de ejus *Definitione*, in quinto et sexto capitibus. Quarto, enumerantur ejus variæ *Species*, cum earum extremis sive contrariis vitiis, in septimo capite. Quinto, explicantur duæ quæstiones de *Mediocritate*, in duobus postremis capitibus.

CAP. I.

Estne virtus natura nobis insita? an vero vel doctrina, vel usu et consuetudine est comparanda?

Διττῆς δὲ τῆς ἀρετῆς οὔσης, τῆς μὲν διανοητικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς.

AD hanc quæstionem respondeo per distinctionem, hoc modo: Virtutes quæ διανοητικαὶ, id est, *Intellectuales*, nominantur, magna ex parte ortum et incrementum suum habent a natura. *Morales* usu et assuefactione comparantur: Unde etiam ἠθικαὶ ἀπὸ τοῦ ἔθους vel ἤθους, hoc est, a consuetudine et moribus sunt dictæ. Nulla vero virtus moralis natura nobis est insita.

Quare Aristoteles dicit virtutes Intellectuales majore ex parte doctrina comparari?

Quia ad eas sola doctrina non sufficit, sed requiruntur etiam naturæ dotes, ut ingenii acumen, docilitas, bona memoria; item usus rerum, et experientia præceptorum: sine quibus parum in discendis artibus et disciplinis possumus proficere: quemadmodum dicitur,

> Tu nihil invita dices faciesve Minerva.
>
> Horat. Ars Poet. 385.

Quare Morales non possunt doctrina comparari?

Quia sunt in animo irrationali: qui quoniam caret intellectu, nihil potest discendo percipere.

Quomodo probas nullam Moralem virtutem natura nobis esse insitam?

Quatuor ab Aristotele adferuntur argumenta: quorum primum est tale, * *Quæcunque naturaliter rebus insunt, ea nulla assuefactione possunt mutari, ut aliter se habeant. Sed mores et morum habitus possunt assuefactione et consuetudine*

* Οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται.

mutari. Ergo morum habitus, hoc est, Morales virtutes, non insunt nobis a natura. Major probatur ab Aristotele exemplo lapidis et ignis: quorum illius natura est deorsum, hujus autem sursum ferri; quem naturalem motum perpetuo servant, neque ulla assuefactione mutant, aut amittunt. Unde de natura scribit Horatius, Ep. lib. i. Ep. 10. vers. 24.

> Naturam expellas furca, tamen usque recurret.
> *Et Juvenal:* tamen ad mores natura recurrit
> Damnatos, fixa, et mutari nescia—

Minor manifesta est ex quotidiana experientia. Videmus enim multos homines suos mores sola conversatione et consuetudine aliorum ita mutasse, ut quodammodo alii effecti sint, quam antea fuerint. Unde *Consuetudo* dicitur esse *altera natura.* Et sane nisi mores assuefactione possent corrigi et mutari, frustra hæc præcepta de moribus traderentur.

Quod est alterum argumentum?

Quæ natura nobis insunt, eorum potentiæ et instrumenta δυνάμεις καὶ ὄργανα *prius nobis adsunt, antequam possimus earum functiones et operationes producere. Sed in virtutibus Moralibus diverso modo se res habet: nam ex actionibus præcedentibus habitus virtutum in animis nostris generantur. Ergo virtutes Morales non natura nobis insunt.* Major declaratur exemplo sensuum: quorum potentias et instrumenta natura prius nobis dedit, antequam possint functiones et actiones suas edere: sicut apparet in infantibus recens natis, qui secum in hanc lucem adferunt potentiam et instrumenta videndi, audiendi, et alia agendi, antequam actu ipso videant, vel audiant,

* Ἔτι, ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν.

Minor declaratur similitudine Epagogica desumpta ab habitibus intellectus, hoc est, ab artibus: quarum habitus comparantur ex actionibus antecedentibus. Etenim quemadmodum ædificando sæpius efficimur ædificatores; canendo, Musici; numerando, Arithmetici; disputando, Dialectici: ita frequenter justa agendo, aut temperanter vivendo, efficimur justi, aut temperantes; istarumque virtutum habitum consequimur.

Quod est tertium argumentum?

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες, ποιοῦσιν ἀγαθούς.

Quæ natura nobis insunt, de iis acquirendis non necesse est leges ferre. Sed de acquirendis virtutibus, et bonis moribus, necesse fuit leges ferre. Ergo. Minor probatur a scopo bonorum legumlatorum: qui hoc præcipue in legibus suis spectant, ut cives suos assuefaciant ad virtutem et bonos mores, ut hoc modo viri boni, hoc est, justi, fortes, temperantes, et similibus aliis virtutibus præditi efficiantur.

Quod est postremum argumentum?

Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ, καὶ φθείρεται.

Quæ ex iisdem et per eadem generantur et corrumpuntur, ea non sunt a natura. Sed habitus morum, seu virtutes Morales ex iisdem et per eadem generantur et corrumpuntur. Ergo. Major nota ex doctrina Physica, in qua dicitur, quod idem eodem modo se habens, semper idem soleat producere. *Aristoteles* lib. 2. de *Generat.* τὸ γὰρ αὐτὸ ὡσαύτως ἔχον, ἀεὶ τὸ αὐτὸ πέφυκε ποιεῖν. Minor declaratur exemplis: Nam ex crebris actionibus, si sunt bonæ, generantur virtutum habitus; rursum ex crebris actionibus, si sunt vitiosæ, corrumpitur virtus, et in ejus locum succrescit vitium. Exempli gratia, Sæpius bene

scribendo, pingendo, canendo, &c. efficitur bonus scriba, pictor, aut cantor: Male autem ista agendo, efficitur malus scriba, pictor, aut cantor. Similiter sese res habet circa actiones habituum Moralium. Nam ex frequentibus actionibus justis, temperatis, aut fortibus, generantur talium virtutum habitus; qui postea rursum corrumpuntur per crebras actiones vitiosas. Ex quibus apparet virtutem et generari et corrumpi per actiones.

Quo pacto istud amplius probas?

Aristoteles infra cap. 4. id confirmat argumento a contrario: Nam, inquit, qui nunquam agit ea quæ sunt justa, aut temperata, aut fortia, is nunquam comparabit sibi habitum justitiæ, temperantiæ, aut fortitudinis: Et qui agit ea quæ sunt injusta, intemperata, aut timida, is ex talibus actionibus comparat sibi habitum injustitiæ, intemperantiæ, et timiditatis.

Quid ex his est discendum?

Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδιδόναι.

Duo monet Aristoteles ex jam dictis notanda esse. Unum est de educatione; ut magna cura et diligentia adhibeatur circa primam educationem: propterea quod ex ea fere tota reliqua vita dependeat. Nam ut Horat. *Quo semel est imbuta recens servabit odorem Testa diu.* Alterum est de consuetudine et assuefactione; ut diligenter quisque consideret, quibusnam studiis, exercitiis, et actionibus assuescat: nam qualia illa sunt, talis quoque ipse paulatim quodammodo ignorans evadit; vel bonus, si ea circa quæ occupatur, sunt bona; vel malus, si ea fuerint mala. De utroque monet *Quintil.* lib. i. per-

petuo in animo habendum esse *Virgilianum* illud dictum, *Georg*. ii. vers. 272.

adeo in teneris consuescere multum est.

Si virtus non natura nobis est insita: estne παρὰ φύσιν contra naturam?

Οὔτ' ἄρα φύσει, οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται.

Etiamsi natura nobis non ingeneravit habitum virtutis; tamen ipsa virtus non est propterea παρὰ τὴν φύσιν· imo maxime est naturæ consentiens; et magis quam ipsa vita, aut voluptas: ut inquit *Cicer*. lib. 3. *Off*. Etenim natura tribuit nobis quandam ἐπιτηδειότητα aptitudinem, et habilitatem ad virtutem suscipiendam; quam *Cic*. vocat *virtutum igniculos et semina*; quæ diligenti studio sunt excitanda, amplificanda et perficienda. De qua quæstione consulatur *Cic*. in lib. 1, et 3. *Offic*. et lib. 5. de *Fin*.

CAP. II.

Quoniam dixisti habitus virtutum moralium generari ex frequentibus actionibus: dic mihi quales istæ actiones esse debeant.

ACTIONES, ex quibus habitus virtutum generantur, debent constare mediocritate.

Quomodo hoc probas?

Τὰ γὰρ τοιαῦτα πέφυκεν ὑπὸ ἐνδείας καὶ ὑπερβολῆς φθείρεσθαι.

A contrario. Nam actiones, quæ non constant mediocritate, hoc est, quæ vel modum excedunt, vel a modo deficiunt, seu in quibus est Nimium, vel Parum, nihil habent rectum, vel laudabile. Ideoque potius virtutibus adversantur, easque corrumpunt, quam ut ex illis boni habitus possint gigni.

Declara mihi hoc aliquo exemplo.

Quemadmodum nimio exercitio et labore vires corporis debilitantur et franguntur; nullo autem exercitio existente, languescunt et extinguuntur; moderato denique exercitio conservantur et augentur: quemadmodum sanitas moderato cibo ac potu recreatur, et conservatur; nimio obruitur; nullo extinguitur: ita etiam habitus morum generantur ex actionibus, quæ mediocritatem servant; corrumpuntur vero ex iis actionibus, quæ vel modum excedunt, vel a modo deficiunt.

Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν.

An non actiones, quæ consequuntur habitum virtutis, etiam constant mediocritate?

Maxime: Verum sunt longe præstantiores et perfectiores iis, quæ habitum virtutis antecedunt; quoniam non constant nuda mediocritate, sed ea quæ est definita recta ratione viri prudentis.

Ἀλλ' οὐ μόνον αἱ γενέσεις, καὶ αἱ αὐξήσεις, καὶ αἱ φθοραί.

CAP. III.

Quod est signum, unde possit aliquis cognoscere, se habitum virtutis jam adeptum esse?

Ex seipso signum illud quilibet capere potest: nimirum ex voluptate et dolore seu molestia, quam animo percipit ex honestis actionibus. Si enim alicui jucundum est, ex aliqua virtute agere; illa voluptas indicium est, eum virtutis habitum consecutum esse: si vero adipsum ei est molestum, certe nondum sibi polliceri potest, se ad virtutis habitum pervenisse.

Σημεῖον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις.

Quare ex voluptate et dolore signum hoc capiendum est?

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή.

Quia voluptas et dolor sunt generalia seu communia objecta omnium virtutum et vitiorum. Ex objectis autem optime judicari potest de bonitate et perfectione potentiarum et habituum.

Quibus argumentis probat Aristoteles, virtutem versari circa voluptatem et dolorem?

Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν, διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα.

Septem argumentis id ostenditur. Quorum primum videtur tale esse. *Quæ homines alliciunt ad vitia, et abstrahunt ab honestis actionibus, circa ea versatur virtus: cujus munus est, hominum animos excitare ad honestas actiones, a turpibus autem avocare. Sed voluptate homines plerunque incitantur ad vitia et turpes actiones; dolore vero et molestia absterrentur a bonis et honestis actionibus. Ergo circa voluptatem et dolorem versatur virtus.*

Διὸ δεῖ ἦχθαί πως εὐθὺς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησὶν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ.

Minor propositio confirmatur autoritate *Platonis*, qui in lib. 4. de *Rep.* affirmat voluptatem et dolorem tantam vim habere in excitandis hominibus ad suscipiendas actiones, ut præcipua pars rectæ educationis in eo videatur esse posita, ut homines statim a primis annis assuescant gaudere actionibus honestis, dolere autem turpibus. Magna enim est vis voluptatis in promovendis animis hominum: adeo ut *Cic.* in *Catone Majore*, dicat, *Nullum* esse *malum facinus, nullum scelus, ad quod suscipiendum non libido voluptatis homines impellat.*

Alterum Argumentum?

Ἔτι δ' εἰ ἀρεταί εἰσι περὶ πράξεις καὶ πάθη.

Virtus versatur circa actiones et affectus: iis autem perpetui comites sunt voluptas, vel dolor.

Quoniam omnis actio agenti aut jucunda est, aut molesta: Sic enim omnium affectuum sunt hæc duo summa capita, voluptas, et dolor; quemadmodum ostendit *Aristoteles* lib. 2. *Rhetoricorum. Ergo virtus etiam circa voluptatem et dolorem versatur.*

Tertium Argumentum?

Virtutis munus est mederi vitiis. Atqui medela vitiorum fit partim per pœnas, in quibus est dolor; partim per præmia, in quibus est voluptas. Ergo virtus occupata est circa voluptatem et dolorem: siquidem dolore pœnarum homines a vitiis avocare, et præmiorum jucunditate ad honestas actiones invitare conatur.

Μηνύουσι δὲ καὶ αἱ κολάσεις γινόμεναι διὰ τούτων.

Quartum argumentum?

Qua re habitus morum aut meliores fiunt, aut corrumpuntur, circa eam etiam virtutes Morales versantur: quoniam habitus et potentiæ a suis objectis, circa quæ versantur, interdum adjuvantur et perficiuntur; interdum vero læduntur. *Sed voluptate, et dolore, habitus morum fiunt aut meliores, aut deteriores,* quatenus, in illis expetendis, aut fugiendis, modus et reliquæ circumstantiæ servantur vel non servantur. *Ergo circa voluptatem et dolorem virtus Moralis versatur.*

Ἔτι, ὡς καὶ πρότερον εἴπομεν, πᾶσα ψυχῆς ἕξις, ὑφ᾽ οἵων πέφυκε γίνεσθαι χείρων καὶ βελτίων, πρὸς ταῦτα καὶ περὶ ταῦτα τὴν φύσιν ἔχει.

At Stoici dicunt virtutem esse ἀπάθειαν, id est, vacuitatem Affectuum, et ἠρεμίαν, id est, animi tranquillitatem.

Si omnes affectus simpliciter essent vitiosi; quemadmodum quidam volunt Stoicos sensisse: tum virtuti cum affectibus nullum esset commercium. Quia vero a natura utiliter hominum animis insiti sunt; ut essent quasi stimuli

Διὸ καὶ ὁρίζονται τὰς ἀρετὰς ἀπαθείας τινὰς καὶ ἠρεμίας.

ad aliquid vel expetendum et fugiendum, vel suscipiendum et agendum: Ideo nequaquam a virtute plane sunt removendi; sed potius virtute regendi, et ad mediocritatem redigendi; ut rectæ rationi obtemperent: quod cum fit, tum existit in animo non ἀπάθεια, sed εὐπάθεια, et μετριοπάθεια.

Quintum argumentum?

Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν καὶ ἐκ τούτων φανερόν.

Quæ expetenda, aut fugienda sunt, circa ea versatur virtus Moralis: quoniam ejus proprium munus est regere appetitum, ut modum circa ea servet. *Sed voluptas et dolor sunt in numero expetendorum, et fugiendorum.* Etenim voluptatis appetitus communis est omnibus animalibus, quemadmodum etiam dolorem omne animal aversatur. Præterea cum tria sint expetendorum genera, *Honestum*, *Utile*, et *Jucundum:* omnibus illis tribus inest quædam voluptas. Denique, voluptas ita est naturæ quasi congenita, ejusque sensus per omnes corporis partes ita diffusus, ut difficile sit hunc affectum iterum abstergere.

Sextum argumentum?

Κανονίζομεν δὲ καὶ τὰς πράξεις, οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἧττον, ἡδονῇ καὶ λύπῃ.

Qua re homines actiones suas solent metiri et æstimare, circa eam quoque versatur virtus Moralis. Sed voluptate et molestia homines solent majore ex parte actiones suas æstimare et metiri. Ergo. Minor nota est ex ipsa experientia: Quotiescunque enim de actione aliqua suscipienda cogitamus; simul etiam in mentem nobis venit, quid ex illa actione jucunditatis aut utilitatis, quid etiam molestiæ et laboris, aut incommodi inde simus habituri.

Septimum argumentum?

Virtutis proprium munus est, docere quo pacto circa res arduas et difficillimas nos gerere debeamus? quia in talibus ejus vis et præstantia maxime conspicitur. *Atqui difficile est circa voluptatem et dolorem se recte gerere:* adeo ut *Heraclitus* dixerit, *Difficilius* esse *voluptate resistere, quam iræ;* cum tamen hic affectus sit vehementissimus. Et *Architas* Tarentinus apud *Cic.* ait, *Nullam capitaliorem pestem a natura hominibus datam esse, quam corporis voluptatem.*

Ἔτι δὲ χαλεπώτερον ἡδονῇ μάχεσθαι, ἢ θυμῷ, καθάπερ φησὶν Ἡράκλειτος.

CAP. IV.

Quomodo intelligendum est hoc, quod Aristoteles dicit, Justa agendo, aliquem justum fieri? An non oportet aliquem prius esse justum antequam juste possit agere; quemadmodum oportet aliquem prius esse Grammaticum, aut Musicum, antequam possit Grammatice loqui, aut Musice canere?

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, πῶς λέγομεν ὅτι δεῖ τὰ μὲν δίκαια πράττοντας δικαίους γίνεσθαι.

NON eadem sunt hæc duo, Justa agere, et Juste agere: illud enim potest quocunque modo, etiam absque habitu justitiæ a quovis fieri; hoc autem non nisi ex habitu justitiæ, ab eo qui justus est, proficiscitur. Quemadmodum etiam potest quispiam Grammaticum quippiam in sermone proferre, licet non sis Grammaticus, neque artem Grammaticam teneat: Grammatice autem loqui nemo, sine cognitione artis Grammaticæ, potest.

Quod est discrimen inter actiones quæ præcedunt et quæ consequuntur habitum virtutis?

Actiones quæ præcedunt habitum virtutis,

Τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς

γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται.

solum constant nuda et simplici mediocritate. Quæ autem ab habitu virtutis proficiscuntur, constant ea mediocritate, quæ est secundum rectam rationem: et præcipue æstimantur ex persona agentis.

Quæ sunt autem illæ notæ secundum quas actiones virtutum æstimantur?

Πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδὼς, ἔπειτ' ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά.

Quinque. Quarum prima est, Si egit sciens, ἐὰν εἰδώς. Altera nota est, Si egit certo animi proposito et consilio, ἐὰν προαιρούμενος. Tertia nota est, Si propter se, hoc est, propter amorem virtutis, et non propter aliam aliquam causam actionem illam suscepit, ἐὰν προαιρούμενος δι' αὐτό. Quarta nota est, Si firma et constanti animi voluntate egit; ita ut neque deinceps cupiat aliter agere, ἐὰν βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων. Quinta nota ex præcedentibus quasi resultat, Si egit cum animi quadam oblectatione et voluptate, ἐὰν ἡδέως.

Requirunturne omnes hæ notæ et conditiones ad actionem virtutis?

Maxime: Nam si una solum defuerit, tum ipse agens non poterit vere propter actionem suam laudari, aut ex virtute cognomentum viri boni, hoc est, justi, fortis, aut temperantis accipere.

Solentne etiam eædem hæ conditiones considerari in examinandis artium operibus?

Ταῦτα δὲ πρὸς μὲν τὸ τὰς ἄλλας τέχνας ἔχειν οὐ συναριθμεῖται.

Minime. Quoniam opera artium et artificum considerantur extra personam agentis: neque in illis spectatur, quo consilio, aut quo fine, aut qua animi voluntate vel affectione opus fecerit; sed tantum utrum ipsum opus scite et secundum artem sit factum.

Quamobrem?

Quia artium opera suam perfectionem et commendationem habent in seipsis: virtutum autem opera et actiones commendationem suam habent a persona agentis; quæ si non talis est, qualis esse debet, tum ejus actio, quantumvis videatur secundum externam faciem speciosa, et præclara, *tamen non potest jure laudari.* Itaque in artibus, opus probat seu commendat artificem: In virtutibus vero, animus et persona agentis commendat actionem.

Quid ex his colligis?

Ex his, quæ jam dicta sunt, intelligo posse fieri, ut aliquis quidem agat ea quæ justa, temperata, fortia, aut cæteris virtutibus consentanea sunt; qui tamen nondum propterea sit justus, fortis, aut temperans, aut simili aliqua virtute præditus dicendus: nisi illa quoque eo quo dictum est animo, consilio, fine et modo egerit.

Τὰ μὲν οὖν πράγματα δίκαια καὶ σώφρονα λέγεται, ὅταν ᾖ τοιαῦτα, οἷα ἂν ὁ δίκαιος ἢ σώφρων πράξειε.

CAP. V.

Quoniam de causa Efficiente *et* Materiali *seu objecto virtutum dictum est, quid jam sequitur?*

UT de *Causa Formali*, in qua ipsa vis, natura, et essentia virtutis consistit, dicatur. Ea autem ex ejus Definitione cognoscitur.

Μετὰ ταῦτα τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ σκεπτέον.

Define igitur Virtutem.

Duo sunt Definitionum genera apud Dialecticos; unum ὀνοματῶδες, καὶ ἐννοηματικὸν, *Nominale*, ut ita loquar, et *Notionale;* quo vocabuli vis et significatio solum explicatur; alterum οὐσιῶδες καὶ πραγματῶδες, *Substantiale* et *Reale;* quo natura et essentia rei explicatur.

Responde mihi ergo primum de nomine virtutis.

Virtutis vocabulum, teste *Cicerone* lib. 2. *Tusc.* apud Latinos a *viro* videtur deductum esse: unde etiam sæpe pro fortitudine, quæ viri propria virtus est, κατ' ἐξοχὴν accipitur. Apud Græcos vero, ut Plato in Cratylo ait, ἀρετὴ dicta est, quasi αἱρετὴ, expetenda; vel κατὰ μετάθεσιν literarum, quasi ἐρατὴ, amabilis; vel ἀπὸ τοῦ αἴρειν, ab attollendo, quoniam animum hominis erigit et attollit ad summa: quidam etiam eam ἀπὸ τοῦ Ἄρεος, a Marte, hoc est, bello, dictam volunt; quoniam in bello virtutis vis præcipue conspicitur et elucet.

Quæ est igitur Nominis definitio?

Ῥητέον οὖν, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ, οὗ ἂν ᾖ ἀρετὴ, αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ. Cap. 6.

Virtus generatim considerata nihil aliud est, quam cujusque rei perfectio: secundum quam ipsa res optime se habet, et munere suo rectissime fungitur. Atque hoc modo etiam Pythagorei eam definiunt, Ἡ ἀρετή ἐστιν ἀκρότης, καὶ τελειότης ἑκάστου φύσεως· cui consensit ea quæ est apud *Cic.* lib. i. de *Legibus. Virtus nihil aliud est, nisi in se perfecta, et ad summum perducta natura.*

Quæ est virtutis Essentialis definitio?

Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα. Cap. 6.

Virtus est habitus agendi aliquid cum consilio, consistens in mediocritate quoad nos relata, et ratione definita, sicut vir prudens eam definiret: Ἀρετή ἐστιν ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε.

Quare dicis Virtutem *esse* Habitum?

Ἐπεὶ οὖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα τρία ἐστί.

Quoniam *Virtus* est animi qualitas, ideo necesse est, et sit vel *Habitus*, vel *Potentia*, vel *Affectus.* Nam hæc tria sunt in animo, ἕξις,

δύναμις, καὶ πάθος. Sed virtus neque est affectus, neque potentia. Igitur relinquitur quod sit habitus.

Quo pacto probas Virtutem non *esse* Affectum, πάθος;

Quatuor argumentis Aristoteles idipsum probat. Quorum primum est tale. *Propter affectus neque boni neque mali dicimur. At propter virtutes dicimur boni, propter vitia autem mali. Ergo.*

Alterum argumentum. * *Propter affectus simpliciter neque laudari, neque vituperari possumus. Propter virtutes autem laudamur, propter vitia vero vituperamur. Ergo.*

Tertium argumentum. † *Affectus sunt repentini motus animi absque* προαιρέσει, *id est, consilio et electione nostra, excitati. Virtutes autem non sunt* ἄνευ προαιρέσεως. *Ergo.*

Quartum argumentum. ‡ *Propter affectus dicimur aliquo modo commoveri,* κινεῖσθαι; *quoniam illis animus nonnihil perturbatur, et quasi mutatur: Propter virtutes autem non dicimur commoveri; sed potius aliquo modo disponi* διακεῖσθαι, *et quasi conformari, ut apti et idonei ad aliquid agendum efficiamur. Ergo.*

Πάθη μὲν οὖν οὐκ εἰσιν, οὔθ' αἱ ἀρεταὶ, οὔθ' αἱ κακίαι. ὅτι οὐ λεγόμεθα κατὰ τὰ πάθη σπουδαῖοι ἢ φαῦλοι.

* Καὶ ὅτι κατὰ μὲν τὰ πάθη οὔτ' ἐπαινούμεθα, οὔτε ψεγόμεθα.

† Ἔτι, ὀργιζόμεθα μὲν καὶ φοβούμεθα ἀπροαιρέτως.

‡ Πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ μὲν τὰ πάθη κινεῖσθαι λεγόμεθα.

Quo pacto probas Virtutes non *esse* Potentias, δυνάμεις;

Tribus id Aristoteles argumentis probat: quorum duo priora eadem sunt ac jam dicta. Quia nimirum propter potentias neque boni neque mali dicimur: ideoque etiam propter illas, neque laudari, neque vituperari possumus. Tertium argumentum sumitur a Causa efficiente. § *Potentiæ naturaliter nobis insunt. Vir-*

§ Διὰ ταῦτα δ' οὐδὲ δυνάμεις εἰσίν.

tutes vero et vitia non natura nobis insunt; sed usu et assuefactione comparantur. Ergo non sunt δυνάμεις.

Nota. *Quod dicitur vitia non natura nobis inesse, id Philosophice est intelligendum; quatenus vitia dicuntur esse habitus longo usu acquisiti. Alioqui S. S. literæ contrarium affirmant: nimirum figmentum humani cordis esse malum ab adolescentia sua.* Genes. 8. *cap. Et* Psal. 51. *fatetur* David, *se in peccatis conceptum et natum esse: atque ideo* Paulus *ad* Ephes. 4. *cap. dicit, nos natura esse filios iræ. Verum de hac corruptione naturæ humanæ Philosophi nihil sciverunt; atque ideo dixerunt hominem neque bonum neque malum nasci, sed* οὐδέτερον, *neutro modo se habentem, qui possit bonus vel malus fieri. Hanc ob causam* Aristoteles, *lib.* 3. *de* Anima, *comparat animum hominis nudæ tabulæ, cui nihil adhuc sit inscriptum; possit tamen aliquid vel boni vel mali inscribi.*

CAP. VI.

Quoniam explicasti Genus, *quod in Definitione virtutis positum fuit: perge etiam ad* Differentias.

Virtus est ἕξις προαιρετική.

PRIMA *Differentia* est, quod dicitur esse ἕξις προαιρετική, *Habitus*, ut in Scholis loquuntur, *Electivus*, hoc est, conjunctus cum animi electione, proposito, et consilio aliquid agendi. Hac differentia virtus *Moralis* separatur a virtutibus *Intellectus:* in quibus non spectatur προαίρεσις, quoniam sunt in animo rationali, cui

non tribuitur voluntas, aut appetitus. Per hanc differentiam quoque excluduntur omnes aliæ actiones, quæ vel temere, casu, et fortuito; vel naturaliter, vel denique necessitate quadam ab invitis suscipiuntur aut fiunt.

Quæ est altera Differentia?

Altera *Differentia* est, quod habitus iste dicitur consistere *in Mediocritate*. Hæc *Differentia* est *Specifica*, continens causam formalem virtutis, sine qua nulla virtus esse potest; et per quam virtus revera separatur a vitio: in quo non est mediocritas, sed excessus, vel defectus.

Quomodo probas Virtutem *esse in* Mediocritate?

Primum, *Ex comparatione* artium, et virtutum. * Si enim in artibus et artium operibus perfectio et bonitas æstimatur ex mediocritate: multo magis hoc faciendum est in virtutibus, et earum actionibus, quæ illis longe sunt præstantiores. Deinde, *A contrario*: Nam si affectus, et actiones ideo judicantur esse vitiosæ, et solent reprehendi, quia vel plus vel minus illis adest quam oportet, hoc est, quia a mediocritate recesserunt: necessario sequitur, virtutem, ejusque actiones ideo laudari, quod non plus vel minus habent quam oportet; hoc est, propter mediocritatem, in qua earum rectitudo et laus præcipue consistit.

* Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ.

Ἐν δὲ τούτοις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις.

Tertio, Ostenditur hoc *ex Analogia* Virtutis, et Medii: Quemadmodum medium in qualibet re est tantum unum; ita etiam uno tantum modo ex virtute recte agere possumus: multipliciter vero circa unam eandemque actionem peccare. Ex quo efficitur, virtutem in medio-

Ἔτι, τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολλαχῶς ἐστι· τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς.

critate potius quam extra eam esse positam. Atque hæc ipsa causa est, cur adeo difficile sit ex virtute agere; et cur tam pauci sint boni: contra vero facillimum sit peccare, et plurimi reperiantur mali. Itaque *Plato* in lib. 4. de *Rep.* ait, Ἓν μὲν εἶδος τῆς ἀρετῆς, ἄπειρα δὲ τῆς κακίας. Et *Theognis*, Ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἁπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί. Quo etiam pertinet *Aristot.* in lib. i. *Mag. Moral.* sententia, τὸ μὲν γὰρ κακὸν, πολυειδές· τὸ δὲ ἀγαθὸν μονοειδές.

Qualis debet esse Mediocritas *in* Virtute?

Id Aristoteles duabus particulis explicat; cum adjicit τῇ πρὸς ἡμᾶς, ea quæ nos respicit, ὡρισμένῃ λόγῳ, definita ratione viri prudentis.

Cur dicit πρὸς ἡμᾶς;

Καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρὸς ἡμᾶς.

Quia *Mediocritas*, seu *Medium* dupliciter consideratur: vel *quoad rem* ipsam, et dicitur μέσον τοῦ πράγματος, *medium rei*; vel *quoad personam*, sive respectu nostri, et dicitur μέσον πρὸς ἡμᾶς.

Quid vocas Medium rei?

Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον, τὸ ἶσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων.

Medium rei est, quod utrinque æqualiter distat a suis extremis, secundum proportionem Arithmeticam. Hoc medium semper unum et idem est, eodemque se modo ad sua extrema habet: veluti sunt quatuor inter duo et sex, item sex inter duo et decem. Tale medium est centrum in circulo.

Quid vocas Medium Personæ?

Πρὸς ἡμᾶς δὲ, ὃ μήτε πλεονάζει, μήτε ἐλλείπει.

Medium Personæ, quod uni extremorum vicinius est, alteri vero remotius, secundum proportionem Geometricam: neque tamen plus, vel minus habet quam decet; sed accommodatum est cuique personæ, pro ratione circumstantia-

rum loci, temporis, et aliarum, quæ circa actionem sunt considerandæ.

Quod Medium *in virtute et virtutis actionibus consideratur?*

Hoc posterius, quod refertur ad personam, et circumstantias actionis: idque propter duas causas. Primum, Quia virtus non æquali prorsus intervallo a suis extremis distat; sed interdum cum uno, interdum vero cum altero extremo majorem habet cognationem. Deinde, Quia virtus se accommodat circumstantiis: in quibus omnis vis actionis versatur.

Cur additur altera particula in Definitione, definita ratione, sicut vir prudens eam definiret?

Ὡρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε.

Quoniam maxima est varietas circumstantiarum in singulis actionibus: adeo ut quæ actiones alioqui secundum externam speciem viderentur esse similes, tamen in circumstantiis adeo variant, ut prope diverso et contrario modo de illis sit judicandum.

In tanta autem varietate, non est cujusvis ipsum medium videre, sed tantum viri prudentis: qui solus ex longo rerum usu in omnibus actionibus, quid singulis personis, locis, temporibus, atque aliis circumstantiis conveniat, intelligit. Unde etiam infra in lib. 6. affirmat, *Nullam virtutem Moralem sine prudentia posse esse perfectam.*

Si Virtus *est* μεσότης, Mediocritas, *quare a Pythagoreis dicitur esse* ἀκρότης, Extremitas?

Hæc non inter se pugnant. Virtus enim duobus modis consideratur: vel κατὰ τὴν οὐσίαν, secundum suam naturam et essentiam, et tunc dicitur esse μεσότης, mediocritas; vel κατὰ τὴν

Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα,

μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή· κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης.

ποιότητα, secundum qualitatem suam, hoc est, bonitatem et perfectionem, et tunc recte quoque dicitur ἀκρότης, extremitas. Quia ipsa in rebus humanis supremum locum in ordine bonorum obtinet: quemadmodum dicitur, Τῆς ἀρετῆς οὐδέν ἐστι τιμιώτερον, *Virtute nihil est præstantius.* In hanc sententiam etiam scribit *Plutarchus* in libello *de virtute morali:* Ἡ ἀρετὴ ἀκρότης μέν ἐστι τῇ δυνάμει, καὶ τῇ ποιότητι· τῷ ποσῷ δὲ μεσότης γίνεται, τὸ ὑπερβάλλον ἐξαιροῦσα, καὶ τὸ ἐλλεῖπον.

Quorum autem respectu Virtus *dicitur esse* Mediocritas?

Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν.

Respectu duorum extremorum, quæ sunt vitiosa, et non solum virtuti, sed etiam sibi mutuo opposita: Quorum unum dicitur habere τὸ μᾶλλον, *magis;* et nominatur ὑπερβολή, *excessus*, a Cic. *Nimium.* Alterum dicitur habere τὸ ἧττον, *minus:* et vocatur ἔλλειψις *defectus*, a Cicerone *Parum.*

Omnesne affectus et actiones sunt hujus Mediocritatis capaces?

Οὐ πᾶσα δ' ἐπιδέχεται πρᾶξις. οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητα· ἔνια γὰρ εὐθὺς ὠνόμασται συνειλημμένα μετὰ τῆς φαυλότητος, οἷον ἐπιχαιρεκακία, ἀναισχυντία, φθόνος, καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων,

Pro hujus quæstionis explicatione notanda est hæc distinctio. *Affectiones* et *actiones* aliæ sunt Per se et sua natura bonæ; quæ etiam propter se, et non propter mediocritatem laudantur: ut *Amor erga Deum, patriam, parentes, et conjuges;* Item *Timor Dei, Dilectio proximi, Odium vitiorum:* Sic in actionibus, *Deum recte colere, Parentes honorare, Veritatem dicere, Honeste vivere,* &c. Quædam sunt Perse et sua natura malæ ac vitiosæ: adeo ut nunquam possint admittere laudabilem mediocritatem; ut *Invidia, Malevolentia, Immisericordia, Odium bonorum.* Sic in actionibus, *Furari, scortari,*

pejerare, latrocinari, injuriam facere, &c. Hæc et hujusmodi nunquam possunt ita mediocriter fieri, ut laudem mereantur. Aliæ denique sunt sua natura Indifferentes, per se neque bonæ, neque malæ; sed tantum bonæ propter mediocritatem, vitiosæ autem, si a mediocritate recedunt; ut *Voluptas, Dolor, Amor, Gaudium, Metus Ira:* item in actionibus, *Edere, bibere, dormire, dare, accipere, opes acquirere, honores expetere,* &c. Atque circa ejusmodi affectus et actiones proprie versatur virtus Moralis, ostendendo quo pacto modus in illis sit observandus, et vitandus excessus, vel defectus.

μοιχεία, κλοπὴ, ἀνδροφονία.

Quare in affectibus et actionibus per se malis non potest dari mediocritas aliqua laudabilis?

Primum, Quia, cum per se sint malæ, nunquam possunt aliqua mediocritate effici bonæ: quandoquidem earum vitiositas non est propter excessum, vel defectum; aut propter alias circumstantias; *sed propter ipsarum naturam:* ideoque etiam nunquam licet in illis κατορθοῦν, recte agere. Deinde, Si in talibus posset dari bona aliqua mediocritas, tum istius mediocritatis etiam alia quærenda essent extrema; non enim potest esse mediocritas sine extremis: et vice versa. Et sic istorum extremorum rursus alia essent quærenda extrema; et hoc modo progressio abiret in infinitum: quod est absurdum.

Οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε περὶ αὐτὰ κατορθοῦν, ἀλλ' ἀεὶ ἁμαρτάνειν.

CAP. VII.

Estne una tantum virtus, an vero sunt plures ejus Species?

Δεῖ δὲ τοῦτο μὴ μόνον καθόλου λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμόττειν.

ZENO, *Menedemus*, *Aristo*, et alii *Stoici*, ut refert *Plutarchus* in libello *De virtute morali*, dixerant UNAM tantum, quoad essentiam, esse VIRTUTEM; quæ postea varias sortitur appellationes, prout variis objectis applicatur, et varias producit actiones. Exempli gratia, Unus idemque habitus animi, quando mediocritatem servat circa metum et fiduciam, appellatur *Fortitudo*; circa voluptates corporis, *Temperantia*; circa iram, *Mansuetudo*; circa pecuniarum tractationem, *Liberalitas*; circa contractus, *Justitia*: Et sic de cæteris.

Quid tibi de hac opinione videtur?

Hæc opinio de unitate virtutis, si recte intelligatur, non omnino est absurda. Quia una est tantum recta ratio, quæ ostendit mediocritatem in omnibus actionibus servandam: ex qua etiam dimanant omnes virtutes. Ea autem est ipsa *Prudentia*, quæ propterea a Pythagoreis *Mater omnium virtutum*, et a Platone *Oculus virtutum* nominatur. *Plato* tamen, *Aristoteles*, *Cicero*, et alii, ut virtutum natura et proprietates melius possent cognosci, et a se mutuo distingui, recte PLURES virtutum SPECIES constituerunt.

Quot Plato et Cicero faciunt virtutum Species?

Quatuor: quæ vulgo *Cardinales* appellantur: veluti sunt, *Prudentia*, *Justitia*, *Fortitudo*, et *Temperantia*; quibus alias quoque subjecerunt Species, tanquam earum socias.

Quæ sunt illæ?

Prudentiæ adjunguntur *reliqui habitus Intellectus*, et *Ars*.

Fortitudini subjiciuntur, *Magnanimitas*, *Confidentia*, *Patientia*, *Constantia*, *Tolerantia*, *Perseverantia*.

Justitia sub se complectitur *Liberalitatem*, *Magnificentiam*, *Gratitudinem*, *Pietatem*, *Veritatem*, *Observantiam*, &c.

Temperantiæ cognatæ sunt, *Continentia*, *Castitas*, *Abstinentia*, *Sobrietas*, *Modestia*, *Mansuetudo*, *Humanitas*, *Urbanitas*, &c.

Quot Aristoteles in his libris ponit Virtutum Moralium Species?

Undecim: quas ordine in hoc capite una cum earum extremis enumerat; ut veluti in tabula ostendat, verum esse quod dixit, Omnem virtutem consistere in mediocritate; hoc est, medium habere locum inter duo extrema.

Quot sunt in singulis consideranda?

Quatuor. Primum, Earum *Nomina*, seu appellationes. Deinde, *Objecta*, circa quæ versantur. Tertio, *Propriæ* cujusque *actiones*. Quarto, Singularum virtutum *Extrema*.

Enumera mihi illas Species.

Prima Species est, ἡ ἀνδρεία, *Fortitudo*. Ejus Objecta sunt, *Metus et fiducia in rebus periculosis*. Actiones sunt, *Adire et perferre pericula et labores cum ratione*. Extremum in excessu θρασύτης, *Audacia*, seu temeritas; item ἀφοβία, *Metus vacuitas* in defectu, δειλία, *Timiditas*, seu ignavia.

Περὶ μὲν τοὺς φόβους καὶ θάῤῥη ἀνδρεία μεσότης.

Altera Species est, ἡ σωφροσύνη, *Temperantia*. Ejus Objecta sunt, *voluptates et dolores corporis*.

Actiones sunt. *Moderate Voluptates expetere, illisque frui: dolores autem fugere.* Extremum in excessu dicitur ἀκολασία, *Intemperantia:* in defectu vero proprio nomine caret; quia est rarissimum; potest tamen appellari ἀναισθησία, *Sensuum stupor.*

Tertia Species est, ἡ ἐλευθεριότης, *Liberalitas,* vel *Beneficentia.* Objecta sunt, τὰ χρήματα, *pecuniæ, opes,* atque *divitiæ.* Actiones, διδόναι καὶ λαμβάνειν, *dare et accipere.* Extremum in excessu ἡ ἀσωτία, *Profusio,* seu *prodigalitas;* in defectu ἀνελευθερία, *Illiberalitas.*

Quarta Species est, ἡ μεγαλοπρέπεια, *Magnificentia.* Objecta sunt, μεγάλα χρήματα, *magnæ opes.* Actio, δαπανᾶν, *sumptus facere.* Extremum in excessu, ἀπειροκαλία, *Luxus;* in defectu, μικροπρέπεια, *Indecora parsimonia,* Sordes.

Quinta Species est, μεγαλοψυχία, *Magnanimitas.* Objecta sunt, *honores magni.* Actiones, *expetere, vel respuere magnos honores.* Extremum in excessu, χαυνότης, *Fastus,* seu *animi elatio:* in defectu, μικροψυχία, *Pusillanimitas,* seu *animi dejectio.*

Sexta Species est, *Modestia circa honores:* apud Græcos est ἀνώνυμος, id est, proprio nomine destituta; interdum tamen appellatur φιλοτιμία, *Honoris studium.* Objecta sunt, *Honores parvi,* et *vulgares.* Actiones, *expetere, aut respuere parvos honores.* Extremum in excessu est, φιλοτιμία, *Ambitio,* seu *nimium honoris studium;* in defectu, ἀφιλοτιμία, *Contemptus honorum.*

Septima Species est, πρᾳότης, *Mansuetudo.* Objectum est *ira.* Actiones sunt, *iram cohibere*

et frænare. Extremum in excessu, ὀργιλότης, *Iracundia*: in defectu, ἀοργησία, *Iræ vacuitas:* a Cicerone vocatur *Lentitudo.*

Octava Species est, ἡ φιλία, *Humanitas*, seu *Comitas*, et *Affabilitas.* Objectum est, τὸ ἡδὺ, *jucundum in seriis congressibus et negotiis.* Actiones sunt, *jucunde et amice, citra offensionem, cum aliis conversari.* Extremum in excessu, ἀρέσκεια, *Assentatio*, καὶ κολακεία, *Adulatio;* in defectu, δυσκολία, *Morositas.*

Nona Species est, ἡ ἀλήθεια, *Veritas*, aut *Veracitas*, seu *Candor.* Objectum, τὸ ἀληθὲς, καὶ τὸ ψεῦδος, *Verum, et falsum.* Actiones sunt, *Veritatem profiteri tam in dictis quam in factis.* Extremum in excessu, Ἀλαζονεία, *Arrogantia, jactantia;* in defectu, εἰρωνεία, *Dissimulatio.*

Decima Species est, ἡ εὐτραπελία, *Urbanitas.* Objecta sunt, *ludi et joci.* Actiones, *ludere, jocari.* Extremum in excessu, βωμολοχία, *Scurrilitas;* in defectu, ἀγροικία, *Inurbanitas.*

Undecima Species est, ἡ δικαιοσύνη, *Justitia.* Objecta sunt, *quævis bona vel mala, quæ cum aliis sunt communicanda.* Actiones sunt, *commutare*, et *distribuere.* Extremum in excessu, et alterum in defectu, uno vocabulo appellantur ἀδικία, *Injustitia*, quæ in utroque, nempe in excessu ut defectu, simul peccat: cum nimirum uni plus, alteri vero minus quam ei debetur, tribuitur.

Quid autem tibi videtur de Verecundia, et Indignatione? Suntne quoque virtutes?

Duo hi affectus magnam cum virtute habent cognationem, propterea quod habent et laudabilem mediocritatem, et utrinque vitiosa extre-

Εἰσὶ δὲ καὶ ἐν τοῖς πάθεσι, καὶ ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη, μεσότητες.

ma. Sed tamen proprie loquendo non possunt virtutes Morales nominari: quia non sunt constantes animi habitus, nostro studio et longa assuefactione acquisiti; sed sunt repentini quidam motus, ἄνευ προαιρέσεως, h. e. *citra nostram voluntatem* aut electionem excitati. *Verecundia* nominatur ἡ αἰδώς. Ejus extremum in excessu est κατάπληξις, *Stupor*, seu *Consternatio*: In defectu, ἀναισχυντία, *Impudentia*; quæ est *omnium virtutum expultrix*; quemadmodum *Verecundia* a Cicerone dicitur esse *omnium virtutum custos*.

Indignatio appellatur νέμεσις. Ejus extremum in excessu vocatur φθόνος, *Invidia*, *livor*: in defectu est ἡ ἐπιχαιρεκακία, *Malevolentia*.

Τριῶν δὲ διαθέσεων οὐσῶν, δύο μὲν κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν, μιᾶς δὲ ἀρετῆς τῆς μεσότητος, πᾶσαι πάσαις ἀντίκεινταί πως.

CAP. VIII.

Quoniam dixisti virtutem medium locum habere inter duo extrema vitia: dic mihi, Quo pacto illa tria erga se mutuo sunt affecta?

TRIPLEX hoc loco notanda est ἀντίθεσις, *Oppositio*: Una, *Medii et Extremorum*, hoc est vitiorum; Altera, *Extremorum inter se*; Tertia, *Extremorum cum medio*.

Quæ est medii seu virtutis, et extremorum, hoc est, vitiorum, ἀντίθεσις;

* Virtus suis extremis *non Simpliciter*, sed tantum *ratione* τῆς ὑπεροχῆς, id est, *Exuperantiæ*, opponitur: quatenus nimirum ab uno superatur, alterum vero superat. Quia virtus participat utrumque extremum, hoc est, cum utroque extremo habet aliquam similitudinem; non tamen eodem modo: sed cum uno majorem, cum altero minorem.

* Ὥσπερ γὰρ τὸ ἴσον, πρὸς μὲν τὸ ἔλαττον, μεῖζον, πρὸς δὲ τὸ μεῖζον, ἔλαττον· οὕτως αἱ μέσαι ἕξεις, πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις, ὑπερβάλλουσι, πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς ἐλλείπουσιν.

Quid ex hac oppositione consequitur?

Hinc fit, ut extrema nonnunquam conentur succedere in locum medii, et cupiant haberi pro virtutibus. Exempli gratia, Audax vult haberi fortis, respectu timidi: quia audacia majorem habet cognationem cum fortitudine, quam timiditas. Et prodigus vult haberi liberalis, respectu avari: quia propius ad liberalem accedit in dando, quam avarus.

Διὸ ἀπωθοῦνται τὸ μέσον οἱ ἄκροι.

Quare hæc ἀντίθεσις est notanda?

Ut vitia a virtutibus melius possint discerni. Nam, ut Horat. ait, sæpe—*fallit vitium specie virtutis.* Et Ovid. lib. 1. de Remed. amor. *Et mala sunt vicina bonis: errore sub illo, Pro vitio virtus crimina sæpe tulit.* De qua re etiam Cicero in Part. nos admonet: *Cernenda,* inquit, *diligenter sunt, ne fallant nos ea vitia, quæ virtutem videntur imitari. Nam prudentiam malitia, et liberalitatem effusio, et fortitudinem audacia imitatur: et patientiam durities immanis, et justitiam acerbitas, et religionem superstitio, et lenitatem mollitia animi, et verecundiam timiditas.*

Quæ est extremorum, hoc est, vitiorum, inter se oppositio?

Extrema sibi mutuo magis adversantur, quam ipsi medio, seu virtuti: Primum, Quia longius a se mutuo distant, quam a medio. Deinde, Quia major est inter extrema dissimilitudo, quam inter medium et extrema. Exempli gratia, Parvum a magno magis distat, quam ab æquali: Item tria et novem longius a se distant, quam tria et sex. Sic etiam audax a timido magis differt, quam a forti.

Οὕτω δ' ἀντικειμένων ἀλλήλοις τούτων, πλείων ἐναντιότης ἐστὶ τοῖς ἄκροις πρὸς ἄλληλα, ἢ πρὸς τὸ μέσον.

Quæ est affectio extremorum erga medium, id est, virtutem?

Πρὸς δὲ τὸ μέσον ἀντίκειται ἐφ' ὧν μὲν μᾶλλον ἡ ἔλλειψις, ἐφ' ὧν δὲ ἡ ὑπερβολή.

Extrema non æqualiter medio, hoc est, virtuti, opponuntur; sed unum magis, alterum vero minus ei adversatur: interdum excessus, interdum vero defectus. Exempli gratia, Fortitudini magis adversatur timiditas, quæ est in defectu; quam audacia, quæ est in excessu. Mansuetudini vero magis adversatur iracundia, quæ est in excessu; quam lenitas, quæ est in defectu.

Quæ est hujus oppositionis ratio?

Διὰ δύο δ' αἰτίας τοῦτο συμβαίνει· μίαν μὲν τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος· ἑτέρα δὲ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν.

Duæ adferuntur ab Aristotele *rationes.* Quarum prima sumitur *ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος, Ex rerum natura.* Nam quæ sibi mutuo magis sunt similia, ea etiam minus inter se pugnant. Altera sumitur *ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, A nobis ipsis.* Nam ex extrema seu vitia, ad quæ depravata et corrupta nostra natura magis est propensa, sunt etiam deteriora; et propterea virtuti magis adversantur. Quoniam, ut in lib. i. dictum est, Appetitus noster semper adversatur rectæ rationi. Exempli gratia, Quia natura procliviores sumus ad intemperantiam, ignaviam, avaritiam, et similia vitia, quam ad eorum contraria: ideo illa quoque sunt deteriora.

Excessusne, an defectus medio, h. e. virtuti, magis adversatur?

Non in omnibus eadem est ratio. *Interdum* enim *Excessus, interdum* vero *Defectus* virtuti magis adversatur. *Plerumque* tamen magis vitandus est *Excessus,* quam *Defectus.* Ratio hujus est, quia excessus plus potest nocere, et minus corrigi, quam defectus: quemadmodum Cic. de

Orat. ait, *Suus cuique modus est: tamen magis offendit Nimium, quam parum.* Et Isocrates ad Nicoclem scribit, *Optimum est servare modum: quoniam autem is cognosci facile non potest, potius eligere debes defectum, quam excessum. Nam mediocritates magis in defectu, quam in excessu vigent:* αἱ γὰρ μετριότητες μᾶλλον ἐν ταῖς ἐνδείαις, ἢ ταῖς ὑπερβολαῖς ἰσχύουσι.

CAP. IX.

Quoniam difficile est medium in agendo attingere, quæ hic observanda sunt præcepta?

ARISTOTELES tria generalia præcepta tradit consequendæ mediocritatis in actionibus: quorum primum est tale. Ab extremo, quod medio magis adversatur, etiam magis est recedendum; et declinandum ad illud, quod videtur medio esse propinquius. Ratio est, quia in illo magis peccatur, quam in altero. Atqui *Inter duo mala semper minus malum est eligendum.* Et, quemadmodum in Proverbio dicitur, *Si prima navigatione uti non licet, arripienda est secunda.*

Δεῖ τὸν στοχαζόμενον τοῦ μέσου, πρῶτον μὲν ἀποχωρεῖν τοῦ μᾶλλον ἐναντίου.

Quomodo Aristoteles hoc præceptum confirmat?

A præcepto simili, quod Circe Nympha dederat Ulyssi in patriam redituro, ut est apud *Hom.* lib. xii. *Odyss.* Cum enim ei inter duos scopulos periculosos, Scyllam et Charybdim, in mari Siculo esset præternavigandum: monuit eum Circe, ut navem magis deflecteret a Charybdi, tanquam periculosiore scopulo.

Quid autem hic cavendum est?

Ne, dum ab uno extremo nimium nobis ca-

vemus, incidamus in alterum: quemadmodum stultis accidere solet, secundum illud, *Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.* Neve objici nobis possit illud Poëtæ, *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim.*

Quod est alterum præceptum?

Σκοπεῖν δὲ δεῖ πρὸς ἃ καὶ αὐτοὶ εὐκατάφοροί ἐσμεν.

Ad quæ vitia natura sumus procliviores, ab iis magis est recedendum, et ad contrarium contendendum. Declaratur exemplo simili eorum, qui ligna distorta et curva volunt rectificare; hi enim solent ea in contrariam partem flectere. Ut qui videt se propensum esse ad avaritiam, debet contendere ad prodigalitatem: et sic paulatim incipiet fieri liberalis.

Quod est tertium præceptum?

Ἐν παντὶ δὲ μάλιστα φυλακτέον τὸ ἡδὺ, καὶ τὴν ἡδονήν.

In omnibus actionibus, et negotiis suscipiendis, cavendum est, ne æstimemus illas ex voluptate, ut ejus causa quicquam suscipiamus. Ratio, Quoniam naturam nostram voluptas ita infecit, et corrupit, ut, si eam adhibeamus in consilium, nunquam possimus recte de rebus agendis judicare. Sicut inquit Cic. in Catone, *Impedit consilium voluptas, rationi inimica, et mentis perstringit oculos.* Et lib. 2. Offic. *Voluptates blandissimæ dominæ sæpe majores partes animi a virtute detorquent.*

Quo pacto Aristoteles hoc præceptum confirmat?

A præcepto simili, quod *Homerus* lib. 3. *Iliad.* scribit seniores Trojanorum dedisse regi Priamo: ut Helenam potius ad Græcos ablegaret, quam ut propter eam totum regnum suum in periculum conjiceret. In quam sententiam *Cicero* lib. 3. de *Fin.* scribit: *Voluptatem dimittamus, et suis se finibus tenere jubeamus; ne blanditiis ejus illecebrisque capiamur.*

LIBER III.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Tertii libri?

DUÆ sunt partes hujus libri. Nam in primis quinque capitibus agitur de quibusdam adjunctis actionum, quæ solent considerari, quando vere et recte de illis judicare et pronunciare volumus; utrum bonæ, et laude dignæ sint; an vero vitiosæ, et reprehensione atque pœna dignæ. In altera parte hujus libri, in specie agit de duabus virtutibus: nempe Fortitudine, usque ad decimum caput; et de Temperantia, usque ad finem libri.

Τῆς ἀρετῆς δὴ περὶ πάθη τε καὶ πράξεις οὔσης, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἑκουσίοις ἐπαίνων καὶ ψόγων γινομένων.

CAP. I.

Quæ sunt illa adjuncta, secundum quæ dixisti actiones solere æstimari?

QUINQUE: τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον, *Spontaneum* et *Invitum*: ἡ προαίρεσις, *Electio*: ἡ βούλευσις, *Consultatio*: ἡ βούλησις, *Voluntas*: Et τὸ αὐτεξούσιον, *Liberum arbitrium*.

Quo referuntur hæc quinque?

Ad duo, quæ in omni vera actione sunt necessaria: nempe *Notitia* rei agendæ, et *Voluntas* agentis. Oportet enim agentem et scire quid agat, et idipsum quoque velle.

Quomodo distinguuntur actiones secundum hæc duo?

Ratione cognitionis, actiones dicuntur fieri vel a scientibus, vel ab ignorantibus. Ratione

autem voluntatis, actiones dicuntur fieri a volentibus; unde existunt voluntariæ et spontaneæ actiones: vel dicuntur fieri a non volentibus; h. e. ab invitis, aut coactis; unde existunt actiones invitæ, aut coactæ, quæ interdum vocantur violentæ.

Quid est Spontaneum, τὸ ἑκούσιον;

Δόξειε δ' ἂν τὸ ἑκούσιον εἶναι, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ. circa finem capitis.

Spontaneum dicitur, cujus principium est in ipso agente, et sciente singulas actionis circumstantias: οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστα ἐν οἷς ἡ πρᾶξις.

Quid est Invitum, τὸ ἀκούσιον;

Invitum dicitur, quod quispiam vel vi coactus, vel per ignorantiam admisit, τὸ βίᾳ, ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενον.

Quotuplex est τὸ ἀκούσιον;

Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι τὰ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενα.

Duplex est: *Violentum*, βίαιον· vel profectum est *Ex ignorantia*, et nominatur ἀκούσιον διὰ τὴν ἄγνοιαν γινόμενον.

Quid est Violentum, τὸ βίαιον;

Βίαιον δὲ, οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν.

Violentum est, cujus principium est extra agentem, adeo ut is qui agit, aut patitur, plane nihil adjumenti ad illam actionem conferat: οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν, τοιαύτη οὖσα, ἐν ᾗ μηδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων, ἢ ὁ πάσχων. Veluti cum Antiochus rex Judæos hedera coronatos vi pertraxit ad sacrificia Bacchi: aut cum vehemens ventus navim abripit, et violenter impellit in scopulos, nauclero renitente.

Quot requiruntur ad demonstrandam actionem violentam?

Tria. Primum, *Ut principium seu causa movens sit extra agentem.* Deinde, *Ut principium illud sit satis validum ad motum illum perficien-*

dum: Tertio, *Ut agens vel patiens plane nihil adjumenti conferat ad illam actionem.* Veluti cum duo aut plures robusti lictores aliquem ligatis manibus et pedibus deportant in carcerem:

Quotuplex est violentum?

Duplex. Unum dicitur *Absolute* et *Simpliciter violentum*: cujusmodi est illud, de quo modo dictum est. Aliud autem dicitur *Violentum secundum quid*: quando vel metu evitandi alicujus mali, vel spe consequendi alicujus boni, vel aliqua alia necessitate urgente movemur ad aliquid suscipiendum, vel agendum, quod alias nunquam faceremus. Ut cum mercator, oborta tempestate, ad evitandum naufragium, et ad salvandum se, atque cæteros, qui simul in navi sunt, merces suas in mare projicit. Aut si viator latronibus, pro redimenda vita, promittit certam summam pecuniæ.

Ὅσα δὲ διὰ φόβον μειζόνων κακῶν πράττεται, ἢ διὰ καλόν τι. Et paulo post, τὰ δὴ τοιαῦτα πότερον ἑκούσια ἐστὶν ἢ ἀκούσια;

Quomodo nominantur tales actiones?

Aristoteles ait eas posse nominari *mixtas*; quia sunt partim voluntariæ, partim invitæ.

Μικταὶ μὲν οὖν εἰσιν αἱ τοιαῦται πράξεις.

Quot modis igitur considerantur?

Duobus modis: vel *Simpliciter*, et ex seipsis; vel *Respectu causæ finalis*, aut *temporis*, cur, et quando fiunt. Quando simpliciter considerantur, tum videntur magis invitæ, quam voluntariæ esse: quia nemo ultro et sua sponte eas susciperet, si voluntas ejus plane esset libera. Quando vero considerantur ratione finis propter quem, et temporis quo suscipiuntur; tum magis sunt voluntariæ, quam invitæ nominandæ.

Quare autem tunc videntur esse magis voluntariæ?

Αἱρεταὶ γάρ εἰσι τότε ὅτε πράττονται.

Primum, *Quia earum fines et circumstantiæ sunt in nostra electione et potestate.* Etsi enim tunc voluntas nostra non plane sit in illis libera: tamen quia datur agenti optio, ut alterutrum eligat et faciat, ideo dicuntur voluntariæ. Nam, ut Jureconsulti aiunt, *Voluntas coacta etiam est voluntas.* Deinde, *Quia earum principium et causa, unde motus proficiscitur, est in agente.* Nam etiam ipse mercator admovet manus mercibus, quas in mare projicit: et aliis, ut idem faciant, autor est. Tertio, *Quia propter ejusmodi actiones interdum recte possumus laudari et excusari, aut reprehendi, et puniri:* quod certe fieri non posset, si prorsus essent invitæ.

Quæ sunt hujusmodi actionum Differentiæ?

Ἐπὶ ταῖς πράξεσι δὲ ταῖς τοιαύταις ἐνίοτε καὶ ἐπαινοῦνται, ὅταν αἰσχρόν τι ἢ λυπηρὸν ὑπομένωσιν ἀντὶ μεγάλων καὶ καλῶν.

Variæ et multiplices sunt mixtarum actionum differentiæ: possunt tamen fere ad quatuor redigi species. Quarum prima species est earum, quæ merentur laudem; quando propter magnum aliquod bonum consequendum indecorum quippiam, attamen sine scelere, admittimus: ut *Solon* simulavit insaniam, et furibundo similis in forum procurrit, ut legem quandam perniciosam abrogaret. *Zopyrus* turpiter faciem suam dilaceravit et fœdavit, ut posset regi Dario Babylonem prodere.

Quæ est altera Species?

Ἂν δ' ἀνάπαλιν, ψέγονται.

Est earum quæ merentur reprehensionem: quando, exigui alicujus commodi gratia, turpe aliquid admittimus: ut *Esau* propter pulmentum vendidit fratri suo *Jacobo* jus primogeni-

turæ. Imperator *Vespasianus*, propter turpe lucrum, tributum exegit e lotio.

Quæ est tertia Species?

Est earum, quæ merentur excusationem et veniam: quando indecorum aliquid admittimus gravissimis causis impulsi; quas contemnere aut sustinere non potuimus: ut si servus gravi in tortura heri sui consilia prodit. Hoc modo Cicero excusat Pub. Rutilium, quod vestitus mutatione effugit crudelitatem Mithridatis.

Ἐπ' ἐνίοις δ' ἔπαινος μὲν οὐ γίνεται.

Quæ est quarta Species?

Est earum, quæ nullam merentur excusationem aut veniam: quando, vel in gratiam aliorum, vel ad evitandas pœnas, supplicia, aut mortem, facinus aliquod admittimus, quod est cum impietate aut scelere conjunctum: veluti si quis metu carceris, amissionis bonorum, exilii, aut mortis, abnegat fidem et agnitam veritatem; si pecunia corruptus prodit patriam, falsum dicit testimonium, injustam pronunciat contra innocentes sententiam, aut aliud aliquod flagitium et scelus admittit.

Ἔνια δ' ἴσως οὐκ ἔστιν ἀναγκασθῆναι.

Sed quoniam voluntatis magna est vis ad permovendos animos hominum in actionibus suscipiendis: Estne verum, quod quidam dixerunt, Jucunda esse violenta?

Nequaquam. Primum, *Si jucunda sunt violenta: igitur omnes actiones hominum, quas ultro et volentes suscipiunt, essent violentæ nominandæ: et sic nulla esset libertas hominum in agendo.* Nam omnibus actionibus, quas homines ultro suscipiunt, videtur inesse aut præsens, aut subsecutura aliqua voluptas.

Εἰ δέ τις τὰ ἡδέα καὶ τὰ καλὰ φαίη βίαια εἶναι· ἀναγκάζειν γὰρ, ἔξω ὄντα· πάντα ἂν εἴη οὕτω βίαια.

Deinde, *Omne violentum est molestum.* *Quod*

autem jucundum est, id non est molestum. Ergo jucunda non possunt dici violenta.

Tertio, *Quæ violenta sunt, ad ea difficulter pertrahimur. Sed a jucundis ultro nos ipsos præbemus capiendos. Igitur jucunda non sunt violenta.*

Quarto, *Si omnia jucunda essent violenta: igitur etiam honestæ actiones essent violentæ nominandæ.* Quoniam honestis actionibus vera et maxima inest voluptas.

Explicasti unum membrum τοῦ ἀκουσίου, Inviti: Quod est alterum?

Alterum membrum, τοῦ ἀκουσίου, *Inviti*, nominatur τὸ δι' ἄγνοιαν, *Factum per ignorantiam.*

Quare ad Invitum etiam ignorantia refertur?

Τὸ δὲ δι' ἄγνοιαν οὐχ ἑκούσιον μὲν ἅπαν ἐστίν.

Quoniam ad spontaneam seu voluntariam actionem non solum requiritur agentis voluntas, verum etiam notitia: ut sciat finem suæ actionis: et media, quibus possit finem illum assequi.

Omnisne ignorantia reddit factum ἀκούσιον, id est, Invitum?

Minime. Alioquin etiam omnis ignorantia mereretur excusationem et veniam.

Quæ igitur hic notandæ sunt Distinctiones?

Ἀκούσιον δὲ τὸ ἐπίλυπον καὶ ἐν μεταμελείᾳ ἐστίν.

Tres. Quarum prima sumitur *ex Consequente.* Factum per ignorantiam, vel subsequentem habet dolorem et pœnitentiam, et nominatur ἄγνοια ἐπίλυπος· atque ejusmodi factum potest dici Invitum. Nam, quia agentem pœnitet sui errati, indicium est, eum præter animi sui voluntatem egisse. Vel non habet subsequentem pœnitentiam, et vocatur ἄγνοια ἄλυπος· hæc non reddit factum invitum. Quoniam enim agen-

tem non pœnitet sui errati, indicium est, ejus voluntatem non prorsus a facto abhorrere. Itaque prior meretur excusationem et veniam: posterior autem minime.

Quæ est altera Distinctio?

Ea sumitur *a persona Agentis. Agens* enim dicitur vel *Ignorans* agere, vel *Per ignorantiam.*

Ἕτερον δὲ ἔοικε καὶ τὸ δι' ἄγνοιαν πράττειν τοῦ ἀγνοοῦντος.

Quis dicitur Ignorans agere?

Ignorans agere dicitur is, qui tum, quando in actione versatur, ignorat quidem quid agat; sed tamen illa ipsa ignorantia non est causa malæ actionis; sed aliud quiddam, quod ignorantiam illam induxit. Exempli gratia, Ebrius ignorat quidem se peccare: sed tamen ignorantia illa non est causa peccati, verum ipsa ebrietas, per quam sibi ignorantiam illam accersivit.

Quis dicitur per ignorantiam agere?

Per ignorantiam agere dicitur is, cui simpliciter ipsa ignorantia fuit causa malæ actionis.

Uter ex his duobus meretur veniam?

Posterior, si eum peccati sui pœnitet. Prior autem non meretur veniam: quatenus propria sua culpa sibi ignorantiam advocavit. Hinc *Pittacus* eos, qui ex ebrietate peccassent, judicabat duplici pœna afficiendos esse: partim propter ipsum peccatum; partim propter ebrietatem, per quam sibi ipsis ignorantiam accersivissent.

Quæ est tertia Distinctio?

Tertia distinctio sumitur. *Ab ipsis rebus et circumstantiis*, circa quas agens, ejusque actio versatur. *Ignorantia* alia est τοῦ καθόλου, rei universæ, sive *Universalis* ignorantia: vulgo nominatur *Ignorantia* Juris: alia est τῶν καθ' ἕκα-

στα, rerum singularium, seu *Ignorantia particularis:* alias dicitur, *Ignorantia* FACTI.

Τὸ δὲ ἀκούσιον βούλεται λέγεσθαι, οὐκ εἴ τις ἀγνοεῖ τὸ συμφέρον.

Quid est Ignorantia universalis, seu JURIS?

Cum in universum ignoramus, quid in actione, circa quam versamur, sit honestum aut inhonestum, justum aut injustum, utile aut inutile, eligendum aut fugiendum: hoc est, ut brevius dicam, Cum quis ignorat finem suæ actionis.

Quid est Ignorantia particularis, seu FACTI?

Ἀλλ' ἡ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς καὶ περὶ ἃ ἡ πρᾶξις.

Quando ignoramus singulares quasdam circumstantias in quibus totius actionis vis præcipue consistit: quas ipse agens, ante actionem, non potuit prævidere, aut præcavere.

Quæ ex his duabus reddit factum Invitum, et meretur veniam?

Ignorantia universalis, seu JURIS, non reddit factum invitum, neque meretur excusationem aut veniam: quia causa peccati non est proprie ipsa ignorantia, sed potius voluntas et perversitas agentis, qui noluit ea scire, quæ potuisset et debuisset scire, antequam actionem susciperet; si saltem mediocrem diligentiam adhibere voluisset. Etenim actionem suscipere, et non prius de fine aut qualitate ejus cogitare, non solum stultum et temerarium est, verum etiam gravi reprehensione dignum.

Hæc Ignorantia quibus aliis nominibus appellatur?

Affectata, Supina, Crassa: ab Aristotele nominatur ἄγνοια ἡ ἐν προαιρέσει, ἄγνοια τοῦ τέλους, τοῦ καλοῦ, τοῦ συμφέροντος.

Quando Ignorantia FACTI *excusat, et meretur veniam?*

Si ignorantia circumstantiæ unius aut plurium caret dolo, nec fuit nostra culpa accersita,

et subsequentem habet pœnitentiam ob admissum peccatum.

Quæ sunt illæ circumstantiæ, quarum ignorantia potest factum reddere invitum?

Aristoteles *octo* enumerat: quarum quædam sunt *Principales:* nempe *Res ipsa* seu objectum circa quod actio versatur; et *Finis* propter quem actio suscipitur. Quædam vero sunt *Minus Principales:* ut *locus, tempus, instrumenta,* et *modus agendi.* Neque tamen omnes simul possunt ignorari: nisi forte agens sit plane stultus aut *μαινόμενος, furiosus.*

Ἴσως οὖν οὐ χεῖρον διορίσαι αὐτὰ, τίνα, καὶ πόσα ἐστί· τίς τε δὴ, καὶ τί, καὶ περὶ τί, ἢ ἐν τίνι πράττει· ἐνίοτε δὲ καὶ τίνι, οἷον ὀργάνῳ, καὶ ἕνεκα τίνος, οἷον σωτηρίας, καὶ πῶς, οἷον ἠρέμα, ἢ σφόδρα.

Quare harum circumstantiarum ignorantia reddit factum invitum?

Quia voluntas agentis per eam impeditur: aliud enim volebat agere, quam egit.

Suntne ea facta quoque ἀκούσια nominanda, quæ ex ira, aut cupiditate, aut aliqua alia vehementi animi perturbatione sunt admissa?

Cicero quidem in *Topicis* et *Partitionibus* ait, in ignorationem quoque cadere metum, cupiditatem, et alias animi perturbationes. Verum, si diligentius rem perpendere voluerimus, non possunt prorsus invita nominari, quæ hoc modo fiunt.

Ἴσως γὰρ οὐ καλῶς λέγεται τὰ ἀκούσια εἶναι τὰ διὰ θυμὸν, ἢ δι' ἐπιθυμίαν.

Quo pacto id probatur?

Primum, Si ea, quæ ex ira, cupiditate, aut alio aliquo vehementiore affectu fiunt, sunt invita; tum omnia, quæ a pueris et brutis animalibus fiunt, erunt invita nominanda: quia nihil ex ratione, sed omnia ex affectu agunt, *Deinde,* Non solum turpes, sed etiam multæ honestæ actiones, quæ ex bono affectu fiunt, essent invitæ dicendæ. Præterea, Sequeretur, quod

Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲν ἔτι τῶν ἄλλων ζώων ἑκουσίως πράξει, οὐδ' οἱ παῖδες. Εἶτα πότερον οὐδὲν ἑκουσίως πράττομεν

vir bonus invitus faceret officium: cum expetit virtutem, eruditionem, laudem, honorem et gloriam, salutem patriæ, sanitatem et felicitatem tam suam, quam suorum: item cum amat patriam, parentes, liberos, viros bonos: denique cum irascitur sceleratis et improbis, gaudet rebus prosperis, dolet adversis, &c. Omnia enim hæc proficiscuntur ex affectu. * *Insuper*, Omnia quæ ex ira et cupiditate fiunt, essent molesta, λυπηρά, quia omne ἀκούσιον est λυπηρόν· cum tamen non solum ea, quæ expetimus videantur esse jucunda; sed etiam in ira sit quædam jucunditas, propter vindictæ cupiditatem, cujus prohibitio etiam est irato molesta. † *Ad hæc*, Si ea quæ per iram aut cupiditatem fiunt, ideo sunt invita nominanda, quia sunt mala et vitiosa; igitur etiam ea, quæ ratione peccantur, poterunt eodem modo excusari: quod tamen falsum esse etiam ipsimet fatentur. ‡ *Postremo*, Quoniam invita proprie dicuntur ea, quorum principium est extra agentem; ira autem et cupiditas, reliquique affectus, licet sint irrationales, tamen non sunt extra hominem, suumque principium habent in animo hominis: igitur actiones, quæ inde proficiscuntur, non possunt invitæ nominari.

τῶν δι' ἐπιθυμίαν, ἢ θυμόν; ἢ τὰ καλὰ μὲν ἑκουσίως, τὰ δ' αἰσχρὰ ἀκουσίως; ἢ γελοῖον, ἑνός γε αἰτίου ὄντος; Ἄτοπον δὲ ἴσως τὸ ἀκούσια φάναι, ὧν δεῖ ὀρέγεσθαι· δεῖ δὲ καὶ ὀργίζεσθαι ἐπί τισι, καὶ ἐπιθυμεῖν τινων· οἷον ὑγιείας καὶ μαθήσεως.

* Δοκεῖ δὲ τὰ μὲν ἀκούσια λυπηρὰ εἶναι, τὰ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν ἡδέα.

† Ἔτι δὲ τί διαφέρει τῷ ἀκούσια εἶναι τὰ κατὰ λογισμὸν ἢ θυμόν; φευκτὰ γὰρ ἄμφω.

‡ Δοκεῖ δὲ οὐχ ἧττον ἀνθρωπικὰ εἶναι τὰ ἄλογα πάθη· αἱ δὲ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας.

CAP. II.

Quoniam de Spontaneo et Invito explicatum est: Quid jam sequitur?

UT § etiam περὶ προαιρέσεως, *de Electione* dicatur: *Primum*, Quia virtuti valde est cognata; ponitur enim in ejus Definitione: et supra di-

ctum fuit, virtutem aut esse *προαίρεσιν*, ἢ οὐκ ἄνευ *προαιρέσεως*. *Deinde*, Quia ex ea mores hominum magis cognoscuntur, quam ex ipsis actionibus: Siquidem actiones possunt esse simulatæ et fictæ, quales sunt hypocritarum; ut ex illis interdum vir bonus a malo vix possit discerni. Multi enim sunt, ut *Juven.* ait, *Qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt: Introrsus turpes, et summa pelle decori.*

ἄτοπον δὴ τὸ τιθέναι ἀκούσια ταῦτα.

§ Διωρισμένων δὲ τοῦ τε ἑκουσίου καὶ τοῦ ἀκουσίου, περὶ προαιρέσεως ἕπεται διελθεῖν.

Vocabulum προαιρέσεως *quomodo a Latinis exponitur?*

Plerique; *Electionem*, alii *Animi consilium*, vel *Propositum*, vel *Institutum*, vel *Delectum* vertunt. Multi quoque Græcam appellationem tanquam magis accommodatam retinent. Apud *Ciceronem* ἐκ προαιρέσεως πράττειν, est *consulto* et cogitato, item *de industria*, et *data opera aliquid facere.*

Quid est προαίρεσις;

Προαίρεσις est præmeditata appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, aut per nos possunt fieri: Græce, Προαίρεσίς ἐστιν ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν· infra cap. 3. Item Προαίρεσίς ἐστιν ἑκούσιον προβεβουλευμένον, Est spontaneum prius deliberatum, ad finem hujus capitis. Et in lib. 6. cap. 2. Προαίρεσίς ἐστι νοῦς ὀρεκτικὸς, ἢ ὄρεξις διανοητική.

Estne προαίρεσις *idem quod* ἐπιθυμία, ἢ θυμὸς, ἢ βούλησις;

Etsi *Electio*, *Cupiditas*, *Voluntas*, videantur esse consimiles affectiones, nam aliquid velle, expetere et eligere, fere sunt Synonyma: tamen non propterea prorsus sunt eadem.

Οἱ δὲ λέγοντες αὐτὴν, ἐπιθυμίαν, ἢ θυμὸν, ἢ βούλησιν, ἤ τινα δόξαν, οὐκ ἐοίκασιν ὀρθῶς λέγειν.

Quare προαίρεσις *non est eadem ac* ἐπιθυμίᾳ;

Primum, Quia ἐπιθυμία etiam tribuitur be-

Οὐ γὰρ κοινὸν ἡ προαίρεσις

καὶ τῶν ἀλόγων· ἐπιθυμία δὲ καὶ θυμός. Καὶ ὁ ἀκρατὴς ἐπιθυμῶν μὲν πράττει, προαιρούμενος δὲ οὔ· ὁ ἐγκρατὴς δ' ἀνάπαλιν.

stiis; προαίρεσις autem minime: conjuncta enim est cum ratione et consilio. Deinde, ab exemplo Continentis et Incontinentis: Continens enim dum resistit pravis cupiditatibus, dicitur illud facere τῇ προαιρέσει, id est certa ratione, certoque animi proposito et consilio: Incontinens vero, dum indulget pravis cupiditatibus, dicitur facere contra suam προαίρεσιν. Ex quo apparet, προαίρεσιν et ἐπιθυμίαν non esse eadem. Præterea, Quia cupiditas cupiditati circa eandem rem, eodemque tempore nunquam adversatur; προαίρεσις autem sæpe cupiditati adversatur circa eandem rem, idque eodem tempore: sicut apparet in exemplo Continentis et Incontinentis. Denique, Quoniam versantur circa diversa objecta, non possunt esse eadem. Etenim προαίρεσις versatur circa honesta et utilia, eorumque contraria: cupiditas autem circa ea, quæ sensibus sunt jucunda aut molesta.

Καὶ προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντιοῦται, ἐπιθυμία δ' ἐπιθυμία οὔ.

Quare προαίρεσις non est eadem ac θυμός;

Καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἡδέος καὶ ἐπιλύπου· ἡ προαίρεσις δ' οὔτε λυπηροῦ, οὔθ' ἡδέος. Θυμὸς δ' ἔτι ἧττον· ἥκιστα γὰρ τὰ διὰ θυμὸν κατὰ προαίρεσιν εἶναι δοκεῖ.

Quoniam προαίρεσις conjuncta est cum ratione et consilio: ideoque etiam requirit aliquam temporis moram: quæ omnia ab ira sunt remota. Nam, ut *Cicero* lib. 1. *Offic.* ait, *Cum ira nihil recte, nihil considerate fieri potest:* et *Euripides,* οὐδεὶς μετ' ὀργῆς οὐδὲν εὐβουλεύεται.

Quare προαίρεσις non est idem ac Voluntas?

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησις. Προαίρεσις μὲν γὰρ οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων·

Προαίρεσις magnam quidem habet cum *Voluntate cognationem;* quoniam hæc ab illa nunquam plane potest separari: sed tamen non prorsus eadem est ac illa. Primum, Quia *Voluntas* etiam potest esse τῶν ἀδυνάτων· Cujusmodi votum illud senis *Evandri* apud *Virgil.* lib. 8. Æneid.

O mihi præteritos referat si Juppiter annos!

Προαίρεσις autem non potest esse τῶν ἀδυνάτων·

quoniam talia etiam non cadunt in deliberationem.

Deinde, * προαίρεσις est tantum earum rerum, quæ ad nos pertinent, et putantur per nos posse fieri. *Voluntas* autem se etiam extendere potest ad aliena: ut Præceptor vult discipulum suum fieri doctum: Magistratus voluntas est, ut subditi obediant legibus.

* Postremo, Voluntas præcipue respicit finem actionis: προαίρεσις autem est de mediis, per quæ existimamus nos posse finem consequi.

Estne προαίρεσις *idem ac* δόξα, *hoc est, Opinio?*

Minime. Primum enim, *Opinio* potest concipi de omnibus rebus, quæ vel esse, vel non esse possunt: προαίρεσις autem solum est de rebus agendis. Deinde, *Opinio* æstimatur et distinguitur veritate aut falsitate earum rerum, de quibus est apud animum concepta: atque hinc opinio alia dicitur esse vera, alia falsa. *Electio* autem æstimatur et distinguitur bonitate et pravitate rerum agendarum: quæ si sunt honestæ, et bonæ; earum electio quoque dicitur bona: si autem sunt turpes, et vitiosæ; earum electio etiam dicitur mala, et vitiosa. Tertio, * Propter *Opinionem* nemo dicitur talis esse, qualem habet opinionem: non enim quia opinatur aliquis se bonum, sapientem, justum, doctum, aut divitem esse, ideo talis quoque est. At propter *Electionem* dicimur tales esse, qualia sunt ea quæ eligimus: ut qui eligit ea quæ sunt bona, vel justa, is etiam dicitur esse bonus, vel justus: qui autem contraria eligit, dicitur malus et injustus. Quarto, *Opinionis* finis est

βούλησις δ' ἐστὶ τῶν ἀδυνάτων. Καὶ ἡ μὲν βούλησίς ἐστι καὶ περὶ τὰ μηδαμῶς δι' αὐτοῦ πραχθέντα ἄν. Ἔτι δ' ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶν μᾶλλον, ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος.

* Οὐδὲ δὴ δόξα ἂν εἴη· ἡ μὲν γὰρ δόξα δοκεῖ περὶ πάντα εἶναι, καὶ οὐδὲν ἧττον περὶ τὰ ἀΐδια καὶ τὰ ἀδύνατα, ἢ τὰ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ τῷ ψευδεῖ καὶ ἀληθεῖ διαιρεῖται, οὐ τῷ κακῷ καὶ ἀγαθῷ. Τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τἀγαθὰ ἢ τὰ κακά, ποιοί τινές ἐσμεν· τῷ δὲ δοξάζειν, οὔ.

ἡ θεωρία, καὶ γνῶσις, rei alicujus contemplatio et cognitio, quid ea sit, aut cui, et quomodo conducat: *Electionis* autem finis est ἡ λῆψις, ἡ φυγὴ, hoc est, ut aliquid prosequamur, aut fugiamus in agendo. Quinto, *Opinio* laudatur propter veritatem, vituperatur propter falsitatem: *Electio* laudatur propter rectitudinem, seu bonitatem, vituperatur propter pravitatem. Sexto, *Opinio* est de rebus incertis, quarum nondum habemus firmam et certam notitiam: unde etiam definitur, quod sit imbecillus assensus: *Electio* autem est eorum, de quibus propter antegressam consultationem aliquo modo sumus certi. Septimo, Si *Opinio* plane idem esset, ac *Electio*: tum sequeretur, ut qui optimas habent opiniones, etiam optima eligerent, et per consequens quoque essent optimi. Sed videmus id non fieri: plerique enim habent quidem bonas opiniones, sed non propterea sunt eo meliores; qui, ut *Medea* apud *Ovidium* conqueritur, vident quidem meliora probantque, sed deteriora sequuntur.

CAP. III.

Ut autem bona et recta fiat alicujus rei Electio, Quid eam debet præcedere?

CONSULTATIO, seu deliberatio, ἡ βούλευσις. Siquidem nihil sine Consilio eligere, suscipere, aut agere debemus. Idem quoque monet *Cicero* lib. 1. Offic. *In omnibus negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est diligens præparatio.*

Quid est Consultatio, ἡ βούλευσις;

Consultatio est diligens inquisitio mediorum,

Καὶ προαιρούμεθα μὲν λαβεῖν ἢ φυγεῖν, ἤ τι τῶν τοιούτων· δοξάζομεν δὲ τί ἐστιν ἢ τίνι συμφέρει, ἢ πῶς. Καὶ ἡ μὲν προαίρεσις ἐπαινεῖται τῷ εἶναι οὗ δεῖ μᾶλλον, ἢ τῷ ὀρθῶς· ἡ δὲ δόξα τῷ ἀληθῶς. Καὶ προαιρούμεθα μὲν ἃ μάλιστα ἴσμεν ἀγαθὰ ὄντα· δοξάζομεν δὲ ἃ οὐ πάνυ ἴσμεν. Δοκοῦσί τε οὐχ οἱ αὐτοὶ προαιρεῖσθαι τὰ ἄριστα καὶ δοξάζειν, ἀλλ' ἔνιοι δοξάζειν μὲν ἄμεινον, διὰ κακίαν δ' αἱρεῖσθαι οὐχ ἃ δεῖ. Βουλεύονται δὲ πότερα περὶ πάντων, καὶ πᾶν βουλευτόν ἐστιν, ἢ

per quæ in agendo ad finem propositum perveniri posse videtur. Ἡ βούλευσίς ἐστι τῆς ψυχῆς λογισμὸς περὶ τῶν πρακτῶν. Ejus Objectum nominatur βουλευτὸν, id est, consultabile.

περὶ τίνων οὐκ ἔστι βουλή;

Licetne de omnibus rebus et negotiis Consultationem instituere?

Duo sunt genera rerum et negotiorum hic consideranda. Quædam enim possunt cadere et venire in deliberationem: quædam vero non possunt.

Quæ sunt quæ non cadunt in Deliberationem?

Ea, in quibus vel consequendis et efficiendis, vel avertendis aut mutandis, humana ratio atque industria nihil videtur posse præstare.

Περὶ δὲ τῶν ἀϊδίων οὐδεὶς βουλεύεται,

Quæ sunt talia?

Primum, Omnia *Præterita:* Deinde, Omnia *Naturalia, Fortuita, Necessaria.*

Quare Præterita non cadunt in Deliberationem?

Quoniam *Præterita* non amplius ita sunt in nostra potestate, ut possint per nos aut mutari, aut infecta fieri. Infra lib. 6. cap. 2.

Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἐν κινήσει.

Quare Naturalia, Fortuita, et Necessaria non cadunt in Deliberationem?

Quoniam ea, quæ talia sunt, aut semper eodem modo se habent, et fiunt: aut, etiamsi non semper eodem modo se habeant, tamen non possunt humano consilio vel prævideri, vel mutari.

Quæ sunt igitur ea de quibus potest suscipi Deliberatio?

Humana negotia quæ in vita sunt agenda: in quibus vel consequendis et efficiendis, aut declinandis et mutandis, humana ratio atque industria videtur aliquid posse præstare.

Βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν πρακτῶν.

Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων.

Licetne de omnibus illis consultare?

Non: sed tantum de iis, quæ proprie ad nos pertinent, et quæ per nos videntur posse effici: denique quorum exitus nonnihil est incertus atque dubius.

Qua de causa?

Quia de alienis negotiis, quæ ad nos non pertinent, aut quæ per nos non possunt effici, aut quæ per se sunt certa, et manifesta; quatenus vel sensibus possunt dijudicari, vel certis præceptis et regulis sunt definita, quo pacto fieri debeant: de talibus, inquam, nemo sana mente præditus deliberat.

Cum ad Deliberationem est perventum, Quæ sunt consideranda?

Tria sunt observanda, si recte consultationem aliquam instituere voluerimus: quorum unum pertinet ad *Initium* consultationis; alterum ad ipsam *Consultationem*; tertium ad *Finem* et effectum consultationis.

Quæ circa Initium Consultationis habes præcepta?

Συμβούλους δὲ παραλαμβάνομεν εἰς τὰ μεγάλα

Duo. Primum est, In rebus arduis et gravibus assumendi sunt σύμβουλοι, consultores, hoc est, socii consiliorum, qui sua quoque consilia nobis communicent.

Quare?

Quia nemo debet nimium sibi et suæ prudentiæ fidere; quasi ipse solus possit rem aliquam perfecte cognoscere et dijudicare. Nam, ut *Euripides* ait, Εἷς ἀνὴρ οὐ πάνθ' ὁρᾷ. Et in Proverbio dicitur, *Oculi plus vident, quam oculus.*

Qui autem sunt adhibendi in consilium?

Primum, Qui sunt *Viri boni*. Nam, ut *Solomon* Proverb. 9. inquit, *Consilia impiorum sunt fraudulenta*. Deinde, Qui sunt *Prudentes*; hoc est, qui rem, de qua deliberare volumus, possunt recte intelligere, et dijudicare. Quod etiam præcipit *Siracides* cap. 8. inquiens, *Cum fatuis consilium non habeas*. Tertio, Qui sunt nobis *Amici* et benevoli. Ab inimico enim nunquam fidele habebimus consilium. Ideo *Solomon* Proverb. 29. inquit, *Anima recreatur bonis consiliis amici*.

Quod est alterum præceptum?

Initio Consultationis, proponendus est certus aliquis finis: ad quem, tanquam ad scopum, tota dirigenda est consultatio. Idem præceptum tradit *Aristoteles* in lib. 2. ad *Eudem*. cap. 10. Ὁ βουλευόμενος ἀεὶ βουλεύεται ἕνεκά τινος· καὶ ἔστι σκοπός τις ἀεὶ τῷ βουλευομένῳ, πρὸς ὃν σκοπεῖ, τὸ συμφέρον.

Βουλευόμεθα δὲ οὐ περὶ τῶν τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη.

Quare Finis initio est proponendus?

Quia alioqui tota consultatio esset vaga et incerta, imo infinita: quippe quæ nihil haberet, in quo tandem conquiesceret. Finis autem ille debet esse certus, et non vocari in deliberationem; sed potius eam regere et gubernare, ne evagetur a proposito.

Quid de ipsa Consultatione præcipitur?

Fine et scopo ad hunc modum proposito, omnis deinceps consultatio instituenda est de mediis, quibus finem illum possimus consequi.

Ἀλλὰ θέμενοι τέλος τι, πῶς καὶ διὰ τίνων ἔσται σκοποῦσιν.

Quæ hic sunt consideranda?

Duo. Primum, *Quænam sint illa media, per*

quæ ad finem propositum est perveniendum. Deinde, *Quo pacto illis mediis sit utendum.*

Circa Media quot sunt consideranda?

Καὶ διὰ πλειόνων μὲν φαινομένου γίνεσθαι, διὰ τίνος ῥᾷστα καὶ κάλλιστα ἐπισκοποῦσι.

Tria. Primum, *Numerus* seu multitudo *mediorum*: utrum uno, an pluribus, vel paucioribus mediis, possimus id, quod volumus, consequi. Deinde, *Qualitas mediorum*: utrum sint facilia, honesta, licita, possibilia; an vero contra. Tertio, ἡ ἐκλογὴ, *Delectus mediorum*: qui fit per σύγκρισιν, comparationem. Nam facilia difficilioribus, honesta inhonestis, pauciora pluribus, licita illicitis sunt præferenda.

Circa usum Mediorum quot habes præcepta?

Tria. Primum, Media eo usque inquirenda sunt, donec ad ultimum aliquod, sine quo cætera haberi non possunt, perventum fuerit. Nam ab eo actionis initium est faciendum.

Quod est alterum præceptum de Mediis?

Δι' ἑνὸς δὲ ἐπιτελουμένου, πῶς διὰ τούτου ἔσται, κἀκεῖνο διὰ τίνος, ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον.

Considerandum etiam est, utrum negotium propositum possit per nos solos geri et effici, necne. Nam si per nos solos effici non potest, debemus nobis adjungere συνεργοὺς, adjutores et socios laborum, qui sunt industrii, et fideles. *Multorum* enim *manus*, ut in proverbio dicitur, *levant onus.* Et *Homerus* lib. 12. *Iliad.* vers. 412. ait, πλεόνων δέ τοι ἔργον ἄμεινον· Opus quod a pluribus efficitur, est melius. Eam ob causam etiam Diomedes apud *Homer.* lib. 10. vers. 224. *Iliad.* noluit solus explorare castra Trojanorum; sed postulavit sibi adjungi Ulyssem, inquiens, Σύν τε δύ' ἐρχομένω.

Quod est tertium præceptum de Mediis?

Ζητεῖται δὲ ὁτὲ μὲν τὰ ὄργανα, ὁτὲ δὲ ἡ χρεία αὐτῶν.

Quærendum etiam est de instrumentis, quibus ad actionem aliquam perficiendam est uten-

dum. Sunt *Instrumenta* αἰτία σύνεργα τῶν πράξεων· eaque sunt *duplicia*, ut est apud *Aristotelem* lib. i. *Polit.* quædam sunt ἔμψυχα, *Animata;* ut sunt amici, servi, jumenta, quorum opera nonnunquam in negotiis expediendis utimur: quædam sunt ἄψυχα, *Inanimata;* ut securis, malleus, culter, gladius et similia.

Quid post Consultationem faciendum?

Videndum est, utrum negotium illud, de quo consultavimus, sit δυνατὸν, vel ἀδύνατον, h. e. possit, vel non possit per nos et nostros fieri. Nam si videtur esse ἀδύνατον, debemus ἀφίστασθαι, h. e. a proposito nostro discedere. Nam, ut *Demosthenes* ait, Μανία ἐστὶν ὑπὲρ δύναμιν ποιεῖν τι, Insania vel stultitia est, supra vires aliquid velle suscipere aut agere.

Κἂν μὲν ἀδυνάτῳ ἐντύχωσιν, ἀφίστανται.

Si vero videtur esse δυνατὸν, h. e. posse per nos et nostros fieri: debemus ἐγχειρεῖν, id est, negotium illud in manus suscipere; et quidem mature, ne occasio rei gerendæ amittatur. Servandum ergo præceptum *Isocr.* ad *Demonicum*, ubi ait, Βουλεύου μὲν βραδέως· ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. Et illud *Sallustii*, Antequam *incipias, consulto, et postquam consulueris, mature facto opus est.*

Quod est discrimen inter Consultationem et Inquisitionem, βούλευσιν καὶ ζήτησιν;

Triplex est discrimen. Primum, Differunt ut *Genus* et *Species:* Omnis enim *Consultatio*, etiam est *Inquisitio;* non autem contra. Deinde, Differunt *Objectis*. *Inquisitio* potest de quacunque re institui: *Consultatio* autem tantum suscipitur de rebus agendis. Tertio, Differunt *Fine*. Nam *Inquisitionis* finis est scien-

Φαίνεται δὲ ἡ μὲν ζήτησις οὐ πᾶσα εἶναι βούλευσις· βουλευτὸν δὲ καὶ προαιρετὸν, τὸ αὐτό.

tia et cognitio rei quæsitæ: *Consultationis* autem finis est actio.

Quod est discrimen inter βούλευσιν καὶ προαίρεσιν, Consultationem et Electionem?

Tribus modis differunt; *Materia*, *Tempore*, et *Subjecto*.

Quomodo differunt Materia?

Quoniam, de quibus deliberamus, sunt adhuc incerta: ea autem, quæ eligimus, jam sunt aliquo modo manifesta, et certa, propter præcedentem deliberationem.

Quomodo differunt Tempore?

Quia naturali ordine Consultatio debet Electionem antecedere. Nemo enim debet aliquid eligere, nisi prius ejus causam apud animum suum diligenter perpenderit.

Quomodo differunt Subjecto?

Quia βούλευσις est solius mentis ἐνέργεια, neque opus habet appetitu; imo sæpe ab affectibus impeditur: προαίρεσις autem non est solius mentis ἐνέργεια, verum etiam conjunctam habet voluntatem, quæ est in appetitu; volentes enim aliquid eligimus. Ideo *Aristoteles* infra lib. 6. cap. 2. scribit, Ἀρχὴ προαιρέσεώς ἐστιν ὄρεξις, καὶ λόγος. Item προαίρεσίς ἐστι νοῦς ὀρεκτικὸς, Electio est mens aliquid appetens.

Quomodo differunt Consultatio et Electio a Voluntate?

Consultatio et *Electio* a *Voluntate* in eo potissimum differunt, quod illæ versantur circa media, per quæ ad finem actionis possimus pervenire: *Voluntas* vero est solum ipsius finis, quem simpliciter, tanquam bonum quoddam, volumus; non autem de eo consultamus. Exempli gratia,

Imperator exercitus simpliciter vult et expetit victoriam: de mediis autem, quibus possit eam consequi, consultat et deliberat cum suis ducibus; eademque illa media, finita deliberatione, eligit, et arripit.

CAP. IV.

Quoniam Voluntas non est eadem ac Electio: dic mihi, Quid sit Voluntas?

VOLUNTAS, Græce βούλησις dicitur, est Boni, vel veri, vel apparentis, cum ratione appetitio: Βούλησίς ἐστι τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ φαινομένου ἀγαθοῦ, μετὰ λόγου ὄρεξις.

Ἡ δὲ βούλησις ὅτι μὲν τοῦ τέλους ἐστὶν, εἴρηται.

Quare Voluntas etiam in hac doctrina consideratur?

Primum, Quia *Voluntas* ita τῇ προαιρέσει est conjuncta, ut hæc sine illa nunquam esse possit. Omnia enim quæ eligimus, ea etiam volumus: quam ob causam ea quoque refertur inter actionum principia. Deinde, Quia non minus ex voluntate, quam ex electione actiones æstimantur: unde *Cicer.* lib. i. *Offic.* ait, *Id quod recte fit, ita justum est, si est voluntarium.* Et Seneca in Epistolis, *Actio recta non est, nisi recta fuerit voluntas.* Præterea, Quia interdum sola voluntas bene vel male agendi, non minus laudari vel reprehendi solet, quam ipsæ actiones: quemadmodum dicitur, *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.*

Quod est Objectum Voluntatis?

De *Objecto Voluntatis*, quod Græce βουλητὸν nominatur, diversæ fuerunt veterum Philosophorum opiniones. Nam Socratici dixerunt,

Δοκεῖ δὲ τοῖς μὲν τἀγαθοῦ εἶναι, τοῖς

δὲ τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ.

solum VERUM BONUM esse objectum voluntatis. Academici autem dixerunt, voluntatem solum versari circa APPARENS BONUM, τὸ φαινόμενον ἀγαθόν· Aristoteles vero utramque opinionem conjungit, et affirmat, UTRUMQUE BONUM, tam verum, quam apparens, esse voluntatis objectum.

Quomodo refutatur Socraticorum opinio?

Ex tribus absurdis consequentibus.

Quod est primum absurdum?

Συμβαίνει δὲ, τοῖς μὲν τὸ βουλητὸν τἀγαθὸν λέγουσι, μὴ εἶναι βουλητὸν, ὃ βούλεται ὁ μὴ ὀρθῶς αἱρούμενος· εἰ γὰρ ἔσται βουλητὸν, καὶ ἀγαθόν.

Si solum verum bonum est objectum voluntatis: igitur omnia ea, quæ homines mali et improbi volunt, aut sunt vera bona nominanda; aut non sunt objectum voluntatis ipsorum: ex quo rursum sequeretur, quod posset aliquis quippiam velle, quod tamen non cadit in ejus voluntatem.

Quod est alterum absurdum?

Si solum verum bonum est objectum voluntatis: igitur quando homines volunt et agunt ea quæ sunt mala, faciunt hoc contra suam voluntatem; atque hoc modo poterunt excusari, quasi nolentes et inviti peccarint.

Quod est tertium absurdum?

Si solum verum bonum est objectum voluntatis: igitur nemo potest male velle; et sic nulla voluntas esset mala: imo ne ipsi quidem homines possent esse mali; quatenus non possent velle ea quæ sunt mala.

Quomodo refutatur Academicorum opinio?

Ex duobus absurdis consequentibus.

Quod est Primum?

Τοῖς δ' αὖ τὸ φαινόμενον ἀγαθὸν

Si solum apparens bonum est objectum voluntatis; igitur nihil sua natura est bonum, aut

expetendum; sed omnia quæ homines volunt aut expetunt, tantum opinione, non autem reversa sunt bona.

τὸ βουλητὸν λέγουσι, μὴ εἶναι φύσει βουλητὸν, ἀλλ' ἑκάστῳ τὸ δοκοῦν.

Quod est alterum?

Si solum apparens bonum est objectum voluntatis: igitur voluntas nullum habebit certum objectum, siquidem id, * quod uni videtur bonum, potest alteri videri non bonum: imo sæpe idem, diverso tempore, alicui videtur bonum, et non bonum.

* Ἄλλο δ' ἄλλῳ φαίνεται· καὶ εἰ οὕτως ἔτυχε, τἀναντία.

Sed quare Aristoteles affirmat, omne Bonum, *sive sit* Verum, *sive* Apparens, *esse Objectum Voluntatis?*

Quia nemo, qui modo sana mente præditus est, vult Malum, quatenus est malum: propterea quod malum est φθαρτικὸν, h. e. adfert interitum suo Subjecto cui adest. Unde recte Plato in Menone sic concludit, οὐκ ἄρα βούλεται τὰ κακὰ, ὦ Μένων, οὐδείς.

Videnturne omnibus eadem esse Bona, *vel* Mala?

Nequaquam. Sed quisque de Bono et Malo judicat ex proprio suo habitu. Itaque viro bono, quia secundum rectam rationem judicat, id videtur esse bonum vel malum, quod revera tale est. Viro autem malo, quia per voluptatem depravatum habet judicium, id bonum vel malum videtur, quod revera tale non est. Proinde etiam voluntatis utriusque non est idem Objectum. Nam voluntatis viri boni Objectum est verum bonum: voluntatis autem viri mali Objectum est apparens bonum. Qua de re *Plato* lib. 2. de *Legib.* ita scribit, Τὰ μὲν κακὰ λεγόμενα, ἀγαθὰ τοῖς ἀδίκοις ἐστὶ τοῖς δὲ δικαίοις,

Εἰ δὲ δὴ ταῦτα μὴ ἀρέσκει, ἆρα φατέον ἁπλῶς μὲν καὶ κατ' ἀλήθειαν βουλητὸν εἶναι τἀγαθόν· ἑκάστῳ δὲ, τὸ φαινόμενον. Τῷ μὲν οὖν σπουδαίῳ, τὸ κατ' ἀλήθειαν εἶναι, τῷ δὲ φαύλῳ, τὸ τυχόν.

κακά. τὰ δ' ἀγαθὰ, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ὄντως ἀγαθά· τοῖς δὲ κακοῖς, κακά.

CAP. V.

Estne in hominis arbitrio et potestate positum, virtutem colere, et vitia fugere, sive esse bonum aut malum?

Ὄντος δὴ βουλητοῦ μὲν τοῦ τέλους, βουλευτῶν δὲ καὶ προαιρετῶν τῶν πρὸς τὸ τέλος, αἱ περὶ ταῦτα πράξεις κατὰ προαίρεσιν εἶεν ἂν, καὶ ἑκούσιοι.

DE hac quæstione diversæ fuerunt veterum Philosophorum opiniones. Nam Stoici, dum affirmant omnia fatali quadam necessitate fieri, reipsa mentem hominis libertate voluntatis circa actiones spoliant, ut inquit Cicero: etiamsi verbis id dicere nolint. Aliqui vero ex Platonicis concedunt quidem hominem in bonis actionibus habere liberam voluntatem: ad malas vero actiones aiunt eum invitum et contra suam voluntatem pertrahi. Ex quo conantur concludere id, quod aliquoties apud Platonem legitur, *Neminem sponte esse malum et improbum.*

Quæ est autem Aristotelis sententia de hac quæstione?

Ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία.

Aristoteles affirmat non solum virtutes, hoc est, bene agere, sed etiam vitia, hoc est, male agere, esse in hominis arbitrio et potestate.

Quibus argumentis id probat?

Ἐν οἷς γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πράττειν, καὶ τὸ μὴ πράττειν· καὶ ἐν οἷς τὸ μὴ, καὶ τὸ ναί. Ὥστ' εἰ τὸ πράττειν, καλὸν ὂν,

Duobus præcipue: quorum primum sumitur ex loco Causarum; et est tale, *Quorum causæ et principia sunt in hominis arbitrio et potestate: ea ipsa quoque sunt in ejus arbitrio et potestate. Sed actionum tam bonarum, quam malarum, ex quibus habitus virtutum et vitiorum generantur, causæ et principia sunt in hominis arbitrio et potestate. Ergo et ipsæ virtutes et vitia sunt in*

hominis arbitrio et potestate. Minor probatur: quia in actionibus duo præcipue considerantur; Finis, et Media, quibus ad finem pervenitur: hæc autem utraque Voluntati et Electioni hominis ita sunt subjecta, ut finem possit velle, vel non velle; media itidem eligere, vel non eligere. Proinde, si penes hominem est, ea quæ honesta sunt, velle, eligere, et agere: etiam penes ipsum erit, ea non velle, non eligere, et non agere. Atqui honesta non velle, non eligere, neque agere, nihil aliud est quam esse malum et improbum. Ex quo efficitur, quod utrumque sit penes hominem: nimirum ut pro suo arbitrio possit bonus vel malus, probus vel improbus esse.

ἐφ' ἡμῖν ἐστι, καὶ τὸ μὴ πράττειν ἐφ' ἡμῖν ἐστι, αἰσχρὸν ὄν.

Ἐφ' ἡμῖν ἐστι τὸ ἐπιεικέσι καὶ φαύλοις εἶναι.

Sed hæc libertas voluntatis bene vel male agendi, estne semper eadem in omnibus hominibus?

Nequaquam. Nam in iis, qui sibi jam habitum bonum vel malum contraxerunt, aliter se res habet: quia non possunt aliter velle, aut agere, quam secundum eum habitum, quo præditi sunt. Exempli gratia, Qui habitu justitiæ præditus est, non potest nisi velle et agere ea quæ justa sunt: sic qui habitum injustitiæ contraxit, non potest nisi injusta velle et agere. Similiter etiam judicandum est de cæteris virtutibus et vitiis.

Cur igitur Plato scribit in Timæo, Menone, et aliis locis, Neminem sponte esse malum et improbum?

Plato hoc dicto non voluit omnino tollere libertatem humanæ voluntatis circa malas et pravas actiones, sed tantum ostendere, rectam rationem in ejusmodi actionibus, aliquo modo invi-

Τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μάκαρ, ἔοικε.

τὸ μὲν ψευδεῖ, τὸ δ' ἀληθεῖ· μακάριος μὲν γὰρ οὐδεὶς ἄκων, ἡ δὲ μοχθηρία ἑκούσιον· ἢ τοῖς γε νῦν εἰρημένοις ἀμφισβητητέον, καὶ τὸν ἄνθρωπον οὐ φατέον ἀρχὴν εἶναι, οὐδὲ γεννητὴν τῶν πράξεων, ὥσπερ καὶ τέκνων· εἰ δὲ ταῦτα φαίνεται, καὶ μὴ ἔχομεν εἰς ἄλλας ἀρχὰς ἀναγαγεῖν παρὰ τὰς ἐφ' ἡμῖν· ὧν καὶ αἱ ἀρχαὶ ἐφ' ἡμῖν, καὶ αὐτὰ ἐφ' ἡμῖν καὶ ἑκούσια. Τούτοις δ' ἔοικε μαρτυρεῖσθαι καὶ ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστων, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νομοθετῶν· κολάζουσι γὰρ καὶ τιμωροῦνται

tam, et contra naturæ ordinem subjici vitioso appetitui, et ad peccandum pertrahi. Ideoque passim monet, hujusmodi vitiosis affectibus fortiter esse resistendum, eosque partim legibus, minis atque pœnis propositis coercendos: partim etiam disciplina et honestis exercitiis corrigendos, et ad virtutem assuefaciendos. Atque hoc modo Platonis sententia intellecta, est vera. Si vero ita accipiatur, quasi voluerit dicere homines invitos peccare, eorumque peccata prorsus esse ἀκούσια· tum est falsa. Quia eorum causa quærenda esset extra hominem, neque homo posset dici esse principium omnium suarum actionum: quod tamen etiam falsum est. Siquidem tam bonæ quam malæ actiones ab eodem fonte et principio proficiscuntur; nempe ab hominis Voluntate, et Electione, quæ sunt in ipso homine.

Quod est alterum argumentum, quo probatur in hominis voluntate et arbitrio positum esse, bene vel male agere?

Alterum argumentum sumitur a fine legum, et facto Legumlatorum. Nam si virtutes et vitia, item bene vel male agere, non sunt in hominis arbitrio et potestate: igitur frustra feruntur leges; quarum finis est, homines exhortari ad virtutes, dehortari a vitiis. Injuste quoque bonis præmia et honores, malis vero pœnæ et supplicia proponuntur, siquidem in ipsorum arbitrio et potestate non positum est talia agere.

Quid vero judicandum est de iis, qui dicunt, se non posse aliter agere, quam agunt: veluti sunt homines intemperantes, injusti, avari, et similes,

qui non possunt nisi intemperanter, injuste, et avare agere?

Etsi verum sit, eos, qui habitum alicujus vitii contraxerunt, non posse postea aliter quam vitiose agere: non propterea eorum peccata dicuntur esse ἀκούσια. Nam quia ipsi ultro et volentes ex crebris vitiosis actionibus sibi ejusmodi habitus vitiosos compararunt: ideo etiam eorum peccata, quæ inde proficiscuntur, recte dicuntur esse voluntaria. Quemadmodum etiam ii, qui, licet sciant intemperantiam nocere valetudini, sua tamen intemperantia sibi morbum aliquem contraxerunt, dicuntur voluntario morbo laborare; etiamsi eo tempore inviti ægrotent, nec possint pro suo arbitrio iterum ab ejusmodi morbo liberari.

τοὺς δρῶντας μοχθηρά, ὅσοι μὴ βίᾳ, ἢ δι' ἄγνοιαν, ἧς μὴ αὐτοὶ αἴτιοι· τοὺς δὲ τὰ καλὰ πράττοντας τιμῶσιν. Ἀλλ' ἴσως τοιοῦτός τίς ἐστιν, ὥστε μὴ ἐπιμεληθῆναι· ἀλλὰ τοῦ τοιούτους γενέσθαι αὐτοὶ αἴτιοι, ζῶντες ἀνειμένως· καὶ τοῦ ἀδίκους ἢ ἀκολάστους εἶναι.

Quod si vero quis circa aliquam actionem falsa imaginatione seu φαντασίᾳ deceptus peccet, existimans se recte et propter bonum finem agere: Estne hoc ejus peccatum voluntarium, an invitum nominandum?

Ad hanc objectionem videtur Aristoteles respondere per distinctionem hoc modo: *Phantasia* duobus modis consideratur: Primum, *Simpliciter* et *per se;* quatenus est sensus interioris quædam facultas, qua externæ rerum species a sensibus oblatæ, animo concipiuntur: Atque hoc modo considerata, est omnino a natura, neque in hominis potestate; ac proinde non solum malæ, verum etiam bonæ actiones, quarum ipsa causa dici posse videtur, invitæ essent nominandæ. Deinde, Consideratur *Phantasia cum Adjunctione;* quatenus alia dicitur esse bona et vera, alia mala et falsa: Hoc au-

Εἰ δέ τις λέγοι ὅτι πάντες ἐφίενται τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ, τῆς δὲ φαντασίας οὐ κύριοι, ἀλλ' ὁποῖός ποθ' ἕκαστός ἐστι, τοιοῦτο καὶ τὸ τέλος φαίνεται αὐτῷ. Εἰ μὲν οὖν ἕκαστος ἑαυτῷ τῆς ἕξεως

ἐστί πως αἴτιος, καὶ τῆς φαντασίας ἔσται πως αὐτὸς αἴτιος.

tem modo considerata, non est omnino a natura; sed existit a bono, vel malo habitu: quem quia assidua consuetudine ultro et sponte contraximus; ideo, quæ per talem Phantasiam peccantur, non possunt invita nominari. Prout enim quisque bono vel malo habitu sive ingenio præditus est, ita etiam habet bonas vel malas de rebus agendis imaginationes seu opiniones. Sic *Aristoteles* supra lib. i. cap. 13. de somniis loquens dixit, Τὰ φαντάσματα τῶν ἐπιεικῶν βελτίω γίνεσθαι τῶν τυχόντων, id est, Bonorum somnia meliora esse quam quorumlibet aliorum.

Suntne Actiones, ex quibus habitus generantur, et ipsi Habitus, eodem modo in nostra potestate?

Οὐχ ὁμοίως δὲ αἱ πράξεις ἑκούσιοί εἰσι, καὶ αἱ ἕξεις.

Minime. Nam Actiones, ex quibus generantur habitus, ita sunt in nostra potestate, ut eas utroque modo bene vel male agere, aut non agere possimus: Habitus autem ratione quidem principii, dum adhuc in nobis generantur, sunt in nostra potestate; postquam vero jam sunt generati, et confirmati, non amplius ita sunt in nostra potestate, ut possimus eos, pro nostro arbitrio, iterum vel mutare, vel omnino deponere, aut aliter agere quam ipsi postulant.

Omnia autem hæc, quæ hactenus de libertate voluntatis humanæ circa actiones dicta sunt, de quibus actionibus sunt intelligenda?

De actionibus externis, et civilibus, ad hanc vitam pertinentibus. Nam in actionibus spiritualibus, et ad animæ salutem pertinentibus, longe aliter se res habet: in illis enim nullum est hominis liberum arbitrium, nulla naturalis facultas, qua possit homo ex se ipso, et suis propriis viribus, absque Spiritus Sancti auxilio, aliquid eorum, quæ ad salutem ejus pertinent, præstare. Sed

hic locum habet illud Apostoli *Pauli* dictum in secunda epistola ad *Corinth.* cap. 3. vers. 5. *Non sumus*, inquit, *idonei de nobis ipsis cogitare quicquam, tanquam ex nobis ipsis: sed si ad aliquid idonei sumus, id ex Deo est.* Imo quicquid boni etiam in his civilibus externis actionibus præstamus, id quoque divinæ gratiæ et benignitati est adscribendum, et non nobis ipsis: quemadmodum idem Apostolus 1 *Cor.* cap. 4. vers. 7. ait, *Quid habes, quod non accepisti? Quod si accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?*

CAP. VI.

Quoniam de virtutibus, earumque causis et effectibus generatim dictum est; cupio jam mihi explicari de singulis: Et primum quæro, cur Aristoteles initium fecerit a Fortitudine.

QUO ordine virtutes explicentur, non multum refert: siquidem nec Plato, nec Aristoteles, nec Cicero eundem ordinem servarunt. Cur autem Aristoteli placuerit a Fortitudine initium facere, variæ ab interpretibus adferuntur rationes: ex quibus hæ quatuor videntur esse præcipuæ. Prima, Quia hæc virtus versatur circa res arduas et difficillimas: Virtutis autem proprium est, versari circa difficiliora, quemadmodum lib. 2. cap. 3. dictum fuit. Altera causa est, Quia Fortitudinis usus est in rebus maximis, ad tuendam et conservandam inter homines civilem societatem pertinentibus. Tertia causa est, Quia, ut *Cic.* 1. *Tuscul.* ait, *Fortitudo est viri propria virtus.* Nam quemadmodum apud Latinos *virtus* a *viro*, ita apud Græcos ἀπὸ τοῦ ἀν-

δρὸς, a viro, dicta est ἀνδρεία, Fortitudo. Quarta causa est, Quia Fortitudinis actiones maxime splendent, et in oculos et admirationem cadunt. Unde *Plato* in *Lachete* dixit, ἡ ἀνδρεία ἐστὶ τῶν καλλίστων· Et *Cicero* lib. 1. *Offic.* ait, *Splendidissimum videtur, quod animo magno factum est.*

Quomodo ab Aristotele definitur?

Ὅτι μὲν οὖν μεσότης ἐστὶ περὶ φόβους καὶ θάῤῥη, ἤδη καὶ πρότερον εἴρηται.

Ἡ ἀνδρεία ἐστὶ μεσότης περὶ φόβους καὶ θάῤῥη. *Fortitudo est mediocritas circa metum et fiducium:* h. e. Fortitudo est virtus, quæ mediocritatem servat in iis, quæ metum aut fiduciam animo adferre possunt, adeundis et perferendis laboribus et periculis, honestatis et publicæ utilitatis gratia.

Quæ sunt Objecta Fortitudinis?

In Genere sunt omnia φοβερὰ καὶ θαῤῥαλέα, h. e. ea quæ metum aut fiduciam homini in periculis adferre possunt: in Specie vero, proprium objectum Fortitudinis sunt belli pericula, et mors bellica.

Quæ dicuntur esse φοβερά;

Omnia ea, quæ sunt mala. Nam φόβος, hoc est, metus, definitur, quod sit προσδοκία τοῦ κακοῦ, expectatio seu opinio mali impendentis.

Φοβούμεθα δὲ δηλονότι τὰ φοβερά· ταῦτα δ' ἐστὶν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, κακά. Ἀλλ' οὐ περὶ πάντα δοκεῖ ὁ ἀνδρεῖος εἶναι· ἔνια γὰρ καὶ δεῖ φοβεῖσθαι, καὶ καλόν· τὸ δὲ μὴ, αἰσχρόν.

Versaturne Fortitudo circa omnia mala?

Non. Quædam enim mala talia sunt, ut ab omnibus sint metuenda: quia honestum est ea metuere; turpe autem ea non metuere. Veluti sunt offensio et ira Dei; amissio veræ religionis, aut libertatis; excidium patriæ, infamia et dedecus nostri, vel nostrorum. Quædam vero sunt talia, ut citra reprehensionem metui vel non metui possint; nimirum si non nostra culpa nostroque vitio nobis contingant; ut pau-

pertas, morbus, orbitas, captivitas, servitus, exilium, invidia, inimicitiæ, et similia: in quibus omnibus Fortitudini nullus est locus.

Quodnam est igitur illud malum, circa quod Fortitudinis vis maxime conspicitur?

Est ipsa Mors, quæ dicitur omnium malorum esse maxime formidabile malum.

Φοβερώτατον δ' ὁ θάνατος· πέρας γάρ.

Quare mors dicitur esse maximum malum?

Quia non solum omnibus bonis hominem spoliat; sed etiam omnem spem, quæ in cæteris malis unicum est solatium, homini adimit: Secundum quod a *Theocrito* dictum est, Ἐλπίδες ἐν ζώοισιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες· hoc est,

Spes est in vivis, non est spes ulla sepultis.

Cum autem variæ sint mortis differentiæ, quænam mors dicitur esse proprium Objectum Fortitudinis?

Mors bellica.

Δόξειε δ' ἂν οὐδὲ περὶ θάνατον τὸν ἐν παντὶ ὁ ἀνδρεῖος εἶναι· οἷον, εἰ ἐν θαλάττῃ, ἢ ἐν νόσοις. Ἐν τίσιν οὖν; ἢ ἐν τοῖς καλλίστοις; τοιοῦτοι δὲ οἱ ἐν πολέμῳ.

Quamobrem?

Quia hæc mors est honestissima, et pulcherrima; quoniam causa, propter quam appetitur, est honesta: nempe pro defensione patriæ, religionis, libertatis, legum, parentum, conjugum, liberorum, amicorum, et cæterorum civium; ac ut uno verbo dicam, pro Lege et pro Grege. Hanc ob causam etiam olim Græci et Romani maximis præmiis, honoribus, et laudibus dignos esse judicarunt, qui hoc genere mortis vitam suam finiissent. Imo felices et fortunati passim a scriptoribus prædicantur, quibus contingit hoc modo mori. Ut Æneas apud *Virgil. Æneid.* 1. Terque quaterque beatos prædicat eos, quibus contigit in acie et pugna ante Trojam

mortem oppetere. Et *Cic.* in 14. *Philipp.* inquit, *O fortunata mors, quæ naturæ debita, pro patria potiſſimum eſt reddita!*

Sed in aliis periculis et mortis generibus, quo pacto vir Fortis ſe gerit?

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν θαλάττῃ καὶ ἐν νόσοις ἀδεὴς ὁ ἀνδρεῖος.

In cæteris periculis, et mortis generibus, vir Fortis quidem etiam ſe decenter gerit, et animi ſui præſentiam et conſtantiam oſtendit: ſed tamen dolet ejuſmodi morte ſibi pereundum eſſe, ex qua neque ipſe laudem et gloriam reportare, neque aliis utilitatem aliquam adferre poſſit.

CAP. VII.

Dixiſti Fortitudinem verſari circa Formidabilia: Quotuplicia ſunt ea?

Τὸ δὲ φοβερὸν οὐ πᾶσι μὲν τὸ αὐτό· λέγομεν δέ τι καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον.

ΤΩΝ φοβερῶν ſunt duo genera: quædam enim dicuntur eſſe ὑπὲρ ἄνθρωπον, ſupra hominem, hoc eſt, quæ majora ſunt, quam ut poſſint ab humana natura contemni, aut ſuſtineri: ſed merito quemvis hominem ſana mente præditum perterrefaciunt, et attonitum reddunt. Veluti ſunt terræ motus, exundationes fluminum, magnæ et inuſitatæ tempeſtates, fulgura, fulmina, item alia portenta, et prodigia, quæ Dei iram et publicas calamitates denunciant.

Eſtne in hoc primo genere Formidabilium Fortitudinis aliquis uſus?

Τοῦτο μὲν οὖν παντὶ φοβερὸν τῷ νοῦν ἔχοντι.

In his Fortitudo non habet locum. Nam qui ea contemnunt, aut ſunt mente deſtituti, aut plane ἄθεοι.

Quod eſt alterum Genus Formidabilium?

Τὰ δὲ κατ' ἄνθρωπον διαφέρει.

Alterum genus τῶν φοβερῶν eſt eorum, qui dicuntur eſſe κατ' ἄνθρωπον, ſecundum hominem,

h. e. quæ possunt a viro forti et cordato sustineri, et contemni; atque ex his alia sunt majora, alia minora: ideoque alia magis, alia minus solent nos perterrefacere; cujusmodi sunt ea, de quibus in præcedenti capite dictum est. Atque circa hæc viri fortis virtus potest conspici.

Μείζω τὰ μὲν, τὰ δ' ἥττω τῶν πολλ καὶ τῶν ἧττον.

Quod est officium viri Fortis in periculis, et rebus Formidabilibus?

Primum, Vir fortis in periculis est quidem impavidus, sed ut homo, non autem ut brutum animal, aut ut lapis, vel truncus: in quibus nullus est intellectus, aut sensus periculorum. Deinde, Non temere quævis adit pericula: sed tantum ea, quæ sunt honesta, et in quibus potest aliquid laude dignum, quodque aliis utile sit, præstare. Tertio, Adit pericula cum consilio et ratione, h. e. eo modo, loco, et tempore, quo et quando oportet: idque firmo animi proposito. Quarto, Omnia hæc facit τοῦ καλοῦ ἕνεκα, honestatis gratia: hic enim est præcipuus finis omnium actionum virtutis.

Ὁ δὲ ἀνδρεῖος, ἀνέκπληκτος ὡς ἄνθρωπος· φοβήσεται μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα· ὡς δεῖ δὲ, καὶ ὡς ὁ λόγος ὑπομενεῖ, τοῦ καλοῦ ἕνεκα· τοῦτο γὰρ τέλος τῆς ἀρετῆς.

Quot sunt Extrema, sive vitia, quæ Fortitudini opponuntur?

Duo: unum est in excessu, *Audacia*, sive *Temeritas*, ἡ θρασύτης, cui cognata est ἡ ἀφοβία, *Metus vacuitas*. Alterum est in defectu, *Timiditas*, ἡ δειλία.

Τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων, ὁ μὲν τῇ ἀφοβίᾳ, ἀνώνυμος.

Audaces et Fortes in quo conveniunt, et in quo differunt?

Conveniunt in eo, Quod utrique pericula intrepide adeunt: Audaces vero id faciunt temere, et ex quadam arrogantia. Deinde, Quod Fortes in periculis sustinendis præstant constantiam: Audaces vero nullam præstant con-

Περὶ ταῦτα μὲν οὖν ἐστιν, ὅ, τε δειλὸς, καὶ ὁ θρασὺς, καὶ ὁ ἀνδρεῖος·

διαφόρως δ' ἔχουσι πρὸς αὐτά.

stantiam. Tertio, Fortes ante pericula sunt ἡσύχιοι, id est, quieti, non clamosi, aut minaces, neque contumeliosi adversus hostem: in ipso vero periculo et certamine sunt ὀξεῖς, acres, animosi, et strenui. Contra, Audaces ante pericula sunt προπετεῖς, præcipites, clamosi, minaces, et jactabundi: in ipso vero periculo et certamine, animum remittunt, resiliunt, et in fugam se conjiciunt; habentes, ut *Virgilius* lib. ii. *Æneid.* ait, Martem in lingua ventosa, et pedibus fugacibus. Unde etiam θρασύδειλοι nominantur, eo quod habent timiditatem cum audacia conjunctam.

Suntne etiam Fortes nominandi, qui sibi ipsi manus violentas afferunt?

Τὸ δ' ἀποθνήσκειν, φεύγοντα πενίαν, ἢ ἔρωτα, ἤ τι λυπηρὸν, οὐκ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ.

Tales etiamsi videantur quoque mortem contemnere, tamen non possunt fortes nominari: quia non faciunt illud honestatis aut publicæ alicujus utilitatis gratia; sed tantum ex quadam impatientia, ut liberentur ab iis rebus, quæ ipsis sunt molestæ. Est autem viri fortis proprium, labores, dolores, et molestias magno animo sustinere et perferre.

CAP. VIII.

Quotuplex est Fortitudo?

Λέγονται δὲ καὶ ἕτεραι κατὰ πέντε τρόπους.

DUPLEX est *Fortitudo*: Una *Vera*; quæ sola honestate excitatur, et nititur, de qua hactenus est explicatum: altera non vera, sed *Apparens* fortitudo; quæ etiam propter alias causas, quam propter honestatem, quosdam impellit, ut labores, pericula, mortemque ipsam audeant adire et sustinere.

Quot sunt hujus non veræ Fortitudinis Species?

Quinque: quarum prima nominatur ἀνδρεία πολιτικὴ, Fortitudo *Politica*. Altera, ἀνδρεία διὰ τὴν ἐμπειρίαν, Fortitudo ab experientia nata, seu ἐμπειρικὴ, *Experimentalis*. Tertia, ἀνδρεία διὰ τὴν ὀργὴν, Fortitudo ab ira excitata, seu ὀργιστικὴ, *Iracunda*. Quarta, ἀνδρεία διὰ τὴν ἐλπίδα, Fortitudo propter spem: ab aliquibus nominatur *Fiduciaria*, ἀνδρεία ἐλπιστική. Quinta, ἀνδρεία διὰ τὴν ἄγνοιαν, Fortitudo propter ignorantiam periculi; quasi *Inscia* Fortitudo.

Quid est Fortitudo Politica?

Fortitudo Politica dicitur ea, quam leges a singulis civibus requirunt in defendenda et propugnanda patria: propositis præmiis vel pœnis, honoribus aut ignominia iis, qui sese in defensione civitatis strenuos vel ignavos præbuerint.

Πρῶτον μὲν ἡ πολιτική.

Quare hæc non est vera Fortitudo?

Propter duas causas: Primum, *Ratione Causæ efficientis:* quia non est omnino voluntaria, sed videtur proficisci ex quadam necessitate, et quodammodo esse coacta, quatenus nimirum leges eam præcipiunt, et a singulis civibus necessario, sub comminatione pœnarum, exigunt. Deinde, *Ratione Causæ Finalis:* quia non simpliciter spectat honestatem; sed magis ut consequatur honores et præmia, aut evitet ignominiam et pœnas, quæ legibus continentur.

Δοκοῦσι γὰρ ὑπομένειν τοὺς κινδύνους οἱ πολῖται, διὰ τὰ ἐκ τῶν νόμων ἐπιτίμια, καὶ τὰ ὀνείδη, καὶ διὰ τὰς τιμάς.

Quid est Fortitudo διὰ τὴν ἐμπειρίαν;

Fortitudo propter experientiam, est animositas et confidentia in adeundis periculis, profecta ab experientia eorum, qui antea sæpius ex hujusmodi periculis salvi evaserunt. Hæc in lib. 3. Eudem. nominatur στρατιωτικὴ, *Militaris:* quia

Δοκεῖ δὲ καὶ ἡ ἐμπειρία ἡ περὶ ἕκαστα, ἀνδρεία τις εἶναι.

præcipue conspicitur in veteranis et exercitatis militibus.

Quid est Iracunda Fortitudo?

Καὶ τὸν θυμὸν δὲ ἐπὶ τὴν ἀνδρίαν ἐπιφέρουσιν· ἀνδρεῖοι γὰρ εἶναι δοκοῦσι καὶ οἱ διὰ θυμὸν, ὥσπερ τὰ θηρία ἐπὶ τοὺς τρώσαντας, φερόμενοι.

Iracunda Fortitudo est animositas quædam in adeundis periculis, profecta ex ira propter vindictæ cupiditatem. Habet enim ira maximum incitamentum ad contemnenda pericula: unde Peripatetici dixerunt, eam esse *Cotem Fortitudinis*. Et *Seneca* ait, *Ira necessaria est, nec quicquam sine illa expugnari potest: nisi illa impleat animum, et spiritus accendat.*

Quomodo differt Iracunda Fortitudo a Vera Fortitudine?

Οἱ μὲν οὖν ἀνδρεῖοι διὰ τὸ καλὸν πράττουσιν· ὁ δὲ θυμὸς συνεργεῖ αὐτοῖς· τὰ θηρία δὲ διὰ τὴν λύπην.

Quatuor modis. Primum, *Causa Efficiente.* Vera enim Fortitudo proficiscitur ἐκ προαιρέσεως, ex certo animi proposito et consilio: Hæc autem ex dolore aut aliqua offensione existit. Deinde, *Causa Materiali*, seu *Subjecto*. Vera Fortitudo non est nisi in viris bonis et prudentibus: Hæc autem etiam est in malis, et stultis; interdum etiam in bestiis, quæ ira concitatæ, sæpe in præsens periculum sese conjiciunt. Tertio, *Causa Formali.* Vera Fortitudo in adeundis periculis sequitur rectam rationem, et servat modum: Hæc autem rapitur ab affectu, neque audit rationem. Quarto, *Causa Finali.* Vera fortitudo solum honestatis causa pericula adit et sustinet: Hæc autem vindictæ causa omnia agit.

Quid est Fortitudo διὰ τὴν ἐλπίδα*?*

Οὐδὲ δὴ οἱ εὐέλπιδες ὄντες, ἀνδρεῖοι.

Fortitudo propter spem, est animositas in adeundis periculis, excitata propter spem evasionis aut victoriæ.

Quomodo hæc differt a vera Fortitudine?

Quatuor modis. Primum, *Causa Efficiente.* Nam in vera Fortitudine spes et fiducia proficiscitur a bonitate causæ, et recta conscientia: in hac autem omnis spes et fiducia consistit in præsidiis et externis auxiliis. Deinde, *Causa Materiali*, seu ipsis periculis circa quæ versantur. Sunt enim duplicia pericula: quædam sunt prævisa; quædam autem repentina. Veri fortes in utroque genere periculorum sunt animo præsenti, et fortiter se gerunt. Qui autem sola spe fortes sunt, hi solum in prævisis periculis sibi constant: in repentinis autem animum despondent. Tertio, *Causa Formali.* Veri fortes in periculis per omnia decenter se gerunt, et usque ad mortem constantiam præstant: Hi autem, cum primum vident, se frustrari sua spe, et destitui iis auxiliis, in quibus confidebant, animum despondent, et turpiter fugiunt. Quarto, *Causa Finali.* Veri fortes omnia agunt honestatis causa, etiamsi de victoria non possint sibi multum polliceri: Hi autem tantum ideo se in periculis animosos et cordatos ostendunt, quia sibi certam spem de victoria conceperunt.

Ἀλλ' οἱ μὲν ἀνδρεῖοι διὰ τὰ προειρημένα θαῤῥαλέοι.

Quid est Fortitudo διὰ τὴν ἄγνοιαν?

Fortitudo propter ignorantiam, est animositas in adeundis periculis, profecta ex periculi ignorantia. Talis fortitudo plerunque est in Tyronibus seu novitiis militibus: qui, quoniam ignorant belli mala et pericula, interdum alacriores esse videntur, cum ad bellum aut pugnam eundum est, quam veterani milites. Unde natum est Proverbium, *Dulce bellum inexpertis.*

Ἀνδρεῖοι δὲ φαίνονται καὶ οἱ ἀγνοοῦντες.

CAP. IX.

Verſaturne Fortitudo magis circa τὰ φοβερὰ, an circa τὰ θαῤῥαλέα?

Περὶ θάῤῥη δὲ καὶ φόβους ἡ ἀνδρία οὖσα, οὐχ ὁμοίως περὶ ἄμφω ἐστὶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὰ φοβερά.

FORTITUDO magis verſatur circa formidabilia: quia in illis magis poteſt ejus vis et propria natura conſpici; quatenus ea magis ſolent animos hominum perturbare. Unde etiam vulgo fere ſolum ii fortes ſolent nominari, qui in ejuſmodi rebus ſunt præſenti et magno animo.

Sed quia actiones Fortitudinis conjunctæ ſunt cum moleſtia et dolore: quomodo vera ſunt ea, quæ ſupra dicta fuerunt de jucunditate, quæ virtutum actionibus ineſt?

Οὐ μὴν ἀλλὰ δόξειεν ἂν εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἀνδρίαν τέλος ἡδύ· ὑπὸ τῶν κύκλῳ δὲ ἀφανίζεσθαι.

Actiones virtutum conſiderantur vel *Solæ*, et *per ſe:* vel *Ratione finis.* Quando *Solæ* conſiderantur, conjunctæ ſunt cum labore, dolore, et moleſtia. Eſt enim, ut *Heſiodus* ait, *Virtutis via aſpera, ardua, et difficilis, cum multo ſudore conficienda.* Si vero *Ratione Finis* conſiderantur, tum demum vera earum apparet jucunditas, ipſa nimirum beatitudo, quæ per eas comparatur, quemadmodum in lib. i. dictum fuit.

Adferuntne vulnera et mors viro Forti quoque dolorem, et tamen nihilominus poteſt nominari Fortis?

Εἰ δὴ τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ περὶ τὴν ἀνδρίαν, ὁ μὲν θάνατος καὶ τὰ τραύματα λυπηρὰ τῷ ἀνδρείῳ καὶ ἄκοντι ἔσται.

Maxime. Nam ſi inſtar lapidis aut trunci nullum inde ſentiret dolorem; nulla eſſet ejus laus, quod ea pateretur, et ſuſtineret: imo quo majorem inde percipit dolorem, et tamen honeſtatis cauſa ea perfert; eo etiam majorem inde conſequitur laudem.

Ergone licet viro Forti mortem metuere?

Omnino. Primum, Quia dignissimus est vita: quoniam quamdiu vivit, potest sua virtute pluribus prodesse. Deinde, Quia scit se per mortem spoliari multis et maximis bonis, quæ ei merito charissima esse debent.

Καὶ ὅσῳ ἂν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν ἔχῃ πᾶσαν, καὶ εὐδαιμονέστερος ᾖ, μᾶλλον ἐπὶ τῷ θανάτῳ λυπήσεται.

Suntne milites mercenarii etiam fortes dicendi, qui sæpe propter prædam, aut exiguum stipendium, maxima subeunt pericula? videntur enim etiam hi mortem contemnere.

Nequaquam. Etsi enim tales in bello interdum non sint inutiles; propterea quod patiuntur sibi ea imponi munia, quæ fortasse viri fortes obire detrectarent: tamen, quia non honestatis, sed lucri gratia, temere et sine ratione se in pericula conjiciunt, et vitam suam quasi prostituunt, non possunt fortes nominari.

Στρατιώτας δὲ οὐδὲν ἴσως κωλύει μὴ τοὺς τοιούτους κρατίστους εἶναι, ἀλλὰ τοὺς ἧττον μὲν ἀνδρείους, ἄλλο δ' ἀγαθὸν μηδὲν ἔχοντας.

CAP. X.

Temperantia quomodo definitur ab Aristotele?

Η ΣΩΦΡΟΣΥΝΗ ἐϛὶ μεσότης περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας· *Temperantia est mediocritas circa voluptates et dolores:* h. e. Temperantia est virtus, quæ mediocritatem servat in expetendis et fruendis voluptatibus, aut perferendis iis doloribus, qui ex rei jucundæ privatione animo concipiuntur.

Μετὰ δὲ ταύτην, περὶ σωφροσύνης λέγωμεν.

Quæ sunt propria Objecta Temperantiæ?

Voluptates corporis, quæ afficiunt gustum, et tactum: præcipue vero quæ afficiunt tactum; et percipiuntur ex cibo, potu, et Venere. Hinc aliqui tres *Species* constituunt *Temperantiæ:* quarum una est cibi, et nominatur *Abstinentia;* altera potus, et dicitur *Sobrietas;* tertia est Ve-

Περὶ ποίας οὖν τῶν ἡδονῶν, νῦν ἀφορίσωμεν.

neris, et vocatur *Castitas*. Plato lib. 3. de Republica, Ἡ σωφροσύνη ἐςὶ τῶν ἡδονῶν περὶ ἐδωδὰς, καὶ ποτοὺς, καὶ ἀφροδίσια.

Quare solum hæ voluptates dicuntur esse proprium Objectum Temperantiæ?

Propter quatuor præcipue causas. Primum, Quia hæ voluptates sunt homini communes cum brutis animantibus. Deinde, Quia solum propter earum moderatum vel immoderatum usum, homines proprie dicuntur esse temperantes, aut intemperantes. Tertio, Quia ab homine expetuntur, non quatenus est homo, id est, ratione et mente præditus; sed quatenus est animal sensu præditum. Quarto, Quia Temperantiæ proprium officium est, appetitum hominis moderari, ne in illis expetendis aut perfruendis modum excedat, ac bestiis similis evadat.

Quare voluptates animi, aut reliquorum sensuum, non sunt proprium Objectum Temperantiæ?

Quoniam propter illas nemo proprie et per se temperans vel intemperans dici potest: etiamsi in illis expetendis modum servet aut non servet.

Οἱ γὰρ χαίροντες τοῖς διὰ τῆς ὄψεως, οἷον χρώμασι, καὶ σχήμασι, καὶ γραφῇ, οὔτε σώφρονες, οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται.

CAP. XI.

Quomodo dividuntur voluptatum cupiditates?

EADEM est cupiditatum, ac voluptatum divisio atque varietas; quandoquidem illæ ab his excitantur.

Quænam est illa?

Voluptates, earumque *Cupiditates*, aliæ sunt

Τῶν δ' ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν κοιναὶ

Naturales et *Communes*: aliæ *Accersitæ* et *Propriæ*, sive *Peculiares*.

δοκοῦσιν εἶναι, αἱ δ' ἴδιοι καὶ ἐπίθετοι.

Quæ dicuntur Naturales?

Quibus naturaliter non solum homo, sed omne animal afficitur: ut est voluptas et cupiditas cibi, potus, et Veneris. Has *Cicero* lib. 2. de *Finib.* et *Aristoteles* infra lib. 7. et 10. vocant *Necessarias*: quia pertinent ad conservationem vel Speciei, vel Individui.

Quæ dicuntur Accersitæ?

Quæ non a natura, sed quadam consuetudine, aut prava affectione, aut morbo, aut propria voluntate existunt. Has *Cicero* lib. 1. de *Finib.* vocat *Inanes*, et *Non-necessarias*; et ait, earum neque modum, neque finem inveniri.

Quo pacto peccatur circa Voluptates et earum Cupiditates?

Circa Naturales voluptates uno fere solum modo ab hominibus peccatur; nempe in eo, quod est Nimium, sive in excessu: quod plus illis indulgent, quam debebant; quando plus cibi vel potus assumunt, quam natura postulat. Circa privatas vero et proprias voluptates et cupiditates, multis et variis modis ab hominibus delicatis et intemperantibus peccatur. Ideoque etiam in iis moderandis et coërcendis, proprie Temperantiæ munus versatur.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς φυσικαῖς ἐπιθυμίαις ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι καὶ ἐφ' ἕν, ἐπὶ τὸ πλεῖον.

Quæ sunt Extrema Temperantiæ?

Duo: quorum unum consideratur in excessu, et nominatur ἀκολασία, *Intemperantia*. Alterum consideratur in defectu, et nominatur improprio vocabulo ἀναισθησία, *Sensuum stupor*.

Quid est Intemperantia?

Est vitium, quo citra delectum quævis volu-

Ὁ μὲν οὖν ἀκόλαστος

ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων πάντων, ἢ τῶν μάλιστα.

ptates, nulla habita ratione honestatis, immoderate expetuntur.

Quid est ἀναισθησία?

Est, ut *Cicero* in Partitionibus ait, immanitas quædam in aspernandis omnibus etiam necessariis et honestis voluptatibus. Hoc vitium, quia alienum est a natura humana, quæ ut doloris, ita etiam voluptatis sensu est prædita, ideo etiam certo et proprio nomine caret.

Quod est officium Temperantis circa voluptates?

Ὁ δὲ σώφρων μέσως περὶ ταῦτ' ἔχει· οὔτε γὰρ ἥδεται οἷς μάλιστα ὁ ἀκόλαστος, ἀλλὰ μᾶλλον δυσχεραίνει· οὔτε ὅλως οἷς μὴ δεῖ, οὔτε σφόδρα τοιούτῳ οὐδενί· οὔτ' ἀπόντων λυπεῖται, οὐδ' ἐπιθυμεῖ, ἢ μετρίως, οὐδὲ μᾶλλον ἢ δεῖ, οὐδ' ὅτε μὴ δεῖ, οὐδ' ὅλως τῶν τοιούτων οὐδενός.

Officium Temperantis circa voluptates in duabus potissimum partibus videtur consistere: Nempe in moderata absentium voluptatum expetitione, et præsentium fruitione. Est enim hominis Temperantis, Primum, Honestas solum et licitas voluptates moderate expetere: turpes vero et illicitas aversari. Deinde, Voluptatibus honestis et licitis ita uti et frui, ut propter illas nihil committat, quod vel famæ et existimationi officere, vel valetudinem et corporis vires lædere ac debilitare, vel rei familiari damnum aliquod adferre possit.

CAP. XII.

Utrum vitium magis est reprehendendum, Intemperantiane an Timiditas?

INTEMPERANTIA est ἐπονειδιστοτέρα, id est, magis reprehendenda, quam *Timiditas:* idque propter duas causas.

Quæ est prima causa?

Ἑκουσίῳ δὲ μᾶλλον ἔοικεν ἡ

Quoniam magis est voluntaria. Nam Intemperans sciens, ultro, et volens intemperanter

agit, propter voluptatem, quam in se habet: ad quam naturaliter omnes homines sunt procliviores. Timidus vero, quia terrore et metu periculi animum habet perturbatum, videtur aliquo modo inscius et invitus aliter quam proposuerat agere: nempe arma abjicere, turpiter ex acie fugere, hosti supplex fieri. Quæ actiones, quoniam cum dolore sunt conjunctæ, non videntur omnia a volentibus proficisci.

ἀκολασία τῆς δειλίας.

Quæ est altera causa?

Quia Intemperans potest facilius, et minori periculo, imo cum magno suo commodo, a voluptatibus sibi temperare, quam Timidus possit a suis actionibus abstinere. Nam, si velit in acie et pugna constanter perseverare, et fortiter pugnare, non solum multæ molestiæ, plagæ, et vulnera ei sunt perferenda: verum etiam singulis momentis ei mors est metuenda.

Quare vitium Intemperantiæ a Græcis nominatur ἀκολασία?

Vocabulum ἀκολασία translatum est a pueris male educatis; quorum petulantia nondum est castigata, domita, et repressa: a particula privativa α, et a verbo κολάζω, ἀκόλαστος, quasi μὴ κεκολασμένος, non punitus, effrenis, et indomitus: et ἀκολασία eorum quorum cupiditates et inordinati affectus nondum sunt domiti; sed ultra modum, nulla habita ratione honestatis, ad quævis obvia feruntur.

Τὸ δ' ὄνομα τῆς ἀκολασίας καὶ ἐπὶ τὰς παιδικὰς ἁμαρτίας φέρομεν.

LIBER IV.

Quod est argumentum Quarti libri?

IN quarto libro explicantur ordine *Octo Virtutes Morales:* quibus in fine adjiciuntur duo alii laudabiles affectus; *Verecundia* nimirum, et *Indignatio.*

Quæ sunt illæ octo virtutes?

Liberalitas, Magnificentia, Magnanimitas, Modestia circa honores, Mansuetudo, Veritas, Comitas, et Urbanitas.

CAP. I.

Quid est Liberalitas?

Λέγωμεν δ' ἑξῆς περὶ ἐλευθεριότητος· δοκεῖ δὲ εἶναι περὶ χρήματα μεσότης.

Liberalitas est virtus, quæ mediocritatem servat in dandis sive erogandis, et accipiendis pecuniis: Ἐλευθεριότης ἐστὶ μεσότης περὶ τὰ χρήματα. Et Ἐλευθέριος, ὁ ἔχων τὴν περὶ τὰ χρήματα ἀρετήν.

Quæ sunt ejus Objecta?

Τὰ χρήματα, id est, Pecuniæ, et omnes res, opes, atque possessiones, quæ pecuniæ æstimantur, et quarum est aliquis usus ad vitæ sustentationem. Χρήματα λέγεται πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται.

Quare Pecuniæ dicuntur Liberalitatis esse Objectum?

Quoniam propter solam hanc causam aliquis Liberalis dicitur, et laudatur; quia se recte gerit in accipiendis et erogandis pecuniis: quemadmodum etiam solum propter earum malam tractationem, aliqui tanquam prodigi et avari

vituperantur. Unde etiam Aristoteles Liberalem definit, ὃς ἄριστα χρῆται τῷ πλούτῳ, eum qui recte divitiis utitur.

Quæ sunt Actiones Liberalitatis?

Dare sive erogare, et *Accipere:* διδόναι καὶ λαμβάνειν· magis tamen ejus vis cernitur in dando, quam in accipiendo.

Quibus argumentis id probas?

Primum, Quia usus divitiarum consistit in Dando, et in faciendis sumptibus; non autem in Accipiendo, aut Custodiendo: quæ duo ad possessionem magis quam ad usum earum pertinent. *Deinde,* Quia virtutis magis proprium est, Bene facere et honesta agere, quam Beneficium pati aut turpia non agere. *Præterea,* Quia potius debetur gratia beneficium Danti, quam Accipienti. *Ad hæc,* Quia laudabilius est Dare, quam Accipere; Et Quia virtus versatur circa difficiliora: difficilius autem est Dare, quam Accipere. *Huc accedit,* Quod nemo Liberalis appellatur, quia Accipit, sed quia Dat beneficium. *Denique,* Quia virtutis proprium est, Aliis prodesse: atqui Liberalis solum Dando aliis prodest, non autem Accipiendo.

Χρῆσις δ' εἶναι δοκεῖ χρημάτων δαπάνη καὶ δόσις· ἡ δὲ λῆψις, καὶ ἡ φυλακὴ, κτῆσις μᾶλλον.

Quæ sunt in exercenda Liberalitate consideranda?

Duo præcipue. Primum, *Finis* propter quem Liberalitas exercetur. Deinde, *Modus* qui in exercenda liberalitate est observandus.

Quo fine exercenda Liberalitas?

Solius honestatis gratia. Proinde qui beneficia sua aliis conferunt, vel ostentationis gratia; vel ut majora beneficia iterum ab illis repor-

Αἱ δὲ κατ' ἀρετὴν πράξεις καλαὶ, καὶ τοῦ

καλοῦ ἕνεκα· καὶ ὁ ἐλευθέριος οὖν δώσει τοῦ καλοῦ ἕνεκα.

tent; vel ut sibi eorum favorem et gratiam concilient; vel ut per ea ad honores in magistratu perveniant; vel ut ab importunitate petentium liberentur; vel denique propter quamcunque aliam causam, quam propter honestatem: hi non sunt Liberales nominandi.

De Modo exercendæ Liberalitatis quid præcipitur?

Dare oportet ὀρθῶς, id est, recte.

Ut autem Liberalitas recte exerceatur, quæ sunt consideranda?

Οἷς γὰρ δεῖ, καὶ ὅσα, καὶ ὅτε, καὶ τἆλλα ὅσα ἕπεται τῇ ὀρθῇ δόσει.

Quinque potissimum circumstantiæ hic sunt considerandæ; *Persona*, *Quantitas*, *Qualitas*, *Tempus*, et *Locus*.

Quid de Persona præcipitur?

Persona dupliciter consideratur: vel enim est ipsius *Dantis*, vel est *Accipientium*, hoc est, eorum, quibus beneficium confertur.

Quid de Persona Dantis præcipitur?

In *Persona Dantis* præcipue spectandus est *animus*, ut det ἡδέως καὶ ἀλύπως, libenter, cum quadam animi jucunditate, et sine molestia: quemadmodum etiam Siracides inquit, *Hilarem datorem diligit Deus.*

Quid præcipitur de Persona Accipientium?

Οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι δώσει, ἵνα ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ οὗ καλόν.

In *Persona Accipientium* considerandum est, *Utrum digni sint nostris beneficiis*: ideo Aristoteles inquit, non dandum esse τοῖς τυχοῦσι, id est, quibuslibet sine discrimine; sed solum iis, quibus oportet.

Quid de Quantitate beneficiorum præcipitur?

Τὸ γὰρ μὴ ἐπιβλέπειν ἐφ' ἑαυτὸν, ἐλευθερίου· κατὰ τὴν

Duo hic sunt consideranda. Primum, *Facultates Dantis*: *Cavendum* enim *est*, ut Cic. præcipit, *ne benignitas major sit, quam faculta-*

tes: et, ut Apostolus Paulus ait, *Ne aliis sit relaxatio, nobis vero angustia.* Deinde, *Conditio Accipientis:* ut cuique pro dignitate et necessitate detur; quia Liberalitas est pars Justitiæ.

αὐσίαν δ' ἡ ἐλευθεριότης λέγεται.

Quod est præceptum de Qualitate beneficiorum?

Talia danda sunt, *quæ Accipienti possunt prodesse, et non nocere:* ideo Aristoteles monet, non esse danda deteriora, et nobis servanda meliora.

Quomodo beneficia sunt æstimanda?

Beneficia *Non ex magnitudine, aut numero, sed ex animo et facultatibus Dantis, et utilitate Accipientium* solent æstimari. Atque hinc fit, ut interdum liberalior habeatur, qui pauciora dedit: quemadmodum etiam Christus pronunciat de vidua, *Luc.* 21.

Οὐ γὰρ ἐν τῷ πλήθει τῶν διδομένων τὸ ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ διδόντος ἕξει.

Quid de Tempore præcipitur?

Beneficia *Non* sunt *procrastinanda,* sed tempestive danda, ut magis possint prodesse: Nam ut dicitur, *Bis dat, qui cito dat:* Ὠκεῖαι γὰρ χάριτες γλυκερώτεραι.

Quid de Loco præcipitur?

Aristoteles inquit, dandum esse οὗ καλὸν, id est, *Ubi est honestum.* Nam quæ honoris gratia dantur, ea palam possunt dari: quæ autem dantur ad sublevandam alterius egestatem, ea clam debent dari; ne Accipientem pudefaciamus coram aliis.

Hactenus ostendisti, quod sit officium hominis Liberalis περὶ τὴν δόσιν. Ostende jam quo pacto se gerat περὶ τὴν λῆψιν, in accipiendo.

De hac parte officii Liberalis quatuor sunt præcepta. *Primum,* Liberalis non accipit, unde

Οὐδὲ λήψεται δὲ, ὅθεν μὴ δεῖ.

non est accipiendum: quia non magni facit pecunias. sicut homines avari: quibus etiam turpe lucrum est dulce. *Deinde*, Liberalis non est petax, αἰτητικός· magis enim cupit benefacere, quam ab aliis beneficium accipere. *Tertio*, Liberalis accipit de suis proventibus, quando aliis vult benefacere, et non de alienis. *Quarto*, Liberalis honestis rationibus studet suas facultates augere: non ut magnas opes cumulet; sed ut habeat unde possit de propriis suis bonis et se suosque alere, et aliis benefacere. *In summa*, Liberalis non est ληπτικὸς, pronus ad accipiendum; sed potius προετικὸς, propensus ad largiendum: atque ideo neque vult, neque etiam facile potest ditescere.

Οὐκ ἂν εἴη δὲ, οὔτ' αἰτητικός.

Ὅθεν δὲ δεῖ, λήψεται· οἷον ἀπὸ τῶν ἰδίων κτημάτων. Οὐδὲ ἀμελήσει τῶν ἰδίων, βουλόμενός γε διὰ τούτων τισὶν ἐπαρκεῖν.

Πλουτεῖν δ' οὐ ῥᾴδιον τὸν ἐλευθέριον, μήτε ληπτικὸν ὄντα, μήτε φυλακτικὸν, προετικὸν δέ.

Quando committitur error circa Liberalitatem?

Duobus modis, *Dando*, et *Non dando*. *Dando*, quando datum est indignis: *Non dando*, quando non datum est dignis. Verum Liberalis propter hunc posteriorem errorem magis dolet, quam propter priorem. Existimat enim, satius esse indignis dare, quam dignos præterire. Quemadmodum Hadrianus Imperator dicere solebat, *Melius esse nocentem absolvere, quam innocentem condemnare.*

Ἐὰν δὲ παρὰ τὸ δέον, καὶ τὸ καλῶς ἔχον συμβαίνῃ αὐτῷ ἀναλίσκειν, λυπηθήσεται, μετρίως δὲ, καὶ ὡς δεῖ.

Quæ sunt Extrema Liberalitatis?

Duo: Unum in excessu, quod nominatur *Profusio*, seu *Prodigalitas*, ἀσωτία· Alterum in defectu, quod appellatur *Illiberalitas* seu *Avaritia*, ἀνελευθερία.

Εἴρηται δ' ἡμῖν ὅτι ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις εἰσὶν, ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία.

Quid est Profusio?

Profusio est vitium, quo in dando modum excedimus, nulla habita ratione earum circumstantiarum, de quibus paulo ante in Liberalitate dictum fuit.

Quare hoc vitium nominatur ἀσωτία?

Quia, dum prodigus non servat, sed temere profundit suas facultates, quæ sunt vitæ sustentandæ et conservandæ instrumenta, seipsum quasi perdit: ut ab inopia salvari nequeat. Ἀσωτία ἐστὶν ἀπώλειά τις αὐτοῦ, καὶ ἡ τῆς οὐσίας φθορά. Ἄσωτός ἐστιν, ὁ φθείρων τὴν οὐσίαν, καὶ ὁ δι' αὐτὸν ἀπολλύμενος.

Ἡ μὲν οὖν ἀσωτία, τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ λαμβάνειν ἐλλείπει.

Quotuplex est vitium Prodigalitatis?

Duplex, unum *Simplex et solitarium*: eorum qui temere absque ullo suo commodo facultates suas in quaslibet res profundunt; nihil autem vicissim accipere cogitant. Alterum est *conjunctum cum pluribus aliis vitiis*, eorum scilicet, qui non solum temere et inutiliter suas facultates profundunt in voluptates et alias res, in quas non oportet, verum etiam vicissim aliis sua bona per injuriam auferunt; ut habeant unde possint aliis iterum largiri: atque ideo non solum sunt prodigi, sed etiam illiberales, avari, rapaces, injusti, intemperantes.

Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀσώτων, καθάπερ εἴρηται, καὶ λαμβάνουσιν ὅθεν μὴ δεῖ, καί εἰσι κατὰ τοῦτο ἀνελεύθεροι.

Quid est Avaritia?

Avaritia est vitium, quo in accipiendo modum excedimus: nulla habita ratione justitiæ, aut æquitatis.

Ἡ δ' ἀνελευθερία, τῷ διδόναι μὲν ἐλλείπει.

Quot sunt genera Avarorum?

Tria. Unum est eorum, *Qui dando solum deficiunt*: interea tamen nemini sua dolo aut vi auferunt. Hi variis appellantur nominibus: videlicet φειδωλοὶ, *Parci*; γλίσχροι, *Tenaces*; κίμβικες ἢ ῥυπαροὶ, *Sordidi.*

Πολλοὶ γὰρ τρόποι δοκοῦσι τῆς ἀνελευθερίας εἶναι.

Quod est alterum genus Avarorum?

Alterum genus est eorum, *Qui solum accipiendo modum excedunt*: et quacunque ratione

Οἱ δὲ αὖ κατὰ τὴν λῆψιν

ὑπερβάλλουσι τῷ πάντοθεν λαμβάνειν καὶ πᾶν. Ὁ μέν τοι κυβευτὴς, καὶ ὁ λωποδύτης, καὶ ὁ λῃστὴς, τῶν ἀνελευθέρων εἰσίν· αἰσχροκερδεῖς γάρ.

possunt, per fas et nefas opes congerunt. Hi omnes uno nomine vocantur αἰσχροκερδεῖς, *Turpi lucro dediti*: ut sunt ii, qui lucri gratia exercent artes illiberales, fœneratores, usurarii, lenones, propolæ, aleatores, impostores, et similes.

Quod est tertium genus Avarorum?

Tertium genus est eorum, *Qui in utroque peccant*, hoc est, qui et dando deficiunt, et accipiendo modum excedunt. Quod genus avaritiæ est pessimum: de quo vere potest dici id, quod est apud *Cicer.* in oratione Quintiana, *Nullum officium esse tam sanctum, atque solenne, quod non avaritia comminuere atque violare soleat.*

Quomodo hæc duo Extrema, Profusio et Avaritia, opponuntur Liberalitati?

Ἡ μὲν οὖν ἀσωτία, τῷ διδόναι.

Profusio Liberalitati opponitur in excessu, ratione τῆς δόσεως· in defectu vero, ratione τῆς λήψεως. *Avaritia* autem *Liberalitati* opponitur in excessu, ratione τῆς λήψεως· in defectu vero, ratione τῆς δόσεως.

Utrum autem vitium est deterius?

Avaritia deterior est *Prodigalitate:* ideoque etiam magis Liberalitati adversatur.

Quare Avaritia deterior est Profusione?

Ἡ δ' ἀνελευθερία ἀνίατος. Εἰκότως δὲ τῇ ἐλευθεριότητι ἀνελευθερία ἐναντίον λέγεται· μεῖζόν τε γάρ ἐστι κακὸν τῆς ἀσω-

Primum, Quia est ἀνίατος, id est, *insanabilis.* Est enim vitium senectutis; et hominibus aliquo modo innatum: insuper etiam subinde cum ætate crescit, adeo ut etiam duret usque ad mortem; denique quia est multiplex, ut ex prædictis apparet. *Deinde*, Quia nihil habet commune cum Liberalitate. *Tertio*, Quia Avaritia nemini est utilis, ne quidem ei qui ea laborat. Unde in Proverbio dicitur, *Avarum*

nunquam benefacere nisi quando moritur: quia tunc demum incipit esse utilis. *Quarto*, Quia frequentius circa hoc vitium peccatur.

τίας. καὶ μᾶλλον ἐπὶ ταύτην ἁμαρτάνουσιν, ἢ κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀσωτίαν.

Quare Prodigalitas minus est vitiosa quam Avaritia?

Primum, Quia est εὐίατος, h. e. facile potest sanari et corrigi: partim progressu ætatis; partim defectu opum et facultatum. Cum enim nimia profusione opes sunt exhaustæ, ipsa tandem egestas et inopia cogit finem dandi imponere. *Deinde*, Quia *Prodigalitas* vicinior est *Liberalitati*, quam Avaritia: quatenus nimirum dando etiam aliis est utilis; eoque nomine etiam interdum laudatur.

Ἐπεὶ ὅγε τοιοῦτος δόξαι ἂν οὐ μικρῷ βελτίων εἶναι τοῦ ἀνελευθέρου.

CAP. II.

Quid est Magnificentia?

MAGNIFICENTIA est virtus, quæ mediocritatem servat in magnis sumptibus recte faciendis. Ἡ μεγαλοπρέπειά ἐστι δαπάνη ἐν μεγέθει πρέπουσα.

Δόξειε δ' ἂν ἀκόλουθον εἶναι καὶ περὶ μεγαλοπρεπείας διελθεῖν.

Quomodo differt a Liberalitate?

Quatuor modis. *Primum*, Quia *Liberalitas* versatur circa mediocres expensas: *Magnificentia* autem circa magnas, unde etiam a magnitudine nomen accepit. *Deinde*, Quia *Liberalitatis* actiones sunt *Dare* et *Accipere*, διδόναι καὶ λαμβάνειν. *Magnificentiæ* autem solum est δαπανᾶν, sumptus facere. *Tertio*, Quia omnis *Magnificus* etiam est *Liberalis*: non autem omnis *Liberalis* est *Magnificus*. *Quarto*, Quia nemo potest dici *Liberalis* erga se et suos, sed tantum erga alios: potest autem aliquis etiam in se et suos esse *Magnificus*.

Οὐχ ὥσπερ δ' ἡ ἐλευθεριότης διατείνει περὶ πάσας τὰς ἐν χρήμασι πράξεις, ἀλλὰ περὶ τὰς δαπανηρὰς μόνον· ἐν τούτοις δ' ὑπερέχει τῆς ἐλευθεριότητος μεγέθει.

Quod est officium Magnifici?

Officium Magnifici præcipue in eo consistit, ut habeat scientiam, et rationem decori in faciendis magnis sumptibus. Inde enim quoque nomen habet apud Græcos, nempe ἀπὸ τοῦ μεγέθους καὶ πρέποντος, a *magnitudine*, et a *decore*.

Decorum autem illud in quibus rebus spectatur?

Decorum Magnificentiæ spectatur vel in ipsis *Sumptibus*, vel in *Operibus*, in quæ sumptus illi fiunt.

Quotuplicia sunt illa opera?

Duplicia: Vel enim sunt *Sacra*, quæ ad divinum cultum pertinent: ut templa, altaria, sacrificia, imagines statuæ, vestes sacræ, anathemata, et his similia. Vel sunt *Profana:* atque ea rursum vel sunt *Publica*, quæ ad publicum civitatis usum et ornatum pertinent; ut triremes, propugnacula, mœnia, theatra, porticus, aquæductus, ludi, spectacula, epulæ publicæ, &c. Vel sunt *Privata*, quæ pertinent ad ipsum Magnificum, et ejus familiam: ut nuptiæ, privata convivia, quibus excipiuntur propinqui, amici, aut hospites; item ædes, horti, prædia, supellectilia, vestes, vasa aurea, et argentea, &c.

Quod est Deorum in Sumptibus?

Decorum in Sumptibus est, si conveniunt ei personæ, a qua fiunt: et ipsis operibus, in quæ fiunt. Neque enim cuilibet competit magnos facere sumptus, etiamsi habeat unde possit: neque etiam in quævis opera, seu in quasvis res magni sumptus sunt faciendi.

Quibus igitur Personis competit Magnificentia?

Magnificentia solum decet eos, qui non solum opibus honeste acquisitis abundant; sed

Ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς, ἐπιστήμονι ἔοικε· τὸ πρέπον γὰρ δύναται θεωρῆσαι, καὶ δαπανῆσαι μεγάλα ἐμμελῶς. Αἱ δὴ τοῦ μεγαλοπρεποῦς δαπάναι, μεγάλαι καὶ πρέπουσαι· τοιαῦτα δὴ καὶ τὰ ἔργα· οὕτω γὰρ ἔσται μέγα δαπάνημα καὶ πρέπον τῷ ἔργῳ. Ἔστι δὲ τῶν δαπανημάτων, οἷα λέγομεν τὰ τίμια· οἷον τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, ἀναθήματα καὶ κατασκευαὶ καὶ θυσίαι· καὶ ὅσα πρὸς τὸ κοινὸν εὐφιλοτίμητά ἐστιν· οἷον εἴ που χορηγεῖν οἴονται δεῖν λαμπρῶς. Τῶν δὲ ἰδίων, ὅσα εἰσά-

etiam vel genere, vel virtute, vel dignitate et autoritate cæteris hominibus antecellunt: ita ut eorum status et conditio etiam possit operi aliquem splendorem adferre. Ex his apparet neque pauperes, neque homines obscuros, et ignobiles, revera posse esse Magnificos.

Quod est Decorum in Operibus?

Decorum in Operibus est, si respondent magnitudini sumptuum, qui in illa sunt facti.

Quomodo æstimatur Magnitudo Operis?

Magnitudo Operis æstimatur ex ejus perfectione et præstantia. Tunc enim vere dicitur opus aliquod esse magnum, quando perductum est ad suam perfectionem; etiamsi mole et quantitate sua sit parvum.

Dic ergo in universum, Qualem se gerit Magnificus in faciendis sumptibus?

Magnificus sumptus magnos facit prudenter, decenter, largiter, et libenter, non ostentationis sed honestatis gratia, in res honestas, necessarias, utiles, et diuturnas, tam privatas quam publicas: habita ratione conditionis suæ personæ, suarumque facultatum, et aliarum circumstantiarum: idque ea dexteritate, pulchritudine, et elegantia, ut ipsius opera sumptibus, et sumptus operibus respondeant; nemoque possit iisdem sumptibus opera illa perfectius aut magnificentius efficere.

Quid ex his colligis?

Ex jam dictis constat, *Primum*, non posse dici Magnificos homines vulgares, plebeios, et imperitos: quorum persona, et vitæ conditio talis est, ut affectatio alicujus splendoris et Magnificentiæ ipsis non conveniat. *Deinde*, non

πάξ γίνηται· οἷον γάμος, καὶ εἴ τι τοιοῦτον, καὶ εἰ περί τι πᾶσα ἡ πόλις σπουδάζει. Μεγαλοπρεποῦς δὲ καὶ οἶκον κατασκευάσασθαι πρεπόντως τῷ πλούτῳ. Ἐν ἅπασι δ', ὥσπερ εἴρηται, καὶ πρὸς τὸν πράττοντα ἀναφέρεται τὸ τίς ὢν, καὶ τίνων ὑπαρχόντων· ἄξια γὰρ δεῖ τούτων εἶναι, καὶ μὴ μόνον τῷ ἔργῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ ποιοῦντι πρέπειν. Διὸ πένης μὲν οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής. Ὥστε τὸ μὲν ἔργον τῆς δαπάνης ἄξιον δεῖ εἶναι· τὴν δὲ δαπάνην, τοῦ ἔργου, ἢ καὶ

ὑπερβάλλει· Δαπανῶν δὴ τὰ τοιαῦτα ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ καλοῦ ἕνεκα· καὶ ἔτι ἡδέως καὶ προετικῶς· καὶ πῶς κάλλιστον καὶ πρεπωδέστατον, σκέψαιτ' ἂν μᾶλλον, ἢ πόσου, καὶ πῶς ἐλαχίστου. Ὁ δ' ὑπερβάλλων καὶ βάναυσος, τῷ παρὰ τὸ δέον ἀναλίσκειν ὑπερβάλλει, ὥσπερ εἴρηται. Ὁ δὲ μικροπρεπὴς περὶ πάντα ἐλλείψει, καὶ τὰ μέγιστα ἀναλώσας, ἐν μικρῷ τὸ καλὸν ἀπολεῖ. Ἡ δὲ μεγαλοψυχία περὶ μεγάλα μὲν καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔοικεν εἶναι.

esse Magnificos eos, qui magnos sumptus inepte faciunt, in res non necessarias, abjectas, inanes, et momentaneas; quarum aut perexiguus est usus, aut memoria cito peritura.

Quæ sunt Extrema Magnificentiæ?

Duo: Unum quod peccat in excessu, et duobus nominibus ab Aristotele appellatur, videlicet ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία, a Latinis *Luxus* nominatur. Est inepta et inutilis magnorum sumptuum in res viles et non necessarias profusio, ostentationis solum gratia facta. Erasmus Roter. in quodam loco videtur appellare *Sordidam opulentiam.*

Quod est alterum Extremum?

Alterum extremum peccat in defectu: quod vocatur μικροπρέπεια, a Latinis *Sordes.* Est indecora et intempestiva in magnis et splendidis operibus efficiendis parsimonia.

CAP. III.

Quæ virtus jam sequitur?

Η ΜΕΓΑΛΟΨΥΧΙΑ, *Magnanimitas,* quæ a Cicerone etiam *Animi magnitudo,* et altitudo nominatur.

Quotuplex est Magnanimitas?

Duplex ea a Cicerone lib. i. Offic. esse traditur. Una quæ versatur in suscipiendis et gerendis rebus magnis, arduis, plenisque laborum et periculorum, tum vitæ, tum aliorum, quæ ad vitam pertinent. Atque hæc fere nihil aliud est, quam Fortitudo illa, de qua supra dictum fuit. Altera spectatur in rerum externarum despicientia: qua nihil, nisi quod honestum,

decorumque sit, aut admiramur, aut optamus, aut expetimus; nullique neque homini, neque perturbationi animi, neque fortunæ succumbimus. Atque de hac præcipue hic agitur.

Quid est Magnanimitas?

Magnanimitas est virtus, quæ mediocritatem servat in magnis et debitis honoribus moderate vel expetendis, vel contemnendis.

Quis dicitur Magnanimus?

Magnanimus dicitur is, qui, cum magnis sit dignus, etiam magnis se dignum judicat: Græce μεγαλόψυχος nominatur.

Quis huic opponitur?

Magnanimo primum opponitur is, qui, cum parvis dignus sit, etiam parvis se dignum judicat; et vocatur σώφρων, *Modestus:* de quo in sequenti capite explicabitur. *Deinde,* is qui, cum magnis, aut mediocribus dignus sit, tamen minoribus se dignum judicat, dicitur μικρόψυχος, *Pusillanimis. Tertio,* is qui magnis se dignum judicat, cum tamen non sit dignus, appellatur χαῦνος, *Elatus,* et *Superbus.*

Δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι, ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν, ἄξιος ὤν. Ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος, καὶ τούτων ἀξιῶν ἑαυτὸν, σώφρων. Ὁ δὲ ἐλαττόνων αὑτὸν ἀξιῶν, ἢ ἄξιος, μικρόψυχος. Ὁ δὲ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν, ἀνάξιος ὤν, χαῦνος.

Quæ sunt Magnanimitatis Objecta, circa quæ versatur?

Generatim Magnanimitas versatur circa ea, quæ in rebus et actionibus videntur hominibus esse *Magna: Specialiter* vero versatur circa magnos *Honores.*

Quare Honor est speciale et proprium Objectum Magnanimitatis?

Quia *Honor* inter externa bona, quæ homini tribui et contingere possunt, censetur esse *Maximum bonum.*

Τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον, ἡ τιμή· μέγιστον γὰρ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν.

Quare?

Primum, Quia *Honor* proprie debetur soli *Deo*, et iis personis, quæ, inter homines, Dei vices gerunt: veluti sunt parentes et magistratus. *Deinde*, Quia Honor dicitur esse *Virtutis præmium:* atque hoc modo etiam videtur esse præstantior ipsa virtute; qua tamen nihil pretiosius esse dicitur in rebus humanis.

Quomodo se gerit Magnanimus circa honores?

Primum, Magnanimus non nimis cupide aut anxie honores expetit, quasi essent ei res aliqua rara, et nova, quæ facile posset ei denegari: sed moderate et jure quodam eos expetit, tanquam debitam virtutis suæ mercedem. *Deinde*, Non quosvis honores, neque a quibusvis amplectitur; sed tantum magnos, et veros honores, a viris bonis et claris delatos acceptat: parvos vero et falsos honores, ab hominibus obscuris et improbis oblatos, respuit. *Tertio*, Contemnit aliorum obtrectationes, et contumelias: quia scit, eas non posse in ipso hærere, aut aliquam ignominiæ maculam ei adspergere; juxta illud, *Conscia mens recti famæ mendacia ridet.*

Qualis est Magnanimus quoad vitam et mores?

Est *Vir Optimus:* alioquin enim ne honore quidem dignus esset.

Quare autem dicis Magnanimum esse virum Optimum?

Quia habet id, quod in unaquaque virtute est magnum, et excellens: unde etiam Magnanimitas dicitur esse ornamentum reliquarum virtutum; reddit enim eas quodammodo majores, et splendidiores.

Μέγιστον δὲ τοῦτ' ἂν θείημεν, ὃ τοῖς θεοῖς ἀπονέμομεν, καὶ οὗ μάλιστα ἐφίενται οἱ ἐν ἀξιώματι, καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον· τοιοῦτον δ' ἡ τιμή. Καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μεγάλαις, καὶ ὑπὸ τῶν σπουδαίων μετρίως ἡσθήσεται· τῆς δὲ παρὰ τῶν τυχόντων τιμῆς, καὶ ἐπὶ μικροῖς, πάμπαν ὀλιγωρήσει. ὁμοίως δὲ καὶ ἀτιμίας. Ὁ δὲ μεγαλόψυχος, εἴ περ τῶν μεγίστων ἄξιος, ἄριστος ἂν εἴη· μείζονος γὰρ ἀεὶ ὁ βελτίων ἄξιος, καὶ μεγίστων ὁ ἄριστος. Καὶ δόξειε δ' ἂν εἶναι

Estne facile, Esse Magnanimum?

Nequaquam. Quia necesse est eum, qui vera Magnanimus dici velit, esse καλοκἀγαθὸν, hoc est, in omni virtute exercitatissimum.

Ὁ μεγαλόψυχος [illegible] ἄρι- στῃ μέγα. Διὰ τοῦτο χαλεπὸν τῇ ἀληθείᾳ μεγαλόψυχον εἶναι· οὐ γὰρ οἷόν τε ἄνευ καλοκαγαθίας.

Ostende igitur qualem se Magnanimus in singulis virtutibus præstet, et primum de Fortitudine.

Magnanimus in periculis non est φιλοκίνδυνος, neque μικροκίνδυνος, h. e. non temere se quibuslibet etiam parvis periculis objicit, e quibus nihil gloriæ potest reportare: Sed est μεγαλοκίνδυνος, hoc est, adit magna, honesta, et necessaria pericula, in quibus animi sui magnitudinem et fortitudinem potest cum honore et laude, aliorumque utilitate declarare: atque in talibus est ἀφειδὴς τοῦ βίου, hoc est, non parcit suæ vitæ, sed existimat sibi potius gloriose moriendum esse, quam turpiter ea declinando vivendum.

Οὐκ ἔστι δὲ μικροκίνδυνος οὐδὲ φιλοκίνδυνος, ἀλλὰ μεγαλοκίνδυνος· καὶ ὅταν κινδυνεύῃ, ἀφειδὴς τοῦ βίου, ὡς οὐκ ἄξιον ὂν πάντως ζῆν.

Qualis est circa Temperantiam?

Magnanimus voluptatem non ita magni facit, ut propter eam velit aliquid expetere, aut admittere, quod sua virtute sit indignum. Itaque nullas voluptates, ne honestas quidem, magnopere expetit: sed in virtute sua omnem suam habet voluptatem, et oblectationem.

Qualis est circa Liberalitatem?

Magnanimus, in conferendo beneficio est promptus et liberalis; in accipiendo autem, tardus et verecundus: in remunerando, largus; in petendo, nemini molestus: nisi summa eum cogat necessitas. Neque enim circa res quotidianas est querulus, aut petax, sive eas habeat, sive non habeat: quia est αὐτάρκης, hoc est, seipso et sua virtute contentus. Præterea Ma-

Καὶ οἷος εὖ ποιεῖν, εὐεργετούμενος δ' αἰσχύνεται· τὸ μὲν γὰρ ὑπερέχοντος, τὸ δὲ ὑπερεχομένου· καὶ ἀντευεργετικὸς πλειόνων.

Δοκοῦσι δὲ καὶ μνημονεύειν οὓς ἂν ποιήσωσιν εὖ· ὧν δ᾽ ἂν πάθωσιν, οὔ· ἐλάττων γὰρ ὁ παθὼν εὖ, τοῦ ποιήσαντος.

gnanimus acceptorum beneficiorum memoriam non diu retinet, quia statim ista studet compensare: ideoque etiam non placet ei eorum commemoratio. Beneficiorum autem aliis a se præstitorum recordatione diu sese oblectat: eaque etiam ab aliis commemorari et prædicari libenter audit. Denique opes et possessiones non quæstu et lucro, ut homines avari, sed splendore et honestate æstimare solet.

Qualis est circa Justitiam?

Magnanimus, quia bona Fortunæ, in quorum distributione et commutatione omnis vis Justitiæ consistit, non magni facit; ideo circa eorum tractationem non est ita πλεονέκτης, ut eorum gratia cuipiam velit injuriam facere.

Qualis est circa Mansuetudinem?

Οὐδὲ μνησίκακος· οὐ γὰρ μεγαλοψύχου.

Quia *Magnanimus* contemnit injurias, quemadmodum supra dictum fuit, ideo non est μνησίκακος, id est, memor injuriarum, quibus ab aliis est affectus: neque τιμωρητικὸς, id est, vindictæ cupidus.

Qualis est circa Veritatem?

Καὶ μέλειν τῆς ἀληθείας μᾶλλον ἢ τῆς δόξης· καὶ λέγειν καὶ πράττειν φανερῶς· καταφρονητικοῦ γάρ· διὸ παῤῥησιαστικός· παῤῥησιαστικοῦ δέ· διὸ καταφρονητικὸς καὶ ἀληθευτικός.

Quia *Magnanimus* mavult esse, quam videri bonus: ideo tam in verbis quam in actionibus potiorem rationem habet veritatis, quam opinionis aliorum. Eam ob causam in loquendo est ἀληθευτικὸς, καὶ παῤῥησιαστικὸς, verax, et liber: non εἴρων, aut κολακευτικὸς, dissimulator, aut adulator.

Qualis est circa Amicitiam?

Magnanimus in colenda amicitia est φανερόφιλος καὶ φανερόμισος, id est, non celat amorem vel odium suum erga alterum: sed quem amat, vel odit, id aperte et verbis et factis testatur,

Ἀναγκαῖον

non metuens aliorum offensionem; quia scit se habere sui amoris vel odii justas causas.

> δὲ καὶ φανερόμισον εἶναι, καὶ φανερόφιλον· τὸ γὰρ λανθάνειν, φοβουμένου.

Qualis est Magnanimus in reliqua vita, et quotidiana conversatione?

Magnanimus in utraque fortuna, tam secunda quam adversa, μετρίως ἔχει, moderatum se præbet, hoc est, servat animi æquabilitatem et constantiam; ita ut in rebus secundis non nimium efferatur, et insolescat; nec in adversis animo frangatur. In familiaribus congressibus rationem habet personarum, cum quibus versatur. Cum enim tres sint hominum ordines, ut est apud *Aristotelem* in libro 4. *Politic.* cap. xi. quorum alii sunt *Magni* et *clari*, alii *Humiles* et *abjecti*, alii *Intermedii*: Inter *Claros*, se quoque propter virtutem suam *Gravem* et *Magnum* præbet; erga *cæteros* præbet se *Modestum*: ne videatur eos contemnere. Loca honorata, aut in quibus alii primas tenent, non usque adeo frequentat: ne vel inde honorem aliquem captare, vel *aliis* se submittere velle videatur. In familiaribus colloquiis, neque de aliis hominibus eorumque factis, neque de se multum loquitur: ne vel aliorum admirator aut obtrectator, vel sui ipsius laudator esse videatur. In actionibus suscipiendis est cunctator; prius diligenter considerans quales sint, et qualem exitum sint habituræ: in iisque conficiendis est tardus; ne nimia festinatione eas perdat. Ideoque etiam incessu utitur tardo, et gravi, non veloci: ne videatur esse πολυπράγμων, h. e. pluribus negotiis implicatus. Voce denique utitur gravi et submissa, oratione sedata et stabili: ad indicandum animi sui tranquillitatem et constantiam.

> Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἐν ἀξιώματι καὶ εὐτυχίαις, μέγαν εἶναι, πρὸς δὲ τοὺς μέσους, μέτριον· πρὸς δὲ τοὺς ταπεινοὺς, φορτικόν.
>
> Καὶ εἰς τὰ ἔντιμα μὴ ἰέναι, ἢ οὗ πρωτεύουσιν ἄλλοι.
>
> Οὐδὲ θαυμαστικός· οὐδὲν γὰρ μέγα αὐτῷ ἐστίν.
>
> Καὶ ἀργὸν εἶναι καὶ μελλητήν.
>
> Καὶ κίνησις βραδεῖα.

Καὶ φωνὴ βαρεῖα. Ὁ δ' ἐλλείπων, μικρόψυχος· ὁ δ' ὑπερβάλλων, χαῦνος.

Quæ sunt Extrema Magnanimitatis?

Duo: Unum in defectu, ἡ μικροψυχία, *Pusillanimitas*, sive animi demissio et abjectio. Alterum in excessu, χαυνότης, *Fastus*, *Superbia*, animi elatio.

Quid est Pusillanimitas?

Pusillanimitas est vitium, per quod etiam iis honoribus nos indignos judicamus, qui tamen jure nobis debentur.

Quot modis peccant, qui hoc vitio laborant?

Ὁ μὲν γὰρ μικρόψυχος, ἄξιος ὢν ἀγαθῶν, ἑαυτὸν ἀποστερεῖ ὧν ἄξιός ἐστι· καὶ ἔοικε κακὸν ἔχειν τι, ἐκ τοῦ μὴ ἀξιοῦν ἑαυτὸν τῶν ἀγαθῶν· καὶ ἀγνοεῖν δ' ἑαυτόν. Οὐ μὴν ἠλίθιοι δοκοῦσιν εἶναι, ἀλλὰ μᾶλλον ὀκνηροί.

Quatuor modis. *Primum*, Quia in seipsos, et in ipsam virtutem quodammodo sunt injusti: quod se iis honoribus spoliant, qui illis propter virtutem debentur. *Deinde*, Quia concitant de seipsis apud alios malam suspicionem, quasi sibi conscii sint alicujus sceleris, propter quod se indignos honoribus judicant. *Tertio*, Quia videntur non velle agnoscere sua dona, quæ a Deo acceperunt, ut per illa aliis prodessent. *Quarto*, Quia per illam animi abjectionem redduntur segnes et inutiles ad res præclaras gerendas: et sic seipsos defraudant multis bonis, quæ possent consequi, si animum rebus agendis applicarent.

Quid est Superbia, seu Fastus?

Superbia est vitium, per quod majoribus honoribus, quam digni sumus, nos dignos judicamus.

Quot modis circa hoc vitium peccatur?

Οἱ δὲ χαῦνοι, ἠλίθιοι, καὶ ἑαυτοὺς ἀγνοοῦντες, καὶ ταῦτ' ἐπιφανῶς· ὡς γὰρ

Duplici nomine peccant Superbi. *Primum*, Quia sunt injusti: nam plura sibi tribui volunt, quam ipsis debentur. *Deinde*, Quia sunt stulti: affectant enim honores. quibus non sunt digni; et res majores suis viribus aggrediuntur, quas

postea non possunt ad finem perducere. Unde fit, ut præbeant seipsos deridendos: siquidem inepte imitantur magnanimos in externis quibusdam rebus; veluti in sermone, ostentatione, ornatu et cultu corporis, gestu, incessu, et aliis moribus.

ἄξιοι ὄντες, τοῖς ἐπιτίμοις ἐπιχειροῦσιν, εἶτα ἐξελέγχονται· καὶ ἐσθῆτι κοσμοῦνται, καὶ σχήματι, καὶ τοῖς τοιούτοις.

CAP. IV.

Estne præterea alia quædam virtus, quæ circa honores versatur?

EST: eaque a Latinis *Modestia*, seu studium honoris, appellatur: apud Græcos hæc virtus non habet proprium nomen, quia interdum ejus extrema, in bonam partem accepta, pro ipsa virtute ponuntur.

Quid est Modestia?

Modestia est virtus, quæ mediocritatem servat, in parvis honoribus nobis debitis eo modo expetendis quo oportet.

Quomodo differt a Magnanimitate?

Eodem modo quo Liberalitas a Magnificentia: ut enim Magnanimitas versatur circa magnos honores, ita Modestia versatur circa mediocres honores.

Quæ sunt ejus Extrema?

Duo: Unum in excessu, ἡ φιλοτιμία, *Ambitio:* Est vitium, quo honores mediocres nimium et præter rectam rationem expetimus. Alterum in defectu, ἡ ἀφιλοτιμία, *Honorum contemptus:* Est vitium, quo honores etiam nobis debitos præter rationem aspernamur.

Ἔοικε δὲ καὶ περὶ ταύτην εἶναι ἀρετή τις, ἣ δόξειεν ἂν παραπλησίως ἔχειν πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν, ὥσπερ καὶ ἡ ἐλευθεριότης πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν.

Quomodo se habent hæc duo Extrema ad ipsum Medium?

Hæc duo extrema ita se habent ad modestiam,

Ὥσπερ δὲ ἐν λήψει καὶ δόσει χρημάτων

μεσότης ἐστὶ, καὶ ὑπερβολή τε καὶ ἔλλειψις· οὕτω καὶ ἐν τιμῆς ὀρέξει, τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ ἧττον. Ἔστι δ' ὅτε τὸν φιλότιμον ἐπαινοῦμεν, ὡς ἀνδρώδη καὶ φιλόκαλον· τὸν δὲ ἀφιλότιμον, ὡς μέτριον καὶ σώφρονα.

ut interdum etiam in bonam partem accipiantur, et ponantur pro ipsa virtute: ita ut φιλότιμος sit idem ac φιλόκαλος, hoc est, *Honoris*, et *Honestatis* sive virtutis *studiosus*. Eodem modo ἀφιλότιμος dicatur is, qui non est ambitiosus, seu qui non nimium cupide honores affectat: sed qui moderate se gerit in expetendis honoribus. Imo ipsa Extrema si inter se conferantur, alterum videtur esse virtus, alterum autem vitium.

CAP. V.

Quid est Mansuetudo?

Πρᾳότης δ' ἐστὶ μὲν μεσότης περὶ ὀργάς.

MANSUETUDO est virtus, quæ mediocritatem servat circa iram, in vindicando, et puniendo. Ea ab *Aristotele* πρᾳότης, et πρᾰΰνσις nominatur. A *Cic.* lib. 1. Offic. *Clementia*, et *Placabilitas*. Πρᾳότης ἐστὶ μεσότης περὶ ὀργάς.

Quod est Objectum Mansuetudinis?

Τὸ μὲν γὰρ πάθος ἐστὶν ὀργή· τὰ δ' ἐμποιοῦντα, πολλὰ καὶ διαφέροντα.

Ira, et ea quæ iram possunt in animo hominis concitare; veluti sunt injuria, damna, offensiones; præcipue autem ὀλιγωρία, contemptus. Definitur enim *Ira*, quod sit *vindictæ cupiditas, orta ex contemptu nostri, aut nostrorum.*

Quot sunt circa Mansuetudinem consideranda?

Ὁ μὲν οὖν ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οἷς δεῖ ὀργιζόμενος, ἔτι δὲ καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὅσον χρόνον, ἐπαινεῖται· πρᾷος δὲ οὗτος ἂν εἴη, εἴπερ πρᾳότης ἐπαινεῖται.

Duo. Primum, *Causæ* propter quas est irascendum: Deinde, *Circumstantiæ* personarum, modi, et temporis.

Quid de Causis iræ præcipitur?

Non irascendum est propter leves causas, et, ut dicitur, propter *Lanam caprinam:* sed solum propter magnas et justas causas, pertinentes ad vindicationem et defensionem honoris et cultus

divini, patriæ, libertatis, legum, parentum, conjugum, liberorum, famæ et existimationis, ac similium rerum.

Quibus est irascendum?

Non irascendum est iis, qui vel per imprudentiam peccarunt, et nos offenderunt; vel qui culpam deprecantur, et veniam petunt: Sed malis et improbis; qui petulanter peccarunt, neque suorum scelerum eos pœnitet.

Quis Modus in ira tenendus?

Primum, Cavendum est, ne vehementi illo affectu abripiamur ad committendum aliquid, quod vel est contra honestatem, vel nobis potest obesse. *Deinde*, Ne nimium simus vindictæ cupidi: sed patiamur nos honestis rationibus facile placari. *Tertio*, Ne in primo iræ fervore aliquid agamus, sed patiamur eum paululum restingui. *Quarto*, Ne, ut *Cic.* ait, ira sit major delicto.

Quid de Tempore præcipitur?

Hic duo sunt consideranda, ὅτε, καὶ ὅσον χρόνον, hoc est, Quando, et Quamdiu sit irascendum.

Quando est irascendum?

Non irascendum est in seriis consultationibus, neque tempore gaudii et lætitiæ, neque in puniendo, neque nimis tarde in gravioribus delictis, neque nimis cito, antequam causa sit plane cognita.

Quamdiu est irascendum?

Ira non diu est alenda: quia affligit animum, et tandem convertitur in odium. Hic utile est tenere regulam D. Pauli ad Ephes. 4. cap. *Sol non occidat super iram vestram.* Et præceptum

Salvatoris nostri, Lucæ 17. *Toties ignoscendum est fratri, quotiescunque deprecatus fuerit.*

Quæ sunt Extrema Mansuetudinis?

Duo. Unum in defectu, quod nominatur ἀοργησία, quasi *Iræ vacuitas:* a Cic. in 1. Epistol. ad Qu. Fr. vocatur *Lentitudo.* Alterum in excessu, ὀργιλότης, *Iracundia.*

Quid est Lentitudo?

Lentitudo est vitium, per quod ne quidem ad justam et necessariam iram patimur nos commoveri.

Quare reprehenditur hoc vitium?

Primum, Quia ii, qui hoc vitio laborant, videntur esse homines ἠλίθιοι, fatui et stolidi, qui tanquam lapides non sentiunt injurias sibi illatas. *Deinde,* Quia tales videntur esse ἀνδραποδώδεις, h. e. servili et abjecto animo præditi: qui suæ famæ et existimationis nullam habent rationem, et quasi inter honestatem et turpitudinem nullam discrimen faciunt. *Tertio,* Quia non sunt idonei ad res magnas et præclaras gerendas. Est enim *Ira,* ut veteres Academici dixerunt, quasi *Cos fortitudinis:* Et Aristoteles lib. 7. inquit, θυμός ἐστιν ἀρχικόν τι.

Quid est Iracundia?

Iracundia est vitium, quo præter modum absque justis causis iræ indulgemus.

Quot sunt Species Iracundiæ?

Tres: ἀκροχολία, *Excandescentia;* πικρότης, *Amarulentia;* βαρυθυμία, *Asperitas animi.*

Quid est ἀκροχολία?

Excandescentia est vitium, quo subito et aperte ob levissimam causam vehementius irascimur

Ἡ δ' ἔλλειψις, εἴτ' ἀοργησία τίς ἐστιν, εἴθ' ὅ, τι δή ποτε, ψέγεται· οἱ γὰρ μὴ ὀργιζόμενοι ἐφ' οἷς δεῖ, ἠλίθιοι δοκοῦσιν εἶναι, καὶ οἱ μὴ ὡς δεῖ, μηδ' ὅτε, μηδὲ οἷς δεῖ· δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι, οὐδὲ λυπεῖσθαι· μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, καὶ τοὺς οἰκείους περιορᾶν, ἀνδραποδῶδες.

quam oportet: cito tamen iterum iram deponimus, et placari nos patimur.

Quid est πικρότης?

Amarulentia est vitium, quo tardius quidem irascimur, sed iram animo conceptam tam diu occulte fovemus, quoad vel vindictam consequuti fuerimus, vel temporis diuturnitate eam concoxerimus.

Quid est βαρυθυμία?

Animi asperitas est gravis, pertinax, et aperta ira: quæ absque vindicta placari non potest.

Quodnam ex duobus Extremis magis adversatur Mansuetudini?

Iracundia deterior est *Lentitudine*, atque ideo *Mansuetudini* magis contraria. *Primum*, Quia frequentius circa eam homines peccant. *Deinde*, Quia minus est accommodata ad vitæ conversationem, et ad conservandam inter homines societatem: Etenim cum hominibus iracundis, qui ob levissimam causam irascuntur, nemo libenter conversatur.

CAP. VI.

Quæ virtutes jam sequuntur apud Aristotelem?

TRES; *Comitas*, *Veritas*, et *Urbanitas*: quæ uno nomine appellantur ἀρεταὶ ὁμιλητικαὶ, Virtutes ad quotidianam conversationem pertinentes.

Quomodo ab Aristotele distinguuntur?

Aristoteles in fine cap. 8. has tres virtutes distinguit ratione finis, quem sibi habent propositum. Una enim ex illis solum spectat τὸ ἀληθὲς, id quod in sermone et actione est verum:

Ἡ δ' ὑπερβολὴ κατὰ πάντα μὲν γίνεται· καὶ γὰρ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ θᾶττον, καὶ πλείω χρόνον.

Ὑπερβολὴ δ' εἰσὶν οἱ ἀκρόχολοι ὀξεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ὀργίλοι, καὶ ἐπὶ παντί· ὅθεν καὶ τοὔνομα.

Οἱ δὲ πικροὶ, δυσδιάλυτοι, καὶ πολὺν χρόνον ὀργίζονται· κατέχουσι γὰρ τὸν θυμόν· παῦλα δὲ γίνεται, ὅταν ἀνταποδιδῷ, &c.

Χαλεποὺς δὲ λέγομεν, τοὺς ἐφ' οἷς τε μὴ δεῖ χαλεπαίνοντας, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ καὶ πλείω χρόνον, &c.

Τῇ πραότητι δὲ

atque ea nominatur ἀλήθεια, *Veritas*, seu studium veritatis; a quibusdam, *Veracitas*. Duæ vero spectant τὸ ἡδὺ, id est, Jucundum: idque vel in conversatione seria, veluti est *Comitas;* vel in conversatione jocosa et ludicra, cujusmodi est *Urbanitas*.

Quid est Comitas?

Comitas est virtus, quæ in sermonibus et actionibus quotidianis eam servat mediocritatem, ut neminem offendat, sed potius honeste oblectet eos, cum quibus conversatur. Vocatur etiam *Affabilitas, humanitas, popularitas, facilitas:* ab Aristotele hoc loco appellatur φιλία, *Amicitia;* non quod sit eadem ac amicitia, sed quia admodum accommodata est ad eam conciliandam et colendam.

Quæ sunt officia viri Comis, seu Humani?

Primum, Vir Comis et Humanus omnem operam dare debet, ne offendat, sed potius oblectet eum, cum quo conversatur: habita tamen ratione honestatis, et utilitatis. *Deinde*, Si non potest honeste et utiliter omnia aliorum dicta et facta approbare: tamen cum videt ea ipsis aliquando allatura aliquod dedecus aut damnum, debet eos de illis amice et modeste admonere, neque in hac parte eorum offensionem nimium metuere. *Tertio*, In congressibus quotidianis debet habere rationem personarum eorum, cum quibus versatur: ut singulis, pro conditione et dignitate eorum, id tribuat, quod ipsis competit. Aliter enim cum aliis est conversandum: ac tenendum illud Terentianum, *Ut homo est, ita morem geras*. *Quarto*, Non solum debet spectare præsentem voluptatem aut molestiam,

μᾶλλον τὴν ὑπερβολὴν ἀντιτίθεμεν· καὶ γὰρ μᾶλλον γίνεται· ἀνθρωπικώτερον γὰρ τὸ μᾶλλον τιμωρεῖσθαι· καὶ πρὸς τὸ συμβιοῦν οἱ χαλεποὶ, χείρους. Ἐν δὲ ταῖς ὁμιλίαις καὶ τῷ συζῆν, καὶ λόγων καὶ πραγμάτων κοινωνεῖν, οἱ μὲν ἄρεσκοι δοκοῦσιν εἶναι· οἱ δὲ, δύσκολοι. Τρεῖς οὖν αἱ εἰρημέναι ἐν τῷ βίῳ μεσότητες.

Cap. 8.

Ἡ δὲ μέση τούτων [τουτέστι τῆς τῶν ἀρέσκων καὶ τῶν δυσκόλων ἕξεως] ἐπαινετὴ, καθ' ἣν ἀποδέξεται ἃ δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, ὁμοίως δὲ καὶ δυσχε-

sed magis eam, quæ est consecutura. Itaque, si existimat suam reprehensionem majorem alteri aliquando allaturam utilitatem, aut voluptatem, quam nunc in se habeat molestiam; non debet eam intermittere.

Quæ sunt Extrema Comitatis, seu Humanitatis?

Duo: Unum in excessu, quod nominatur ἀρέσκεια, *Assentatio*, seu blanditia, hoc est, placendi studium; alterum in defectu, δυσκολία, *Morositas*, vel inhumanitas.

Quid est ἀρέσκεια?

Assentatio est vitium, quo præter modum, et rationem honestatis, in omnibus dictis et factis placere studemus iis, cum quibus versamur.

Estne hoc vitium idem ac Adulatio?

Admodum ei simile est; sed tamen differt ab ea, quod οἱ κόλακες, *Adulatores*, solum placere aliis student sui commodi et quæstus causa: ἄρεσκοι, *Blandi* autem hoc faciunt nullius commodi aut quæstus causa; sed tantum propter hoc ipsum, quod cupiunt aliis placere.

Quid est δυσκολία?

Morositas est vitium, quo præter modum et rationem nemini, ne in honestis quidem rebus et actionibus, placere volumus: sed omnia aliorum dicta et facta improbamus, et sugillamus. De talibus extat commonitio apud Isocr. ad Demon. Ὁμιλητικὸς ἔσῃ, μὴ δύστερις ὤν, μηδὲ δυσάρεστος, μηδὲ πρὸς πάντα φιλόνεικος.

CAP. VII.

Quid est Veritas, seu, ut alii nominant, Veracitas?

VERITAS, seu *Veracitas*, est virtus, per quam id, quod in qualibet re verum est, solius verita-

ϕανεῖ. Ὄνομα δὲ οὐκ ἀποδίδοται αὐτῇ· ἔοικε δὲ μάλιστα φιλίᾳ. Διαφέρει δὲ τῆς φιλίας, ὅτι ἄνευ πάθους ἐστὶ καὶ τοῦ στέργειν. Ἀναφέρων δὲ πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον, στοχάσεται τοῦ μὴ λυπεῖν, ἢ συνηδύνειν. Τούτων δ' ὅσαις [ὁμιλίαις] μὲν αὐτῷ ἐστι μὴ καλὸν ἢ βλαβερὸν συνηδύνειν, δυσχερανεῖ, καὶ προαιρήσεται λυπεῖν· κἂν τῷ ποιοῦντι δὲ ἀσχημοσύνην φέρῃ, καὶ ταύτην μὴ μικράν, ἢ βλάβην. Διαφερόντως δ' ὁμιλήσει τοῖς ἐν ἀξιώμασι, καὶ τοῖς τυχοῦσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωρίμοις.

tis amore simpliciter et aperte fatemur, nihil addendo, vel detrahendo. Hæc virtus etiam vocatur *Candor, Sinceritas, Integritas:* apud Græcos vero proprio nomine caret.

Quod est Objectum Veritatis?

Objectum Veritatis est τὸ ἀληθὲς, Ipsum verum, quod vel in sermone et verbis, vel in actionibus, vel in moribus, et gestu corporis, totaque vita considerari solet: ita ut in illis nihil sit fictum, simulatum aut falsum.

Qualis est is, qui dicitur Verax, seu Candidus?

Primum, Est ἐπιεικὴς, h. e. vir bonus et justus; quia solius veritatis amore, nullius privati commodi aut lucri gratia, de rebus id affirmat, quod revera et sua natura sunt, nihil illis addendo, aut detrahendo. *Deinde,* Est αὐθέκαστος, hoc est, in singulis dictis et factis per omnia sibi similis; nihil in alterius gratiam fingens aut simulans: et ut Aristoteles ait, est ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ, καὶ τῷ λόγῳ. *Tertio,* Est ἐλαττωτικὸς, hoc est, magis propensus ad sua extenuanda, quam amplificanda: quoniam illud significationem habet modestiæ; hoc autem non solum aliis molestum est, sed etiam plerunque conjunctum cum injustitia et mendacio: nam quo majora quis sibi tribuit, eo plura aliis detrahit.

Quæ sunt Extrema Veritatis?

Duo: Unum in excessu, ἀλαζονεία, *Arrogantia;* alterum in defectu, εἰρωνεία, *Dissimulatio.* Horum commune Genus est τὸ ψεῦδος, *Mendacium.*

Quot modis committitur Mendacium?

Duobus modis *Mendacium* committitur: vel *Amplificando,* quando plus dicitur, quam res

ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς, ἑκάστοις ἀπονέμων τὸ πρέπον. Καὶ καθ' αὑτὸ μὲν αἱρούμενος τὸ συνηδύνειν, λυπεῖν δὲ εὐλαβούμενος· τοῖς δὲ ἀποβαίνουσιν, ἐὰν ᾖ μείζω, συνεπόμενος, λέγω δὲ τῷ καλῷ καὶ τῷ συμφέροντι. καὶ ἡδονῆς δὲ ἕνεκα τῆς εἰσαῦθις μεγάλης, μικρὰ λυπήσει. Τοῦ δὲ συνηδύνοντος, ὁ μὲν τοῦ ἡδὺς εἶναι στοχαζόμενος, μὴ διά τι ἄλλο, ἄρεσκος. Ὁ δ' ὅπως ὠφέλειά τις αὐτῷ γίγνηται εἰς χρήματα, καὶ ὅσα διὰ χρημάτων, κόλαξ. Ὁ δὲ πᾶσι δυσχεραίνων, εἴρηται ὅτι δύσκολος καὶ δύσερις.

ipsa est; vel *Extenuando*, quando minus dicitur, quam res ipsa est.

Quid est ἀλαζονεία?

Arrogantia est vitium, quo vel ea quæ non habemus, vel plura et majora quam habemus, nobis arrogamus. Vocatur hoc vitium etiam *Jactantia, Vanitas, Ostentatio.*

Quotuplices sunt Arrogantes?

Duplices. Vel enim, *Ex sola vanitate*, qua delectantur, seipsos jactitant, nihil commodi inde sperantes: vel faciunt hoc alicujus *Commodi gratia;* veluti gloriæ, laudis, honoris, quæstus, et lucri: atque hi sunt illis deteriores.

Quid est εἰρωνεία, Dissimulatio?

Dissimulatio est vitium, quo ea, quæ nobis adsunt, vel omnino negamus, vel verbis extenuamus.

Quotuplices sunt Dissimulatores?

Duplices. Quidam extenuant, aut *dissimulant* ea, quæ etiam aliis *incognita* sunt, utrum illis adsint; atque hoc solum faciunt, ut vitent suspicionem arrogantiæ; ne videantur se velle aliis præferre: *Quidam* vero *dissimulant*, aut negant ea, quæ aliis *nota* sunt ipsis inesse; atque hoc solum eam ob causam faciunt, ut qui propter hanc dissimulationem cupiant laudari, tanquam modesti, cum tamen sint arrogantissimi. Atque hi prioribus sunt deteriores, et vocantur βαυκοπανοῦργοι, versipelles et veteratores.

Ex his duobus vitiis, quodnam magis Veritati adversatur?

Arrogantia magis adversatur Veritati, quam Dissimulatio: quia est deterior, quatenus con-

Περὶ τὰ αὐτὰ δὲ σχεδόν ἐστι καὶ ἡ τῆς ἀλαζονείας μεσότης· ἀνώνυμος δὲ καὶ αὕτη. Δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος ἐπιεικὴς εἶναι· ὁ γὰρ φιλαλήθης, καὶ ἐν οἷς μὴ διαφέρει, ἀληθεύων, ἀληθεύσει καὶ ἐν οἷς διαφέρει ἔτι μᾶλλον. Ὁ δὲ μέσος αὐθέκαστός τις ὢν, ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ, καὶ τῷ λόγῳ. Ἐπὶ τὸ ἔλαττον δὲ μᾶλλον τοῦ ἀληθοῦς ἀποκλίνει· ἐμμελέστερον γὰρ φαίνεται, διὰ τὸ ἐπαχθεῖς τὰς ὑπερβολὰς εἶναι. Δοκεῖ δὴ ὁ μὲν ἀλαζὼν, προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων εἶναι, καὶ μὴ ὑπαρχόντων, καὶ

juncta est cum injustitia, et minus accommodata ad jucundam conversationem.

CAP. VIII.

Quid est Urbanitas?

URBANITAS est virtus, quæ mediocritatem servat in ludendo, et jocando: ita ut ratio habeatur honestatis et decori, ac vitetur aliorum offensio. Vocatur etiam *Festivitas*. A Græcis dicitur *εὐτραπελία*, quasi *εὐτροπία*, id est, morum flexibilitas: qui enim hac virtute præditi sunt, facile possunt suos mores, sermones, et actiones ad placitum aliorum flectere.

Habetne Virtus etiam locum in jocando, et ludendo?

Maxime: quoniam, ut *Cic.* lib. i. *Offic.* ait, *Nulla pars vitæ vacare debet officio.* Et *Aristoteles* lib. 8. *Polit.* cap. 3. *Δεῖ μὴ μόνον ὀρθῶς ἀσχολεῖν δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ καλῶς σχολάζειν.* Et rursum *Cic.* 2. de *Orat.* *Nullum est vitæ tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.* Præterea, quia circa ludos et jocos potest peccari tam in excessu, quam in defectu, ideo etiam in illis potest dari laudabilis mediocritas.

In qua re consistit Urbanitas?

Urbanitas consistit in dexteritate jocandi: quæ est vel in dicendis, vel audiendis talibus jocis, quales oportet.

Qualibus jocis est utendum?

Qui possunt audientes non solum oblectare, sed etiam erudire: veluti sunt joci honesti, li-

μειζόνων ἢ ὑπάρχει. Ὁ δὲ μείζω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος μηθενὸς ἕνεκα, φαύλῳ μὲν ἔοικεν· οὐ γὰρ ἂν ἔχαιρε τῷ ψεύδει· μάταιος δὲ φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός. Εἰ δ' ἕνεκά τινος, ὁ μὲν δόξης ἢ τιμῆς, οὐ λίαν ψεκτὸς, ὡς ὁ ἀλαζών· ὁ δὲ ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον, ἀσχημονέστερος. Ὁ δὲ εἴρων, ἀρνεῖσθαι [δοκεῖ] τὰ ὑπάρχοντα, ἢ ἐλάττω ποιεῖν. Ἀντικεῖσθαι δ' ὁ ἀλαζὼν φαίνεται τῷ ἀληθευτικῷ· χείρων γάρ. Οὔσης δὲ καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν ταύτῃ διαγωγῆς

berales, conditi sale sapientiæ, et convenientes personis, locis, atque temporibus.

A quibus jocis est abstinendum?

Ab iis qui possunt auditorem offendere: quales sunt joci illiberales, obscœni, lascivi, contumeliosi, qui facile possunt præbere occasionem rixis, et contentionibus.

Quæ sunt Extrema Urbanitatis?

Duo. Unum in excessu, *Scurrilitas*, βωμολοχία· Alterum in defectu, *Rusticitas*, ἀγροικία, et ἀγριότης.

Quid est Scurrilitas?

Scurrilitas est vitium, quo in jocando et modum et decorum excedimus; non habita ratione aut honestatis, aut personarum, aut aliarum circumstantiarum. A *Cicer.* in lib. ii. de *Orator.* appellatur *Dicacitas.*

Quid est Rusticitas?

Rusticitas est vitium, quo neque nos ipsi commode jocos proferre, neque aliorum jocos æquo animo audire possumus. Qui hoc vitio laborant, sunt plane inepti ad jucundas conversationes. Nominantur homines *Insulsi*, qui, instar Davi Terentiani, omnia turbant.

CAP. IX.

Percurristi fere omnes Virtutes Morales, excepta Justitia: de qua in sequenti libro explicabitur. Sed cur Pudoris seu Verecundiæ nullam mentionem fecisti? Annon videtur etiam esse virtus Moralis?

PUDOR eam habet cum virtute cognationem, ut, ubi pudori non est locus, ibi etiam neque

μετὰ παιδιᾶς, δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα εἶναι ὁμιλία τις ἐμμελής, καὶ οἷα δεῖ λέγειν, καὶ ὥς· ὁμοίως δὲ καὶ ἀκούειν. Τῇ μέσῃ δ' ἕξει οἰκεῖον καὶ ἡ ἐπιδεξιότης ἐστί· τοῦ δ' ἐπιδεξίου ἐστὶ τοιαῦτα λέγειν καὶ ἀκούειν, οἷα τῷ ἐπιεικεῖ καὶ ἐλευθερίῳ ἁρμόττει. Ὁ δὲ βωμολόχος ἥττων ἐστὶ τοῦ γελοίου, καὶ οὔτε ἑαυτοῦ, οὔτε τῶν ἄλλων ἀπεχόμενος, εἰ γέλωτα ποιήσει καὶ τοιαῦτα λέγων, ὧν οὐδὲν ἂν ὁ χαρίεις εἴποι, ἔνια δὲ οὐδ' ἂν ἀκοῦσαι. Ὁ δ' ἄγροικος εἰς τὰς τοιαύτας ὁμιλίας ἀχρεῖος·

virtus locum habere possit, unde a *Cic.* in *Part. Verecundia* dicitur esse *custos omnium virtutum.* Præterea in eo quoque virtuti est similis, quod etiam habet suam laudabilem mediocritatem inter duo vitiosa extrema. Proprie tamen loquendo non est virtus Moralis.

οὐδὲν γὰρ συμβαλλόμενος, πᾶσι δυσχεραίνει. Περὶ δὲ αἰδοῦς ὥς τινος ἀρετῆς οὐ προσήκει λέγειν· πάθει γὰρ μᾶλλον ἔοικεν, ἢ ἕξει. Ὁρίζεται γοῦν φόβος τις ἀδοξίας.

Quomodo definitur ab Aristotele?

Pudor seu *Verecundia* est metus quidam infamiæ: Ἡ αἰδώς ἐστι φόβος τις ἀδοξίας. Item, Ἡ αἰσχύνη ἐστὶ λύπη τις καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν. Intelligitur autem ea infamia, quæ comitatur peccata, et turpes actiones: in lib. ii. *Rhet.*

Quæ sunt ejus Extrema?

Duo. Unum in excessu, ἡ κατάπληξις, *Stupor*, seu animi consternatio, et obstupefactio: Alterum in defectu, ἡ ἀναισχυντία, *Impudentia.*

Quid est κατάπληξις?

Κατάπληξις est nimius pudor, quo etiam nos pudet ea, quæ honesta et laudabilia sunt, agere: et vocatur etiam δυσωπία.

Quid est ἀναισχυντία?

Ἀναισχυντία est destitutio omnis pudoris: per quam nullam infamiam aut dedecus metuimus in peccatis et sceleribus perpetrandis.

Quare autem dixisti, Pudorem seu Verecundiam non esse virtutem?

Δοκεῖ πάθους μᾶλλον ἢ ἕξεως εἶναι. Οὐ πάσῃ δ' ἡλικίᾳ ἁρμόζει, ἀλλὰ τῇ νέᾳ. πρεσβύτερον οὐδεὶς ἂν ἐπαινέ-

Primum, Quia *Nulla virtus* est πάθος, sicut libri ii. capite 5. dictum est. *Verecundia* autem est πάθος, ut patet ex ejus Definitione. Ergo. *Deinde,* Omnis Virtus est firmus animi habitus, longo usu et exercitio acquisitus. *Verecundia* autem est affectus in animo subito obortus, et statim iterum evanescens. Ergo. *Tertio,* Virtus Moralis in omnibus hominibus, cujuscunque

sint ætatis, commendatur. *Pudor* autem seu *Verecundia* solum in adolescentibus et juvenibus commendatur; in senibus non item: quia senes nihil debent admittere, cujus eos pudeat. Hanc ob causam etiam pudor non videtur proprie competere viro bono; quoniam pudor existit propter admissam aliquam turpitudinem: vir bonus autem nihil turpe admittit, cujus possit eum jure pudere. *Quarto*, Virtus Moralis *per se* est laudabilis. *Pudor* autem non per se laudatur, sed tantum ἐξ ὑποθέσεως, *Ex conditione*: quatenus nimirum est dolor quidam, et quasi pœnitentia ob admissum peccatum.

σειν, ὅτι αἰσχυντηλός. Οὐδὲ γὰρ ἐπιεικοῦς ἐστιν ἡ αἰσχύνη, εἴπερ γίνεται ἐπὶ τοῖς φαύλοις· οὐδὲ γὰρ πρακτέον τὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ τοῖς ἑκουσίοις γὰρ ἡ αἰδώς· ἑκὼν δὲ ὁ ἐπιεικὴς οὐδέποτε πράξει τὰ φαῦλα. εἴη δ' ἂν ἡ αἰδὼς ἐξ ὑποθέσεως ἐπιεικές· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο περὶ τὰς ἀρετάς.

LIBER V.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Quinti libri?

IN Quinto libro agitur de *Justitia*: ac in quinque primis capitibus de ejus *Definitione*, et *Divisione*, sive *Speciebus*. *Deinde*, In sexto et septimo capitibus, de *Jure* et *Injuria*, quæ sunt veluti effectus Justitiæ et Injustitiæ. *Postremo*, Usque ad finem explicantur variæ quæstiones ad hanc virtutem pertinentes: præcipue vero de *Æquitate*, utrum eadem sit, an diversa a *Justitia*.

Περὶ δὲ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας σκεπτέον, περὶ ποίας τι τυγχάνουσιν οὖσαι πράξεις, καὶ ποία μεσότης ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον τίνων μέσον.

CAP. I.

Quomodo definitur Justitia ab Aristotele?

JUSTITIA est habitus, quo homines idonei sunt ad agendum ea quæ justa sunt, eademque

etiam agunt, et volunt. Δικαιοσύνη ἐϛὶν ἕξις ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ, καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι, καὶ βούλονται τὰ δίκαια.

Quomodo definitur Injustitia?

Injustitia est habitus, per quem homines injuriam aliis faciunt, et injusta agunt, et volunt. Ἀδικία ἐϛὶν ἕξις ἀφ' ἧς ἀδικοῦσι, καὶ βούλονται τὰ ἄδικα.

Quæ sunt Differentiæ notandæ in Definitione Justitiæ?

Tres. Quarum una est τῆς δυνάμεως, *Facultatis:* quod per *Justitiam* idonei simus ad justas actiones. Altera τῆς βουλήσεως, *Voluntatis,* h. e. τῆς προαιρέσεως, *Consilii* et *Electionis:* unde Jureconsulti *Justitiam* definiunt, quod sit *Constans et perpetua voluntas suum cuique jus tribuendi.* Tertia est τῆς πράξεως *Actionis:* sola enim *Facultas* et *Voluntas* non constituunt justum; sed oportet quoque accedere *Actionem.*

Quotuplex est Justitia et Injustitia?

Duplex: *Universalis,* et *Particularis.*

Quid est Justitia Universalis?

Justitia Universalis est virtus, per quam obedientiam præstamus omnibus legibus; in eum finem, ut et publica utilitas promoveatur, et politica societas inter homines conservetur. Hæc alio nomine etiam appellatur νόμιμος δικαιοσύνη, *Justitia Legalis:* quia ad omnes leges sese accommodare studet, ut nihil contra eas admittatur.

Quid est Justitia Particularis?

Justitia Particularis est virtus, quæ in distributione et commutatione rerum servat justam æqualitatem, qua unicuique id tribuitur, quod ei debetur. Hæc speciali nomine etiam ἰσότης, *Æqualitas* dicitur.

Δοκεῖ δὲ, ὅ, τε παράνομος ἄδικος εἶναι, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ὁ ἄνισος· ὥστε δῆλον, ὅτι καὶ ὁ δίκαιος ἔσται ὅ, τε νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος. τὸ μὲν δίκαιον ἄρα τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον· τὸ δ' ἄδικον τὸ παράνομον, καὶ τὸ ἄνισον.

Quid est Injustitia Universalis?

Injustitia Universalis est transgressio et violatio quarumcunque legum: ideoque etiam παρανομία appellatur.

Quid est Injustitia Particularis?

Injustitia Particularis est vitium, quo in distributione et commutatione rerum violatur justa æqualitas, qua plus vel minus alicui tribuitur, quam ei debetur. Hæc alias ἀνισότης, alias πλεονεξία nominatur.

Quod est Objectum Justitiæ?

Universalis Justitia versatur circa objecta et actiones omnium legum et virtutum. *Particularis* vero, circa distributionem et commutationem externorum bonorum, et malorum: in quibus locum habere potest ἡ πλεονεξία.

Ἐπεὶ δὲ καὶ πλεονέκτης ὁ ἄδικος, περὶ τὰ ἀγαθὰ ἔσται.

Quare dixisti Justitiam Universalem se extendere ad omnes leges?

Primum, Quia si is, qui contra leges peccat, est injustus. Ergo ea, quæ legibus præcipiuntur, sunt justa; et legum conservatio est quædam justitia. *Deinde*, Quia ἡ νομοθετικὴ, hoc est, scientia ferendarum legum, nihil aliud est quam scientia justi, et injusti. *Tertio*, Quia idem finis est legum, atque est virtutum: nempe privata singulorum, et publica omnium civium salus, atque felicitas. *Quarto*, Quia leges de omnibus virtutibus et vitiis præcipiunt; illas jubendo, hæc autem vetando.

Ἐπεὶ δ' ὁ παράνομος ἄδικος ἦν, ὁ δὲ νόμιμος δίκαιος, δῆλον ὅτι πάντα τὰ νόμιμά ἐστί πως δίκαια· τά τε γὰρ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς, νόμιμά ἐστι. Οἱ δὲ νόμοι ἀγορεύουσι περὶ ἁπάντων, στοχαζόμενοι ἢ τοῦ κοινῇ συμφέροντος

Si Justitia Universalis se extendit ad omnes leges, et virtutes: quomodo igitur differt a Virtute Morali?

Re quidem, et *Subjecto* sunt eædem: *Ratione* autem, sive respectu sunt diversæ. Nam *Vir-*

tus Moralis refertur ad habentem: *Justitia* autem *Universalis* refertur ad alterum. Unde etiam *Justitia* dicitur esse ἀγαθὸν πρὸς ἕτερον καὶ ἀλλότριον· Justus enim non sibi, sed alteri prodest.

Ultra autem Justitia est præstantior? Universalisne, an Particularis?

Universalis Justitia præstantior est *Particulari*, propter quatuor causas. *Primum*, Quia est τελεία, hoc est *Virtus perfecta:* Continet enim in se omnes virtutes Morales, earumque verum usum ostendit: non solum quo pacto privatim erga nos ipsos et nostros sint exercendæ, sed etiam quomodo illis publice recte utendum sit in magistratu, et in administrandis publicis negotiis. Unde Theognis ait, Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'ϛι. *Deinde*, Quia est καλλίϛη, id est *Pulcherrima:* dicitur enim Hespero et Lucifero esse splendidior. Et in carmine Deliaco, quod supra libro i. cap. 8. positum fuit, pulcherrimum dicitur esse id, quod est justissimum, Κάλλιϛον, τὸ δικαιότατον. *Tertio*, Quia est *Bonum commune*, quod se diffundit erga quam plurimos: quemadmodum infra cap. 6. dicitur, virum justum non sibi, sed alteri laborare. Et Cicero lib. ii. de Repub. ait, *Justitia foras spectat, et totam se ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.* Hanc ob causam Aristoteles lib. iii. Polit. cap. 8. eam nominat ἀρετὴν κοινωνικὴν, virtutem, quæ suum bonum communicat cum aliis, ideoque accommodatam πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. *Quarto*, Quia hæc Justitia *Efficit virum perfecte bonum*, atque adeo *optimum;* qui omnibus virtutibus est præditus:

πᾶσιν, ἢ τοῖς ἀρίστοις, &c. Προστάττει δὲ ὁ νόμος, καὶ τὰ τοῦ ἀνδρείου ἔργα ποιεῖν, καὶ τὰ τοῦ σώφρονος, καὶ τὰ τοῦ πράου· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ μοχθηρίας, τὰ μὲν κελεύων, τὰ δ' ἀπαγορεύων. Τί δὲ διαφέρει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων· ἔστι μὲν γὰρ ἡ αὐτή· τὸ δὲ εἶναι οὐ τὸ αὐτό· ἀλλ', ᾗ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη, ᾗ δὲ τοιάδε ἕξις, ἁπλῶς ἀρετή. Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη, ἀρετὴ μέν ἐστι τελεία, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον· καὶ

siquidem ea non est solum pars aliqua virtutis, sed ὅλη ἀρετὴ, *Universa Virtus*; quemadmodum Injustitia Universalis est ὅλη κακία, *Universa improbitas*, quæ efficit virum pessimum, ὅλως φαῦλον, infra cap. ii.

Unde desumpsit Aristoteles hanc Justitiæ divisionem?

Ex Contrario concreto, hoc est, ex vocabulo Injusti: Nam *Injustus* accipitur vel *Generatim* et *Universaliter*, pro omni eo, qui legem aliquam transgreditur, ὁ παράνομος· Vel *Speciatim* seu *Particulariter*, pro eo, qui est ἄνισος, inæqualis bonorum distributor. Eodem modo *Justus* dicitur, vel *Universaliter* omnis qui servat leges, ὁ νόμιμος· vel *Particulariter* is, qui est ἴσος æqualis bonorum distributor. Hinc ergo etiam colligitur duplex *Justitia*, et *Injustitia*, *Universalis* et *Particularis*, sicut dictum est.

Sed quare Aristoteles præter Particularem Justitiam, etiam Universalem constituit?

Ut ostenderet virtutum actiones non solum ad privatum usum et finem esse referendas; sed etiam ad publicum bonum promovendum, et ad civilem societatem conservandam; quem finem Philosophia, tanquam supremum constituit; in eoque et privatam singulorum et publicam totius civitatis felicitatem collocat. Theologia vero altius ascendit, et omnes actiones ad gloriam Dei referendas esse præcipit.

διὰ τοῦτο πολλάκις κρατίστη τῶν ἀρετῶν εἶναι δοκεῖ. Καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς χρῆσίς ἐστι· τελεία δ' ἐστὶν, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν, καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνον καθ' αὑτόν. ἀλλότριον ἀγαθὸν δοκεῖ εἶναι ἡ δικαιοσύνη, μόνη τῶν ἀρετῶν, ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν· ἄλλῳ γὰρ τὰ συμφέροντα πράττει, ἢ ἄρχοντι, ἢ κοινῷ. Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλὰ ὅλη ἀρετή ἐστιν· οὐδ' ἡ

CAP. II.

Estne Justitia Particularis diversa ab Universali?

EST: quoniam differunt *Objectis*, *Actionibus*, et *Fine*. Nam *Justitiæ Particularis Objecta* propria sunt, bona vel mala externa: in quibus potest esse lucrum, vel damnum. *Actiones* propriæ sunt, distribuere, vel commutare. *Finis* proprius est, servare æqualitatem analogicam, et vitare inæqualitatem in distributione et commutatione bonorum, aut malorum. *Justitiæ* autem *Universalis Objecta*, *Actiones*, et *Fines* sunt eadem illa, de quibus in singularum virtutum Moralium explicatione supra dictum est.

Quibus argumentis probat Aristoteles, Injustitiam Universalem diversam esse a Particulari?

Tribus.

Quod est primum argumentum?

Si *Injustitia Universalis* eadem esset ac *Particularis*: tum omnis, qui contra aliquam legem aut virtutem Moralem peccat, diceretur πλεονέκτης, ἢ ἄνισος, plurium appetens, aut iniquus. Sed non omnes, qui contra leges aut virtutes Morales peccant, sunt πλεονέκται. Ergo. Minor declaratur exemplis. Etenim homines audaces, ignavi, intemperantes, ebriosi, prodigi, pusillanimes, iracundi, inhumani, et similibus aliis vitiis laborantes, etiamsi universaliter sint injusti, tamen non possunt propter πλεονεξίαν, quæ est *Particularis Injustitia*, reprehendi.

ἐναντία ἀδικία, μέρος κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία. Δοκεῖ δὲ, ὅ, τι παράνομος ἄδικος εἶναι, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ὁ ἄνισος· ὥστε δῆλον, ὅτι καὶ ὁ δίκαιος ἔσται ὅ, τε νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος. Ζητοῦμεν δέ γε τὴν ἐν μέρει ἀρετῆς δικαιοσύνην· ἔστι γάρ τις, ὥς φαμεν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἀδικίας τῆς κατὰ μέρος. Σημεῖον δὲ ὅτι ἐστί· κατὰ μὲν γὰρ τὰς ἄλλας μοχθηρίας ὁ ἐνεργῶν, ἀδικεῖ μὲν, πλεονεκτεῖ δ' οὐδέν· οἷον ὁ ῥίψας τὴν ἀσπίδα, διὰ δειλίαν, ἢ ὁ κακῶς εἰπὼν, διὰ χαλεπότητα, ἢ οὐ βοηθήσας

Quod est alterum argumentum?

Si *Injustitia Particularis* eadem esset ac *Universalis*: tum πλεονεξία eodem modo posset referri ad aliquod vitium Morale, quemadmodum eo refertur παρανομία. Sed πλεονεξία non potest ad aliud aliquod vitium Morale referri, præterquam ad *Injustitiam Particularem*. Ergo, *Injustitia Particularis* non eadem est ac *Injustitia Universalis*, seu παρανομία.

Quod est tertium argumentum?

Quæ erga se mutuo ita affecta sunt, ut Totum et Pars, ea non possunt esse eadem. Sed *Injustitia Universalis* se ita habet ad *Particularem*, quemadmodum se habet Totum ad Partem. Ergo. Minor declaratur exemplo: Nam omnis qui est πλεονέκτης, sive *Particulariter Injustus*, etiam est παράνομος, id est, legum transgressor, seu *Universaliter Injustus*; non autem omnis παράνομος etiam est πλεονέκτης.

Nota. *Eadem hæc etiam accommodari possunt ad discrimen, quod est inter Justitiam Universalem et Particularem.*

Quot sunt Species Justitiæ Particularis?

Duæ. Una dicitur *Distributiva*, διανεμητική· Altera *Commutativa*, συναλλακτική, alio nomine *Correctiva*, διορθωτική.

Quid est Justitia Distributiva?

Justitia Distributiva est virtus, quæ, in distributione bonorum vel malorum externorum, rationem habet et dignitatis personarum, et æqualitatis rerum: ut singulis pro eorum merito suum tribuatur.

Quæ sunt illa bona et mala, circa quæ Justitia Distributiva versatur?

Honores, dignitates, præmia, pecuniæ, officia,

χρήμασι, δι' ἀνελευθερίαν· ὅταν δὲ πλεονεκτῇ, πολλάκις κατ' οὐδεμίαν τῶν τοιούτων· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ πάσας, κατὰ πονηρίαν δέ γέ τινα (ψέγομεν γὰρ) καὶ κατ' ἀδικίαν. ἔστιν ἄρα γέ τις ἄλλη ἀδικία, ὡς μέρος τι τῆς ὅλης, καὶ ἄδικόν τι ἐν μέρει τοῦ ὅλου ἀδίκου, τοῦ παρὰ τὸν νόμον. Ἔτι εἰ ὁ μὲν τοῦ κερδαίνειν ἕνεκα μοιχεύοι καὶ προσλαμβάνοι, ὁ δὲ προστιθεὶς καὶ ζημιούμενος δι' ἐπιθυμίαν· οὗτος μὲν ἀκόλαστος δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον ἢ πλεονέκτης. ἐκεῖνος δ' ἄδικος, ἀκό-

labores, pœnæ, castigationes, supplicia, et his similia.

Quid est Justitia Commutativa?

Justitia Commutativa est virtus, quæ in contractibus, et commutatione rerum, eam servat æqualitatem, ut quisque suum consequatur, et neutra pars defraudetur.

Quotuplices sunt Contractus?

Duplices. Alii sunt *Voluntarii:* alii *Inviti.*

Qui sunt Voluntarii Contractus?

Voluntarii sunt, qui fiunt inter scientes, et consentientes: ut *Venditio* et *emptio, mutuum, commodatum, fidejussio, depositum, locatio* et *conductio.*

Qui sunt Inviti Contractus?

Inviti Contractus dicuntur, qui fiunt nobis vel nolentibus, vel ignorantibus.

Quotuplices sunt Inviti Contractus?

Duplices. Vel *Clandestini*, qui fiunt nobis ignorantibus; ut *Furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi adductio, occulta cædes, falsum testimonium:* Vel sunt *Violenti*, qui fiunt nobis quidem scientibus, attamen invitis; ut *Carcer, vincula, verberatio, vulneratio, violenta cædes, maledictum, opprobrium, mutilatio, rapina, contumelia.*

Quomodo differunt duæ prædictæ Species Justitiæ Particularis?

Quatuor modis. Primum, *Actionibus.* Nam *Distributivæ Justitiæ* propria actio est, distribuere inter alios: *Commutativæ* autem, permutare cum aliis, aut corrigere inæqualitatem rerum permutandarum. Deinde, *Objectis.* Nam *Distributiva* versatur circa ea, quæ communiter inter plures sunt distribuenda: *Commutativa*

λαστος δ' οὐ. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον καὶ τὸ πλέον οὐ ταὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον, ὡς μέρος πρὸς ὅλον· (τὸ μὲν γὰρ πλέον ἅπαν ἄνισον, τὸ δ' ἄνισον οὐ πᾶν πλέον) καὶ τὸ ἄδικον καὶ ἡ ἀδικία οὐ ταὐτὰ, ἀλλ' ἕτερα ἐκείνων· τὰ μὲν ὡς μέρη, τὰ δ' ὡς ὅλα· (μέρος γὰρ αὕτη ἡ ἀδικία τῆς ὅλης ἀδικίας, καὶ ἡ δικαιοσύνη τῆς δικαιοσύνης) ὥστε καὶ περὶ τῆς ἐν μέρει δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας λεκτέον, καὶ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου ὡσαύτως. Τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης, καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν δικαίου, ἓν μέν ἐστιν εἶδος, τὸ ἐν ταῖς διανο-

autem circa rerum privatarum permutationem. Tertio, *Personis.* Nam *Distributiva* proprie pertinet ad eos qui sustinent publicam personam: *Commutativa* pertinet ad privatos homines, qui inter se contrahunt. Proinde illa videtur esse Politica: hæc autem Œconomica. Quarto, *Analogia,* seu proportione. Nam *Distributiva* servat proportionem Geometricam, respectu Personarum: *Commutativa,* autem servat proportionem Arithmeticam respectu pretii rerum, quæ permutantur.

CAP. III.

Estne Justitia Particularis quoque Mediocritas?

MAXIME: alioquin enim ne virtus quidem dici posset. Quod autem sit Mediocritas, sic probo. *Omne æquale est medium:* quia ponitur inter duo extrema, quæ sunt Majus et Minus. Sed, *Justum est æquale:* quoniam injustum est inæquale; quatenus habet *PLUS* vel *MINUS.* Ergo, *Justum est medium:* et per Consequens, *Justitia est Mediocritas.*

Qualis autem est Mediocritas?

Justitia est Mediocritas secundum æqualitatem analogicam, hoc est, proportionalem.

Quare dicitur esse Mediocritas Analogica?

Quia consistit intra terminos certo modo erga se mutuo affectos; quorum ad minimum sunt quatuor: duo *RERUM* quæ distribuuntur, vel permutantur; duo *PERSONARUM,* inter quas, vel cum quibus fit distributio, aut permutatio.

μαῖς, ἢ τιμῆς, ἢ χρημάτων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας· (ἐν τούτοις γάρ ἐστι καὶ ἄνισον ἔχειν, καὶ ἴσον ἕτερον ἑτέρου) ἓν δὲ, τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν. Τῶν γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μὲν ἑκούσιά ἐστι, τὰ δὲ ἀκούσια. Ἑκούσια μὲν τὰ τοιάδε, οἷον πρᾶσις, ὠνὴ, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. Τῶν δ' ἀκουσίων τὰ μὲν λαθραῖα, οἷον κλοπὴ, μοιχεία, φαρμακεία, προαγωγεία, δουλαπατεία, δολοφονία, ψευδομαρτυρία· τὰ

Eademne Proportio servanda est in utraque Justitia, Distributiva et Commutativa?

Minime. Nam in *Justitia Distributiva* servanda est *Proportio Geometrica:* in qua consideratur similitudo terminorum secundum qualitatem, qua erga se mutuo sunt affecti. Ut quemadmodum bis tria efficiunt sex, ita bis quatuor efficiunt octo: Ergo quemadmodum se habent 3 ad 6, ita se habent 4 ad 8. In *Justitia* autem *Commutativa* servanda est *Analogia Arithmetica:* in qua consideratur differentia terminorum secundum æqualitatem intervallorum, quoad quantitatem; ut 2, 4, 6, 8, 10, 12, &c. æqualibus intervallis nempe numero binario a se mutuo distant: Sic 3, 6, 9, 12, &c. numero ternario.

Quare in Justitia Distributiva servanda est proportio Geometrica?

Quoniam in justa distributione spectare oportet τὴν ἀξίαν, dignitatem personarum, inter quas aliquid est distribuendum; et pretium rerum, quæ sunt distribuendæ: ut æqualibus æqualia, inæqualia inæqualibus tribuantur. Nisi enim hoc fiat, facile oriuntur querelæ, et lites.

Quo pacto autem poterit cognosci, utrum Justa vel Injusta facta sit Distributio?

Ex comparatione terminorum, hoc est, *Personarum*, inter quas, et *Rerum*, quarum facta est distributio.

Quot modis fit hæc Comparatio?

Duobus. Vel *Separatim;* quando ipsæ partes, hoc est, singuli termini inter se comparantur: personæ cum personis, res cum rebus; item personæ cum rebus, et res cum personis.

δὲ βίαια, οἷον αἰκία, δεσμὸς, θάνατος, ἁρπαγή, πήρωσις, κακηγορία, προπηλακισμός. Ἐπεὶ δ' ὅ, τε ἄδικος ἄνισος, καὶ τὸ ἄδικον ἄνισον, δῆλον ὅτι καὶ μέσον τί ἐστι τοῦ ἀνίσου· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἴσον· ἐν ὁποίᾳ γὰρ πράξει ἐστὶ τὸ πλέον καὶ τὸ ἔλαττον, ἐστὶ καὶ τὸ ἴσον. Ἀνάγκη ἄρα τὸ δίκαιον ἐν ἐλαχίστοις εἶναι τέτταρσιν· οἷς τε γὰρ δίκαιον τυγχάνει ὄν, δύο ἐστὶ, καὶ ἐν οἷς τὰ πράγματα, δύο. Ἔτι ἐκ τοῦ κατ' ἀξίαν τοῦτο δῆλον· εἰ γὰρ μὴ ἴσοι, οὐκ ἴσα ἕξουσιν. ἀλλ' ἐντεῦθεν αἱ

Vel *Conjunctim;* quando totum cum toto, hoc est, simul et persona et res cum alia persona et re comparatur. Tunc si post factam distributionem, totius ad totum eadem est proportio, quæ antea erat partis ad partem: indicium est justæ distributionis.

μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ ἴσοι μὴ ἴσα, ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχωσι καὶ νέμωνται.

Quando fit Injusta Distributio?

Quando in distributione non habetur ratio dignitatis personarum, aut pretii rerum, quæ distribuuntur: tunc enim non servatur recta proportio; sed vel æqualibus inæqualia dantur, vel inæqualibus æqualia. Et sic necesse est eum injuriam pati, qui vel de bonis minus, vel de malis plus, quam commeruit, accipit.

Quæ est alia Proportionis divisio, cujus hoc loco Aristoteles meminit?

Proportio est *duplex.* Alia διῃρημένη, *Disjuncta;* in qua actu sunt quatuor diversi termini; ut quemadmodum se habent 2 ad 4, ita se habent 3 ad 6. Alia autem est συνεχής, *Continua:* in qua actu quidem tantum tres termini ponuntur; potestate autem sunt quatuor: quia unus bis sumitur; ut quemadmodum se habent 2 ad 4, ita se habent 4 ad 8. Sed hæc proportio non habet locum in Justitia Distributiva: quia in ea sunt omnino diversi termini, ut non possint duo termini ita conjungi, ut efficiant unum numero terminum.

Ἡ μὲν οὖν διῃρημένη, ὅτι ἐν τέτταρσι, δῆλον· ἀλλὰ καὶ ἡ συνεχής.

CAP. IV.

Quare in Justitia Commutativa tenenda est proportio Arithmetica?

QUIA sicut in *Arithmetica proportione* solum spectatur æqualitas distantiarum in numeris;

Τὸ δὲ λοιπὸν ἓν, τὸ διορθωτικόν,

γίνεται ἐν τοῖς συναλλάγμασι καὶ τοῖς ἑκουσίοις, καὶ τοῖς ἀκουσίοις.

ita in *Justitia Commutativa* solum spectatur rerum permutandarum æqualitas, sine respectu personarum: ut nimirum ipsi permutantes utrinque habeant æquales partes; et sic neutra pars neque de lucro gloriari, neque de injuria, vel de damno possit conqueri.

Quo argumento ostendis hoc verum esse?

Ὥστε τὸ ἄδικον τοῦτο, ἄνισον ὄν, ἰσάζειν πειρᾶται ὁ δικαστής.

Ab officio, et facto judicis, ad quem decurritur, quando injusta facta est permutatio. Is enim, ut corrigat inæqualitatem in contractibus exortam, non respicit personas litigantium, cujus dignitatis vel conditionis sint: sed simpliciter spectat magnitudinem lucri, et damni; et eos, qui inæquales sunt, conatur ad æqualitatem reducere. Itaque aufert partem aliquam ab eo qui habet plus, hoc est, lucrum; et eam adjudicat ei qui habet minus, hoc est, damnum: et sic facit eos æquales. Non secus ac si quis duas inæquales lineas cupiat æquales facere; necesse est ut longiori lineæ partem aliquam auferat, eamque breviori abjiciat.

Quare necesse est hanc æqualitatem Arithmeticam servare in Justitia Commutativa?

Ἀνῃροῦντο γὰρ ἄν, [αἱ τέχναι] εἰ μὴ ἐποίει τὸ ποιοῦν καὶ ὅσον καὶ οἷον, καὶ τὸ πάσχον ἔπασχε τοῦτο, καὶ τοσοῦτο, καὶ τοιοῦτο.

Quoniam si inter permutantes non æqualis fiat compensatio; ita ut pretium æquale sit merci, et merx pretio: facile altera pars contrahentium redigeretur ad inopiam: Imo nisi hæc analogia in commerciis conservetur; ut quantum quis accipit, tantundem vicissim alteri det: commercia omnia cito tollerentur.

Quod est signum justæ permutationis?

Ὅταν δὲ μήτε πλέον, μήτ' ἔλαττον, ἀλλὰ αὐτὰ

Quando ii, qui permutarunt, post factam permutationem tantundem habent, quantum habuerunt ante permutationem: ita ut neutra pars

vel de lucro gloriari, vel de damno conqueri possit. *Summa.* Justa distributio, aut permutatio est, in qua servatur τὸ ἴσον κατ' ἀναλογίαν· injusta autem, in qua est τὸ ἄνισον παρὰ τὴν ἀναλογίαν.

δι' αὐτῶν γίνηται, τὰ αὐτῶν φασιν ἔχειν, καὶ οὔτε ζημιοῦσθαι, οὔτε κερδαίνειν.

CAP. V.

Quæ fuit Pythagoreorum de Justitia sive Jure sententia?

PYTHAGOREI dixerunt Justitiam sive Jus, Simpliciter et absolute nihil aliud esse, quam si quis id, quod alteri fecisset, vicissim ab eo pateretur: atque hoc confirmabant autoritate Rhadamanthi, qui inter cæteras leges etiam hanc legem tulit, Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε; δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο· *Si quis quod fecit patiatur, jus erit æquum.*

Δοκεῖ δέ τισι καὶ τὸ ἀντιπεπονθὸς εἶναι ἁπλῶς δίκαιον, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασαν.

Quo nomine appellarunt hoc Jus?

Hoc jus Pythagorei nominarunt ἀντιπεπονθὸς, quasi *Repassionem* aut *Reciprocam passionem*: a verbo ἀντιπάσχω, quod significat *vicissim patior.* A Latinis vocatur *JUS TALIONIS.*

Ὡρίζοντο γὰρ ἁπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθός.

Estne hæc Pythagoreorum sententia vera?

Etsi *Jus Talionis* non plane alienum sit a *Justitia:* tamen non est Simpliciter *JUS* vel *Justitia*, eo modo, sicut Pythagorei volebant.

Quare?

Quia neque in *Justitia Distributiva*, neque in *Commutativa* locum habere potest.

Quare Talio Pythagorica non habet locum in Justitia Distributiva?

Quia in *Justitia Distributiva* non potest semper æqualis fieri retributio: propterea quod in ea habendus est *Respectus Personarum*, et alia-

Τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτ' ἐπὶ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον, οὔτ' ἐπὶ τὸ διορθωτικόν.

Πολλαχοῦ γὰρ διαφω-
νεῖ· οἷον εἰ
ἀρχὴν ἔχων
ἐπάταξεν,
οὐ δεῖ ἀντι-
πληγῆναι·
καὶ εἰ ἄρχον-
τα ἐπάτα-
ξεν, οὐ πλη-
γῆναι μόνον
δεῖ, ἀλλὰ
καὶ κολα-
σθῆναι.

rum *Circumstantiarum.* Neque enim si homo privatus consulem percussit, vicissim eodem modo solum est repercutiendus; quod jus Talionis requirit; sed etiam majore pœna afficiendus. Neque etiam reliquæ circumstantiæ per omnia possunt in Talione exacte observari: quemadmodum prolixe ostendit Gellius, l. xx. c. 1.

Quare Talio Pythagorica non habet locum in Justitia Commutativa?

Quia in *Justitia Commutativa,* etsi *æqualis* debet fieri rerum *permutatio:* tamen non eadem pro iisdem, sed *diversæ res* inter se permutantur.

Excluditurne igitur Talio plane a Justitia?

Ἀλλ' ἐν
μὲν ταῖς
κοινωνίαις
ταῖς ἀλλα-
κτικαῖς
συνέχει τὸ
τοιοῦτον δί-
καιον τὸ ἀν-
τιπεπονθὸς
κατ' ἀνα-
λογίαν, καὶ
μὴ κατ'
ἰσότητα·
τῷ ἀντι-
ποιεῖν γὰρ
ἀνάλογον
συμμένει ἡ
πόλις.
Ἢ γὰρ τὸ
κακῶς ζη-
τοῦσιν· εἰ
δὲ μὴ, δου-
λεία δοκεῖ
εἶναι, εἰ μὴ
ἀντιποιήσει.
ἢ τὸ εὖ· εἰ
δὲ μὴ, με-
τάδοσις οὐ

Nequaquam. Etenim sine ea non solum justitia, sed ne civilis quidem societas inter homines posset consistere, aut conservari.

Quamobrem?

Quia *Talio* nihil aliud est, quam compensatio, aut retributio tam bonorum seu beneficiorum acceptorum, quam malorum seu injuriarum illatarum, quæ omnino in civili societate est necessaria. Sublata enim bonorum retributione, tollitur gratitudo: sublata autem malorum, hoc est, injuriarum vindicatione, existit servitus, seu tyrannis.

Qualis igitur requiritur Talio in Justitia?

Non Simplex, qualis est Pythagorica: sed Analogica; in qua et personæ, et res quæ sunt distribuendæ, aut permutandæ, ad certam æqualitatem secundum proportionem sunt redactæ.

Quare necesse est in Justitia exercenda æqualitatem istam quærere?

Propter dissimilitudinem, et inæqualitatem,

quæ non solum est in rebus, verum etiam in ipsis hominibus. Non enim civilis societas constat ex uno solum genere hominum, ex solis videlicet medicis, aut agricolis: sed ex diversæ conditionis, dignitatis, et status hominibus, diversisque opificibus, quorum officia et opera quoque sunt diversissima; quæ, nisi ad aliquam æqualitatem redigantur, non possunt juste inter se commutari.

γίνεται· τῇ μεταδόσει δὲ συμμένουσι. Ποιεῖ δὲ τὴν ἀντίδοσιν τὴν κατὰ ἀναλογίαν ἡ κατὰ διάμετρον σύζευξις.

Quomodo autem personæ, et res adeo dissimiles, possunt ad æqualitatem reduci?

Primum, Inter se sunt comparandæ, et ex ea comparatione videndum, quam habeant ad se invicem proportionem. *Postea*, Cognita proportione, videndum, quantum una alteram vel dignitate, vel pretio excedat, aut ab ea superetur: unde facile apparebit, quo pacto excessus ille, aut defectus sit compensandus, ut possit fieri æqualis distributio, vel permutatio.

Οὐ γὰρ ἐκ δύο ἰατρῶν γίνεται κοινωνία, ἀλλ' ἐξ ἰατροῦ καὶ γεωργοῦ, καὶ ὅλως ἑτέρων, καὶ οὐκ ἴσων· ἀλλὰ τούτους δεῖ ἰσασθῆναι. Διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι, ὧν ἐστιν ἀλλαγή.

Declara aliquo exemplo.

Agricola et vinitor cupiunt inter se permutare frumentum et vinum; quæ sunt res dissimiles, et inæqualis pretii: nam saccus frumenti venditur 24 assibus, amphora autem vini octo assibus. Facta comparatione, apparebit inter saccum frumenti et amphoram vini esse proportionem triplam. Itaque, ut justa et æqualis fiat permutatio, oportebit vinitorem agricolæ tres amphoras vini dare pro uno sacco frumenti.

Quibus Mediis res permutandæ earumque pretia possunt æstimari, ut cognosci possit earum proportio, quam erga se mutuo habent?

Duo sunt *Media æstimandi res*, earumque pretia. Unum est τῇ Φύσει, id est, *A natura*, et

Δεῖ ἄρα ἑνί τινι πάντα μετρεῖσθαι·

antiquissimum; nempe, ἡ χρεία, *Usus* et *indigentia rerum*: tanto enim pretiosior quælibet res esse videtur, quanto magis ea indigemus; et quanto majorem nobis præstat usum.

Quod est alterum Medium, quo res æstimantur?

Alterum Medium est κατὰ συνθήκην, id est, *Ex hominum instituto*, nempe τὸ νόμισμα, *Nummus*: qui successit in locum indigentiæ. Etenim quando non indigemus ea re, quam alter cupit nobiscum permutare; tum ejus loco offerimus nummum; ut ab eo accipere possimus eam rem, qua nunc egemus: et ipse quoque vicissim ad futurum tempus, si nostra re indiguerit, possit per eundem nummum a nobis illam impetrare. Et sic efficitur nummus quasi noster ἐγγυητὴς, id est, *Sponsor*, in rebus necessariis ab altero comparandis; et ὑπάλλαγμα τῆς χρείας, id est, *Subsidium indigentiæ*.

τοῦτο δ' ἐστὶ τῇ μὲν ἀληθείᾳ ἡ χρεία· εἰ γὰρ μηθὲν δέοιντο, ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ, ἢ οὐχ ἡ αὐτή. Οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην· καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστί.

Quæ sunt Extrema Justitiæ?

Justitia quoniam est *Mediocritas*, quæ consistit in æqualitate, ideo etiam habet duo *Extrema*, in quibus est inæqualitas; nempe *Plus* et *Minus*, sive excessus et defectus: quæ sub uno vocabulo *Injustitiæ* comprehenduntur. Nam injustus una eademque actione in utroque simul peccat: Cum enim uni facit injuriam, minus ei tribuendo quam deberet, necesse est ut tunc sibi, vel alteri plus tribuat quam deberet: quandoquidem in actione injusta hæc duo simul concurrunt, Injuriam facere, quod est τὸ πλέον ἔχειν, *Plus habere*; et Injuriam pati, quod est τὸ ἔλαττον ἔχειν, *Minus habere*.

Διωρισμένων δὲ τούτων, δῆλον ὅτι ἡ δικαιοπραγία μέσον ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ πλέον ἔχειν, τὸ δ' ἔλαττόν ἐστιν.

CAP. VI.

Dixisti de Justitia. Quomodo autem dividitur Jus, quod est, ut Ulpianus ait, quasi effectus Justitiæ?

JUS aliud dicitur ἁπλῶς, id est, *Absolute* et *Simpliciter Jus;* quod speciali nomine vocatur δίκαιον πολιτικὸν, *Jus Civile:* aliud vero dicitur *Secundum quid*, et καθ' ὁμοιότητα, *Propter similitudinem;* speciali nomine δίκαιον οἰκονομικὸν, *Jus Domesticum.*

Quid est Jus Civile?

Jus Civile est communio et societas vitæ, inter homines liberos, et æquales vel proportione, vel numero: in hoc instituta, ut habeant sufficientem copiam rerum ad vitam necessariarum.

Inter quos homines habet hoc Jus locum?

Inter homines liberos, et proportione aliqua æquales: ita ut possit esse inter eos vicissitudo dominandi, et parendi.

Quare autem Jus Civile *tantum habet locum inter homines liberos et æquales?*

Quia hi soli possunt se mutuo injuria afficere; dum sibi de bonis plus, de malis vero minus, quam æquum est, tribuunt: ideoque etiam his solis datæ sunt leges, et concessa judicia, in quibus possunt de illata injuria conqueri, et secundum leges satisfactionem aut vindictam postulare. *Quibus autem data est Lex, iis quoque datum est Jus: Et inter quos est communio Legis, inter hos etiam est communio Juris:* ut ait Cic. lib. i. de Leg.

Quid ex his infert Aristoteles?

In judiciis, cum de Jure et Injuria discepta-

Δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν, ὅτι τὸ ζητούμενόν ἐστι καὶ τὸ ἁπλῶς δίκαιον, καὶ τὸ πολιτικόν. Τοῦτο δέ ἐστιν ἐπὶ κοινωνῶν βίου πρὸς τὸ εἶναι αὐτάρκειαν, ἐλευθέρων καὶ ἴσων, ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἢ κατ' ἀριθμόν. Ἔστι γὰρ δίκαιον, ἐν οἷς καὶ νόμος πρὸς αὐτούς· νόμος δ' ἐν οἷς ἀδικία· ἡ γὰρ δίκη, κρίσις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου· ἐν οἷς δ' ἀδικία, καὶ τὸ ἀδικεῖν ἐν τούτοις. τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ πλέον αὑτῷ νέμειν τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν, ἔλαττον δὲ τῶν ἁπλῶς κακῶν.

tur, non ex hominum arbitrio, sed secundum leges esse statuendum.

Quamobrem?

Διὸ οὐκ ἐῶμεν ἄρχειν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν λόγον.

Quoniam leges carent affectibus, et æqualiter se erga omnes habent: non possunt flecti, aut corrumpi precibus, promissis, vel minis. Homines vero propter affectus, quibus laborant, sæpe patiuntur se a norma et regula juris, et æqualitatis in judicando abduci; nisi legibus regantur. Itaque etiam in rebuspub. bene constitutis, non homines sed leges imperant: quarum custodes esse debent boni magistratus; qui propterea vocantur νομοφύλακες, καὶ ὑπηρέται τοῖς νόμοις. Item, φύλακες τοῦ δικαίου, καὶ τοῦ ἴσου, id est, *Legum custodes et ministri*: Item, *Custodes Juris, et æqualitatis.*

Quid debetur Magistratui pro suis laboribus in administranda Justitia?

Μισθός τις ἄρα δοτέος· τοῦτο δὲ τιμὴ καὶ γέρας. ὅτω δὲ μὴ ἱκανὰ ταῦτα, οὗτοι γίνονται τύραννοι.

Quoniam bonus Magistratus in administranda justitia non pro se, sed pro aliis laborat; ideo debetur ei quoque vicissim sua propria merces, nempe HONOR: quo præmio etiam debet esse contentus. Qui vero aliquid amplius ex hoc suo officio quærit, aut postulat: is efficitur Tyrannus.

Quid est Jus Œconomicum?

Jus Œconomicum est communio et societas vitæ eorum, qui ejusdem sunt domus: instituta ad generis propagationem, et domesticorum sustentationem.

Quotuplex est Jus Domesticum?

Triplex. Vel est πατρικὸν, *Paternum*; quod est inter parentes et liberos: vel δεσποτικὸν, *Herile*; quod est inter dominum et servum: vel

γαμικὸν, *Matrimoniale;* quod est inter maritum et uxorem.

Quare Jus Domesticum non est Simpliciter Jus.

Propter duas causas. *Primum,* Quia inter domesticos non habet locum injuria. Nam injuria non est nisi erga alienos: quia nemo dicitur proprie sibi vel suis injuriam facere. Domestici autem non sunt alieni: Etenim liberi sunt quasi pars suorum parentum; servi numerantur inter possessiones suorum dominorum; conjuges sunt una caro. *Deinde,* Quia domestici non sunt æqualiter iisdem legibus obligati: neque ipsi inter se sunt æquales, quoad vicissitudinem imperandi et parendi.

Οὐ γάρ ἐστιν ἀδικία πρὸς τὰ αὐτοῦ ἁπλῶς· τὸ δὲ κτῆμα καὶ τὸ τέκνον, ἕως ἂν ᾖ πηλίκον, καὶ μὴ χωρισθῇ, ὥσπερ μέρος αὐτοῦ· αὐτὸν δ' οὐθεὶς προαιρεῖται βλάπτειν.

CAP. VII.

Quotuplex est Jus Politicum?

D*UPLEX.* Aliud enim dicitur *Naturale,* φυσικόν· aliud *Legitimum,* νομικόν.

Quid est Jus Naturale.

Jus Naturale est, quod Natura omnibus hominibus indidit. Secundum Jureconsultos dicitur esse, *Quod natura omnibus animalibus ingenuit.* Verum Aristoteles, et Philosophi id solum *Jus Naturale* vocant, *quod ratio intelligit humanæ naturæ convenire:* quia autem bestiæ ratione sunt destitutæ, ideo dicuntur etiam expertes esse Juris et Justitiæ.

Τοῦ δὲ πολιτικοῦ δικαίου, τὸ μὲν φυσικόν ἐστι, τὸ δὲ, νομικόν· Φυσικὸν μὲν, τὸ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχον δύναμιν, καὶ οὐ τῷ δοκεῖν ἢ μή.

Quare Aristoteles Jus Naturale complectitur sub Jure Civili: cum tamen Jureconsulti illud diversum statuant a Jure Civili, in sua divisione?

Quia homo natura est ζῶον πολιτικὸν, animal

ad civilem societatem factum. Unde etiam generalia quædam præcepta, quo pacto civilis societas colenda sit, naturaliter homini sunt nota; cujusmodi sunt hæc tria; *Honeste vivere, Neminem lædere, Suum cuique tribuere*; et his similia plurima alia.

Quo refers Jus Gentium?

Sub Jure Naturali etiam potest comprehendi illud quod Jureconsulti vocant *Jus Gentium*, quia ejus Definitio prope eadem est ac hæc Aristotelis Definitio.

Quæ sunt Notæ sive Proprietates Juris Naturalis?

Tres. Quarum *Prima* pertinet *ad Causam Efficientem*: Etenim Jus Naturæ suam originem et autoritatem habet a Deo, qui illud hominum mentibus in prima creatione indidit; unde etiam πρῶτον δίκαιον, *Primum Jus* ab Aristotele nominatur: de quo *Cic.* lib. 3. de *Leg.* inquit, *Unus est communis quasi magister et imperator omnium, Deus: ille est legis hujus inventor, disceptator, lator.*

Quæ est altera Proprietas?

Τὰ μὲν φύσει, ἀκίνητον καὶ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν· ὥσπερ τὸ πῦρ καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Πέρσαις καίει.

Ea pertinet *ad Naturam*, vim, et efficaciam *hujus Juris*. Nam Jus Naturæ ob omnibus sana mente præditis intelligitur: præterea ubique et apud omnes eandem vim habet; ideoque est immutabile, neque potest abrogari.

Quæ est tertia Proprietas?

Ea pertinet *ad Causam Finalem*. Nam Jus Naturæ præcipue refertur ad honestatem.

Quid est Jus Legitimum?

Jus Legitimum est, quod non Natura constat; sed hominum decreto et autoritate est sancitum,

et certis legibus comprehensum. Unde etiam nominatur *Jus Humanum*, jus *Scriptum*, jus *Positivum*; item *Lex*.

Quæ sunt Notæ sive Proprietates Juris Legitimi?

Etiam *Tres*: Quarum *Prima* pertinet *ad Causam Efficientem*. Nam hoc Jus ab hominibus habet suam originem et autoritatem: qui illud communi consensu constituerunt, adducti probabili aliqua ratione, desumpta vel ex Jure Naturæ, vel ex aliqua circumstantia.

Quæ est altera Proprietas?

Ea pertinet *ad Naturam*, vim, et efficaciam *hujus Juris*. Nam hoc Jus, antequam lege est sancitum, et constitutum, est ἀδιάφορον, *Indifferens*, hoc est, nullam vim habet, neminemque obligat: sed potest citra culpam servari, aut non servari. Postquam vero decreto est sancitum, et confirmatum, tum non amplius est ἀδιάφορον· sed sub pœna transgressionis obligat eos, quibus est latum. Est præterea hoc Jus non solum mutabile, sed potest etiam omnino abrogari.

Νομικὸν δὲ, ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐθὲν διαφέρει οὕτως ἢ ἄλλως, ὅταν δὲ θῶνται, διαφέρει.

Quæ est tertia Proprietas?

Ea pertinet *ad Causam Finalem*. Nam Jus Legitimum præsupponit honestatem, quam habet ex Jure Naturali: ac præcipue refertur ad utilitatem eorum, quibus fertur. Unde ab Aristotele vocatur δίκαιον κατὰ συμφέρον.

Τὰ δὲ μὴ φυσικὰ, ἀλλ' ἀνθρώπινα δίκαια, οὐ ταὐτὰ πανταχοῦ. Ἐπεὶ οὐδὲ πολιτεία.

Quare Jus Legitimum est mutabile?

Quia diversæ sunt Rerump. formæ, ad quarum utilitatem leges et jura sunt accommodanda: Aliud enim utile est in *Regno*, aliud in *Democratia*, aliud in *Oligarchia*, et sic de cæ-

teris. Ideo *Aristoteles* l. iv. *Polit.* c. 1. ait, πρὸς τὰς πολιτείας δεῖ τοὺς νόμους τίθεσθαι. Et *Cic.* lib. ii. *Leg.* inquit, *Ad salutem et utilitatem civium leges sunt conditæ.*

Objectio. *Si Jura subinde mutantur, igitur nullum est Jus Naturale? quoniam naturalia non possunt mutari.*

Δοκεῖ δὲ ἐνίοις πάντα εἶναι τοιαῦτα, [ἤγουν νομικά·] ὅτι τὸ μὲν φύσει, ἀκίνητον· τὰ δὲ δίκαια κινούμενα ὁρῶσι.

Solutio. Cum dicitur, Jura subinde mutari, illud intelligendum est de Jure Humano, seu Legitimo: quod quia pendet ab hominum opinione et instituto, ideo per eosdem potest mutari, vel omnino abrogari. Præterea, etiamsi Naturalia per se quidem, et quod ad Genus universum attinet, sint immutabilia: tamen ratione Singularium, et circumstantiarum, interdum admittunt aliquam mutationem. *Cic.* lib. iii. *Offic.* sic scribit, *Multa, quæ natura honesta esse videntur, temporibus fiunt non honesta.*

CAP. VIII.

Propter quamvisne actionem justam vel injustam, dicitur aliquis juste vel injuste agere, aut justus vel injustus esse?

Ὄντων δὲ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων τῶν εἰρημένων, ἀδικεῖ μὲν καὶ δικαιοπραγεῖ, ὅταν ἑκών τις αὐτὰ πράττῃ· ὅταν δὲ ἄκων, οὔτ' ἀδικεῖ, οὔτε δικαιοπρα-

MINIME: sed tantum is, qui *Sponte, Volens,* et *Sciens* talia egit. Qui autem vel *Invitus,* vel *Inscius* talia egit, non nisi *Per Accidens* dicitur juste vel injuste egisse, et justus vel injustus esse.

Quamobrem?

Quia omnes actiones virtutum, et vitiorum considerantur et æstimantur τῇ προαιρέσει, καὶ τῷ ἑκουσίῳ, quemadmodum supra in lib. iii. dictum est.

Quotuplicia sunt facta ἑκούσια?

Duplicia. Vel enim *Consulto fiunt*; et nominantur προαιρετὰ, καὶ προβουλευτὰ, quasi prius a nobis constituta, et deliberata: Et qui hoc modo facit aliquid quod justum, vel injustum est; is quoque recte dicitur juste vel injuste agere, et justus vel injustus esse. Vel *Non* fiunt *consulto*, sed ex animi aliqua perturbatione; et nominantur ἀπροαίρετα, καὶ ἀπροβούλευτα· propter quæ nemo potest justus vel injustus vere appellari.

Potestne omne damnum, quod alteri infertur, Injuria nominari?

Non. Quia variis modis damnum potest alicui inferri: quod ex sequenti divisione cognoscitur. *Damna*, quæ aliis inferuntur, vel sunt *Voluntaria*, vel *Involuntaria*. *Voluntaria* sunt triplicia: vel enim proficiscuntur *ex Ignorantia*, vel *Animi perturbatione*, vel ex *Malitia*.

Quod damnum dicitur ex Ignorantia profectum?

Quando is, qui læsit, *ignoravit Circumstantias*, in quibus præcipue actionis vel consistit. Veluti est circumstantia *Personæ*, *Modi*, *Instrumenti*, *Finis*. Hoc autem rursum est duplex: Nam vel infertur παραλόγως, id est, *Inopinato*, seu præter opinionem agentis, et casu quodam; et vocatur ἀτύχημα· ut si venator in sylva hominem interficit, volens feram interficere: vel infertur μὴ παραλόγως, *Non præter opinionem*, sed tamen ἄνευ κακίας, *absque malitia*, et dolo malo agentis; et vocatur ἁμάρτημα· ut si quis, bombardam incaute tractando, astantem lædit.

Quod damnum dicitur ex Animi perturbatione profectum?

Quod ex ira, metu, terrore, aut alio aliquo

γεῖ, ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός. Τῶν δὲ ἑκουσίων, τὰ μὲν προελόμενοι πράττομεν, τὰ δ' οὐ προελόμενοι· προελόμενοι μὲν, ὅσα προβουλευσάμενοι· ἀπροαίρετα δὲ, ὅσα ἀπροβούλευτα. Τριῶν δὴ οὐσῶν βλαβῶν τῶν ἐν ταῖς κοινωνίαις, τὰ μὲν μετ' ἀγνοίας ἁμαρτήματά ἐστιν, ὅταν μήτε ὃν, μήτε ὡς, μήτε ᾧ, μήτε οὗ ἕνεκα ὑπέλαβε, ταῦτα πράξῃ· ὅταν μὲν οὖν παραλόγως ἡ βλάβη γένηται, ἀτύχημα· ὅταν δὲ μὴ παραλόγως, ἄνευ δὲ κακίας, ἁμάρτημα. Ὅταν δὲ εἰ-

naturali affectu alicui infertur; appellatur quidem ἀδίκημα, id est, injustum factum: non tamen potest aliquis propter illud injustus nominari; quia non factum est consulto.

Quod damnum dicitur factum esse ex Malitia?

Quando quis alterum de industria, et consulto lædit: atque ejusmodi damnum proprie dicitur ἀδικία, injuria; et qui hoc modo aliquem lædit, etiam dicitur ἀδικεῖν, injuriam facere, et esse ἄδικος, injustus.

Quotuplicia sunt ἀκούσια, id est, Involuntaria damna?

Duplicia. Alia enim sunt συγγνωμονικὰ, *Venialia:* quæ veniam merentur, eo quod errore quodam contra nostram voluntatem facta sunt. Alia vero sunt μὴ συγγνωμονικὰ, *Non venialia:* quæ non merentur veniam; quia ex affectu aliquo neque naturali, neque homine digno admissa sunt, Ut si quis ex ebrietate interficiat aliquem; aut si quis ex odio, vel invidia, alteri damnum inferat.

CAP. IX.

Potestne volenti fieri injuria?

NON. Quoniam enim Injuriam facere, est ἑκούσιόν τι, *Spontaneum* et *voluntarium quiddam;* ideo ejus contrarium, nempe Injuriam pati, ἀκούσιόν τι, *Quiddam involuntarium:* quia *Contrariorum sunt contraria attributa.* Antecedens probatur ex Definitione: Nam ἀδικεῖν, *Injuriam facere,* est sponte aliquem lædere, contra ejus, qui læditur, voluntatem. Sicut autem nemo dicitur invitus alteri injuriam facere: ita etiam nemo dicitur volens pati injuriam.

δὼς μὲν, μὴ προβουλεύσας δὲ, ἀδίκημα. Ὅταν δ' ἐκ προαιρέσεως, ἄδικος καὶ μοχθηρός. Τῶν δ' ἀκουσίων, τὰ μέν ἐστι συγγνωμονικὰ, τὰ δ' οὐ συγγνωμονικά· ὅσα μὲν γὰρ μὴ μόνον ἀγνοοῦντες, ἀλλὰ καὶ δι' ἄγνοιαν ἁμαρτάνουσι, συγγνωμονικά· ὅσα δὲ μὴ δι' ἄγνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦντες, μὲν, διὰ πάθος δὲ, μήτε φυσικὸν, μήτ' ἀνθρωπικὸν, οὐ συγγνωμονικά. Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, εἰ ἱκανῶς διώρισται περὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι καὶ τοῦ ἀδικεῖν.

Annon omnis, qui patitur justum quippiam vel injustum, etiam patitur Jus vel Injuriam.

Minime. Quemadmodum enim aliud est *juste*, vel *injuste* agere; et aliud est *justa*, vel *injusta* agere: ita aliud est *jus*, vel *injuriam* pati; et aliud est, *justa*, vel *injusta* pati. Nam *juste*, vel *injuste* agere solum dicitur is, qui talia agit ἐκ προαιρέσεως, id est, *Consulto*, et data opera: *Justa* autem, et *injusta* possunt quocunque modo fieri. Sic *jus*, et *injuriam* pati dicitur solum is, qui invitus ea patitur: Pati vero potest aliquis *justa*, vel *injusta*, non solum invitus, verum etiam volens.

Quæ ergo Proprie dicitur esse Injuria?

Ea *Proprie* dicitur esse *Injuria*, quæ a volente et sciente infertur invito, præter ejus meritum.

Annon Glaucus volens passus est injuriam, quando aurea arma dedit Diomedi pro armis æneis?

Minime. Nam pati injuriam non est in potestate patientis, sed inferentis injuriam. At in potestate Glauci erat aurea sua arma dare Diomedi, vel non dare. Itaque in ea permutatione non passus est injuriam.

At Incontinentes interdum seipsos lædunt, scientes et volentes: Igitur potest aliquis volens pati injuriam.

Negatur Consequentia. *Primum*, Quia non omnis læsio est injuria. *Deinde*, Quia Incontinentes non plena voluntate agunt; sed quodammodo contra voluntatem abripiuntur a vehementioribus cupiditatibus, et affectibus. Quemadmodum Medea apud Ovidium conqueritur, inquiens, *Me trahit invitam nova vis: aliudque*

Ἔτι καὶ τόγε διαπορήσειεν ἄν τις, πότερον ὁ τὸ ἄδικον πεπονθὼς, ἀδικεῖται πᾶς· ἢ ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ πράττειν, καὶ ἐπὶ τοῦ πάσχειν ἐστί; κατὰ συμβεβηκὸς γὰρ ἐνδέχεται ἐπ' ἀμφοτέρων μεταλαμβάνειν τῶν δικαίων· ὁμοίως δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἀδίκων. Ὁ δὲ τὰ αὐτοῦ διδοὺς, ὥσπερ Ὅμηρός φησι δοῦναι τὸν Γλαῦκον τῷ Διομήδει, Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων, οὐκ ἀδικεῖται· ἐπ' αὐτῷ γάρ ἐστι τὸ διδόναι· τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι,

Cupido, Mens aliud suadet. Video meliora, proboque: Deteriora sequor.

In distributione iniqua, uter est injustus, isne qui distribuit, an is qui plus accipit?

Is qui inique distribuit, potius injustus est dicendus, quam is qui accipit. Quoniam principium istius injustæ actionis proficiscitur a distribuente, et non ab accipiente. Præterea voluntas quoque ejus in ea actione est libera: accipientis autem voluntas non est plane libera; neque enim potest accipere quantum vult, sed solum quantum ei a distribuente datur, qui etiam quodammodo causa est cur alter in accipiendo peccet.

Qui sibi minus tribuit in distributione bonorum, facitne sibi injuriam?

Minime. Etsi enim videatur minus accipere de bonis externis; tamen re vera non habet minus: quoniam ea pars, qua videtur defraudari, ei compensatur longe præstantioribus aliis bonis. Consequitur enim ex hac distributione laudem liberalitatis, modestiæ, beneficentiæ, et similium virtutum: Conciliat sibi quoque favorem, gratiam et benevolentiam aliorum, qui hanc ejus modestiam et liberalitatem prædicant.

Estne facile, Justum esse?

Vulgus quidem hominum existimat hoc esse facile: propterea quod ejus contrarium, nempe Injustum esse, sit in nostra voluntate, et potestate positum. Verum longe aliter se res habet: nam Justum esse, non est simpliciter ea agere, quæ justa sunt; sed ista agere eo animo, consilio, et proposito, quo oportet, et quemadmodum ipsa virtus requirit. *Hoc opus, hic la-*

οὐκ ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ τὸν ἀδικοῦντα δεῖ ὑπάρχειν. Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅτι οὐχ ἑκούσιον, δῆλον. Βλάπτεται μὲν οὖν τις ἑκὼν, καὶ τὰ ἄδικα πάσχει· ἀδικεῖται δ' οὐδεὶς ἑκών. οὐδεὶς γὰρ βούλεται, οὐδ' ὁ ἀκρατής· ἀλλὰ παρὰ τὴν βούλησιν πράττει. Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι ὁ διανέμων ἀδικεῖ· ἀλλ' οὐχ ὁ τὸ πλέον ἔχων ἀεί· οὐ γὰρ, ᾧ τὸ ἄδικον ὑπάρχει, ἀδικεῖ, ἀλλ' ᾧ τὸ ἑκόντα τοῦτο ποιεῖν· τοῦτο δ', ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως, ἥ ἐστιν ἐν τῷ διανέμοντι, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ λαμβάνοντι. Ἢ οὐδὲ τοῦτο ἁπλοῦν;

bor est, ut Poeta loquitur: Quia hoc neque facile est, neque cujus libet; sed tantum ejus, qui longo usu habitum justitiæ sibi acquisivit.

Estne facilis, justi et injusti notitia?

Multi existimant non esse difficile scire, quid justum, vel injustum sit: eo quod illud legibus sit comprehensum, quæ publice omnibus proponuntur legendæ et cognoscendæ. Sed sciendum est JUS, sive justum, non simpliciter contineri in verbis legum: sed potius in legum usu, hoc est, in ipsis actionibus, earumque circumstantiis, quæ secundum legum præcepta sunt institutæ, et conformatæ.

Potestne justus æque facere alteri injuriam, sicut injustus?

Etsi videatur justus etiam posse agere ea, quæ sunt alteri injusta; videlicet Non reddere depositum, aliena rapere, in emendo et vendendo alterum fallere, et his similia alia agere; tamen Non dicitur propterea injuriam facere, aut injuste agère; quoniam non est habitu injustitiæ præditus, a quo solo omnis injuria proficiscitur.

Potestne Justitia erga omnes exerceri?

Non: sed tantum erga eos, quibus de bonis externis possumus plus vel minus tribuere, quam illis debetur.

Quid hoc loco notandum?

Hoc loco sunt tria genera hominum consideranda. Unum genus est eorum, quibus propter excellentiam virtutis, dignitatis, et autoritatis nunquam possumus de bonis externis NIMIUM tribuere: quales sunt supremi Magistratus, item Heroes, item Parentes. Alterum genus est eorum, quibus propter improbitatem

ἐπίπονον γὰρ ἀγαθὸν, εἰ ἐντυχεῖν ἐπλεονέκτει, οἷον δόξης, ἢ τοῦ ἁπλῶς καλοῦ. Ἔτι οὐθὲν πάσχει παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν· ὥστε οὐκ ἀδικεῖται διά γε τοῦτο· ἀλλ' εἴπερ βλάπτεται μόνον. Οἱ δ' ἄνθρωποι ἐφ' ἑαυτοῖς οἴονται εἶναι τὸ ἀδικεῖν, διὸ καὶ τὸ δίκαιον εἶναι ῥᾴδιον. τὸ δ' οὐκ ἔστι. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ γνῶναι τὰ δίκαια, καὶ τὰ ἄδικα, οὐδὲν οἴονται σοφὸν εἶναι, ὅτι περὶ ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν, οὐ χαλεπὸν ξυνιέναι. Ἀλλ' οὐ ταῦτ' ἐστὶ τὰ δίκαια, ἀλλ' ἢ κατὰ συμϐεϐηκός.

et malitiam nunquam possumus MINUS tribuere; quia illis plane nihil debetur: veluti sunt homines scelerati et deplorati, qui omnibus bonis externis abutuntur ad suam et aliorum perniciem. Tertium genus est reliquorum hominum, quibus competunt bona externa, certa quadam mensura: quæ si non servatur, tum contra justitiam in eorum distributione peccatur.

CAP. X.

Estne Æquitas eadem ac Justitia, an vero est ab ea diversa?

ÆQUITAS, quæ a Cicerone *Æquum bonum*, a Græcis ἐπιείκεια nominatur, magnam habet cum Justitia cognationem; adeo ut dicatur esse quasi *Anima Juris;* sine qua ipsum JUS, ne quidem jus dici possit. Hanc ob causam Diogenes Pythagoreus *Æquitatem* et *Clementiam* dixit esse *Assessores Justitiæ*. Sed tamen non est prorsus eadem ac Justitia.

Quibus argumentis probas, Æquitatem non esse eandem ac Justitiam?

Duobus. *Primum*, Quia virum *Æquum bonum* solemus meliorem judicare, et magis laudare, propterea quod de suo jure nonnihil cedit: quam virum justum, qui suum jus simpliciter urget. *Deinde*, Quia vocabulum *Æquitatis* latius patet, quam vocabulum *Justitiæ*. Omnis enim vir *Bonus* potest ἐπιεικὴς nominari: *Justus* autem proprie solum dicitur is, qui circa distributionem et commutationem externorum bonorum se recte gerit.

Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο, καὶ τοῦ δικαίου οἴονται εἶναι οὐθὲν ἧττον τὸ ἀδικεῖν· ὅτι οὐθὲν ἧττον ὁ δίκαιος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δύναιτ' ἂν ἕκαστον πράξαι τούτων· καὶ γὰρ συγγενέσθαι γυναικὶ, καὶ πατάξαι, καὶ ὁ ἀνδρεῖος τὴν ἀσπίδα ἀφεῖναι, καὶ στραφεὶς ἐφ' ὁποτεραοῦν τρέχειν. Ἀλλὰ τὸ δειλαίνειν καὶ τὸ ἀδικεῖν, οὐ τὸ ταῦτα ποιεῖν ἐστι, πλὴν κατὰ συμβεβηκός. Ἔστι δὲ τὰ δίκαια ἐν τούτοις οἷς μέτεστι τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν. Περὶ δ' ἐπιεικείας καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς, πῶς ἔχει ἡ μὲν ἐπιείκεια πρὸς δικαιοσύνην, τὸ

Estne Æquitas Justitiæ contraria?

Nequaquam. Alioquin enim necesse esset alterutram ex iis esse malam, et reprehendendam: atqui utraque est bona, et laudabilis; et ad conservandam, et colendam inter homines civilem societatem utilis, atque necessaria.

Quomodo igitur differt Æquum bonum a Jure?

Tribus modis. *Primum*, Quia Æquitas videtur aliquo modo melior Jure legitimo, seu scripto: quatenus ejus defectum corrigit, et rigorem mitigat. *Deinde*, Quia Æquitas non continetur scripto, et verbis, quemadmodum Jus: sed pendet ex arbitrio, et judicio bonorum virorum. *Tertio*, Quia Æquitas non de universo genere aliquid statuit, quemadmodum Jura et Leges universaliter loquuntur: sed tantum statuit aliquid de singularibus casibus atque negotiis.

Unde existit ille defectus Juris scripti, sive Legis?

Partim ex natura sive materia rerum atque negotiorum, et multiplici varietate circumstantiarum: quæ non potuerunt omnes in Lege verbis comprehendi, et definiri. *Partim* etiam ex formula Legis, quæ est universaliter scripta, et tantum communi quadam ratione cætera particularia sub se complectitur: eaque prudentiæ judicis determinanda relinquit.

Quæ ergo est utilitas Æquitatis?

Ea ex jam dictis facile intelligitur: nimirum quod est velut ἀναπλήρωμα, id est, *Supplementum*, et ἐπανόρθωμα, *Correctio* eorum, quæ in lege vel desiderantur, vel non satis aperte sunt expressa, et definita.

δ' ἐπιεικὲς πρὸς τὸ δίκαιον, ἰσχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν. Καὶ ὅτι μὲν τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινοῦμεν, καὶ ἄνδρα τὸν τοιοῦτον· ὥστε καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα ἐπαινοῦντες μεταφέρομεν, ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἐπιεικέστερον, ὅτι βέλτιον, δηλοῦντες. Ὅτε δὲ τῷ λόγῳ ἀκολουθοῦσι φαίνεται ἄτοπον, εἰ τὸ ἐπιεικὲς παρὰ τὸ δίκαιόν τι ὄν, ἐπαινετόν ἐστιν· ἢ γὰρ τὸ δίκαιον οὐ σπουδαῖον, ἢ τὸ ἐπιεικὲς οὐ δίκαιον, εἰ ἄλλο· ἢ εἰ ἄμφω σπουδαῖα, ταὐτόν ἐστιν. Καὶ ἔστιν αὕτη ἡ φύσις ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς, ἐπανόρθωμα νόμου, ἢ

ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου. Αἴτιον δ', ὅτι ὁ μὲν νόμος καθόλου πᾶς· περὶ ἐνίων δὲ οὐχ οἷόν τε ὀρθῶς εἰπεῖν καθόλου. τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ μὴ πάντα κατὰ νόμον εἶναι, ὅτι περὶ ἐνίων ἀδύνατον θέσθαι νόμον. Ὅταν οὖν λέγῃ μὲν ὁ νόμος καθόλου, συμβῇ δ' ἐπὶ τούτοις παρὰ τὸ καθόλου, τότε ὀρθῶς ἔχει, ᾗ παραλείπει ὁ νομοθέτης, καὶ ἥμαρτεν ἁπλῶς εἰπὼν, ἐπανορθοῦν τὸ ἐλλειφθέν. Ὃ κἂν ὁ νομοθέτης οὕτως ἂν εἴποι, ἐκεῖ παρών· καὶ εἰ ᾔδει, ἐνομοθέτησεν ἄν.

Quomodo corrigitur iste defectus Legis, seu Juris scripti?

Prudentia Judicis, qui eum casum, de quo quæritur, ponderatis diligenter omnibus circumstantiis, examinat, non tam ad verba Legis, sive Juris, quam ad mentem et voluntatem Legislatoris: deque eo ita pronunciat, quemadmodum ipse Legislator, si eum casum prævidisset, de eo fuisset judicaturus, aut legem scripturus.

Quid est igitur Æquitas?

Æquitas est correctio Juris legitimi, sive Legis, ea parte, qua Lex deficit propter suam generalitatem. Ἐπιείκειά ἐστιν ἐπανόρθωμα τοῦ νομίμου δικαίου, ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου. Jureconsulti sic definiunt: *Æquitas est moderatio, et benigna Juris interpretatio.*

Quare dicis Juris Legitimi?

Quia Jus Naturæ non opus habet correctione: est enim perfectum, quatenus Deum ipsum habet autorem. Unde Jureconsulti dicunt, Contra Jura Naturæ et Jus *Divinum* non concedendas esse laxationes.

Quis dicitur ἐπιεικὴς, *vir Æquus bonus?*

Vir *Æquus bonus* est, qui ea, quæ Æquitati consentanea sunt, vult et agit: neque verba Legis nimium urget, aut in deteriorem partem interpretatur; sed potius de suo jure aliquid concedit, etiamsi Legem pro se habeat adjutricem. Ὁ ἐπιεικής ἐστιν, ὁ τῶν μὲν δικαίων προαιρετικὸς, καὶ πρακτικὸς, ἀλλὰ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον· μᾶλλον δ' ἐλαττωτικὸς, καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθόν.

Quæ adversantur Æquitati?

Duo: *Primum*, τὸ ἀκριβοδίκαιον, id est, *Sum-*

mum Jus, quod etiam nominatur *Jus strictum:* de quo dicitur, *Summum jus, est summa injuria.* Deinde, ἡ συκοφαντία, id est, *Callida et malitiosa Juris scripti, sive Legis interpretatio:* quæ etiam a J. C. vocatur *Calumnia;* quando verba Legis in deteriorem partem torquentur, et aliter accipiuntur, quam fuerant a Legislatore intellecta. De qua *Cic.* lib. i. *Offic.* ait: *Existunt etiam sæpe injuriæ, calumnia quadam, et nimis callida seu malitiosa juris interpretatione.*

CAP. XI.

Potestne aliquis sibiipse injuriam facere, aut erga seipsum esse injustus?

MINIME. Nam aut secundum *Universalem*, aut secundum *Particularem Injustitiam* diceretur sibiipse facere injuriam. Atqui secundum neutram injustitiam potest sibiipse injuriam facere. Ergo.

Quare nemo potest secundum Universitas Injustitiam erga seipsum esse injustus?

Quoniam qui universaliter est injustus, is peccat contra aliquam legem. Sed nullæ sunt leges de non facienda sibi injuria. Ergo nemo potest secundum universalem injustitiam erga seipsum esse injustus.

Objectio. *At Leges prohibent, ne quis sibiipse violentas manus inferat: Igitur, qui hoc facit, is est erga seipsum injustus.*

Solutio. Negatur consequentia. Nam qui sibiipse manus affert; is non tam sibi, quam Reipub. injuriam facit: propterea quod eam spoliat aliquo membro, hoc est, cive; cujus au-

Πότερον δ' ἐνδέχεται ἑαυτὸν ἀδικεῖν ἢ οὔ, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. Τὰ μὲν γάρ ἐστι τῶν δικαίων, τὰ κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν τεταγμένα, οἷον, οὐ κελεύει ἑαυτὸν ἀποκτεινεῖν ὁ νόμος· ἃ δὲ μὴ κελεύει, ἀπαγορεύει. Ὁ δὲ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν σφάττων, ἑκὼν τοῦτο δρᾷ παρὰ

xilio potuisset aliquando tempore necessario uti. Atque ideo etiam Respub. talem punit, quatenus ipsum legitima sepultura privat, aut alia notat infamia.

Quomodo probas neminem posse secundum Particularem Injustitiam erga seipsum esse injustum?

Primum, Quemadmodum Justitia est virtus πρὸς ἕτερον, hoc est, quæ erga alterum exercetur: ita etiam Injustitia est vitium πρὸς ἕτερον. Nemo autem a seipso potest esse ἕτερος, id est, alius, aut diversus. Ergo nemo potest erga seipsum esse injustus. *Deinde*, Si quis erga seipsum potest esse injustus; tum contraria poterunt simul de eodem affirmari: nam simul diceretur sibi aliquid auferre, et tribuere. Præterea simul diceretur circa eandem rem agere et pati. Denique respectu actionis, quatenus facit injuriam, diceretur prior, sponte, et volens agere: respectu vero passionis, diceretur posterior, invitus, et contra voluntatem pati. Quæ omnia, quia simul de eodem affirmari non possunt, sequitur quod nemo possit erga seipsum esse injustus. *Tertio*. Si quis seipsum potest injuria afficere; necesse est, ut id faciat secundum certam aliquam speciem injuriæ: videlicet furando, rapiendo, adulterando, decipiendo, convitiando, et similibus vitiosis actionibus, quæ cum injuria sunt conjunctæ. Sed nemo potest sibiipse sua furari, aut rapere, aut seipsum decipere, aut sibiipse convitium dicere, aut cum sua propria uxore adulterium committere. Ergo nemo potest seipsum injuria afficere.

τὸν ὀρθὸν νόμον, ὃ οὐκ ἐᾷ ὁ νόμος· ἀδικεῖ ἄρα. Ἀλλὰ τίνα; ἢ τὴν πόλιν, αὑτὸν δ' οὔ; ἑκὼν γὰρ πάσχει· ἀδικεῖται δ' οὐδεὶς ἑκών. διὸ καὶ ἡ πόλις ζημιοῖ, καί τις ἀτιμία πρόσεστι τῷ ἑαυτὸν διαφθείραντι, ὡς τὴν πόλιν ἀδικοῦντι. Ἔτι καθ' ὃ ἄδικος ὁ μόνον ἀδικῶν, καὶ μὴ ὅλως φαῦλος, οὐκ ἔστιν ἀδικῆσαι αὑτόν. Ἅμα γὰρ τῷ αὐτῷ ἂν εἴη ἀφῃρῆσθαι καὶ προσκεῖσθαι τὸ αὐτό· τοῦτο δὲ ἀδύνατον· ἀλλ' ἀεὶ ἐν πλείοσιν ἀνάγκη εἶναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον. Ἔτι δὲ ἑκούσιόν τε καὶ

Objectio. *Cur igitur Plato in lib. 4. de Repub. scribit, Neminem posse alteri injuriam facere, nisi prius fuerit erga seipsum injustus?*

Respons. Plato duplicem constituit *Justitiam*, et *Injustitiam: Unam Internam*, alteram *Externam*. Internam justitiam nominavit, quando affectus et cupiditates obtemperant imperio rectæ rationis; et tunc existit pulcherrima harmonia sive consensus omnium virium animi: unde tandem etiam proficiscitur justitia externa erga alterum, tanquam bonus fructus ex bona arbore. Hanc autem justitiam inquit solum per metaphoram, et similitudinem sic appellari, quam habet cum jure herili, quod etiam non simpliciter jus dicitur, sicut supra cap. 6. est indicatum. Etenim quale jus habet dominus in servum, tale etiam jus habet ratio in inferiores animi vires. Idem quoque intelligendum est de injustitia interna, quam Plato nominat στάσιν καὶ ταραχὴν, seditionem et confusionem partium animi inter se; quando affectus nolunt rationi recta suadenti obtemperare: atque inde proficiscitur externa injustitia erga alterum.

Utrum pejus est, Facerene, an pati injuriam?

Utrumque quidem est malum; quatenus per ea disceditur a mediocritate, hoc est, æqualitate: Nam qui facit injuriam, habet plus; qui autem patitur, habet minus: sed tamen Facere injuriam pejus est; quia conjunctum est cum improbitate agentis. Pati autem injuriam, non habet conjunctam improbitatem patientis: imo plerunque homines probi ab improbis injuriam patiuntur. Ideo *Socrates* apud Platonem in Gorgia ait, *Malle se pati, quam facere injuriam.*

ἐκ προαιρέσεως, καὶ πρότερον. Αὐτὸς δὲ αὑτὸν, τὰ αὐτὰ ἅμα καὶ πάσχει καὶ ποιεῖ. Ἔτι εἴη ἂν ἑκόντα ἀδικεῖσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις, ἄνευ τῶν κατὰ μέρος ἀδικημάτων οὐδεὶς ἀδικεῖ· μοιχεύει δὲ οὐδεὶς τὴν ἑαυτοῦ, οὐδὲ κλέπτει τὰ ἑαυτοῦ, &c. Κατὰ μεταφορὰν δὲ καὶ ὁμοιότητά ἐστιν οὐκ αὐτῷ πρὸς αὐτὸν δίκαιον, ἀλλὰ τῶν αὐτοῦ τισιν· οὐ πᾶν δὲ δίκαιον, ἀλλὰ τὸ δεσποτικὸν, ἢ τὸ οἰκονομικόν. Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι ἄμφω μὲν φαῦλα, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι, καὶ τὸ ἀδικεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἔλαττον, τὸ

δὲ πλεῖον ἔχειν ἐστὶ τοῦ μέσου. Ἀλλ᾽ ὅμως χεῖρον τὸ ἀδικεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν, μετὰ κακίας. καὶ ψεκτὸν ἦν· τὸ δ᾽ ἀδικεῖσθαι ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας.

Et Cic. lib. i. Offic. inquit, *Præstat pati injuriam, quam facere.*

LIBER VI.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Sexti libri?

IN sexto libro explicantur virtutes, quæ nominantur ἕξεις διανοητικαὶ, *Habitus Intellectus,* seu *Intellectuales:* a *Cic.* vocantur *Virtutes rationis,* et *mentis.* Sunt autem tres hujus libri partes. Prima continetur duobus primis capitibus: in quibus, quasi per *Procemium,* sibi aditum facit ad novam hanc tractationem de virtutibus intellectualibus. In altera parte, a tertio cap. usque ad octav. breviter percurrit quinque *Habitus,* seu *Virtutes Intellectus.* In tertia parte, usque ad finem libri, peculiariter agit de *Prudentia,* ejusque partibus, usu, et præstantia.

CAP. I.

Quare in doctrina Morali etiam de Virtutibus seu Habitibus Intellectus est aliquid dicendum?

Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν πρότερον εἰρηκότες, ὅτι δεῖ τὸ μέσον αἱρεῖσθαι, μὴ τὴν ὑπερβολὴν, μήτε τὴν ἔλλειψιν· τὸ δὲ μέσον ἐστὶν, ὡς ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς λέγει, τοῦτο διέλωμεν.

QUONIAM omnium virtutum Moralium præcipua vis consistit in mediocritate, quæ est secundum rectam rationem; hanc autem ostendit, et definit ipsa Prudentia, quæ una est ex habitibus intellectus: ideo non immerito in hac doctrina etiam de Prudentia, et ei cognatis habitibus aliquid traditur.

Quod est Subjectum, cui Habitus Intellectuales insunt?

Animus rationalis.

Quot sunt ejus Partes, sive Potentiæ?

Duæ. Una dicitur ἐπιστημονικὴ, id est, Scientiis accommodata; alio nomine θεωρητική· quia in sola contemplatione et cognitione rerum acquiescit; vulgo *Intellectus Speculativus:* altera λογιστικὴ καὶ βουλευτικὴ, qua ratiocinamur et deliberamus; alio nomine πρακτική· quia de rebus agendis considerat; vulgo, *Intellectus Activus.*

Τὰς δὴ τῆς ψυχῆς ἀρετὰς διείλομεν, καὶ τὰς μὲν εἶναι τοῦ ἤθους ἔφαμεν, τὰς δὲ τῆς διανοίας.

Suntne hæ duæ potentiæ diversæ.

Maxime. Quia percipiunt, et cognoscunt Objecta, quæ Natura et Genere sunt diversa. Nam prior potentia, quæ nominatur ἐπιστημονικὴ, contemplatur et percipit necessaria: cujusmodi sunt divina, cœlestia, naturalia, universalia, principia, et causæ rerum. Posterior vero, quæ dicitur λογιστικὴ, considerat contingentia, caduca, et singularia.

Δύο μέρη τῆς ψυχῆς, τό, τε λόγον ἔχον, καὶ τὸ ἄλογον. τοῦ λόγον ἔχοντος δύο· ἓν μὲν ᾧ θεωροῦμεν τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων, ὧν αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν. ἓν δέ γε, ᾧ τὰ ἐνδεχόμενα. Πρὸς γὰρ τὰ τῷ γένει ἕτερα, καὶ τῶν τῆς ψυχῆς μορίων ἕτερον τῷ γένει, τὸ πρὸς ἑκάτερον πεφυκός.

CAP. II.

Quod est utriusque partis animi rationalis proprium munus et officium, οἰκεῖον ἔργον*?*

VERITATIS inquisitio.

Quotuplex est Veritas?

Duplex. Una dicitur θεωρητικὴ, *quæ in sola cognitione et contemplatione acquiescit:* et proprie pertinet ad eam partem, quæ ἐπιστημονικὴ nominatur. Altera vocatur πρακτικὴ, *quæ transfertur ad actionem et usum:* considerat enim veritatem ejus boni, quod est expetendum et agendum.

Quæ sunt principia cognitionis et actionis?

Tria sunt in animo hominis, unde omnis cognitio et actio proficiscitur: νοῦς ἢ λόγος, αἴσθη-

Τρία δ' ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ κύρια

πράξεως καὶ ἀληθείας, αἴσθησις, νοῦς, ὄρεξις· τούτων δ', ἡ αἴσθησις, οὐδεμιᾶς ἀρχὴ πράξεως.

σις, καὶ ὄρεξις, hoc est, *Mens* sive ratio, *Sensus*, et *Appetitus* seu voluntas. Ex quibus duo priora, Mens et Sensus, inserviunt cognitioni rerum: tertium vero actioni.

Eodemne modo νοῦς et αἴσθησις inserviunt cognitioni comparandæ?

Minime. Nam *Sensus* versantur solum circa *Singularia*, externa, et accidentia: ideoque solum adferunt cognitionem τοῦ ὅτι. *Mens* autem seu ratio considerat *Universalia*, et scrutatur veras causas, et essentiales formas rerum: quæ cognitio est perfectior et certior, et nominatur τοῦ τί ἐςι, καὶ δι' ὅ, τι ἐςί· quid sit, et quamobrem sit.

Sed quare Sensus non dicitur esse principium, et causa actionum?

Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ, προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις, ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα. προαιρέσεως δὲ, ὄρεξις καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος. Ἔστι δ' ὅπερ ἐν διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις, τοῦτ' ἐν ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή.

Quia actiones debent proficisci ἐκ προαιρέσεως, *ex Electione*, et certo consilio: προαίρεσις autem est compositum quiddam ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὀρέξεως, *ex Ratione et Voluntate*, quæ nihil habent commune cum *Sensibus*.

Quo pacto προαίρεσις dicitur constare ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὀρέξεως?

Primum, Ratione cujusdam analogiæ et similitudinis, quam erga se mutuo habent. Nam quemadmodum *Mentis Objecta* sunt VERUM et FALSUM: ita *Appetitus Objecta* sunt BONUM et MALUM. Et quemadmodum *Mentis* ἐνέργειαι sunt, *Affirmatio Veri*, et *Negatio falsi*: ita *Appetitus* ἐνέργειαι sunt, *Expetitio Boni*, et *Fuga Mali*. *Deinde*, Ratione τῆς συμφωνίας, i. e. *Consensus*: Nam quando hæ duæ Facultates, nempe λόγος καὶ ὄρεξις, consentiunt

circa suum Objectum, illud vel expetendo vel fugiendo, tum existit προαίρεσις, id est, *Electio.*

Quotuplex est προαίρεσις?

Duplex: Alia enim est *Bona*, alia vero *Mala*.

Quæ dicitur esse bona προαίρεσις?

Bona προαίρεσις est: in qua non solum utraque hæc, nempe λόγος καὶ ὄρεξις, *Ratio* et *Appetitus* recte se habent; verum etiam ita inter se consentiunt, ut, quod *Recta ratio* suadet, *Appetitus* quoque velit. *Oportet* enim, ut Aristoteles ait, τὰ αὐτὰ τόν τε λόγον φάναι, καὶ τὴν ὄρεξιν διώκειν, id est, *Eadem et Rationem suadere, et Appetitum prosequi.*

Δεῖ διὰ ταῦτα, τόν τε λόγον ἀληθῆ εἶναι, καὶ τὴν ὄρεξιν ὀρθὴν, εἴπερ ἡ προαίρεσις σπουδαία· καὶ τὰ αὐτὰ τὸν μὲν φάναι, τὴν δὲ διώκειν.

Quæ dicitur esse mala προαίρεσις?

Primum, Quando ex his duobus utrumque, vel alterutrum male est affectum. *Deinde*, Quando inter λόγον et ὄρεξιν est dissensio: veluti cum *Appetitus* diversum prosequitur, vel fugit, quam *Ratio* suadet.

Quid ex προαιρέσει consequitur?

Ex προαιρέσει bona, etiam consequitur bona actio, εὐπραξία, tanquam finis: Ex mala autem προαιρέσει, consequitur mala actio, κακοπραξία.

Εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ διανοίας καὶ ἤθους οὐκ ἔστι.

Quæ est igitur altera animi rationalis facultas, quæ dicitur esse causa actionum?

Ea, quæ nominatur λογιστικὴ, et διάνοια πρακτικὴ, et νοῦς πρακτικός· per hanc enim cogitamus, et quasi consultamus de suscipienda aliqua actione, rei alicujus vel acquirendæ vel fugiendæ gratia.

Διάνοια δ' αὐτὴ οὐθὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ ἕνεκά του, καὶ πρακτική.

Quid ex his colligis?

Ex jam dictis colligo, Hominem recte posse dici principium suarum actionum. Nam si προαίρεσις est causa actionum, προαίρεσις autem

Διὸ ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς ἡ προαίρεσις, ἢ ὄρεξις

constat ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὀρέξεως, quæ sunt in homine: Igitur etiam homo recte dicitur actionum suarum principium et causa.

διανοητική· καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, ἄνθρωπος.

Caduntne etiam Præterita sub Electionem?

Minime. Quoniam προαίρεσις est eorum, quæ nostræ voluntati et potestati sunt subjecta. Præterita autem non sunt amplius ita in nostra potestate, ut per nos possint aut mutari, aut infecta fieri.

Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν οὐδὲν γεγονός.

CAP. III.

Quæ dicuntur virtutes διανοητικαὶ, Intellectuales?

VIRTUTES διανοητικαὶ sunt habitus animi rationalis: quibus mens nostra vel affirmando, vel negando, verum enunciat.

Quot sunt ejusmodi Habitus?

Quinque: *Scientia*, *Sapientia*, *Intelligentia*, *Ars*, et *Prudentia*: ἐπιστήμη, σοφία, νοῦς, τέχνη, καὶ φρόνησις. Ex his tres priores pertinent ad τὴν ἐπιστημονικήν· Duo vero posteriores ad τὴν λογιστικήν.

Annon etiam ὑπόληψις καὶ δόξα, id est, Conjectura et Opinio pertinent ad habitus mentis?

Etsi *Conjectura* et *Opinio* quoque versentur circa verum et falsum; tamen non possunt inter habitus mentis referri: quoniam per illas sæpenumero fallimur, et erramus.

Ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει ἡ ψυχὴ τῷ καταφᾶναι ἢ ἀποφᾶναι, πέντε τὸν ἀριθμόν· ταῦτα δ' ἐστὶ, τέχνη, ἐπιστήμη, φρόνησις, σοφία, νοῦς. Ὑπολήψει γὰρ καὶ δόξῃ ἐνδέχεται διαψεύδεσθαι.

Quomodo distinguuntur hi quique habitus?

Habitus Mentis sive *Intellectus* vel sunt *Simplices*, vel *Compositi*. *Simplices* cognoscunt vel *Necessaria*; idque aut sine medio, ut ὁ νοῦς, *Intelligentia Principiorum*; aut per medium, ut

ἡ ἐπιςήμη, *Scientia*, quæ proprie est *Conclusionum*, quæ ex *Principiis* sunt effectæ. Vel cognoscunt *Contingentia*, quæ referuntur vel ad πρᾶξιν actionem, ut ἡ φρόνησις, *Prudentia*; vel ad ποίησιν effectionem alicujus operis, ut ἡ τέχνη, Ars. *Compositus* habitus est ἡ σοφία, *Sapientia*: quæ constat ex *Intelligentia* et *Scientia*.

Quid est Scientia?

Scientia est habitus Mentis, per quem demonstrare aliquid possumus ex necessariis Propositionibus: Ἐπιστήμη ἐστὶν ἕξις ἀποδεικτικὴ ἐξ ἀναγκαίων.

Ἐπιστήμη μὲν οὖν τί ἐστιν, ἐντεῦθεν φανερόν· πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν, ὃ ἐπιστάμεθα μὴ ἐνδέχεσθαι ἄλλως ἔχειν.

Quæ Propositiones dicuntur esse Necessariæ?

Quæ sunt veræ, primæ, immediatæ, priores, notiores, et causæ Conclusionis. Sic enim scribit *Aristoteles* lib. i. *Post. Analyt.* Ἀνάγκη τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην εἶναι ἐξ ἀληθῶν τε, καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ προτέρων, καὶ γνωριμωτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος.

Quare necesse est Propositiones, ex quibus Scientia comparatur, tales esse?

Quoniam quæ tales non sunt, hæ non possunt *Veram Scientiam* efficere; sed tantum *Scientiam per Accidens*.

Quod est Objectum Scientiæ?

Objectum Scientiæ nominatur ἐπιστητόν· id autem est tantum rerum necessariarum, quæ aliter se habere non possunt: cujusmodi sunt omnia ea, quæ sunt ἀΐδια, ἄφθαρτα καὶ ἀγέννητα, id est, *æterna, ortus et interitus expertia.*

Cur solum horum dicitur esse Scientia?

Quia homines existimant se ea solum scire, de quibus semper idem possunt vere affirmare. Hanc ob causam *Contingentium nulla potest esse*

Ὅταν γάρ πως πιστεύῃ, καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὦσιν αἱ ἀρχαὶ, ἐπίσταται· εἰ γὰρ μὴ μᾶλλον τοῦ συμπεράσματος, κατὰ συμβεβηκὸς ἕξει ἐπιστήμην. Ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἐστὶ τὸ

scientia: quia non semper eadem de illis possunt affirmari; neque enim semper eodem modo se habent.

Quo Instrumento comparatur Scientia?

Demonstratione, seu *Syllogismo Apodictico:* qui ex Necessariis Propositionibus antea nobis cognitis, Necessariam conficit Conclusionem.

Annon etiam Scientia potest comparari Inductione?

Minime. Quia *Inductio* constat ex Singularibus: *Scientia* autem est tantum Universalium.

CAP. IV.

Quid est Ars, ἡ τέχνη?

ARS est habitus Mentis cum vera et recta ratione opus aliquod efficiens. Τέχνη ἐστὶν ἕξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική. Contra vero, *Inertia* est habitus cum falsa ratione aliquid efficiens. Ἀτεχνία ἐστὶν ἕξις μετὰ λόγου ψευδοῦς ποιητική.

Quod est Objectum, et quæ est Materia Artis?

Ars versatur circa Contingentia, quæ mutari et aliter se habere possunt: unde dicitur quoque magnam habere cum Fortuna cognationem; a qua interdum multum juvatur, aut impeditur; sicut poeta Agathon dixit, Τέχνη τύχην ἔστερξε, καὶ τύχη τέχνην· *Ars fortunam, et fortuna artem amat.*

Quod est officium artificis circa hanc materiam?

Officium artificis circa suam materiam consistit in tribus. *Primum*, ἐν τῷ θεωρεῖν, ut consideret quo pacto velit ex materia subjecta opus artificiosum efficere. *Deinde*, ἐν τῷ τεχνάζειν, ut secundum artem operetur, et talem formam

ἐπιστητόν· ἀΐδιον ἄρα· τὰ γὰρ ἐξ ἀνάγκης ὄντα ἁπλῶς, ἀΐδια πάντα· τὰ δ' ἀΐδια, ἀγένητα καὶ ἄφθαρτα.
Πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν, ὃ ἐπιστάμεθα μὴ ἐνδέχεσθαι ἄλλως ἔχειν· τὰ δὲ ἐνδεχόμενα ἄλλως, ὅταν ἔξω τοῦ θεωρεῖν γένηται, λανθάνει εἰ ἔστιν, ἢ μή.
Ἔτι διδακτὴ πᾶσα ἐπιστήμη δοκεῖ εἶναι, καὶ τὸ ἐπιστητὸν, μαθητόν. ἐκ προγιγνωσκομένων δὲ πᾶσα διδασκαλία· ἡ μὲν γὰρ δι' ἐπαγωγῆς, ἡ δὲ συλλογισμῷ.
Ἡ μὲν δὴ ἐπαγωγὴ ἀρχή ἐστι καὶ τοῦ καθόλου·

materiæ imponat, qualem ars requirit. *Tertio*, ἐν τῷ γεννᾷν, id est, ποιεῖν ut producat et quasi gignat novum opus. Sic *Cic.* 2. de natura deorum ait, Artis maxime proprium esse creare et gignere.

Quomodo differt Ars a cæteris Habitibus Intellectus.

Præcipue *Materia* et *Fine*. Nam *Scientia, Sapientia*, et *Intellectus* versantur circa *Necessaria*: ac referuntur πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ γνῶσιν, *ad Contemplationem et Cognitionem rerum*: *Ars* autem versatur circa *Contingentia*, et refertur πρὸς τὴν ποίησιν, *ad Effectionem alicujus operis*. Cum *Prudentia* autem convenit quidem ratione *Materiæ*: sed *Fine* differt. Nam *Prudentiæ* finis est, πρᾶξις, *Actio*: *Artis* autem, ποίησις καὶ ποίημα, *Effectio alicujus operis*.

CAP. V.

Quid est Prudentia, ἡ φρόνησις?

PRUDENTIA est habitus Mentis secundum veram rationem consultandi et agendi ea, quæ homini in universa vita sunt bona vel mala. Φρόνησίς ἐστιν ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ, περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά.

Quis dicitur prudens, φρόνιμος?

Prudens est is, qui potest bene consultare de iis, quæ ipsi vel aliis sunt bona et utilia, non ex parte solum aliqua, sed ad totam bene vivendi rationem: Φρονίμου ἐστὶ, τὸ δύνασθαι καλῶς βουλεύσασθαι περὶ τὰ αὑτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα· οὐ κατὰ μέρος, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλον.

ὁ δὲ συλλογισμὸς ἐκ τῶν καθόλου. Ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὥσπερ εἴρηται, ἕξις τις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική ἐστιν· ἡ δ' ἀτεχνία, τοὐναντίον. Τοῦ δ' ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν, ἔστι τι καὶ ποιητὸν, καὶ πρακτόν. Ἔστι δὲ τέχνη πᾶσα περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν, καὶ θεωρεῖν, ὅπως ἂν γένηταί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι, καὶ μὴ εἶναι· καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι, ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ ποιουμένῳ. Ἐπεὶ δὲ ποίησις καὶ πρᾶξις ἕτερον, ἀνάγκη τὴν τέχνην ποιήσεως, ἀλλ' οὐ πράξεως εἶναι.

Quod est Objectum Prudentiæ?

Prudentia versatur περὶ τὰ πρακτά, hoc est, circa omnia est, quæ homini ad bene agendum et vivendum sunt necessaria. Unde *Cic.* lib. v. de *Finibus*, *Prudentiam* dicit esse *artem vitæ.* Est ergo idem *Prudentiæ Objectum*, atque *Consultationis:* de qua supra lib. iii. cap. 3. dictum fuit.

Quod est officium viri Prudentis?

Officium prudentis est, non solum aliis, sed etiam sibi posse recte et utiliter in rebus agendis consulere. Aliis quidem, quatenus vivit in Civili societate: Sibi vero, quoniam *Qui sibi-ipse sapiens esse nequit, nequicquam sapit:* ut scribit *Cicero* ad *Trebat.*

Quo pacto probat Aristoteles Prudentiam versari circa res agendas?

Primum, *Exemplis* virorum prudentium; ut *Periclis, Themistoclis, Solonis, Lycurgi*, et similium, qui propter hanc unicam causam dicti fuerunt prudentes: eo quod in rebus agendis consilio valuerunt. Deinde, *ex Etymologia* Græca vocabuli *Temperantiæ;* quæ ideo dicta est σωφροσύνη, quia σώζει τὴν φρόνησιν, id est, conservat judicium de rebus agendis; quemadmodum contra, *Intemperantia* judicium et voluntatem hominis corrumpit circa res gerendas; ut neque verum Finem actionum cernere, neque vera Media eligere possit.

Habesne præterea aliud Discrimen inter Artem et Prudentiam?

Habeo. *Primum* enim, *Ars* est peculiaris quidam habitus, reipsa a virtute Morali separatus: ideoque ipsa sola non potest facere virum bonum, sed tantum bonum artificem. *Prudentia*

Λείπεται ἄρα αὐτὴν εἶναι, ἕξιν ἀληθῆ μετὰ λόγου πρακτικὴν περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά. Δοκεῖ δὴ φρονίμου εἶναι, τὸ δύνασθαι καλῶς βουλεύσασθαι, &c. Βουλεύεται δ' οὐθεὶς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν, οὐδὲ τῶν μὴ ἐνδεχομένων αὐτῷ πρᾶξαι· ὥστ', εἴπερ ἐπιστήμη μὲν μετὰ ἀποδείξεως· ὧν δ' αἱ ἀρχαὶ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, τούτων μή ἐστιν ἀπόδειξις. Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους, φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, ὅτι τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ, καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δύναν-

autem semper conjuncta est cum virtute Morali, et constituit virum bonum. *Deinde.* Qui in *Arte* sponte peccat, minus est reprehendendus; quam qui invitus circa eam peccat: quia hoc est signum imperitiæ artis. Circa *Prudentiam* vero qui sponte peccat, magis est reprehendendus; quam qui invitus circa eam peccat: quia indicium est malitiæ.

CAP. VI.

Quid est ὁ νοῦς, Intelligentia?

INTELLIGENTIA est habitus Mentis, quo Principia Scientiarum et Demonstrationum plene et perfecte cognoscimus, et contemplamur. Ὁ νοῦς ἐστιν ἕξις, ῇ τὰς ἀρχὰς γνωρίζομεν.

Quod est Objectum Intellectus?

Objectum Intellectus sunt ipsa Principia, et ἀξιώματα Scientiarum et Artium: quorum notitia aliquo modo quidem naturaliter est hominibus insita; verum per hunc habitum plenius et perfectius cognoscuntur.

Quomodo probas Principiorum Notitiam ad hunc habitum pertinere?

Per Remotionem: Quia non potest ad reliquos habitus Mentis referri. Non enim potest referri ad *Scientiam;* quia *Scientia* comparatur per *Demonstrationem: Principiorum* autem nulla est Demonstratio. Neque ad *Sapientiam;* quia *Sapientia* est Causarum cognitio: *Principiorum* autem non possunt dari Causæ. Neque ad *Artem,* aut *Prudentiam;* quia sunt rerum Contingentium, quæ aliter se habere possunt: *Princi-*

ται διωρισι. Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους, &c. Τὴν σωφροσύνην τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν. Ἀλλὰ μὴν τέχνης μὲν ἐστιν ἀρετὴ, φρονήσεως δ᾽, οὐκ ἔστι. Καὶ ἐν μὲν τέχνῃ ὁ ἑκὼν ἁμαρτάνων, αἱρετώτερος· περὶ δὲ φρόνησιν, ἧττον, ὡς καὶ περὶ τὰς ἀρετάς. Λείπεται νοῦν εἶναι τῶν ἀρχῶν. Ἐπεὶ δ᾽ ἡ ἐπιστήμη περὶ τῶν καθόλου ἐστὶν ὑπόληψις, καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων, εἰσὶ δ᾽ ἀρχαὶ τῶν ἀποδεικτῶν καὶ πάσης ἐπι-

pia autem sunt Necessaria, et sempiternam habent veritatem.

CAP. VII.

Quid est Sapientia, ἡ σοφία?

SAPIENTIA est habitus Mentis, quo et Principia Demonstrationum, et earum Conclusiones, quæ ex illis efficiuntur, perfecte intelligimus. Huic Definitioni etiam consentit ea, quæ est apud *Cic.* lib. ii. *Offic. Sapientia est rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia. Aristot.* Ἡ σοφία ἐστὶ νοῦς, καὶ ἐπιστήμη τῶν τιμιωτάτων. *Sapientia est intelligentia, et scientia rerum præstantissimarum.*

Quod est objectum Sapientiæ?

Sapientiæ Objectum sunt omnes res, earumque causæ, quæ quidem sub hominis cognitionem cadere possunt: cujusmodi sunt rerum Principia et Causæ, et ipsæ Conclusiones, quæ ex illis efficiuntur.

Quod est Officium Sapientis?

Officium Sapientis est, circa Principia veritatem tenere, et ea, quæ ex Principiis concluduntur intelligere. Δεῖ τὸν σοφὸν μὴ μόνον τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς ἀληθεύειν.

Estne Sapientia eadem ac Prudentia?

Non. Alioquin enim omnis Sapiens quoque esset Prudens. At multi Sapientes fuerunt; qui tamen propter Prudentiam in rebus gerendis, et civilibus negotiis administrandis, non celebrantur: ut *Anaxagoras*, *Thales*, *Pittacus*, *Bias*, et multi alii Philosophi. *Deinde*, Si Sapientia eadem esset ac Prudentia; tum se-

στήμης· (μετὰ λόγου γὰρ ἡ ἐπιστήμη·) τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ, οὔτ' ἂν ἐπιστήμη εἴη, οὔτε τέχνη, οὔτε φρόνησις· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστητὸν, ἀποδεικτόν. Αἱ δὲ τυγχάνουσιν οὖσαι περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν. οὐδὲ δὴ σοφία τούτων ἐστί· τοῦ γὰρ σοφοῦ περὶ ἐνίων ἔχειν ἀπόδειξίν ἐστιν.

Ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων δῆλον, ὅτι ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη, καὶ νοῦς τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει.

Διὸ Ἀναξαγόραν, καὶ Θαλῆν, καὶ τοὺς τοιούτους, σοφοὺς μὲν, φρονίμους δ' οὔ φασιν εἶναι, ὅταν ἴδωσιν ἀγνο-

queretur tot esse Species Sapientiæ, quot sunt Species Prudentiæ. Atqui unica tantum est Sapientiæ vis atque natura, quæ omnium rerum perfectam cognitionem complectitur: plures autem sunt Prudentiæ Species, pro varietate actionum et negotiorum, circa quæ versatur; quemadmodum ex sequenti capite patebit.

Quod est igitur Discrimen inter Sapientiam et Prudentiam?

Primum, *Sapientia* est in nobilissima animæ rationalis parte, quæ appellatur ἐπιστημονική· *Prudentia* autem est in altera parte, quæ nominatur λογιστική. Deinde, *Sapientia* versatur circa contemplationem et cognitionem rerum divinarum, cœlestium, necessariarum, et universalium, quæ nullam admittunt mutationem: *Prudentia* vero versatur circa deliberationem de actionibus rerum humanarum, civilium, singularium, et contingentium, quæ mutationi et corruptioni sunt obnoxiæ.

Utra autem est præstantior?

Ex jam dictis facile intelligitur, *Sapientiam* Prudentia præstantiorem esse: partim ratione *Subjecti*, cui inest; partim ratione *Materiæ*, circa quam versatur; partim denique ratione *Operationis*, hoc est, τῆς θεωρίας, Contemplationis.

ᾔδεναι τὰ συμφέροντ' αὐτοῖς· καὶ περιττὰ μὲν, καὶ θαυμαστὰ, καὶ χαλεπὰ, καὶ δαιμόνια εἰδέναι αὐτούς φασιν, ἄχρηστα δ', ὅτι οὐ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ζητοῦσιν. Φανερὸν δ', ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἡ πολιτικὴ, καὶ ἡ σοφία, ἡ αὐτή· εἰ γὰρ τὴν περὶ τὰ ὠφέλιμα τὰ αὐτοῖς ἐροῦσι σοφίαν, πολλαὶ ἔσονται σοφίαι. Ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ περὶ ὧν ἐστι βουλεύσασθαι· τοῦ γὰρ φρονίμου μάλιστα τοῦτ' ἔργον εἶναί φαμεν, τὸ εὖ βουλεύεσθαι· βουλεύεται δ' οὐθεὶς περὶ τῶν ἀδυ-

CAP. VIII.

Quotuplex est Prudentia?

PRUDENTIA alia dicitur *Privata:* quæ est facultas recte consulendi et prospiciendi nobisipsis, et privatis nostris commodis: nominatur

φρόνησις περὶ αὐτὸν, καὶ ἕνα. Alia dicitur *Communis*, φρόνησις πρὸς ἄλλους· est facultas recte consulendi et prospiciendi aliis, quæ ipsis sunt utilia.

Quotuplex est communis Prudentia?

Communis Prudentia est duplex. Vel enim est *Domestica*, οἰκονομική· quæ est facultas recte consulendi et prospiciendi ea quæ familiæ nostræ sunt bona et utilia: Vel est *Civilis*, πολιτικὴ, quæ est facultas recte consultandi et deliberandi de iis, quæ civitati aut Reipub. sunt utilia.

Quotuplex est Civilis Prudentia?

Civilis Prudentia est *duplex*. Vel *Legislatoria*, νομοθετικὴ, quæ est facultas recte ferendi et explicandi leges; hodie dicitur *Jurisprudentia*: Vel est *Actuosa*, πρακτικὴ, quæ est facultas recte obeundi, et administrandi Reipublicæ negotia.

Quotuplex est Prudentia Practica?

Practica Prudentia rursum est *Duplex*. Vel est *Senatoria*, βουλευτικὴ, quæ est facultas recte deliberandi de futuris: quid Reipub. sit faciendum vel omittendum: Vel est *Judiciaria*, δικαστικὴ, quæ est facultas recte judicandi est statuendi de factis præteritis; quid in illis sit justum vel injustum.

Quo pacto comparatur Prudentia?

Longa observatione et experientia Singularium, quæ sumenda est ex quotidiana vita et frequenti tractatione tam privatorum quam publicorum negotiorum. Atque hæc etiam est causa, quamobrem juvenes non possint fieri Prudentes; licet addiscant disciplinas Mathematicas, quæ alioquin videntur esse difficillimæ:

ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν, οὐδ᾽ ὅσων μὴ τέλος τί ἐστι, καὶ τοῦτο πρακτὸν ἀγαθόν. Ἔστι δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ, καὶ ἡ φρόνησις, ἡ αὐτὴ μὲν ἕξις· τὸ μέντοι εἶναι οὐ τὸ αὐτὸ αὐταῖς. Τῆς δὲ περὶ πόλιν, ἡ μὲν ὡς ἀρχιτεκτονικὴ, φρόνησις, νομοθετικὴ, ἡ δὲ, ὡς τὰ καθ᾽ ἕκαστα, τὸ κοινὸν, ἔχει ὄνομα, πολιτική· αὕτη δὲ πρακτικὴ, καὶ βουλευτική. Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται, καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα· φρόνιμος δ᾽ οὐ δοκεῖ γίνεσθαι· αἴτιον δ᾽, ὅτι καὶ τῶν καθ᾽ ἕκα-

BOMBAY
BRANCH

quia propter ætatem destituuntur usu et experientia rerum agendarum.

Quomodo differt Prudentia a Scientia?

Prudentia et *Scientia* differunt *Materia*, et *Causa Efficiente*. Nam *Scientia* versatur circa *Universalia*; quorum cognitio comparatur per *Demonstrationem*: *Prudentia* vero versatur circa *Singularia*; quorum cognitio comparatur experientia, per *Inductionem*.

Quomodo differt Prudentia ab Intelligentia?

Intelligentia et *Prudentia* habent quasi *Opposita Objecta*, circa quæ versantur. Nam *Intelligentia* versatur circa ea, quæ sunt in ordine naturæ *Suprema*; quorum nulla potest reddi ratio: cujusmodi sunt *Prima Principia*. *Prudentia* vero versatur circa *Singularia*, quæ in ordine naturæ sunt *Infima*; quorum etiam nulla reddi potest ratio, sed tantum Sensu Communi sunt cognoscenda et dijudicanda. Utraque autem vocantur ἔσχατα, *Ultima* sive *Extrema*: illa, ascendendo; hæc vero, descendendo.

CAP. IX.

Quæ sunt Comites sive Famulæ Prudentiæ?

TRES sunt quasi *Sociæ* et *Ministræ Prudentiæ* quæ hoc loco commemorantur: nempe ἡ εὐβουλία, *Bona consultatio*; ἡ σύνεσις, *Ingenii perspicacitas*; et ἡ γνώμη, *Sententia*. His in 12. cap. adjicitur ἡ δεινότης, *Naturalis Solertia*: et in libello *De virtutibus*, μνήμη, *Memoria*; et ἡ ἐμπειρία, *Experientia*.

Quid est εὐβουλία?

Εὐβουλία est Rectitudo consilii, qua finem bo-

[illegible] φρόνησις, ἃ γίνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας· νέος δ' ἔμπειρος οὐκ ἔστι· πλῆθος γὰρ χρόνου ποιήσει τὴν ἐμπειρίαν.

Ὅτι δ' ἡ φρόνησις οὐκ ἐπιστήμη, φανερόν· τοῦ γὰρ ἐσχάτου ἐστίν. Ἀντίκειται δ' ἡ φρόνησις τῷ νῷ.

Δεῖ δὲ διαλαβεῖν καὶ περὶ εὐβουλίας, &c.

Εἰ δὴ τῶν φρονίμων τὸ εὖ βουλεύεσθαι, ἡ εὐβουλία εἴη ἂν ὀρθότης ἡ κατὰ τὸ συμφέρον πρός τι τέλος· οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστιν.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ὀρθότης πλεοναχῶς, δῆλον ὅτι οὐ

num, quem nobis proposuimus, honestis commodisque mediis in agendo consequimur.

Estne omne Rectum Consilium, etiam Bonum Consilium?

Minime: quia *Rectum Consilium* quatuor modis dicitur. *Primum*, Rectum consilium dicitur, per quod quis propositum suum, consequitur, qualecunque illud sit, sive bonum sive malum. *Deinde*, Per quod quis voti sui compos fit, sed malis et illicitis mediis. *Tertio*, Per quod quis consequitur id quod vult, sed incommodo tempore. *Quarto*, Per quod aliquis bonum quoddam consequitur bonis et honestis mediis, idque tempore opportuno. Atque hoc quarto modo *proprie Bonum Consilium* appellatur.

Quotuplex est εὐβουλία?

Εὐβουλία est *duplex*. Vel enim suscipitur de ultimo et universali fine omnium rerum et actionum humanarum, hoc est, de ratione consequendi beatitudinem: atque hæc dicitur *ἁπλῶς εὐβουλία*. Vel suscipitur de certo aliquo bono consequendo: ut de comparanda eruditione, aut potentia, aut honoribus, aut divitiis, et similibus aliis bonis. Hæc appellatur *εὐβουλία τις*, particularis quædam bona consultatio.

CAP. X.

Quæ est altera Prudentiæ Socia?

Η ΣΥΝΕΣΙΣ, *Ingenii perspicacitas:* quæ necessaria est, ut recte de rebus possimus judicare. Ei contraria est ἀσυνεσία, *Stoliditas*, et *hebetudo ingenii.*

πᾶσα· ὁ γὰρ ἀκρατὴς καὶ ὁ φαῦλος, ὃ προτίθεται ἰδεῖν, ἐκ τοῦ λογισμοῦ τεύξεται· ὥστε ὀρθῶς ἔσται βεβουλευμένος, κακὸν δὲ μέγα ὑπειληφώς. δοκεῖ δὲ ἀγαθόν τι τὸ εὖ βεβουλεῦσθαι· ἡ γὰρ τοιαύτη ὀρθότης βουλῆς, εὐβουλία, ἡ ἀγαθοῦ τευκτική. ἀλλ᾽ ἔστι καὶ τούτου ψευδεῖ συλλογισμῷ τυχεῖν· καὶ ὃ μὲν δεῖ ποιῆσαι, τυχεῖν τούτου· δι᾽ οὗ δὲ, οὔ, ἀλλὰ ψευδῆ τὸν μέσον ὅρον εἶναι. ὥστ᾽ οὐδ᾽ αὐτή πως, &c.

Ἡ μὲν δὴ ἁπλῶς [εὐβουλία,] ἡ πρὸς τὸ τέλος, τὸ ἁπλῶς

Quid est Σύνεσις?

Συνέσις est habitus et facultas recte intelligendi, et judicandi de iis rebus, circa quas Prudentia versatur: Σύνεσίς ἐστιν ἕξις τοῦ καλῶς κρίνειν, περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστι.

Estne eadem ac Scientia, vel Opinio?

Non. *Primum* enim, Si eadem esset ac *Scientia*, vel *Opinio*, tum omnes homines essent συνετοί. Nullus enim est, qui non aliquam scientiam, vel saltem opinionem habeat de aliquibus rebus. At multi homines sunt, qui non sunt συνετοί· ut sunt homines fatui, stupidi, agrestes, et similes. *Deinde*, Si eadem esset ac aliqua Scientia: tum versaretur etiam solum circa ejusdem Scientiæ Objectum Necessarium. Sed σύνεσις præcipue versatur circa Contingentia, et ea quæ cadunt in Consultationem et Actionem.

Quo pacto differt σύνεσις a Prudentia?

Σύνεσις a *Prudentia* præcipue in eo differt; quod *Prudentiæ* munus est, consultare, et præcipere quid homini agendum sit: συνέσεως autem Officium est, de iis, quæ *Prudentia* decernit, recte judicare. Proinde *Prudentia* est facultas βουλευτικὴ καὶ ἐπιτακτική· σύνεσις autem est solum κριτική.

CAP. XI.

Quæ est Tertia Socia Prudentiæ?

H ΓΝΩΜΗ, quæ proprio vocabulo caret: potest tamen etiam Latine *Sententia* appellari. Ea autem sic definitur: Γνώμη est viri æqui et boni, de dictis factisque aliorum hominum, ve-

κατορθοῦσα· ἡ δέ τις, ἡ πρός τι τέλος. Ἔστι δὲ καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀσυνεσία, καθ' ἃς λέγομεν συνετοὺς καὶ ἀσυνετούς. Ἔστι δ' οὔτε ὅλως τὸ αὐτὸ ἐπιστήμῃ, ἢ δόξῃ· πάντες γὰρ ἂν ἦσαν συνετοί. οὔτε τις μία τῶν κατὰ μέρος ἐπιστημῶν, οἷον κατὰ μέρος οὔτε ἰατρική· περὶ ὑγιεινῶν γὰρ ἂν ἦν· ἢ γεωμετρία· περὶ μεγέθη γάρ· οὔτε γὰρ περὶ τῶν ἀεὶ ὄντων καὶ ἀκινήτων ἡ σύνεσίς ἐστιν, οὔτε περὶ τῶν γιγνομένων ὁτουοῦν· ἀλλὰ περὶ ὧν ἀπορήσειεν ἄν τις, καὶ βουλεύσαιτο. Διὸ περὶ τὰ αὐτὰ

rum et rectum judicium, ἐστὶν ὀρθὴ κρίσις τοῦ ἐπιεικοῦς.

In quo consistit hoc judicium?

In duobus. *Primum*, In benigna interpretatione eorum quæ ab aliis dicuntur, aut fiunt: atque hæc proprie nominatur εὐγνωμοσύνη. *Deinde*, In condonatione et venia eorum, quæ ab aliis per ignorantiam aut infirmitatem fuerunt peccata: hæc nominatur συγγνώμη. Atque hinc *Prudentes* dicuntur esse εὐγνώμονες, hoc est, *benigne de aliis sentientes*; et συγγνωμονικοὶ, id est, *prompti ad ignoscendum.*

Quomodo differt γνώμη *a* συνέσει?

Utraque est facultas κριτικὴ, judicandi de aliorum dictis et factis. Sed σύνεσις simpliciter ita de illis judicat et pronunciat, quales sua natura sunt: γνώμη autem in judicando adhibet æquitatem et moderationem. Itaque γνώμη se habet ad σύνεσιν, quemadmodum se habet Æquitas ad Justitiam.

Quare Aristoteles dicit, τὸν νοῦν, *id est, Intellectum, esse extremorum in utramque partem?*

Quia sicut *Intellectus* est duplex, *Theoricus* et *Practicus;* ita etiam τὰ ἔσχατα, *Extrema* sunt duplicia: alia in ordine naturæ *Suprema*, cujusmodi sunt *Prima* et *Universalia Principia*; alia vero sunt in ordine naturæ *Infima*, cujusmodi sunt τὰ καθέκαστα, *Singularia*. Utrorumque autem non est λόγος, *Ratio* sive *Demonstratio*. Illa enim *Simplici Intellectu*, hæc autem solo *Sensu* absque aliqua ratiocinatione percipiuntur.

Cur dicitur, τὸν νοῦν, *Intellectum, esse Principium et Finem?*

Quia sicut *Intellectus* ex *Singularibus* colligit

μὲν τῇ φρονήσει ἐστίν· οὐκ ἔστι δὲ ταὐτὸν σύνεσις καὶ φρόνησις· ἡ μὲν γὰρ φρόνησις, ἐπιτακτική ἐστι· τί γὰρ δεῖ πράττειν ἢ μὴ, τὸ τέλος αὐτῆς ἐστιν· ἡ δὲ σύνεσις, κριτικὴ μόνον· ταὐτὸ γὰρ σύνεσις καὶ εὐσυνεσία. Ἡ δὲ καλουμένη γνώμη, καθ' ἣν εὐγνώμονας, καὶ ἔχειν φαμὲν γνώμην, ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστι κρίσις ὀρθή. Σημεῖον δέ· τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστά φαμεν εἶναι συγγνωμονικὸν, καὶ ἐπιεικὲς, τὸ ἔχειν περὶ ἔνια συγγνώμην. Ἡ σύνεσις, κριτική· ἡ δὲ συγγνώμη, γνώμη ἐστὶ κριτικὴ τοῦ ἐπιει-

Principia: ita rursum ex *Principiis* demonstrat *Singularia.* Et, Sicut *Intellectus Theoricus* conquiescit in notitia *Principiorum,* neque ulterius ascendit: ita *Intellectus Practicus* conquiescit in notitia *Singularium,* neque ulterius descendit.

CAP. XII.

Estne Sapientiæ aliqua utilitas in quæstione De hominis beatitudine?

ETSI Sapientiæ nulla sit externa actio secundum virtutem Moralem: tamen quia est nobilissimæ partis animi rationalis, quæ ἐπιστημονικὴ nominatur, virtus atque perfectio; ideo quoque operatio ejus est præstantissima.

Quæ est Sapientiæ propria Operatio?

Θεωρία, contemplatio rerum divinarum, cœlestium, et sempiternarum: in qua Philosophi existimarunt consistere præcipuam hominis beatitudinem; per quam videatur homo proxime ad divinam beatitudinem accedere, Deoque simillimus fieri.

Quæ est utilitas Prudentiæ comparandam Felicitatem Politicam?

Permagna et multiplex. Quoniam enim dictum est, Felicitatem Politicam comparari actionibus virtutum; quæ consistunt in mediocritate secundum rectam rationem, quam definit et ostendit Prudentia: ideo ea ad Felicitatem non solum utilis est, verum etiam necessaria.

At videntur aliqui posse absque Prudentia, sola imitatione aut institutione aliorum, virtutum actiones edere.

Sola imitatio non sufficit ad actiones virtutis

κοῦς ὀρθή· ὀρθὴ δὲ, ἡ τοῦ ἀληθοῦς. Ἡ σύνεσις καὶ ἡ γνώμη, περὶ τὰ πρακτά· ταῦτα δ' ἔσχατα· καὶ ὁ νοῦς, τῶν ἐσχάτων ἐπ' ἀμφότερα· καὶ γὰρ τῶν πρώτων ὅρων, καὶ τῶν ἐσχάτων, νοῦς ἐστι, καὶ οὐ λόγος· ὁ μὲν κατὰ τὰς ἀποδείξεις, τῶν ἀκινήτων ὅρων καὶ πρώτων, ὁ δ' ἐν ταῖς πρακτικαῖς, τοῦ ἐσχάτου καὶ ἐνδεχομένου, καὶ τῆς ἑτέρας προτάσεως. Διὸ καὶ ἀρχὴ, καὶ τέλος, νοῦς· ἐκ τούτων γὰρ αἱ ἀποδείξεις, καὶ περὶ τούτων. ὥστε δεῖ προσέχειν τῶν ἐμπείρων καὶ πρεσβυτέρων ἢ φρονίμων ταῖς ἀνα-

præstandas: sed oportet etiam agentem πῶς ἔχοντα πράττειν. i. e. *certo modo affectum eas agere*, quemadmodum scilicet ipsa virtus requirit: Nempe ut agat ἐκ προαιρέσεως καὶ ἕνεκα τῶν πραττομένων, ἡδέως, καὶ βεβαίως, hoc est, *certo animi proposito et consilio; eorum ipsorum gratia, quæ aguntur; libenter, et constanter.*

Annon sola Virtus Moralis sufficit ad actiones honestas præstandas, et per Consequens etiam ad Beatitudinem?

Maxime. Sed Virtus Moralis absque Prudentia perfecta esse non potest.

Quamobrem?

Quia omnis Virtus Moralis definitur, quod sit mediocritas secundum RECTAM RATIONEM: hanc autem sola ostendit Prudentia.

Quæ igitur requiruntur ad bonam et honestam actionem?

Duo. *Primum*, Ut agens sibi bonum et honestum proponat Finem suæ actionis. *Deinde*, Ut cupiat per bona et honesta Media finem illum consequi.

Quibus rebus hoc efficitur?

Etiam duabus: *Virtute Morali*, et *Prudentia.*

Quonam modo?

Etenim *Virtus Moralis* et judicium et voluntatem hominis recte informat; ut possit intelligere et sibi proponere rectum et bonum *Finem* in agendo: *Prudentia* autem ostendit, quænam sint illa *Media* per quæ ad *Finem* propositum est perveniendum. Ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ τὸν σκοπὸν ποιεῖ ὀρθὸν, καὶ τὴν προαίρεσιν ὀρθήν· ἡ δὲ φρόνησις, τὰ πρὸς τοῦτον.

ἀποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις, οὐχ ἧττον τῶν ἀποδείξεων· διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα, ὁρῶσι τὰς ἀρχάς. Διαπορήσειε δ' ἄν τις περὶ αὐτῶν, τί χρήσιμοί εἰσιν. Πρῶτον μὲν οὖν λέγομεν, ὅτι καθ' αὑτὰς ἀναγκαῖον αἱρετὰς αὐτὰς εἶναι, ἀρετάς γ' οὔσας ἑκατέραν ἑκατέρου μορίου. Ἔτι, τὸ ἔργον ἀποτελεῖται κατά τε τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετήν· ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ, τὸν σκοπὸν ποιεῖ ὀρθόν· ἡ δὲ φρόνησις, τὰ πρὸς τοῦτον. Ἡ κυρία ἀρετὴ οὐκ ἔστιν ἄνευ φρονήσεως. Cap. 13.

Estne, præter Prudentiam, etiam alia quædam Facultas in homine, per quam Media illa apprehendit, et ad actiones redditur magis idoneus?

Est: eaque a Græcis vocatur δεινότης, a Latinis *Solertia*.

Quid est δεινότης, Solertia?

Ἡ δεινότης, *Solertia* est naturalis quædam vis et dexteritas excogitandi et intelligendi ea Media, quæ ad actionis alicujus Finem consequendum pertinent.

Quotuplex est hæc Facultas?

Duplex. Una *Bona* et *laudabilis*; quæ excogitat *bona Media*, quibus Finem suum possit consequi: Altera est *Mala* et *vituperabilis*; quæ Finem et scopum propositum *malis Mediis* conatur obtinere. Hæc alio nomine etiam vocatur πανουργία, *Versutia*, *calliditas*, *malitia*, et *astutia*.

Quomodo se habet δεινότης ad Prudentiam?

Magnam habet *Solertia* cum *Prudentia* affinitatem; adeo ut, accedente usu rerum et Virtute Morali, facile possit transire in *Prudentiam*; imo sine ea non potest *Prudentia* perfecte comparari.

Quo pacto differt Solertia a Prudentia?

Duobus modis. *Primum*, *Causa Efficiente.* Nam δεινότης a natura aliquibus inest: ideo etiam φυσικὴ ἀρετὴ nominatur. *Prudentia* vero acquiritur longo usu et experientia. *Deinde*, Differunt τῇ φύσει, *Natura*. Nam δεινότης potest etiam esse sine Virtute Morali, et in malis ac improbis hominibus. *Prudentia* autem semper est conjuncta cum Virtute Morali: et non est nisi

Λεκτέον δ' ἐπιστήσασι σαφέστερον περὶ αὐτῶν. Ἔστι δή τις δύναμις, ἣν καλοῦσι δεινότητα· αὕτη δέ ἐστι τοιαύτη, ὥστε τὰ πρὸς τὸν ὑποτεθέντα σκοπὸν συντείνοντα, δύνασθαι ταῦτα πράττειν καὶ τυγχάνειν αὐτῶν. Ἂν μὲν οὖν ὁ σκοπὸς ᾖ καλὸς, ἐπαινετή ἐστιν· ἂν δὲ φαῦλος, πανουργία. Ἔστι δ' ἡ φρόνησις, οὐχ ἡ δύναμις, ἀλλ' οὐκ ἄνευ τῆς δυνάμεως ταύτης.

in viris bonis. Ἀδύνατον γὰρ φρόνιμον εἶναι, μὴ ὄντα ἀγαθόν· ut inquit Aristoteles.

CAP. XIII.

Dixisti Solertiam esse Naturalem quandam Prudentiam: At supra dictum fuit, Nullam virtutem natura nobis insitam esse.

DUPLICES sunt *virtutes.* Aliæ κυρίως ἀρεταὶ, *Proprie dictæ* virtutes; quæ sunt perfecti habitus, diligenti et assiduo studio, usu, et assuefactione comparati et confirmati: Unde etiam nominantur ἕξεις ἠθικαὶ, vel ἐθισταὶ, *Habitus more et consuetudine acquisiti.* Aliæ vero, μὴ κυρίως ἀρεταὶ, *Improprie dicte Virtutes;* quæ nihil aliud sunt, quam naturales inclinationes et propensiones ad aliquam virtutem, quæ etiam φυσικαὶ ἀρεταὶ, *Naturales Virtutes,* appellantur: A Cicerone vocantur *Principia, Semina, Igniculi,* et *Fontes virtutum.*

Quomodo differunt hæ Naturales Virtutes a Veris Virtutibus?

Veræ Virtutes tantum locum habent in viris bonis, qui eas diligenti studio, usu, et assuefactione ex crebris actionibus sibi acquisiverunt: *Naturales* autem virtutes, etiam locum possunt habere in infantibus et pueris; imo nonnunquam etiam in bestiis earum vestigia conspiciuntur. Deinde, *Veræ Virtutes* semper prosunt non solum habenti, verum etiam iis, erga quos exercentur: *Naturales* vero virtutes absque mente et ratione sæpe sunt noxiæ hominibus. Tertio, *Naturales Virtutes* possunt esse a se mutuo separatæ: neque enim unus idemque ad

Καὶ γὰρ παισὶ καὶ θηρίοις αἱ φυσικαὶ ὑπάρχουσιν ἕξεις· ἀλλ' ἄνευ νοῦ βλαβεραὶ φαίνονται οὖσαι. Ἅμα γὰρ τῇ φρονήσει μιᾷ οὔσῃ, πᾶσαι [ἀρεταὶ] ὑπάρξουσι· αἱ δὲ φυσικαὶ

omnes actiones æque idoneus a natura est factus: *Veræ* autem *Virtutes* non possunt reipsa a se mutuo separari. Nam vinculo Prudentiæ ita sunt inter se connexæ; ut, qui unam vere habet etiam reliquas habere videatur: etiamsi actu ipso non possit omnes simul exercere. Quarto, *Virtutes Naturales* possunt esse sine Prudentia: *Veræ* autem *Virtutes* nunquam sine Prudentia esse possunt; definiuntur enim mediocritate, quæ est secundum rectam rationem, quæ est ipsa Prudentia. Unde Socrates dicebat *Virtutes* esse φρονήσεις, λόγους, καὶ ἐπιστήμας, id est, *Prudentias*, *Rationes*, et *Scientias*.

χωρίζονται ἀλλήλων. Ἡ κυρία ἀρετὴ οὐ γίνεται ἄνευ φρονήσεως.

Quid ex jam dictis de Prudentia colligis?

Primum, Neque *Prudentiam* sine *Virtute Morali*, neque *Virtutem Moralem* sine *Prudentia* esse posse. *Deinde*, Solum *virum Bonum* revera esse *Prudentem*: Et solum *Prudentem* esse revera *virum Bonum*. *Tertio*, Eum, qui vere *Prudens* est, *omnem* habere *Virtutem*: quia *Prudentia* ostendit, quæ mediocritas in omnibus actionibus secundum rectam rationem sit servanda. *Quarto*, Eum, qui *Unam* virtutem perfecte habet, etiam *Reliquas* omnes habere. Quoniam *Virtutes Morales*, ut paulo antea dictum est, *Prudentiæ Vinculo* ita inter se sunt connexæ, ut a se mutuo separari revera non possint.

Οὐκ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως ἄνευ φρονήσεως· οὐδὲ φρόνιμον, ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. Ἅμα τῇ φρονήσει μιᾷ οὔσῃ, πᾶσαι [ἀρεταὶ] ὑπάρξουσι.

Si Prudentia gubernat omnes virtutum vitæque civilis actiones: Igitur videtur præstantior esse ipsa Sapientia.

Minime. Quoniam Prudentia non solet eo modo Sapientiæ, sicut cæteris virtutibus, imperare vel præcipere, quid circa singulas actiones

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κυρία γέ ἐστι τῆς σοφίας [ἡ φρόνησις] οὐδὲ τοῦ βελτίονος μορίου· ὥσ-

faciendum, vel non faciendum sit; sed solum præcipit ea fieri, quæ facere possunt ad majorem Sapientiæ commendationem et promotionem: videlicet ut cives eam ejusque studia ament, et excolant; ipsisque Sapientibus et Sapientiæ studiosis honestum in Reipub. locum concedant. Qua in re videtur Prudentia potius inservire quam dominari Sapientiæ.

περ οὐδὲ τῆς ὑγιείας, ἡ ἰατρική· οὐ γὰρ χρῆται αὐτῇ· ἀλλ' ὁρᾷ ὅπως γένηται· ἐκείνης οὖν ἕνεκα ἐπιτάττει, ἀλλ' οὐκ ἐκείνῃ.

LIBER VII.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Septimi libri?

DUÆ sunt partes Septimi libri. In prima explicantur imperfecti quidam habitus; qui tamen etiam aliquo modo inter virtutes et vitia morum referuntur: veluti sunt, *Continentia* et *Patientia*; *Incontinentia* et *Mollities*. Ubi etiam quædam de *Heroica Virtute* et ei opposito vitio, *Feritate* sive *Immanitate* attinguntur. In altera parte, nimirum ab undecimo capite usque ad finem, agit de *Voluptate* et *Dolore*, tanquam generali Objecto virtutum et vitiorum Moralium.

CAP. I.

Quare de his Imperfectis Habitibus in hac doctrina agitur?

QUIA etiam numerantur inter ea, quæ in moribus sunt expetenda vel fugienda. Tria enim sunt in moribus expetenda, *Virtus Moralis*, *Continentia*, et *Virtus Heroica*: quibus oppo-

Τῶν περὶ τὰ ἤθη φευκτῶν τρία ἐστὶν εἴδη, κακία, ἀκρα-

muntur tria in moribus fugienda, *Vitium Morale*, *Incontinentia*, et *Feritas* seu *Immanitas*.

Quare Continentia et Tolerantia, earumque contraria, dicuntur Imperfecti Habitus?

Quia sicut in Perfectis Habitibus nulla est pugna inter Rationem et Appetitum; sed vel Ratio, vel Appetitus plane dominatur: ita in Imperfectis Habitibus existit pugna inter Rationem et Appetitum. Et si Ratio vincit in Voluptatibus, dicitur *Continentia*; si in doloribus, *Tolerantia*: Si vero Appetitus vincit in Voluptatibus, vocatur *Incontinentia*; si in doloribus, *Mollities*.

Quid est Heroica Virtus?

Heroica Virtus est habitus animi, non humana industria acquisitus, sed divinitus quibusdam concessus, ad ejusmodi actiones perficiendas, quæ alioqui solis humanis viribus præstari non possunt.

σία, θηριότης. Τὰ δ' ἐναντία, τοῖς μὲν δυσὶ, δῆλα· τὸ μὲν γὰρ ἀρετὴν, τὸ δ' ἐγκράτειαν καλοῦμεν· πρὸς δὲ τὴν θηριότητα, μάλιστ' ἂν τις ἁρμόττειν λέγοι τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀρετὴν, ἡρωϊκήν τινα καὶ θείαν.

Quare nominatur Heroica?

Quia veteres eos, qui talibus virtutibus præditi fuerunt, non simpliciter pro hominibus, sed pro divinis hominibus, et quasi semideis habuerunt, et vulgo ἥρωας nominarunt. Talis fuisse celebratur *Hectoris Fortitudo*, *Reguli Fides*, *Scipionis Continentia*, *Scævolæ Constantia*, *Aristidis Justitia*. Et in Sacra historia celebratur *Abrahami Fides*, *Josephi Castitas*, *Josuæ Fortitudo*, *Jobi Patientia*, *Solomonis Sapientia*, &c. Omnium vero Heroicarum Virtutum perfectissimum exemplum nobis præbuit Christus Salvator noster.

Quid est Feritas θηριότης?

Feritas, quæ alio nomine *Immanitas* vocatur

et *Ferocitas*, est vitium, quo homo excusso rectæ rationis judicio, omnique humanitate projecta, ferarum more ea amplectitur et perpetrat, a quibus alioquin humanus animus naturaliter abhorret.

Quare nominatur Feritas?

Quia per eam homo quodammodo exuit humanam naturam, ac efficitur fera et immanis bellua. Cujusmodi fuit *Crudelitas Phalaridis*, *Mezentii*, *Neronis*, et similium tyrannorum: item *Intemperantia Sardanapali*, *Heliogabali*, et similium monstrorum.

Quid est Continentia, ἐγκράτεια?

Continentia est virtus, qua pravæ cupiditates, et inordinati affectus rectæ rationis imperio inviti subjiciuntur, et a peccando abstrahuntur.

Quid est Incontinentia, ἀκρασία?

Incontinentia est vitium, quo contra rectæ rationis judicium, a pravis cupiditatibus et affectibus aliquo modo inviti et nolentes ad peccandum pertrahimur.

Quid est Tolerantia, καρτερία?

Tolerantia seu *Patientia* est virtus, qua res adversas et laboriosas cum quodam dolore, honestatis gratia, magno animo perferimus.

Quid est Mollities μαλακία?

Mollities est vitium, quo plane nullos labores, aut dolores etiam minimos, honestatis gratia, subire aut perferre volumus.

Quæ solent de his Quatuor Imperfectis Habitibus præcipue quæri?

Aristoteles de his Habitibus sex proponit quæstiones. Quarum *Prima* est, Utrum *Continentia* et *Tolerantia* sint boni et laudabiles ha-

[1] Δοκεῖ δὴ ἥ τε ἐγκράτεια, καὶ καρτερία, τῶν σπου-

bitus: *Incontinentia* vero et *Mollities* sint mali et vitiosi habitus.

Altera. Utrum *Continens* sit idem atque is qui perseverat in eo, quod ratio suadet: *Incontinens* vero atque is, qui discedit a rationis judicio.

Tertia. Utrum *Incontinens* sciens agat ea, quæ sunt mala: vel, Utrum *Incontinens* aliter agat, quam scit esse agendum.

Quarta. Utrum *Continentia* et *Tolerantia*; item *Incontinentia* et *Mollities* sint iidem habitus ac *Temperantia* et *Intemperantia*.

Quinta. Utrum *Incontinens* possit etiam esse *Prudens*: aut, vice versa, Utrum *Prudens* possit esse *Incontinens*.

Sexta. Utrum *Continentia* et *Incontinentia* habeant certum aliquod *Objectum*, et *diversum* a reliquarum virtutum Objectis, circa quod versantur.

CAP. II.

Quid respondes ad Primam Quæstionem?

PRIMA *quæstio* per se nota est: nimirum *Continentiam* esse bonam et laudabilem; *Incontinentiam* vero malam et vituperandam. Utrum vero *Incontinens* melior aut deterior sit *Intemperante*, infra Cap. 8. explicabitur.

Quid ad Secundam?

Altera quæstio, si Simpliciter intelligatur, est absurda. Nam si *Continentia* nihil aliud est, quam *Perseverantia in proposito*: tum sequeretur, eum qui in malo proposito persistit, esse *Continentem*, et propterea laudandum. Et si *Incontinentia* nihil aliud est, quam *Mutatio*

δαίων καὶ τῶν ἐπαινετῶν εἶναι· ἡ δὲ ἀκρασία τε καὶ μαλακία, τῶν φαύλων τε καὶ ψεκτῶν. 2 Καὶ ὁ αὐτὸς ἐγκρατὴς καὶ ἐμμενετικὸς τῷ λογισμῷ, καὶ ἀκρατὴς καὶ ἐκστατικὸς τοῦ λογισμοῦ. 3 Καὶ ὁ μὲν ἀκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλα, πράττει διὰ πάθος· ὁ δ' ἐγκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλαι αἱ ἐπιθυμίαι, οὐκ ἀκολουθεῖ διὰ τὸν λόγον. 4 Καὶ τὸν σώφρονα μὲν, ἐγκρατῆ καὶ καρτερικόν φασι, καὶ τὸν ἀκόλαστον ἀκρατῆ, καὶ τὸν ἀκρατῆ, ἀκόλαστον συγκεχυμένως. 5 Τὸν δὲ φρόνιμον, ὁτὲ μὲν οὔ φα-

propositi: igitur qui malum propositum mutat, erit *Incontinens* dicendus, et propterea reprehendendus: quod etiam est falsum. Denique, si *Incontinentia* nihil aliud est, quam *Mutatio propositi:* tum ex duobus vitiis concurrentibus, nempe ex stultitia et incontinentia, existet laudabilis aliqua actio. Etenim stultus ea, quæ bona sunt, judicat esse mala et fugienda: idem si fuerit simul incontinens, contrarium faciet, et bona ea, quæ judicabant esse mala et fugienda, faciet; atque sic poterit laudari. De hac autem quæstione vide plura in cap. 9.

Quid ad Tertiam?

Socrates quidem videtur statuere. Neminem posse contra scientiam suam aliquid agere; propterea quod scientia sit adeo firmus habitus, ut non possit facile a cupiditatibus aut aliis affectibus vinci. Sed tamen ipsa experientia testatur, multos hominos interdum aliter agere, quam sciunt esse agendum: *imo illud ipsum* quoque fateri; quemadmodum *Medea* apud *Ovid.* l. 7. *Met.* conqueritur *video,* inquit, *meliora, proboque, Deteriora sequor.* Sed de hac quæstione plenius in sequenti cap. explicabitur.

Quid ad Quartam?

Ad *Quartam* quæstionem respondeo negando; videlicet, *Continentiam* non esse eandem ac *Temperantiam:* propterea quod *Continens* agitatur pravis et vehementibus cupiditatibus, quibus cogitur vi quadam resistere: *Temperans* autem suos affectus jam habet ita domitos; ut ultro obtemperent rectæ rationi. Sic etiam *Incontinentia* non est eadem ac *Intemperantia.* Nam in *Intemperante* ratio est plane corrupta; adeo ut

σιν ἐνδέχεσθαι εἶναι ἀκρατῆ· ἔτι δὲ ἐνίους φρονίμους ὄντας καὶ δεινοὺς, ἀκρατεῖς εἶναι.

6 Ἔτι, ἀκρατεῖς λέγονται καὶ θυμοῦ, καὶ τιμῆς, καὶ κέρδους.

Ἔτι, ὁ τῷ πεπεῖσθαι πράττων καὶ διώκων τὰ ἡδέα, &c.

Ἔτι, εἰ πάσῃ δόξῃ ἐμμενετικὸν ποιεῖ ἐγκράτεια, φαύλη, &c.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, πῶς ὑπολαμβάνων ὀρθῶς, ἀκρατεύεταί τις, &c.

Ἔτι, εἰ μὲν ἐν τῷ ἐπιθυμίας ἔχειν ἰσχυρὰς καὶ φαύλας, ἐγκρατής· οὐκ ἔσται ὁ σώφρων ἐγκρατὴς, οὐδ' ὁ ἐγκρατὴς σώφρων.

etiam volens et ultro obsequatur pravis cupiditatibus: In *Incontinente* autem ratio adhuc est quidem sana; sed tamen debilior, quam ut possit vehementioribus affectibus et cupiditatibus resistere.

Quid ad Quintam?

Ad *Quintam* quæstionem etiam respondeo negando: *Nullum Incontinentem* posse revera *Prudentem* dici; et *Nullum* revera *Prudentem* esse *Incontinentem*: quemadmodum infra cap. 10. explicabitur.

Φρονήσεως ἄρα ἀντιτεινούσης, &c.

Quid ad Sextam?

Ad *Sextam* quæstionem respondeo affirmando: Nimirum *Continentiæ* et *Incontinentiæ* esse certum aliquod Objectum tribuendum: alioquin enim nemo posset Simpliciter et absolute *Incontinens* nominari. Quodnam vero illud Objectum sit, in quarto capite explicabitur.

Ἔτι εἰ περὶ πάντα ἀκρασία ἐστι, &c.

CAP. III.

Quot sunt præcipua capita prædictarum quæstionum de Continentia, et Incontinentia?

ARISTOTELES ipse Sex prædictas quæstiones ad tria capita restringit: Quorum *Unum* est *de Scientia* quæ est in *Incontinente*; utrum contra eam agat, necne. *Alterum* est, *de Objecto* seu materia *Continentiæ* et *Incontinentiæ*. *Tertium* est, de *Discrimine* quod est inter has affectiones et *Temperantiam* atque *Intemperantiam*.

Πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, πότερον εἰδότες, ἢ οὔ, καὶ πῶς εἰδότες· εἶτα, περὶ ποῖα τὸν ἀκρατῆ καὶ τὸν ἐγκρατῆ θετέον, &c.

Quod igitur ad Scientiam attinet, qualis est Incontinens circa actiones?

Incontinens dicitur *partim Sciens, partim Ignorans* agere et peccare.

Quomodo?

Sciens dicitur agere; quatenus in genere universo scit, quod sit honestum, vel turpe; quid faciendum, vel omittendum. *Ignorans* autem dicitur agere: quatenus propter animi perturbationem et vehementiam affectuum, universalem illam scientiam non applicat singularibus illis actionibus, circa quas versatur. Et sic scientia sua, quam habet, non utitur in agendo: sed ejus quodammodo obliviscitur, et contra eam agit.

Quot modis usurpatur verbum ἐπίστασθαι, id est, Scire?

Duobus modis. *Primum,* Scire, idem est ac habitu Scientiæ præditum esse; vel Scientiam alicujus rei habere: atque talis Scientia dicitur ἐπιστήμη θεωρητική. *Deinde,* Scire, idem est ac Scientia aliqua uti in agendo, et secundum eam agere: atque hæc nominatur ἐπιστήμη πρακτική. Secundum hanc igitur distinctionem, *Incontinens Habitu* quidem *Scientiæ* præditus est, *Actu* vero ea non utitur in agendo; imo contra agit.

Quonam modo?

Propositiones quibus utimur in *Syllogismo Practico,* quando de actione aliqua suscipienda vel omittenda concludendum est, sunt duorum generum. Quædam enim sunt *Universales;* ut sunt *Majores Propositiones:* quædam vero sunt *Particulares;* ut *Minores.* Jam potest fieri, ut

Ἀλλ' ἐπεὶ διχῶς λέγομεν τὸ ἐπίστασθαι· καὶ γὰρ ἔχων μὲν, οὐ χρώμενος δὲ τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ ὁ χρώμενος λέγεται ἐπίστασθαι· διοίσει τὸ, ἔχοντα μὲν, μὴ θεωροῦντα δὲ, καὶ τὸ θεωροῦντα πράττειν ἃ μὴ δεῖ, τοῦ ἔχοντα καὶ θεωροῦντα.
Ἔτι ἐπεὶ δύο τρόποι

Incontinens sciat quidem hanc *Universalem* Propositionem *Omne turpe esse fugiendum: Particularem* vero, nempe *Hanc vel illam actionem esse turpem*, aut *ignoret*, aut in agendo *non consideret;* atque ideo in agendo peccet.

Sed quomodo fieri potest, ut aliquis sciat Universale, et tamen dicatur ignorare Particulare?

Quoniam *Universale* duobus modis consideratur: vel ἐφ᾽ ἑαυτοῦ, *In seipso, seorsum a rebus Singularibus;* ut, *In omni febri ardente utendum esse refrigerantibus et humectantibus:* vel ἐπὶ τοῦ πράγματος, *In ipsis rebus Singularibus:* ut, *Hunc vel illum hominem febri ardente laborare; Hanc vel illam herbam habere vim humectandi et refrigerandi.* Fieri autem potest, ut aliquis sciat illud *Universale*, hoc autem *Particulare* ignoret.

Quæ sunt autem causæ, quamobrem aliqui sint, qui habitu quidem Scientiæ præditi sunt, et ea tamen in agendo non utuntur?

Tres fere sunt hujus rei *Causæ.* Fieri enim hoc solet vel *Propter animi perturbationes* et vehementiores affectus: cujusmodi sunt ira, amor, odium, metus, tristitia, consternatio, insania, et similes. Vel *Propter corporis aliquam affectionem:* veluti propter morbum, cruciatum, dolorem, somnum, ebrietatem. Vel denique *Propter externam aliquam vim*, necessitatem, aut coactionem.

Habesne præterea aliam hujus rei causam?

Aristoteles hujus rei causam etiam sumit *ex ipsa natura*, hoc est, *ex naturali dissidio*, quod est inter *Rationem* et *Appetitum:* quæ fere semper sibi mutuo adversantur. Nam cum *Ratio*

τῶν προτάσεων, ἔχοντα μὲν ἀμφοτέρας, οὐδὲν κωλύει πράττειν παρὰ τὴν ἐπιστήμην· χρώμενον μέντοι τῇ καθόλου, ἀλλὰ μὴ τῇ κατὰ μέρος· πρακτὰ γὰρ τὰ καθ᾽ ἕκαστα. Διαφέρει δὲ καὶ τὸ καθόλου· τὸ μὲν γὰρ ἐφ᾽ ἑαυτοῦ, τὸ δ᾽ ἐπὶ τοῦ πράγματός ἐστιν. Ἔτι τὸ ἔχειν τὴν ἐπιστήμην ἄλλον τρόπον τῶν νῦν ῥηθέντων ὑπάρχει τοῖς ἀνθρώποις· ἐν τῷ γὰρ ἔχειν μὲν, μὴ χρῆσθαι δὲ, διαφέρουσαν ὁρῶμεν τὴν ἕξιν· ὥστε καὶ ἔχειν πως, καὶ μὴ ἔχειν. Οἷον τὸν καθεύδοντα, καὶ μαινό-

μένον, καὶ οἰνωμένον· ἀλλὰ μὴν οὕτω διατίθενται οἵγε ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες· θυμοὶ γὰρ, καὶ ἐπιθυμίαι ἀφροδισίων, καὶ ἔνια τῶν τοιούτων, ἐπιδήλως καὶ τὸ σῶμα μεθιστᾶσιν· ἐνίοις δὲ καὶ μανίας ποιοῦσι. Ἔτι καὶ ὧδε φυσικῶς ἂν τις ἐπιβλέψειε τὴν αἰτίαν· ἡ μὲν γὰρ καθόλου δόξα, ἡ δ' ἑτέρα περὶ τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν, ὧν αἴσθησις ἤδη κυρία.

suadet ea, quæ sunt honesta, conjuncta tamen cum labore et molestia; *Appetitus* autem fertur ad ea, quæ sensibus sunt grata et jucunda; plerunque tamen turpia: Inde fit, ut non eodem modo hæc duo, *Ratio* et *Appetitus*, de actione aliqua suscipienda judicent et concludant; et sic animum *Incontinentis* in diversas partes rapiant: ut partim *Sciens* et *Volens* peccet, quatenus obsequitur *Appetitui*; partim vero *Ignorans* et *non volens*, quatenus *Appetitus Rationem* invitam violenter secum pertrahit.

Declara ista exemplo.

Manifestum hujus rei exemplum conspicitur in peccato Primorum parentum: in quorum animis duo contrarii Syllogismi concurrebant. Nam *Rectæ rationis* talis erat Syllogismus: *Mandato Dei parere, est pium et honestum. Sed abstinere a fructibus abstinendum.* Contra vero *Appetitus* sive Satanas sic argumentabatur: *Deo similem fieri, est pulchrum et jucundum. Sed si de arbore scientiæ boni et mali comederitis, efficiemini Deo similes. Ergo debetis istud facere.* Utrumque Syllogismum probe tenebant Primi parentes, *Adam* et *Eva:* sed quia *Appetitui* suo magis auscultabant, quam *Mandato Dei:* ideo quasi obliti prioris Syllogismi, arripuerunt Conclusionem alterius Syllogismi, et sic inducti sunt scientes et volentes ad peccandum.

Solone Appetitu peccat Incontinens?

Ὥστε συμβαίνει ὑπὸ λόγου πως καὶ δόξης ἀκρατεύεσθαι· οὐκ ἐναντίας δὲ

Minime. Quoniam etiam habet concurrentem Rationem, sed debilem et infirmam: quæ patitur se ab Appetitu vinci, et in ejus sententiam pertrahi. Atque hinc est, quod bestiæ non possunt dici incontinentes: quia prorsus

destitutæ sunt Ratione, et solo Appetitu ducuntur.

Quomodo autem Incontinens ex Sciente fit Ignorans, et rursus ex Ignorante Sciens?

Eodem modo quo dormientes aut ebrii: qui ante et post somnum, aut ebrietatem, habent quidem scientiam eorum, quæ agunt; in ipso autem somno, vel ebrietate, similes sunt ignorantibus.

καθ' αὑτὴν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἡ γὰρ ἐπιθυμία ἐναντία, ἀλλ' οὐχ ἡ δόξα, τῷ ὀρθῷ λόγῳ. Πῶς δὲ λύεται ἡ ἄγνοια, καὶ πάλιν γίνεται ἐπιστήμων ὁ ἀκρατὴς, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ οἰνωμένου καὶ καθεύδοντες.

Quot sunt ergo circa actiones Incontinentis consideranda Tempora?

Tria. Unum est, *Quod præcedit ejus actionem:* tunc enim habet scientiam. Alterum est, *Quod cum actione est conjunctum;* quando nimirum in ipsa actione versatur: tunc enim similis est ignoranti; quia animus ejus ita perturbationibus et pravis affectibus obruitur, ut scientia sua, quam habet, non possit in agendo uti, et secundum eam agere. Tertium tempus est, *Post actionem;* quando jam peccatum admisit: tum paulatim redit ad seipsum, et ad eam scientiam quam antea habuerat; ac pœnitet eum sui facti. *Exempli gratia.* Adamus *Ante esum* pomi habebat scientiam mandati divini, De non comedendis fructibus arboris scientiæ boni et mali: *In ipso* autem *esu* pomi, obliviscebatur hujus mandati: *Post esum*, recordatus est iterum præcepti divini; ideoque eum facti sui pœnituit, et conabatur se a conspectu Dei subducere.

At Socrates dicebat Incontinentes non peccare contra Scientiam, sed solum contra Opinionem.

Parum refert, sive dicamus Opinionem esse,

Περὶ μὲν οὖν τοῦ, δόξαν

sive Scientiam; contra quam Incontinens peccat: quoniam aliqui suis Opinionibus adeo firmiter adhærent, quasi essent Scientiæ. Testimonio est *Heraclitus* Philosophus: qui licet negaret esse rerum aliquam Scientiam; tamen huic falsæ Opinioni adeo firmiter adhærebat, ut nullis rationibus ab ea posset abduci.

Quomodo igitur intelligenda est Socratis sententia, qua dixit, Neminem posse contra suam Scientiam peccare, atque ideo nullam esse Incontinentiam?

Hæc sententia Socratis videtur solum intelligenda esse de vera et proprie dicta Scientia, quæ est Principiorum, et Universalium Conclusionum, quæ ex Principiis, et Necessariis Propositionibus per Demonstrationem sunt effectæ. Talis Scientia non refertur ad actionem, sed in sola contemplatione et cognitione rerum acquiescit: ideoque nominatur ἐπιστήμη θεωρητική. Quod vero ad Propositiones Particulares et Singulares attinet; quæ sunt de rebus agendis: earum notitia non dicitur proprie Scientia; sed δόξα αἰσθητική, καὶ ἐπιστήμη πρακτική. Hæc non ita firma est, ut contra eam nemo possit agere.

ἀληθῆ, ἀλλὰ μὴ ἐπιστήμην εἶναι, παρ' ἣν ἀκρατεύονται, οὐθὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον· ἔνιοι γὰρ πιστεύουσιν οὐθὲν ἧττον οἷς δοξάζουσιν, ἢ ἕτεροι οἷς ἐπίσανται· δηλοῖ δὲ Ἡράκλειτος. Ἐπεὶ δὲ ἡ τελευταία πρότασις, δόξα τε αἰσθητοῦ, καὶ κυρία τῶν πράξεων, ταύτην ἢ οὐκ ἔχει ὁ ἐν τῷ πάθει ὢν, ἢ οὕτως ἔχει, ὡς οὐκ ἦν τὸ ἔχειν ἐπίσασθαι, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὥσπερ ὁ οἰνωμένος, τὰ Ἐμπεδοκλέους.

CAP. IV.

Quod est proprium Objectum Continentiæ et Incontinentiæ?

VOLUPTATES corporis, quæ percipiuntur ex Alimento, et Venere: quæ nimirum necessariæ sunt partim ad sustentationem Individui, partim ad conservationem Speciei.

Annon etiam hæ voluptates sunt Objectum Temperantiæ, et Intemperantiæ?

Sunt. Sed diverso modo circa illas Intemperans, et Incontinens versatur. Nam *Intemperans consulto* et ἐκ προαιρέσεως iis nimium indulget: *Incontinens* vero facit hoc παρὰ τὴν προαίρεσιν, *præter animi sui propositum:* victus nimirum a vehementia cupiditatum.

Quotuplices sunt Voluptates?

Voluptates sunt *duplices*. Aliæ *Necessariæ:* quæ percipiuntur ex iis rebus, quæ necessariæ sunt ad hominis conservationem; ut est Alimentum, et Venus. Aliæ *Non* sunt *necessariæ:* quæ percipiuntur ex iis rebus, quæ quidem ad vitæ sustentationem non sunt omnino necessariæ; reddunt tamen vitam aliquo modo splendidiorem et beatiorem; veluti sunt honores, divitiæ, potentia, libertas, multitudo liberorum, aut amicorum, forma et robur corporis, valetudo, et plurima alia; ex quibus homo oblectationem aliquam habere potest.

Quo pacto circa prædictas Voluptates dicitur aliquis Incontinens?

Duobus modis. Vel ἁπλῶς καὶ κυρίως, *Absolute et Simpliciter:* nempe is qui in naturalibus et necessariis voluptatibus expetendis modum excedit. Vel κατά τι, καὶ μὴ κυρίως, *Secundum quid, et Improprie:* qui circa voluptates neque naturales, neque necessarias, modum excedit. Et talis etiam ab Aristotele nominatur ἀκρατὴς κατὰ πρόσθεσιν, *Incontinens per Adjectionem:* quia adjicitur ea res, circa quam est incontinens; ut hoc modo distinguatur ab eo, qui est *Simpliciter Incontinens:* veluti cum dicimus aliquem

Τῶν δὲ περὶ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις, ὁ μὴ τῷ προαιρεῖσθαι τῶν ἡδέων διώκων τὰς ὑπερβολὰς, καὶ τῶν λυπηρῶν φεύγων, ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν καὶ τὴν διάνοιαν, ἀκρατὴς ἁπλῶς λέγεται, μὴ κατὰ πρόσθεσιν. Ἐπεὶ δ' ἐστὶ τὰ μὲν ἀναγκαῖα τῶν ποιούντων ἡδονὴν, τὰ δ' αἱρετὰ μὲν καθ' αὑτὰ, ἔχοντα δ' ὑπερβολὴν, ἀναγκαῖα μὲν τὰ σωματικὰ, οἷον τὰ περὶ τὴν τροφὴν, καὶ τὴν τῶν ἀφροδισίων χρείαν· τὰ δ' ἀναγκαῖα μὲν οὔ, αἱρετὰ δὲ καθ' αὑτά· λέγω δὲ οἷον τιμὴν

καὶ πλούτου. Πότερον δέ ἐστί τις ἁπλῶς ἀκρατὴς, &c. Τῶν γὰρ ἡδέων ἔνια φύσει αἱρετά, τὰ δ' ἐναντία τούτων, τὰ δὲ μεταξύ.

esse incontinentem iræ, vindictæ, honoris, lucri, amoris, et similium rerum.

Quæ est alia Voluptatum Divisio in hoc loco?

Voluptates aliæ sunt *Naturales:* quæ percipiuntur ex rebus sua natura jucundis, et expetendis. Vel sunt *Contra Naturam:* quæ percipiuntur ex rebus sua natura fugiendis. Vel sunt *Intermediæ:* quæ percipiuntur ex iis rebus, quæ Per se neque expetendæ sunt, neque fugiendæ, sed tantum Per accidens et Propter aliud.

CAP. V.

Quomodo dividuntur Voluptates Naturales?

Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἔνια μὲν ἡδέα φύσει, καὶ τούτων τὰ μὲν ἁπλῶς, τὰ δὲ κατὰ γένη καὶ ζώων καὶ ἀνθρώπων·

VOLUPTATES Naturales, aliæ *Simpliciter* omnibus non solum hominibus, sed etiam animalibus sunt jucundæ: veluti sunt eæ, quæ percipiuntur ex cibo, potu, et Venere. Aliæ autem sunt solum jucundæ *Aliquibus*, vel *hominibus* vel *animalibus*; pro diversitate naturarum et temperamenti. Atque harum maxima est varietas: de qua Virgil. in secund. Eclog. inquit,—*Trahit sua quemque voluptas.*

Quæ est varietas Voluptatum Non-naturalium?

τὰ δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τὰ μὲν διὰ πηρώσεις, τὰ δὲ δι' ἔθη, τὰ δὲ διὰ μοχθηρὰς φύσεις, &c.

Voluptates *Non-naturales* aliæ dicuntur *Belluinæ*, θηριώδεις· quæ belluis potius quam hominibus conveniunt: ut Vesci crudis, aut humanis carnibus. Aliæ nominantur *Morbosa*, νοσηματώδεις· qualibus interdum delectantur ægroti, item mulieres gravidæ. Aliæ proficiscuntur *Ex prava consuetudine*, et vocantur ἐθισταί.

Estne similis Cupiditatum Differentia?

Τῶν δ' ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν κοιναὶ δοκοῦσιν εἶ-

Maxime: quandoquidem Cupiditates a Voluptatibus excitantur. Itaque *Cupiditates*, αἱ ἐπιθυμίαι, aliæ sunt φυσικαὶ, *Naturales:* aliæ

παρὰ τὴν φύσιν, *Præter Naturam.* *Naturales* aliæ sunt *κοιναὶ*, *Communes* omnibus: aliæ *ἴδιαι*, *Propriæ* et peculiares singulis. *Non-naturales* vel sunt *θηριώδεις*, *Belluinæ;* vel *νοσηματώδεις*, *Morbosæ;* vel *ἐθισταὶ*, *Prava consuetudine accersitæ.* Similis Cupiditatum Divisio etiam habetur supra lib. iii. cap. 11.

...ναι, αἱ δ᾽ ἴδιαι καὶ ἐπίθετοι· οἷον ἡ μὲν τῆς τροφῆς φυσικὴ. lib. iii. c. 11.

Potestne aliquis secundum omnes prædictas voluptates Incontinens appellari?

Minime. *Primum* enim, Nemo propter solam earum Cupiditatem dicitur *Incontinens:* sed tantum propter nimiam et immoderatam earum cupiditatem. *Deinde*, Nemo propter Non-naturales et Non-necessarias Voluptates *Proprie et Simpliciter Incontinens* nominatur: sed tantum *Secundum quid*, et *κατὰ πρόσθεσιν*, hoc est, *cum adjectione* ejus rei, quam immoderate expetit: quemadmodum antea dictum fuit.

Ὅσοις μὲν οὖν φύσις αἰτία, τούτους μὲν δ᾽ ἂν εἷς εἴποιεν ἀκρατεῖς, &c.

Quam ex jam dictis colligis Incontinentiæ Divisionem?

Ἀκρασία, *Incontinentia*, alia dicitur

- *Humana*, κατ᾽ ἄνθρωπον, et vel
  - κυρίως καὶ ἁπλῶς, ἡ τῶν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων.
  - κατά τι ἡ κατὰ πρόσθεσιν, ἡ τοῦ θυμοῦ, τῆς τιμῆς, τῆς δόξης, τῶν χρημάτων; τοῦ κέρδους, καὶ ὁμοίων.
- *Non-humana*, ὑπὲρ τὸν ἄνθρωπον, et vel
  - θηριώδης.
  - νοσηματώδης.
  - ἐθιστή.

Ὥσπερ οὖν καὶ μοχθηρία, ἡ μὲν κατ᾽ ἄνθρωπον ἁπλῶς λέγεται μοχθηρία, &c.

CAP. VI.

Iræne an Cupiditatum Incontinentia est pejor?

Ὅτι δὲ καὶ ἧττον αἰσχρὰ ἀκρασία ἡ τοῦ θυμοῦ, ἢ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν, θεωρήσωμεν. Ἔοικε γὰρ ὁ θυμὸς ἀκούειν μέν τι τοῦ λόγου, παρακούειν δὲ· καθάπερ οἱ ταχεῖς τῶν διακόνων, οἳ πρὶν ἀκοῦσαι πᾶν τὸ λεγόμενον, ἐκθέουσιν, εἶτα ἁμαρτάνουσι τῆς προστάξεως. Ἔτι, ταῖς φυσικαῖς συγγνώμη μᾶλλον ἀκολουθεῖν ὀρέξεσιν, ἐπεὶ καὶ ἐπιθυμίαις ταῖς τοιαύταις μᾶλλον, ὅσαι κοιναὶ πᾶσι, καὶ ἐφ' ὅσον κοιναί. Ἔτι ἀδικώτεροι οἱ ἐπιβουλότεροι. Ἔτι, οὐδεὶς ὑβρίζει λυ-

CUPIDITATUM *Incontinentia* videtur *pejor* et turpior esse, quam *Incontinentia Iræ*: idque *propter quatuor causas.*

Quæ est Prima causa?

Quoniam *Incontinens iræ*, aliqua ex parte audit Rationem, ejusque mandatum conatur exequi, quæ jubet illatam injuriam vindicare: tantum in eo peccat, quod nimis cito, antequam plenum mandatum audivit, ad vindictam properat. *Incontinens* vero *circa cupiditates voluptatum*, omnino non audit Rationem: sed tantum fertur ad ea, quæ Sensibus videntur esse grata et jucunda.

Quæ est Altera causa?

Quia *Incontinentia iræ* magis videtur provenire ex vitio naturæ, ut apparet in biliosis, quam ab hominis voluntate: *Incontinentia* autem *circa Cupiditatem voluptatum*, magis proficiscitur a voluntate.

Quæ est Tertia causa?

Quia *Incontinens iræ* agit aperte: non callide aut fraudulenter, sicut *Incontinens circa voluptates.*

Quæ est Quarta causa?

Quia *Incontinens iræ* videtur justo dolore excitari ad vindictam: *Incontinens* autem *circa voluptates*, nullum habet honestum prætextum, sed ex mera petulantia peccat.

Utrum majus malum est, Feritasne an Vitium Morale?

Etsi *Feritas*, ἡ θηριότης, magis videatur esse horrenda quam *Morum malitia* et *improbitas*:

tamen hæc illa longe est deterior, quia magis potest nocere quam illa. Etenim homines *Improbi*, quia adhuc ratione aliqua licet prava et corrupta sunt præditi, ideo possunt non solum intelligere, sed etiam excogitare varios modos insidiandi, et nocendi aliis. *Feroces* autem, seu furiosi, quia ratione et mente quasi destituti sunt, non possunt modos et rationes excogitare, quibus aliis velint nocere: sed tantum cæco quodam impetu in alios feruntur; ex quo sæpenumero magis sibiipsi exitium quam aliis adferunt.

πονούμενος, ὁ δ' ὀργῇ ποιῶν πᾶς ποιεῖ λυπούμενος· ὁ δ' ὑβρίζων, μεθ' ἡδονῆς. Ἔλαττον δὲ θηριότης, κακίας· φοβερώτερον δέ.

CAP. VII.

Quomodo Conveniunt Continentia et Incontinentia, Tolerantia et Mollities, cum Temperantia et Intemperantia?

HI habitus sive affectus *Primum* Inter se conveniunt *Materia:* Quia versantur circa voluptates corporis naturales et necessarias; quæ nimirum percipiuntur ex gustu et tactu. *Deinde*, Conveniunt *Actionibus:* nempe in expetendis, vel fugiendis voluptatibus et doloribus. *Tertio*, Conveniunt in *Effectu:* nam vel vincunt et superant voluptates et dolores; vel ab illis vincuntur et superantur.

Περὶ δὲ τὰς δι' ἀφῆς καὶ γεύσεως ἡδονὰς καὶ λύπας, καὶ ἐπιθυμίας καὶ φυγάς· περὶ ἃς ἥ τε ἀκολασία καὶ ἡ σωφροσύνη διωρίσθη πρότερον.

Quomodo autem inter se Differunt?

Primum, Differunt *Natura:* Nam *Temperantia* et *Intemperantia* sunt habitus animi longo usu et assuefactione acquisiti: *Continentia* vero et *Incontinentia*, item *Tolerantia* et *Mollities*, sunt solum quædam dispositiones animi, et quasi inchoati et imperfecti habitus. *Deinde*,

Differunt *Forma agendi.* Nam *Temperans* et *Intemperans* agunt ἐκ προαιρέσεως, id est, consulto et plena voluntate: *Continens* autem et *Incontinens* solum agunt ex affectu et non plena voluntate. *Tertio*, Differunt *Objecto*. Nam *Intemperantia* non solum circa voluptates, sed etiam circa dolores versatur: *Incontinentia* autem solum circa voluptates. Præterea, *Continens* agitatur pravis cupiditatibus, quibus cogitur vi quadam resistere: *Temperans* autem moderatas habet cupiditates, quæ ultro rectæ rationi obsequuntur. Denique *Continens* vincit voluptates; *Incontinens* vincitur a voluptatibus: *Tolerans* vincit dolores; *Mollis* vincitur a doloribus.

Quot sunt species Incontinentiæ?

Ἀκρασίας δὲ, τὸ μὲν προπέτεια, τὸ δὲ ἀσθένεια.

Duæ sunt *Species Incontinentiæ.* Una dicitur προπέτεια, *Præcipitantia*: altera vocatur ἀσθένεια, *Infirmitas.*

Quæ dicitur Præceps Incontinentia?

Præceps Incontinentia est, qua quis subito, et quasi per imprudentiam, antequam potuisset cogitare, a vehementiore aliquo affectu abripitur ad peccandum.

Quæ dicitur Infirma Incontinentia?

Infirma Incontinentia est, qua quis pravis cupiditatibus et affectibus aliquandiu resistens, tandem defatigatus, ab illis superatur, et ad peccandum præter voluntatem abducitur.

Uter ex his duobus magis est reprehendendus?

Αὐτῶν δὲ τούτων βελτίους οἱ ἐκστατικοὶ, ἢ οἱ τὸν λόγον ἔχοντες μὲν,

Posterior: propterea quod habuit spatium et moram sese præmuniendi adversus pravos affectus; illud autem non fecit. *Prior* vero, quia fuit præter suam opinionem subito a vehemen-

tia affectuum abreptus, antequam potuerit cogitare quo pacto velit illis resistere, minus est culpandus.

Quotuplex est Mollities?

Duplex. Una *Voluntaria*, quæ nostra culpa, nostroque vitio est contracta; atque ideo merito reprehendenda: qualis est in hominibus delicatis, voluptuariis, ignavis, otiosis, et iis qui ludis dediti sunt. Altera *Non est voluntaria*, sed proficiscitur vel *A natura*; ut sunt quædam natura molliores, quemadmodum Persarum mollities in Proverbium abiit: vel *Ab ætate*; ut infantes, pueri, et adolescentes molliores sunt viris et adultis: vel *A sexu*; ut fœminæ molliores sunt viris: vel *A morbo*; ut ægroti minus possunt ferre labores, quam homines sani et robusti.

μὴ ἐμμένοντες δέ· ὑπ' ἐλάττονος γὰρ πάθους ἡττῶνται, καὶ οὐκ ἀπροβούλευτοι, ὥσπερ ἅτεροι· ὅμοιος γὰρ ὁ ἀκρατής ἐστι τοῖς ταχὺ μεθυσκομένοις, καὶ ὑπὸ ὀλίγου οἴνου, καὶ ἐλάττονος ἢ ὡς οἱ πολλοί. Ὅτι μὲν οὖν κακία ἡ ἀκρασία οὐκ ἔστι, φανερόν· ἀλλά πῃ ἴσως, &c.

CAP. VIII.

Uter est deterior, Intemperansne *an* Incontinens?

INTEMPERANS longe *deterior* est *Incontinente*, idque propter multas causas. *Primum*, Quia peccat *Sciens*, ut supra dictum est, et ἐκ *προαιρέσεως, consulto et data opera: Incontinens* vero peccat *παρὰ τὴν προαίρεσιν, præter suum propositum. Secundo*, Quia corruptum habet judicium, adeo ut non possit suum peccatum agnoscere, unde etiam fit, ut eum non possit sui facti pœnitere: In *Incontinente* autem est adhuc sanum judicium; ut possit peccatum suum agnoscere, et propter illud dolere. *Tertio*, Quia *Intemperans* est ἀνίατος, *insanabilis;* quia enim

Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀκόλαστος, ὥσπερ ἐλέχθη, οὐ μεταμελητικός· ἐμμένει γὰρ τῇ προαιρέσει· ὁ δ' ἀκρατής, μεταμελητικός πως. Καὶ ὁ μὲν εὐίατος, ὁ δὲ ἀνίατος· ἔοικε γὰρ ἡ μὲν μοχθη-

non agnoscit suum malum, ideo non potest ab eo sanari et liberari: *Incontinens* vero est εὐίατος, hoc est, *facile potest sanari*, si rectius instituatur: habet enim adhuc rationem salvam et integram, qua potest bonas admonitiones intelligere. *Quarto*, Quia *Intemperans* laborat continuo vitio, quod sine intermissione eum ad peccandum instigat: *Incontinens* autem solum per intervalla incitatur ad peccandum. Hanc ob causam *Incontinens* Hydrope aut Tabe laboranti comparatur, *Intemperans* autem Epileptico. *Quinto*, Quia *Intemperans* etiam a levibus cupiditatibus et voluptatibus patitur se vinci: *Incontinens* vero non nisi a vehementioribus superatur. *Sexto*, Quia *Intemperans* vere *Malus* et *Improbus*, φαῦλος καὶ πονηρὸς dicitur: *Incontinens* autem est solum ἡμιπόνηρος, *Semimalus*; quia habet adhuc sanam rationem, neque plena voluntate peccat, sicut *Intemperans*, in quo etiam ratio est corrupta.

CAP. IX.

Estne Continens idem ac is, qui in suo proposito perseverat: Incontinens autem, qui a suo proposito discedit?

PRO hujus quæstionis explicatione, tenenda est hæc distinctio. Quæ homines sibi proponunt, ea sunt vel *Bona*, vel *Mala*, vel *Qualiacunque*: præterea in illis vel persistunt, vel non persistunt. Qui in bono proposito persistunt, aut non persistunt: dicuntur *Continentes* et *Incontinentes per Se*. Qui in quovis proposito persistunt, aut non persistunt: dicuntur *Conti-*

ρία τῶν νοσημάτων, οἷον ὕδερῳ καὶ φθίσει, ἡ δὲ ἀκρασία τοῖς ἐπιληπτικοῖς· ἡ μὲν γὰρ συνεχὴς, ἡ δὲ οὐ συνεχὴς πονηρία· καὶ ὅλως δὲ, ἕτερον τὸ γένος ἀκρασίας καὶ κακίας· ἡ μὲν γὰρ κακία λανθάνει, ἡ δὲ ἀκρασία οὐ λανθάνει. αὐτῶν δὲ τούτων βελτίους οἱ ἐκστατικοὶ, ἢ οἱ τὸν λόγον ἔχοντες μὲν, μὴ ἐμμένοντες δέ· ὑπ' ἐλάττονος γὰρ πάθους ἡττῶνται, καὶ οὐκ ἀπροβούλευτοι, ὥσπερ ἅτεροι. Ὅτι μὲν οὖν κακία ἡ ἀκρασία οὐκ ἔστι, φανερόν· ἀλλά πῃ ἴσως· τὸ μὲν γὰρ παρὰ προαίρεσιν, τὸ δὲ κατὰ

nentes et *Incontinentes per Accidens*. Qui in malo proposito perseverant, *Pertinaces* nominantur. Qui vero a malo proposito discedunt: *non* sunt propterea *Incontinentes* nominandi, sed potius *Continentes;* quatenus se cohibent, ne admittant illud malum, quod sibi proposuerant.

Quomodo distinguitur Continens a Pertinace?

Continens patitur se melioribus rationibus flecti et dimoveri a sua sententia. *Pertinax* in sua sententia firmiter perseverat; nec patitur se ullis rationibus ab ea abduci: a Græcis vocatur *ἰσχυρογνώμων.*

Quotuplices sunt Pertinaces?

Triplices. Quidam enim dicuntur ἰδιογνώμονες· qui proprias suas opiniones pertinaciter defendere conantur. Alii dicuntur ἀμαθεῖς, *Indocti:* qui licet non possint suas opiniones bonis rationibus defendere, tamen nolunt eas deponere. Alii denique sunt ἄγροικοι, *Homines rudes et agrestes:* qui meliores sententias et rationes aliorum neque audire volunt, neque intelligere possunt; solum persistunt in iis, quibus sunt assueti, non magnopere curantes, utrum bene vel male sentiant.

Quotuplices autem sunt ii, qui discedunt a sua sententia et opinione?

Duplices. *Quidam* enim hoc faciunt propter amorem veritatis et justitiæ: qui postquam cognoverunt meliores et veriores rationes, atque sententias, ultro a sua opinione deficiunt. *Quidam* vero hoc faciunt ex quadam animi levitate et inconstantia; aut propter aliam aliquam causam parum honestam: atque hi recte possunt

προαίρεσιν ἐστιν, οὐ μὴν ἀλλ' ὅμοιόν γε κατὰ τὰς πράξεις. *Et paulo post,* Ὁ ἀκρατὴς ἐστι βελτίων τοῦ ἀκολάστου, οὐδὲ φαῦλος ἁπλῶς. Πότερον οὖν ἐγκρατής ἐστιν ὁ ὁποιῳοῦν λόγῳ, καὶ ὁποιᾳοῦν προαιρέσει ἐμμένων, ἢ ὁ τῇ ὀρθῇ· καὶ ἀκρατὴς δὲ, ὁ ὁποιᾳοῦν μὴ ἐμμένων προαιρέσει, καὶ ὁποιῳοῦν λόγῳ, ἢ ὁ τῷ ψευδεῖ λόγῳ, καὶ τῇ προαιρέσει τῇ μὴ ὀρθῇ, ὥσπερ ἠπορήθη πρότερον; ἢ κατὰ συμβεβηκὸς, ὁ ὁποιᾳοῦν· καθ' αὑτὸ δὲ, ὁ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ καὶ τῇ ὀρθῇ προαιρέσει, ὁ μὲν ἐμμένει, ὁ δὲ οὐκ

Incontinentes nominari, et sunt digni reprehensione.

Quomodo differt Continens a suis Extremis?

Continens est, qui neque nimium, neque minus quam par est, voluptatibus corporis tribuit; sed medio modo circa illas est affectus: ita ut propter illarum cupiditatem, aut odium, non cupiat ab honesto suo proposito discedere. *Incontinens*, a voluptatibus corporis adeo vehementer extimulantur: ut etiam per eas patiatur se ab honesto suo proposito dimoveri; modo illis frui possit. Qui vero voluptates adeo aversatur; ut ne propter honestam quidem voluptatem aliquid laude dignum suscipere velit: is peccat in defectu, nomine tamen certo caret; quia pauci, vel nulli reperiuntur, qui adeo distortæ sint naturæ, ut simpliciter omnes voluptates contemnant.

Quomodo differunt Continens et Temperans?

Temperans nullis agitatur pravis cupiditatibus: sed habet eas domitas et rectæ rationi ultro obsequentes. *Continens* vero incitatur quidem pravis cupiditatibus, quæ rationi adversantur: sed iis pariter resistit, et rectæ rationi etiam invitas subjicit.

Quomodo differunt Incontinens et Intemperans?

Intemperans non solum agitatur et ducitur a pravis cupiditatibus et affectibus; sed etiam rationem ita habet corruptam, ut existimet se debere quibusvis etiam turpibus voluptatibus indulgere: *Incontinens* vero iisdem quidem voluptatibus et affectibus agitatur, quibus Intemperans; sed tamen habet adhuc rectam rationem, quæ jubet illis esse resistendum. Quia autem

ἐμμένει· Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἐμμενετικοὶ τῇ δόξῃ, εἰσὶ δ' οὓς καλοῦσιν ἰσχυρογνώμονας. Εἰσὶ δὲ ἰσχυρογνώμονες οἱ ἰδιογνώμονες, καὶ οἱ ἀμαθεῖς καὶ οἱ ἄγροικοι. Εἰσὶ δέ τινες οἳ τοῖς δόξασιν οὐκ ἐμμένουσιν, οὐ δι' ἀκρασίαν, οἷον ἐν τῷ Φιλοκτήτῃ τοῦ Σοφοκλέους ὁ Νεοπτόλεμος· καίτοι δι' ἡδονὴν οὐκ ἐνέμεινεν· ἀλλὰ καλήν. τὸ γὰρ ἀληθεύειν αὐτῷ καλὸν ἦν, ἐπείσθη δ' ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ψεύδεσθαι· οὐ γὰρ πᾶς ὁ δι' ἡδονήν τι πράττων, ἐστὶν ἀκόλαστος, οὔτε φαῦλος, οὔτε ἀκρατής· ἀλλ' ὁ δι' αἰσχράν.

ea non satis firma et valida est; ideo tandem ab illis vincitur.

CAP. X.

Quare supra in secundo capite dixisti, Nullum Incontinentem posse revera dici Prudentem?

PROPTER quatuor causas. *Primum*, Quia nullus *Incontinens* aptus est ad res gerendus, sicut vir *Prudens*. *Deinde*, Quia *Incontinens* sponte male agit, obsequendo pravis suis cupiditatibus: vir *Prudens* autem nunquam sponte peccat. *Tertio*, Quia omnis *Prudens* est vir bonus: *Incontinens* autem non potest dici vir bonus; quoniam patitur se vinci a pravis cupiditatibus, ut male agat. *Quarto*, Quia vir *Prudens* non solum scit, quæ sunt agenda; sed eadem quoque agit: *Incontinens* autem scit quidem, quæ agenda sunt; sed ea non agit, victus a pravis suis cupiditatibus.

At reperiuntur aliqui, qui licet Incontinenter vivant, tamen valent etiam consiliis, et feliciter tam sua quam publica negotia videntur administrare.

In talibus non est vera prudentia; sed potius naturalis quædam solertia et dexteritas in rebus gerendis: quæ etiam potest esse absque prudentia, et reliquis virtutibus moralibus. Ideoque propter eam nemo proprie dicitur vir bonis: quemadmodum supra dictum fuit.

Quoniam dicis Incontinentem sponte peccare: videturne tibi esse Improbus?

Minime. Quia non peccat consulto, aut insidiose et fraudulenter: sed tantum animi qua-

Ἔτι δ' ἐστί τις καὶ τοιοῦτος οἷος ἧττον ἢ δεῖ τοῖς σωματικοῖς χαίρων, καὶ οὐκ ἐμμένων τῷ λόγῳ, ὁ τοιοῦτος τούτου καὶ τοῦ ἀκρατοῦς μέσος ὁ ἐγκρατής.

Ὅ, τι ἐγκρατής. οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ποιεῖν, καὶ ὁ σώφρων· ἀλλ' ὁ μὲν ἔχων, ὁ δ' οὐκ ἔχων φαύλας ἐπιθυμίας.

Ὅμοιοι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς καὶ ὁ ἀκόλαστος, ἕτεροι μὲν ὄντες, ἀμφότεροι δὲ τὰ σωματικὰ ἡδέα διώκουσιν· ἀλλ' ὁ μὲν καὶ οἰόμενος δεῖν, ὁ δ' οὐκ οἰόμενος.

Οὐδ' ἅμα φρόνιμον καὶ ἀκρατῆ ἐνδέχεται εἶ-

dam perturbatione, qua, præter opinionem et voluntatem suam, subito ad peccandum abripitur.

Utra autem ex duabus Speciebus Incontinentiæ minus est sanabilis.

Ea quæ supra cap. 7. ἀσθένεια nominatur; quia aliquo modo naturæ vitio inest: *Naturalia* autem difficulter mutari, aut tolli posse, manifestum est. Imo hanc ipsam ob causam etiam *Consuetudo* difficulter potest mutari: quia longa consuetudo paulatim degenerat in naturam.

CAP. XI.

Explicasti hactenus prope universam doctrinam de Virtutibus. Quid præterea restat explicandum?

DICENDUM etiam est de duobus *Adjunctis virtutis:* nempe de *Voluptate*, et *Amicitia.*

Cur de Voluptate Ethico est disserendum?

Propter tres causas. *Primum,* Quia ea quoque recensetur in numero Bonorum. *Deinde,* Quia Voluptas et Dolor sunt generale Objectum Virtutum Moralium, quemadmodum supra in secundo libro dictum fuit. *Tertio,* Quia Voluptas cum Summo Bono, de quo hic quæritur, magnam habet cognationem. Plures rationes adferuntur infra lib. x. cap. 1.

Quæ fuerunt Philosophorum Opiniones de Voluptate?

Diversæ fuerunt Philosophorum *de Voluptate Opiniones. Quidam* enim dixerunt, Nullam voluptatem esse BONUM, neque per Se, neque per Accidens. *Alii* dixerunt, quasdam solum voluptates esse bonas, plerasque autem malas.

ναι τὸν αὐτόν· ἅμα γὰρ φρόνιμος καὶ σπουδαῖος τὸ ἦθος δέδεικται ὤν. Ἔτι, οὐ τῷ εἰδέναι μόνον φρόνιμος, ἀλλὰ καὶ τῷ πρακτικός· ὁ δ᾽ ἀκρατὴς, οὐ πρακτικὸς, &c. Τὸν δὲ δεινὸν οὐδὲν κωλύει ἀκρατῆ εἶναι, &c. Καὶ ἑκὼν μέν· τρόπον γάρ τινα εἰδὼς, καὶ ὃ ποιεῖ, καὶ οὗ ἕνεκα· πονηρὸς δ᾽ οὔ· ἡ γὰρ προαίρεσις, ἐπιεικής· ὥσθ᾽ ἡμιπόνηρος, καὶ οὐκ ἄδικος, οὐ γὰρ ἐπίβουλος. Εὐϊατότεροι οἱ δι᾽ ἐθισμοῦ ἀκρατεῖς, τῶν φυσικῶν· ῥᾷον γὰρ ἔθος μετακινῆσαι φύσεως· διὰ γὰρ τοῦτο

Aliqui vero dixerunt, etiamsi omnes voluptates essent bonæ, nullam tamen esse Summum Bonum.

Quomodo probant nullam Voluptatem esse BONUM?

Primum, Quia BONUM habet rationem Finis: Voluptas autem non habet rationem Finis; quia est generatio sensibilis ad naturam, hoc est, ad naturæ restitutionem, tanquam ad Finem. *Deinde*, Quia Temperans eam fugit, tanquam rem malam. *Tertio*, Quia etiam vir Prudens videtur eam aspernari: dum *ἀλυπίαν*, *indolentiam*, potius quam *Voluptatem* expetit. *Quarto*, Quia Prudentiam impedit, sicut etiam *Cicero* inquit; *Impedit consilium voluptas, rationi inimica, et mentis perstringit oculos*. *Quinto*, Quia omne bonum est artis opus: Voluptas autem nullius artis opus est. *Postremo*, Quia solum ab imprudentibus, stultis, pueris, et bestiis expetitur.

Cur pleræque Voluptates videntur malæ?

Quia sunt *turpes*, at *probrosæ*. *Insuper* etiam *noxiæ* non solum *valetudini*, quam debilitant; verum etiam *Famæ*, quam lædunt; et *Facultatibus*, quas exhauriunt.

Quare nulla Voluptas potest dici Summum Bonum?

Quia summum Bonum est Ultimus Finis hominis: Voluptas autem non est finis; quemadmodum antea est dictum.

καὶ τὸ ἦθος χαλεπὸν, ὅτι τῇ φύσει ἔοικεν. Περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης θεωρῆσαι, τοῦ τὴν πολιτικὴν φιλοσοφοῦντος. Οὗτος γὰρ τοῦ τέλους ἀρχιτέκτων, &c. Ἔτι δὲ, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν τὴν ἠθικὴν περὶ λύπας καὶ ἡδονὰς ἔθεμεν. Καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οἱ πλεῖστοι μεθ' ἡδονῆς εἶναί φασι. Τοῖς μὲν οὖν δοκεῖ οὐδεμία ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὸν, οὔτε καθ' αὑτὸ, οὔτε κατὰ συμβεβηκός. Τοῖς δ' ἔνιαι μὲν εἶναι, αἱ δὲ πολλαὶ φαῦλαι. Ἔτι δὲ τούτων τρίτον· Εἰ καὶ πᾶσαι ἀγαθὸν, ὅμως

μὴ ἐνδέχεσθαι εἶναι τὸ ἄριστον ἡδονήν. Ὅλως μὲν οὖν οὐκ ἀγαθὸν, ὅτι πᾶσα ἡδονὴ γένεσίς ἐστιν εἰς φύσιν αἰσθητή. Ἔτι, ὁ σώφρων φεύγει τὰς ἡδονάς. Ἔτι, ὁ φρόνιμος τὸ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ. Ἔτι ἐμπόδιον τῷ φρονεῖν αἱ ἡδοναί. Ἔτι, τέχνη οὐδεμία ἡδονῆς. Ἔτι, τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονάς. Τοῦ δὲ μὴ πάσας σπουδαίας εἶναι, ὅτι εἰσὶ καὶ αἰσχραὶ καὶ ὀνειδιζόμεναι, καὶ ὅτι βλαβεραί. Ὅτι δ' οὐκ ἄριστον ἡ ἡδονὴ, ὅτι οὐ τέλος, ἀλλὰ γένεσις. Πρῶτον μὲν, ἐπεὶ τὸ

CAP. XII.

Quid videtur tibi de opinione et argumentis eorum Philosophorum, qui plane negant Voluptatem esse BONUM *quoddam?*

QUOD Nulla voluptas sit in numero Bonorum habenda, existimo falsum esse: ejus vero contradictoriam veram, quod Quædam voluptas sit inter Bona numeranda.

Quo pacto id probas?

Duobus argumentis; quorum primum sumitur *Ex analogia*, quæ est *inter* BONUM, et ea quæ BONO sunt *cognata*, hoc est, quæ vel ex bono proveniunt, vel ad bonum contendunt, aut perducunt. Nam quemadmodum BONUM aliud *Absolute* et *Simpliciter* est bonum; aliud vero dicitur *Secundum quid* bonum, nimirum quod alicui est bonum, alicui vero non bonum: ita etiam ea quæ bono sunt cognata, alia *Absolute*, alia *Secundum quid* sunt bona. Atqui *Natura* et *Habitus* sunt *Bonum* quoddam. Itaque etiam *Generatio*, quæ ad Naturam, tanquam ad BONUM quoddam contendit; ipsaque *Operatio*, et ei conjuncta *Voluptas*, quæ ab habitu, tanquam a BONO aliquo proficiscitur: omnia, inquam, hæc etiam poterunt, aut *Absolute* et *Simpliciter*, aut *Secundum quid*, inter bona numerari.

Quod est alterum argumentum?

Alterum argumentum sumitur ex BONI *distinctione* κατ' ἀντιστροφήν. *Si* omne *Bonum* vel est *Habitus*, vel *Operatio* ab habitu profecta: Igitur etiam aliquis habitus erit bonus et aliqua operatio bona, *Rursum*, Si quædam operatio bona, est jucunda et cum voluptate conjuncta:

Igitur etiam quædam voluptas poterit dici bona.

Quid est hic notandum?

Hoc loco notanda est *Distinctio* τῶν ἐνεργειῶν, quod nimirum *Aliæ* proficiscuntur *ab Habitu*, seu *Natura integra*, quæ jam ad suum statum et quasi perfectionem est perducta; ita ut nulla laboret indigentia: atque tales operationes sunt *Simpliciter jucundæ*. Aliæ vero pertinent *ad defectum Naturæ* restituendum: atque tales non *Simpliciter*, verum *Per Accidens* sunt *jucundæ*; quatenus per eas restinguitur dolor, qui ex defectu indigentis naturæ sentitur, ac per repletionem, quam comitatur voluptas, tollitur.

Quid igitur respondes ad argumenta contra voluptatem allata?

In *Primo* argumento nego *Minorem* Propositionem, ejusque probationem: quæ habet vitiosam Voluptatis Definitionem; partim propter *Genus*, partim propter *Differentias*.

Quare Genus videtur tibi esse vitiosum?

Primum, Quia *Voluptas* non est *Generatio*, quæ proprie dicitur de Substantiis: definitur enim a Physicis, quod sit *Motus a non esse ad esse*; per quem ex corruptione alicujus substantiæ alia generatur: Per *Voluptatem* autem nulla substantia neque corrumpitur, neque generatur. *Deinde*, Etiamsi concedatur, quod *Voluptas* sit *Generatio*; tamen non propterea omnino est excludenda e numero bonorum: siquidem sunt etiam quædam generationes, quæ licet non sint *Simpliciter bonæ*, tamen sunt *Alicui bonæ*, quatenus vel ab integra natura proveniunt; vel ad naturæ perfectionem contendunt.

ἀγαθὸν διχῶς· τὸ μὲν γὰρ ἁπλῶς, τὸ δὲ τινὶ καὶ αἱ φύσεις καὶ αἱ ἕξεις ἀκολουθήσουσιν. Ὥστε καὶ αἱ κινήσεις καὶ αἱ γενέσεις ἀκολουθήσουσιν. Ἔτι, ἐπεὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ μὲν ἐνέργεια, τὸ δ᾽ ἕξις, κατὰ συμβεβηκὸς αἱ καθιστᾶσαι εἰς τὴν φυσικὴν ἕξιν ἡδεῖαί εἰσιν. Ἔστι δ᾽ ἡ ἐνέργεια ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ὑπολύπου ἕξεως καὶ φύσεως, &c. Σημεῖον δ᾽, ὅτι οὐ τῷ αὐτῷ ἡδεῖ χαίρουσιν, ἀναπληρουμένης τε τῆς φύσεως καὶ καθεστηκυίας· ἀλλὰ καθεστηκυίας μὲν τοῖς ἁπλῶς ἡδέσιν, ἀνα-

Quare Differentiæ tibi videntur esse vitiosæ?

Primum, Quia non omnis voluptas est αἰσθητὴ, *Sensibilis*; nam hæc *Differentia* solum competit *Voluptatibus Corporis*: sunt vero etiam aliæ voluptates illis longe præstantiores, neque sensu aliquo percipiuntur; cujusmodi sunt *Voluptates Mentis*, ex contemplatione animi, et ex actionibus virtutis. *Deinde*, Quia non per omnem voluptatem restituitur defectus naturæ indigentis; sunt enim multæ voluptates, quæ comitantur functiones naturæ perfectæ, nullaque repletione indigentis: ideoque neque antecedentem neque conjunctum aliquem dolorem ex indigentia ortum habent: quæ etiam non oblectant *Propter defectus repletionem*, sed *Per se*, suaque natura sunt jucundæ; veluti sunt contemplationes mentis, actiones virtutum, operationes sensuum, sani corporis exercitia, et his similia. *Postremo*, Quia non omnis operatio tendit ad alium aliquem finem: sed sunt multæ operationes, quæ finem suum in seipsis habent, neque ad alium finem referuntur; ideoque etiam judicantur esse perfectæ: cujusmodi sunt paulo ante commemoratæ contemplationes mentis, et virtutum actiones, quæ veram in se habent voluptatem.

Quomodo Aristoteles definit Voluptatem?

Voluptas est functio seu operatio non impedita, promanans ab habitu, qui est secundum naturam. Ἡδονή ἐστιν ἐνέργεια τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδιστος.

Quid respondes ad Secundum et Tertium argumentum?

Nego virum Prudentem et Temperantem

πληρουμένης δὲ καὶ τοῖς ἐναντίοις· καὶ γὰρ ὀξέσι καὶ πικροῖς χαίρουσιν, ὧν οὐδὲν οὔτε φύσει ἡδὺ, οὔθ' ἁπλῶς ἡδύ· ὥστε οὐδ' αἱ ἡδοναί· &c.

Ἔτι, οὐκ ἀνάγκη ἕτερόν τι εἶναι βέλτιον τῆς ἡδονῆς, ὥσπερ τινές φασι τὸ τέλος τῆς γενέσεως.

Οὐ γὰρ γενέσεις εἰσὶν αἱ ἡδοναὶ, οὐδὲ μετὰ γενέσεως πᾶσαι, &c.

Διὸ καὶ οὐ καλῶς ἔχει τὸ αἰσθητὴν γένεσιν φάναι εἶναι τὴν ἡδονὴν, &c.

Ἐπεὶ καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας εἰσὶν ἡδοναὶ, οἷον αἱ τοῦ θεωρεῖν ἐνέργειαι, τῆς φύσεως οὐκ

Simpliciter omnes voluptates aspernari et fugere; sic enim viderentur esse ἀναίσθητοι, id est, *Sensu destituti*: sed dico eos tantum aspernari et fugere turpes, falsas, et immoderatas voluptates; veras autem et honestas moderate expetere.

Quid ad Quartum argumentum?

Duplices sunt *Voluptates*. Aliæ *Propriæ* ejus actionis circa quam versantur; atque hæ magis promovent actionem, quam impediunt; quia reddunt Agentem alacriorem in agendo. Aliæ vero sunt *Alienæ*: atque de his solum vere dicitur, quod impediunt Agentem.

Quid ad Quintum argumentum?

Utrumque falsum est, quod in eo argumento asseritur: Nam multa reperiuntur bona, quæ non sunt ab arte aliqua profecta. *Deinde*, Sunt etiam quædam artes, quæ manifeste voluptatem profitentur: quas *Cic.* lib. i. *Offic.* *Voluptatum ministras* nominat; ut Musica, ars coquinaria, unguentaria, et similes aliæ.

Quid ad Postremum argumentum respondes?

Nego ex puerorum, stultorum, aut brutorum animalium judicio et appetitu, de voluptate, utrum bona vel mala sit, esse statuendum.

Quid videtur tibi de secunda opinione eorum, qui dicunt voluptates esse malas, quia sunt noxiæ?

Primum, Nego omne noxium esse malum. Etenim diligens studium interdum nocet valetudini: non tamen est propterea per se malum. Vinum nocet febricitantibus: non tamen ideo malum. *Deinde*, Voluptates *Per se* non sunt

ἐνδεούσης. Καὶ τέλος, οὐ πασῶν ἕτερόν τι, ἀλλὰ τῶν εἰς τὴν τελείωσιν ἀγομένων τῆς φύσεως. Ἀλλὰ μᾶλλον λεκτέον ἐνέργειαν τῆς κατὰ φύσιν, &c. Τὸ δὲ τὸν σώφρονα φεύγειν, καὶ τὸν φρόνιμον διώκειν τὸν ἄλυπον βίον, &c. Ἐμποδίζει δὲ, οὔτε φρονήσει, οὔθ' ἕξει οὐδεμιᾷ ἡ ἀφ' ἑκάστης ἡδονὴ, ἀλλὰ αἱ ἀλλότριαι. Τὸ δὲ τέχνης μὴ εἶναι ἔργον μηδεμίαν ἡδονὴν, εὐλόγως συμβέβηκεν· οὔτε γὰρ ἄλλης ἐνεργείας οὐδεμιᾶς τέχνη ἐστὶ, τῆς δυνάμεως. Καὶ τὸ τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία

noxiæ: sed tantum *Per Accidens;* quando vel sunt turpes, vel immoderatæ.

CAP. XIII.

Potestne aliqua Voluptas dici BONUM?

POTEST. Nam quia Dolori opponitur, quem omnes fatentur esse malum, et fugiendum: ideo ea recte potest dici bonum expetendum. *Deinde,* Si nulla voluptas est BONUM: Ergo neque voluptas, quam vir bonus percipit ex actionibus virtutum, erit bona, aut expetenda; neque tales actiones essent revera jucundæ: atque hoc modo vita viri beati non essent jucundior, quam cujuspiam alterius vita; ac videretur posse esse conjuncta cum dolore: unde sequeretur, quod dolor non esset MALUM, et propterea non fugiendus. Quæ omnia cum sint manifeste falsa, et absurda: sequitur etiam ipsam ὑπόθεσιν esse falsam.

Potestne etiam aliqua Voluptas dici Summum Bonum?

Etsi *Voluptas* proprie loquendo *non* sit *Summum Bonum:* tamen ei ita est cognata, ut *quodammodo* Summum Bonum esse videatur. *Primum* enim, Prope eandem habet atque id Definitionem. Est enim *Voluptas* operatio habitus non impedita: quæ Definitio etiam Summo Bono, sive Beatitudini, competit: ut patet ex primo libro. *Deinde,* Quia omnes homines unanimi consensu affirmant, Beatitudinem, quæ est Summum Bonum, ita conjunctam esse cum Voluptate, ut sine ea non possit consistere. *Tertio,* Quia non solum homines, sed etiam

διώκειν, &c. Τὸ δ᾽ εἶναι φαύλας, ὅτι νοσώδη ἔνια ἡδέα, τὸ αὐτὸ καὶ ὅτι ὑγιεινὰ, ἔνια φαῦλα πρὸς χρηματισμόν. ταύτῃ οὖν φαῦλα, ἄμφω, ἀλλ᾽ οὐ φαῦλα, κατά γε τοῦτο· ἐπεὶ καὶ τὸ θεωρεῖν ποτε βλάπτει πρὸς ὑγίειαν· ἐμποδίζει δὲ, οὔτε φρονήσει, οὔθ᾽ ἕξει οὐδεμίᾳ ἡ ἀφ᾽ ἑκάστης ἡδονὴ, ἀλλὰ αἱ ἀλλότριαι. Ἀλλὰ μὴν ὅτι καὶ ἡ λύπη κακὸν, ὁμολογεῖται, καὶ φευκτόν· ἡ μὲν γὰρ ἁπλῶς κακὸν, ἡ δὲ τῷ πῇ ἐμποδιστική. τῷ δὲ φευκτῷ τὸ ἐναντίον, ᾗ φευκτόν τι καὶ κακὸν, ἀγαθόν. Φανερὸν δὲ.

cuncta animalia bruta, Voluptatem expetunt: et hoc communi appetitu naturaliter ipsis insito quasi tacite indicare videntur, eam habere rationem Summi Boni; etiamsi Veram voluptatem neque intelligant, neque expetant, sed tantum eam, quæ sensibus ipsorum videtur esse grata et jucunda.

CAP. XIV.

Possuntne Corporis Voluptates dici bonæ?

POSSUNT: alioquin enim dolores corporis, qui illis opponuntur, non possent dici mali et fugiendi.

Possuntne dici Simpliciter Bonæ?

Nequaquam. Sed tantum Quatenus necessariæ sunt, vel ad corporis sustentationem, vel ad propagationem sobolis. *Deinde*, Quatenus non excedunt modum et terminum, quem recta ratio præscribit, et naturæ necessitas postulat.

Cur igitur homines tantopere expetunt corporis voluptates, si non sunt veræ voluptates?

Primum, Quia plerique veras voluptates ignorant. *Deinde*, Quia his voluptatibus volunt mederi doloribus corporis, quibus subinde vexantur: Nam, ut Medici dicunt, *Contrariorum contraria sunt remedia.* *Tertio*, Quia corporis voluptates vehementius afficiunt sensus: unde etiam vehementius expetuntur.

Quare autem non sunt veræ voluptates?

Quia expetuntur solum a natura vel prava et corrupta, vel laborante aliquo defectu: cui hoc modo cupit mederi. Atque hanc ob causam non *Per Se*, sed *Per Accidens* dicuntur bonæ.

καὶ ὅτι εἰ μὴ ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν, καὶ ἡ ἐνέργεια, οὐκ ἔσται ζῆν ἡδέως τὸν εὐδαίμονα. Ἄριστον δ' οὐδὲν κωλύει ἡδονήν τινα εἶναι, εἰ ἔνιαι φαῦλαι ἡδοναί, &c. Πάντες τὸν εὐδαίμονα, ἡδὺν οἴονται βίον εἶναι, καὶ ἐμπλέκουσι τὴν ἡδονὴν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, εὐλόγως· &c. Καὶ τὸ διώκειν δὲ ἅπαντα καὶ θηρία καὶ ἀνθρώπους τὴν ἡδονὴν, σημεῖόν τι τοῦ εἶναί πως ἄριστον αὐτήν. Περὶ δὲ δὴ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἐπισκεπτέον, &c. Διὰ τί φαίνονται αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ αἱρετώτεραι. πρῶτον μὲν οὖν δὴ ὅτι ἐκκρούει τὴν λύπην,

Sed quare homines non potius expetunt medium statum, qui est inter voluptatem et dolorem: quem Græci ἀλυπίαν, id est, indolentiam nominant?

Quia etiam hic status non caret omni molestia, et dolore, et propter continuas sensuum et facultatum naturalium operationes: quibus ipsa natura et corpora nostra paulatim fatigantur, et debilitantur; ut opus habeant aliqua recreatione.

Quare voluptates Animi sunt perfectiores voluptatibus Corporis?

Primum, Quia voluptatum animi non potest esse vitiosus excessus, quemadmodum voluptatum corporis: quoniam proficiscuntur ex actionibus perfectorum habituum. *Deinde*, Quia percipiuntur ex iis rebus, quæ *Per Se* et sua natura semper sunt jucundæ: voluptates autem corporis percipiuntur ex iis rebus et actionibus, quæ solum *Per Accidens* sunt jucundæ; nimirum quatenus sunt solum ἰατρεῖαι, id est, *Medicinæ* adversus naturæ egentis dolorem. *Tertio*, Quia voluptates animi non habent conjunctum dolorem, sicut voluptates corporis: quibus semper admixtus est aliquis dolor.

Quare non semper idem est jucundum, sed delectat varietas?

Hujus rei sunt *duæ* potissimum *causæ*. *Prima* est, Quia homo constat ex duabus diversis partibus, animo scilicet et corpore; quibus non semper eadem sunt grata et jucunda Ipsum præterea corpus constat ex quatuor diversis humoribus; quorum sunt contrariæ qualitates. Unde fit, ut nunc his, nunc aliis rebus, vel de-

καὶ διὰ τὰς ὑπερβολὰς τῆς λύπης, ὡς οὔσης ἰατρείας, τὴν ἡδονὴν διώκουσι τὴν ὑπερβάλλουσαν, καὶ ὅλως τὴν σωματικήν· &c. Οὐ σπουδαῖον δὴ δοκεῖ ἡ ἡδονή· ὅτι αἱ μὲν φαύλης φύσεώς εἰσι πράξεις, ἢ ἐκ γενετῆς, ὥσπερ θηρίου· ἢ δι' ἔθος, οἷον αἱ τῶν φαύλων ἀνθρώπων· αἱ δ' ἰατρεῖαι ὅτι ἐνδεοῦς, καὶ ἔχειν βέλτιον ἢ γίνεσθαι, αἱ δὲ συμβαίνουσι τελειουμένων. Κατὰ συμβεβηκὸς οὖν σπουδαῖαι. Τό, τε μηδέτερον πολλοῖς λυπηρόν. Αἱ δ' ἄνευ λύπης, οὐκ ἔχουσιν ὑπερβολήν· αὗται δὲ,

lectetur, vel offendatur. *Altera* causa est, ἡ πονηρία, *vitiositas* et pravitas naturæ nostræ, cui, ut *Euripides* ait in Oreste, *Vicissitudo, et varietas est jucundissima.*

αἱ τῶν φύσει ἡδέων, καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός. Λέγω δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἡδέα τὰ ἰατρεύοντα· φύσει δ' ἡδέα, ἃ ποιεῖ πρᾶξιν τῆς τοιᾶσδε φύσεως. Οὐκ ἀεὶ δ' οὐθὲν ἡδὺ τὸ αὐτὸ, διὰ τὸ μὴ ἁπλῆν εἶναι ἡμῶν τὴν φύσιν. Μεταβολὴ δὲ πάντων γλυκύτατον, κατὰ τὸν Ποιητὴν, διὰ πονηρίαν τινά· ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρὸς, καὶ ἡ φύσις ἡ δεομένη μεταβολῆς· οὐ γὰρ ἁπλῆ, οὐδ' ἐπιεικής.

LIBER VIII.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Octavi libri?

HUJUS et sequentis libri idem est argumentum: explicatur enim in illis quartum caput doctrinæ Moralis, quod est de *Amicitia.* Sunt autem hujus Octavi libri præcipue hæ quatuor partes. Nam *In primis* duobus capitibus tradit *Amicitiæ Definitionem.* *Deinde,* In sequentibus sex capitibus explicat *Amicitiæ Species.* *Tertio,* A nono capite usque ad decimum tertium, *comparat Amicitiæ Species* cum speciebus domesticæ et civilis societatis. *Postremo,* Agit de *Querelis,* propter quas interdum Amicitiæ iterum dissolvuntur.

CAP. I.

Quare Philosopho Morali etiam de Amicitia est considerandum?

PROPTER quatuor potissimum causas in doctrina morali etiam de *Amicitia* est agendum. *Primum,* Quia est honesta, et magnam habet cum virtute cognationem. *Deinde,* Quia magnum momentum habet ad vitam bene beateque degendam. *Tertio,* Quia necessaria est omni-

Μετὰ δὲ ταῦτα, περὶ φιλίας ἕποιτ' ἂν διελθεῖν. Ἔστι γὰρ ἀρετή τις, ἢ μετ' ἀ-

bus hominibus ad hanc vitam in quacunque tandem fortuna, ætate, aut conditione sint constituti. *Quarto*, Quia necessaria est civitatibus.

Quomodo probas Amicitiam esse honestam?

Quoniam τοὺς φιλοφίλους, h. e. *eos, qui amicorum sunt studiosi*, solemus laudare: Et πολυφιλία, id est, *amicorum multitudo*, numeratur inter res pulchras et honestas. *Denique*, Quia eosdem amicos et viros bonos solemus nominare.

Quæ est autem illa Cognatio, quam Amicitia habet cum Virtute?

Ea est multiplex: sed præcipue in his quatuor consistit. *Primum*, Quia Amicitia etiam habet suam Mediocritatem et Extrema. *Deinde*, Quia inter solos viros bonos locum habet. *Tertio*, Quia in omnibus vitæ partibus magnus est ejus usus. *Quarto*, Quia est pars quædam Justitiæ: nam consistit in analogica officiorum et beneficiorum communicatione.

Quare dicis Amicitiam multum conferre ad bene beateque vivendum?

Quia, juxta Philosophos, bene beateque vivere, est secundum naturam vivere. Atqui Amicitia maxime est secundum naturam: quemadmodum videre est non solum in hominibus, sanguinis necessitudine sibi mutuo conjunctis; verum etiam in brutis animalibus, quibus a natura insitus est mutuus amor inter parentes et sobolem, interque ea quæ sunt ejusdem speciei.

Ostende quomodo Amicitia necessaria sit omnibus hominibus.

Primum, Amicitia in omni fortuna est necessaria. Nam et *Secundas res splendidiores facit*, ut inquit Cicero, *et adversas partiens communi-*

ἀρετή. Ἔτι δ' ἀναγκαιότατον εἰς τὸν βίον· ἄνευ γὰρ φίλων, οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο ζῆν, ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ πάντα. Καὶ γὰρ πλουτοῦσι, &c. Ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία. Οὐ μόνον δὲ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ καλόν· τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν· ἥ τε πολυφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἕν τι εἶναι. Ἔτι, καὶ ἔνιοι τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας οἴονται ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φίλους. Φύσει τ' ἐνυπάρχειν ἔοικε πρὸς τὸ γεγεννημένον τῷ γεννήσαντι, καὶ πρὸς τὸ γεννῆσαν τῷ γεννηθέντι,

causque, leviores. *Deinde,* ut idem ait, *Nullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui.* Etenim infantibus et pueris necessaria est πρὸς τὴν τροφὴν καὶ παιδείαν, *ad educationem et institutionem:* Adolescentibus autem et adultioribus, πρὸς τὰς καλὰς πράξεις, *ad res præclaras gerendas:* Senibus quoque, πρὸς τὴν θεραπείαν καὶ βοήθειαν, *ad obsequium et auxilium* adversus eorum imbecillitatem. *Postremo,* Omnibus omnium ordinum hominibus necessaria est: divitibus quidem et potentibus, πρὸς τὴν φυλακὴν καὶ χρῆσιν, *ut opes suas et potentiam possint tutius amicorum opera possidere, et illis uti atque frui.* Pauperibus vero et afflictis, πρὸς τὴν καταφυγὴν, *ad solatium et subsidium* adversus egestatem et miseriam.

Quare civitatibus necessaria est Amicitia?

Quia per eam constituuntur, conservantur, et consistunt civitates et Respub. Probatur hoc a facto legumlatorum, qui in suis legibus videntur majorem curam adhibuisse in conservanda Amicitia, hoc est, concordia civium, quam circa ipsam Justitiam. Nam inter quos est Amicitia, inter eos nullum habent locum injuriæ.

Quæ fuerunt veterum philosophorum opiniones de Amicitia?

Quidam dixerunt, Amicitiam nihil aliud esse quam similitudinem quandam ingeniorum et morum: Unde nata sunt hæc Proverbia, *Similis gaudet simili: Graculus assidet graculo: Pares cum paribus facillime congregantur.* *Alii* dixerunt, Similitudinem potius esse causam odii et invidentiæ: Unde dicitur, *Figulus odit figu-*

καὶ οὐ μόνον ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ ἐν ὀρνέοις, καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ζώων, καὶ τοῖς ὁμοεθνέσι πρὸς ἄλληλα, καὶ μάλιστα τοῖς ἀνθρώποις· ὅθεν τοὺς φιλανθρώπους ἐπαινοῦμεν. Ἔτι δ' ἀναγκαιότατον εἰς τὸν βίον· ἄνευ γὰρ φίλων οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο ζῆν, ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ πάντα. Καὶ γὰρ πλουτοῦσι, καὶ ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτημένοις δοκεῖ μάλιστα φίλων εἶναι χρεία. Ἐν πενίᾳ δὲ καὶ ταῖς λοιπαῖς δυστυχίαις, μόνην οἴονται καταφυγὴν εἶναι τοὺς φίλους. Καὶ νέοις

lum: Musicus invidet Musico; faber, fabro. Itaque Amicitiam potius conflari ex Contrariis et Dissimilibus: quemadmodum in rebus naturalibus apparet, omnia corpora mixta constare ex Contrariis qualitatibus. Et in Musica videmus ex Dissimilibus vocibus suavissimam constitui harmoniam. Fuerunt præterea *aliqui* qui dixerunt, unum tantum Genus esse *Amicitiæ:* quod non possit in varias Species dividi, eo quod Amicitia recipit magis et minus. Verum quid de his opinionibus sentiendum sit, ex sequentibus patebit.

CAP. II.

Quod est Objectum Amicitiæ?

OMNE illud, quod amore dignum esse videtur: et vocatur φιλητὸν, id est, *Amabile.* Estque triplex: *Bonum, Jucundum, Utile; ἀγαθὸν, ἡδὺ, χρήσιμον.* Hæc autem rursum vel sua *Natura* et *Absolute* sunt *talia:* vel solum *Aliquibus talia* esse videntur, et dicuntur φαινόμενα.

Quomodo distinguuntur hæc tria?

Bonum et *Jucundum* habent rationem *Finis: Utile* autem se habet ut *Medium* ad *Finem,* hoc est, per quod aliquod bonum, vel jucundum, consequimur.

Quid est Amicitia?

Amicitia est mutua et manifesta inter aliquos benevolentia, vel virtutis, vel voluptatis, vel utilitatis causa, ejus ipsius gratia, qui amatur, animo concepta. Φιλία ἐστὶν εὔνοια ἐν ἀντιπεπονθόσι μὴ λανθάνουσα. Similis fere Definitio est apud *Cicer.* lib. ii. de *Invent. Amicitia est voluntas*

δὲ πρὸς τὸ ἀναμάρτητον, καὶ πρεσβυτέροις πρὸς θεραπείαν, καὶ τὸ ἐλλεῖπον τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν βοηθείας. Ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία· καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν, ἢ τὴν δικαιοσύνην· φίλων μὲν ὄντων, οὐδὲν δεῖ δικαιοσύνης· δίκαιοι δὲ ὄντες, προσδέονται φιλίας. Διαμφισβητεῖται δὲ περὶ αὐτῆς οὐκ ὀλίγα. Οἱ μὲν γὰρ ὁμοιότητά τινα τιθέασιν αὐτὴν, καὶ τοὺς ὁμοίους, φίλους. Ὅθεν τὸν ὅμοιόν φασιν ὡς τὸν ὅμοιον, καὶ κολοιὸν ποτὶ

erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa quem diligit, cum pari ejus voluntate.

Definitionis explicatio.

Amicitia dicitur esse Benevolentia: Quia ut *Cicero* ait, *Ex propinquitate benevolentia tolli potest; ex amicitia autem tolli non potest.*

Mutua: Quia requiritur in *Amicitia* ἀντιφίλησις, *Redamatio.*

Manifesta: Ut separetur ab *Amicitia simulata* et falsa, quæ non est erga alterum officiosa; item ab ea benevolentia, quæ potest esse erga eos, quibus nos nihil boni facimus, aut etiam facere non possumus.

Ipsius Gratia: Ut separetur ab *Adulatione*, qua alterum amamus propter nos ipsos.

Virtutis Causa: Ut ostendatur *Causa Efficiens*, quæ nos ad amandum alios impellit.

CAP. III.

Suntne plures Amicitiæ Species?

MAXIME. Quoniam enim *Tria Objecta Amicitiæ*, de quibus dictum est, *Specie* differunt; ideo etiam constituunt *Tres Specie differentes Amicitias:* Nempe, Amicitiam *Honestam, Jucundam*, et *Utilem.*

Quomodo distinguuntur hæ tres Species?

Prima Species dicitur *Amicitia per se;* estque perfecta, firma, et stabilis: reliquæ duæ Species dicuntur *Amicitiæ per accidens*, et propter similitudinem, quam habent cum Amicitia honesta; suntque imperfectæ atque instabiles, et facile dissolvuntur.

Amicitia utilis in quibus præcipue habet locum?

2 *In Senibus* et iis qui senili vitio, hoc est,

κολοιόν. Οἱ δ' ἐξ ἐναντίας, κεραμεῖς πάντας τοὺς τοιούτους ἀλλήλοις φασὶν εἶναι· καὶ Ἡράκλειτος, τὸ ἀντίξουν συμφέρον, καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν, καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι, &c.

Οὐ δοκεῖ πᾶν φιλεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ φιλητόν· τοῦτο δ' εἶναι ἀγαθὸν, ἢ ἡδὺ, ἢ χρήσιμον. Δόξειε δ' ἂν χρήσιμον εἶναι, δι' οὗ γίνεται ἀγαθόν τι, ἢ ἡδονή· ὥστε φιλητὰ ἂν εἴη τἀγαθόν τε καὶ τὸ ἡδὺ, ὡς τέλη. Τριῶν δ' ὄντων δι' ἃ φιλοῦσιν, ἐν μὲν τῇ τῶν ἀψύχων φιλήσει, οὐ λέγεται φι-

λία· οὐ γάρ ἐςιν ἀντιφίλησις, οὐδὲ βούλησις ἐκείνων ἀγαθοῦ, &c. Διαφέρει δὲ ταῦτα ἀλλήλων εἴδει· καὶ αἱ φιλήσεις ἄρα, καὶ αἱ φιλίαι· τρία γάρ ἐστιν εἴδη τῆς φιλίας, ἰσάριθμα τοῖς φιλητοῖς· καθ' ἕκαςον γάρ ἐςιν ἀντιφίλησις οὐ λανθάνουσα· οἱ δὲ φιλοῦντες ἀλλήλους, βούλονται τἀγαθὰ ἀλλήλοις ταύτῃ, ᾗ φιλοῦσιν. Οἱ μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες ἀλλήλους, οὐ καθ' αὑτοὺς φιλοῦσιν, ἀλλ' ᾗ γίνεταί τι αὐτοῖς παρ' ἀλλήλων ἀγαθόν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δι' ἡδονήν· κατὰ

Avaritia laborant, et ad quæstum omnia referunt; neque admodum requirit conversationem: potest enim alter alteri utilis esse, etiamsi locis sint disjuncti. Ad hanc Speciem potest etiam referri φιλία ξενικὴ, *Amicitia hospitalis*, quæ etiam utilitatis gratia solet inter aliquos constitui.

Amicitia Jucunda in quibus præcipue locum habet?

3 *In Juvenibus*, qui plerunque secundum affectus vivunt, et omnes suas actiones voluptate metiuntur: ideoque etiam expetunt mutuam conversationem, qua se invicem possint oblectare.

Quare hæc Amicitia est Instabilis?

4 *Primum*, Propter ætatem juvenilem, quæ per se est inconstans et mutabilis. *Deinde*, Propter naturam voluptatis, quæ etiam est momentanea. *Tertio*, Propter varietatem affectuum, quibus nunc huc, nunc illuc agitantur.

Amicitia Honesta in quibus habet locum?

5 *Amicitia Honesta* non nisi inter bonos locum habere potest: gaudet etiam conversatione, per quam viri boni sibi mutuo propter virtutem non solum sunt honesti, sed etiam jucundi et utiles.

Quare hæc Amicitia dicitur esse perfecta?

6 *Primum*, Quia viri boni se mutuo propter se amant. *Deinde*, Quia est firma et stabilis propter virtutem: quæ est res firmissima, quemadmodum in lib. i. dictum fuit. *Tertio*, Quia in se complectitur omnia φιλητὰ *Amabilia*.

Quare hæc Amicitia dicitur esse rara?

Primum, Quia colitur tantum a viris bonis:

quorum magna est raritas et exiguus numerus. Deinde, Quia in eam non recipiuntur, nisi quorum virtus longo tempore est explorata. Atque hunc *Cicero* dicit factum esse, *ut ex omnibus seculis vix tria aut quatuor paria verorum amicorum fuerint reperta.*

CAP. IV.

Quid habet Amicitia Honesta commune cum duabus reliquis Speciebus?

QUOD etiam in se habet voluptatem et utilitatem.

Possuntne hæ duæ Species Amicitiæ etiam esse diuturnæ et stabiles?

Possunt: idque duobus maxime temporibus. *Primum*, Quando utrinque fit par officiorum et beneficiorum in eodem genere compensatio. *Deinde*, Quando ex longa conversatione, etiam morum et studiorum contracta est similitudo: tunc enim tales incipiunt se mutuo non solum propter utilitatem, aut voluptatem, sed etiam propter se amare.

In quo autem differt Amicitia Honesta a duabus reliquis Speciebus?

In quatuor. *Primum* enim, *Amicitia Honesta* est solum inter bonos: *Utilis* autem et *Jucunda* potest etiam esse inter malos et improbos. *Deinde*, *Amicitia Honesta* est ἀδιάβλητος, hoc est, non dat locum calumniis, injuriis, et suspicionibus: *Reliquæ* vero *duæ Species* plurimas et prope infinitas habent occasiones et causas rixarum, injuriarum, et suspicionum. *Tertio*, In *Amicitia Honesta* omnia tria φιλητὰ sunt con-

συμβεβηκός τε δὴ αἱ φιλίαι αὗταί εἰσιν· &c. Εὐδιάλυτοι δή· &c.
2 Μάλιστα δὲ ἐν τοῖς πρεσβύταις ἡ τοιαύτη φιλία δοκεῖ γίνεσθαι· &c.
3 Ἡ δὲ τῶν νέων φιλία δι' ἡδονὴν εἶναι δοκεῖ· κατὰ πάθος γὰρ οὗτοι ζῶσι, καὶ μάλιστα διώκουσι τὸ ἡδὺ αὑτοῖς καὶ τὸ παρόν.
4 Τῆς ἡλικίας δὲ μεταπιπτούσης, καὶ τὰ ἡδέα γίνεται ἕτερα· διὸ ταχέως γίγνονται φίλοι, καὶ παύονται.
5 Τελεία δ' ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων.
6 Οὗτοι γὰρ τἀγαθὰ ὁμοίως ἀλλήλοις

juncta: In *Reliquis* vero ista sunt plerunque separata. *Quarto*, In *Amicitia Honesta* sunt Simpliciter et Per se amici: in *Cæteris* vero sunt solum amici Per accidens, nempe propter voluptatem aliquam, aut utilitatem.

CAP. V.

Quare ad Veram Amicitiam requiritur Convictus et Conversatio?

PROPTER quatuor causas. *Primum*, Quia sine Conversatione non potest declarari præcipuus Amicitiæ usus: qui consistit in mutua officiorum communicatione. *Deinde*, Quia inter quos nulla est Conversatio, eorum Amicitia facile dissolvitur: unde natum est hoc *Proverbium*, Ἡ ἀπροσηγορία πολλὰς φιλίας διέλυσε. *Tertio*, Apparet hoc in senibus et juvenibus: quorum illi ideo minus apti ad Amicitias colendis videntur; quia propter morositatem, qua plerunque laborant, nemo libenter cum illis versatur. Hi autem propter morum amabilitatem et facultatem aptiores sunt ad Amicitias; quia delectantur conversatione: sicut licet videre in Amicitia ἑταιρικῇ, *Sodalitia*. *Quarto*, Quia mutua Conversatio non solum in secunda fortuna est amicis grata et jucunda; sed etiam in adversa fortuna eis necessaria ad auxilium et solatium: vita autem solitaria, in utraque fortuna est molesta.

Annon possunt etiam absentes se mutuo amare?

Possunt: sed eorum amor, potius *Benevolentia* nominanda est, quam *Amicitia*: atque ideo voluntate quidem et κατὰ τὴν ἕξιν sunt amici; non autem actu, et reipsa, κατὰ τὴν ἐνέργειαν.

βούλονται, ᾗ ἀγαθοί· ἀγαθοὶ δ' εἰσὶ καθ' αὑτούς. Οἱ δὲ βουλόμενοι τἀγαθὰ τοῖς φίλοις, ἐκείνων ἕνεκα, μάλιστα φίλοι· δι' αὑτοὺς γὰρ οὕτως ἔχουσι, καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός. Διαμένει οὖν μάλιστα ἡ τούτων φιλία. Σπανίας δ' εἰκὸς τὰς τοιαύτας εἶναι· ὀλίγοι γὰρ οἱ τοιοῦτοι. Ἔτι δὲ, προσδεῖται χρόνου καὶ συνηθείας. Ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ, ὁμοίωμα ταύτης ἔχει· καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον· μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτοις αἱ φιλίαι δια-

Estne φίλησις eadem ac φιλία?

Nequaquam: sed differunt, *Primum*, Quemadmodum πάθος καὶ ἕξις, *Affectus et Habitus.* Nam φίλησις est solum nudus *Affectus*, quo aliquid leviter diligimus: φιλία autem est quidam quasi *Habitus*, hoc est, verus et constans amor, certo judicio ergo aliquem animo conceptus. *Deinde*, *Amicitia* habet conjunctam προαίρεσιν· φίλησις autem potest esse ἄνευ προαιρέσεως. *Tertio*, Amicitia requirit parem ἀντιφίλησιν, ideoque tantum potest esse erga homines: φίλησις autem non requirit ἀντιφίλησιν· potest enim esse etiam erga τὰ ἄψυχα. *Quarto*, In Amicitia amicus per se amatur: in φιλήσει autem aliquid amatur propter nos; nempe quatenus nobis videtur esse utile, aut jucundum.

CAP. VI.

Quare Senes videntur minus esse idonei ad colendas Amicitiam?

QUIA plerunque sunt δύσκολοι, hoc est, *difficiles*, morosi, et queruli: ac propterea etiam inepti ad jucundas Conversationes, quæ in Amicitiis maxime requiruntur.

Potestne aliquis simul cum pluribus colere Amicitiam?

In Amicitia Jucunda et Utili potest aliquis plures habere amicos, quibus potest esse vel jucundus, vel utilis: sed *In vera Amicitia*, quæ est propter virtutem, non potest aliquis plures habere amicos.

Quamobrem?

Primum, Quia in vera Amicitia requiritur

μένουσιν, ὅταν τὸ ἴσον γίγνηται παρ' ἀλλήλων, οἷον ἡδονή. Πολλοὶ δ' αὖ διαμένουσιν, ἐὰν ἐκ τῆς συνηθείας τὰ ἤθη στέρξωσιν, ὁμοήθεις ὄντες. Δι' ἡδονὴν μὲν οὖν, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ φαύλους ἐνδέχεται φίλους ἀλλήλοις εἶναι· δι' αὐτοὺς δὲ δῆλον ὅτι μόνους τοὺς ἀγαθούς. Καὶ μόνη δὲ ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία ἀδιάβλητός ἐστιν. Εἰς ταῦτα δὲ τὰ εἴδη τῆς φιλίας νενεμημένης, οἱ μὲν φαῦλοι ἔσονται φίλοι δι' ἡδονὴν ἢ τὸ χρήσιμον, ταύτῃ ὅμοιοι ὄντες· οἱ δ' ἀγαθοὶ, δι' αὐτοὺς φίλοι.

summus amor, quo amicus debet amicum complecti: Talis autem amor non potest simul esse erga plures. *Deinde*, Quia in vera Amicitia alter alteri debet vehementer placere: Unus autem pluribus vehementer placere non potest; imo qui studet omnibus placere, is id consequitur, ut nemini placeat: quemadmodum dici solet, *Qui omnibus est amicus, is nulli est amicus. Tertio*, Quia vero Amicitia est solum inter viros bonos: quorum certe exiguus est numerus. *Quarto*, Quia vera Amicitia esse non potest, nisi inter eos, qui longo tempore se mutuo explorarunt et probarunt: hæc ante probatio difficulter potest inter plures fieri.

Utra autem magis similis est Veræ Amicitiæ? Eane, quæ est Utilis; an ea, quæ est Jucunda?

Ea, quæ est *Jucunda*, magis videtur *Amicitia* esse nominanda, quem ea quæ est *Utilis*.

Quamobrem?

Primum, Quia magis est ingenus, et homine liberaliter educato dignior. *Utilem* enim *Amicitiam* præcipue sectantur homines avari et sordidi: qui ea amicitia quæstum facere conantur. *Deinde*, Quia etiam beati potius jucundos amicos expetunt, propter conversationem, quam utiles: quia nulla re egent.

Quales Amicos expetunt ii, qui in potestate sunt constituti?

Potentes et *Magnates* diversis coguntur uti amicis. *Aliis* quidem *ad Voluptatem* et oblectationem; veluti sunt homines faceti, scurræ, adulatores, moriones, lusores, et similes: Aliis vero *ad Utilitatem*, nimirum in eorum negotiis expediendis, et commodis promovendis.

"Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν, οἱ μὲν, καθ' ἕξιν, οἱ δὲ, κατ' ἐνέργειαν ἀγαθοὶ λέγονται, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας· οἱ μὲν γὰρ συζῶντες, χαίρουσιν ἀλλήλοις, καὶ πορίζουσι τἀγαθά· οἱ δὲ, καθεύδοντες, ἢ κεχωρισμένοι τοῖς τόποις, &c.

Οἱ δ' ἀποδεχόμενοι ἀλλήλους, μὴ συζῶντες δὲ, εὔνοις ἐοίκασι μᾶλλον, ἢ φίλοις.

"Ἔοικε δ' ἡ μὲν φίλησις πάθει, ἡ δὲ φιλία ἕξει.

Ἡ γὰρ φίλησις οὐχ ἧττον πρὸς τὰ ἄψυχά ἐστιν· ἀντιφιλοῦσι δὲ μετὰ προαιρέσεως. Καὶ τὰ ἀγαθὰ βού-

CAP. VII.

Habesne aliam Amicitiæ Divisionem?

HABEO. Nam *Amicitiæ* aliæ dicuntur esse ἐν ἰσότητι, *in æqualitate:* aliæ vero in ἐν ὑπεροχῇ, *in quadam excellentia.*

Quæ Amicitiæ dicuntur esse ἐν ἰσότητι?

Quæ sunt inter amicos, qui dignitate, conditione, et aliis bonis sunt æquales, et paria sibi mutuo officia præstare possunt: veluti qui sibi mutuo pariter sunt honesti, vel jucundi, vel utiles.

Quæ Amicitiæ dicuntur esse ἐν ὑπεροχῇ?

Quæ sunt inter eos, quorum alter dignitate, ætate, vitæ conditione, aut aliis bonis antecellit: cujusmodi est Amicitia inter principem et subditos, parentes et liberos, dominum et servum, maritum et uxorem, senem et juvenem, divitem et pauperem.

Quoniam, secundum Pythagoreos, φιλότης ἐςὶν ἰσότης, *Amicitia est æqualitas: ostende mihi, quo pacto possit inter inæquales esse Amicitia?*

Quia Amicitia est pars quædam Justitiæ: ideo inter inæquales tunc potest esse amicitia, quando officiorum et beneficiorum compensatio sit secundum proportionem Geometricam, per quam inæqualitas illa tollitur: quod fit, quando is, qui inferior est, eum, qui dignitate, potentia, autoritate, opibus, aliisque rebus superior est, eo majore amore, honore, observantia, cæterisque officiis prosequitur.

Estne igitur eadem ratio æqualitatis in Amicitia, quæ est in Justitia?

Non. Nam in *Justitia* primarium locum ha-

λονται τοῖς φιλουμένοις ἐκείνων ἕνεκα, οὐ κατὰ πάθος, ἀλλὰ καθ' ἕξιν· &c. Ἐν δὲ τοῖς ςρυφνοῖς καὶ πρεσβυτικοῖς ἧττον γίνεται ἡ φιλία, ὅσῳ δυσκολώτεροί εἰσι, καὶ ἧττον ταῖς ὁμιλίαις χαίρουσιν. Πολλοῖς δ' εἶναι φίλον, κατὰ τὴν τελείαν φιλίαν οὐκ ἐνδέχεται, ὥσπερ οὐδ' ἐρᾶν πολλῶν ἅμα. Ἔοικε γὰρ ὑπερβολῇ· τὸ τοιοῦτο δὲ πρὸς ἕνα πέφυκε γίνεσθαι. Πολλοὺς δ' ἅμα τῷ αὐτῷ ἀρέσκειν σφόδρα, οὐ ῥᾴδιον. Δεῖ δὲ καὶ ἐμπειρίαν λαβεῖν, καὶ ἐν συνηθείᾳ γενέσθαι, ὃ παγχάλεπον. Τούτων δὲ

bet *æqualitas Geometrica*, in qua spectatur ἡ ἀξία dignita spersonarum: In *Amicitia* autem primarium locum habet *æqualitas Arithmetica;* per quam, quantum fieri potest, paria paribus compensantur. Nam quo major est in amicitia æqualitas, et similitudo; eo etiam ipsa est firmior et diuturnior: quemadmodum contra nihil magis dissolvit amicitiam quam inæqualitas, et dissimilitudo.

Si Inæqualitas, et Dissimilitudo, dirimit Amicitias: Igitur amico non debemus optare maxima bona; ea enim si consequatur, efficietur nobis dissimilis.

Ea bona amico sunt optanda, per quæ possit esse, et manere noster amicus, hoc est, nobis honestus, jucundus, vel utilis. Quod si vero ei talia bona optaremus, qualia consecutus non possit amplius esse noster amicus, propter nimiam dissimilitudinem; tum certe spoliaremus nos ipsos magno bono: siquidem etiam amici inter nostra bona numerantur, infra lib. ix. cap. 9.

CAP. VIII.

Quotuplex est Amor in Amicitia?

DUPLEX. *Activus*, quo alterum amamus: et *Passivus*, quo ab altero amamur. Ἡ φιλία ἐστὶν ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ ἐν τῷ φιλεῖσθαι.

In quo autem Amore vis Amicitiæ maxime consistit?

In amore Activo, ἐν τῷ φιλεῖν· Siquidem *Præcipua laus omnium virtutum in actione consistit;* teste *Cicerone*. Magis autem laudantur, qui

μᾶλλον ἔοικε φιλία ἡ διὰ τὸ ἡδύ. Μᾶλλον γὰρ ἐν ταύταις τὸ ἐλευθέριον· ἡ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον, ἀγοραίων. Καὶ οἱ μακάριοι δὲ, χρησίμων μὲν οὐδὲν δέονται, ἡδέων δέ. Οἱ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις διῃρημένοις φαίνονται χρῆσθαι τοῖς φίλοις· ἄλλοι γὰρ αὐτοῖς εἰσι χρήσιμοι, καὶ ἕτεροι ἡδεῖς. Εἰσὶ δὲ οὖν αἱ εἰρημέναι φιλίαι ἐν ἰσότητι. Ἕτερον δέ ἐστι φιλίας εἶδος, τὸ καθ' ὑπεροχήν. Οἷον πατρὶ πρὸς τὸν υἱὸν, καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ πρὸς νεώτερον, ἀνδρί τε πρὸς γυναῖκα, καὶ παντὶ ἄρ-

amant, quam qui amantur. Probatur exemplo amoris materni: nam matres magis gaudent eo amore quo ipsæ suos liberos prosequuntur, quam eo quo vicissim ab illis amantur.

Cur igitur plerique malunt amari?

Propter φιλοτιμίαν, id est, *ambitionem* et cupiditatem honorum. Existimant enim *Amari* idem esse ac *Honorari*; ideoque, cum amantur, putant se honorari: et sic amorem seu amicitiam expetunt propter honorem, falso existimantes honorem præstantiorem esse amicitia.

Quæ Amicitiæ sunt maxime Stabiles et Diuturnæ?

Primum, Illæ, in quibus amici se mutuo amant κατ' ἀξίαν, id est, *pro cujusque merito* et dignitate: sic enim etiam inter inæquales existere potest ὁμοιότης καὶ ἰσότης, *Similitudo* et *æqualitas*, quæ est conservatrix Amicitiæ. *Deinde*, Amicitiæ bonorum maxime sunt stabiles: quia sicut viri boni sibi semper sunt similes et constantes in proposito; ita etiam erga alios sunt in amore constantes. *Præterea*, Quia viri boni pro sua persona neque ipsi admittunt aliquid, quod est turpe: neque ab amico tale quippiam postulant fieri; sed, quantum, in ipsis est, illa prohibent.

Quæ Amicitiæ sunt Instabiles?

Primum, Amicitiæ malorum et improborum hominum, qui ut ipsi facile mutant animum: ita etiam inconstantes sunt in Amicitia erga alios. *Deinde*, Instabiles etiam sunt eæ Amicitiæ, quæ solum propter voluptatem aut utilitatem sunt contractæ. Nam sublata voluptate

χοντι πρὸς τὸν ἀρχόμενον. Τὰ αὐτὰ μὲν δὴ οὔτε γίγνεται ἑκατέρῳ παρὰ θατέρου, οὔτε δεῖ ζητεῖν. Ὅταν δὲ γονεῦσι μὲν τέκνα ἀπονέμῃ ἃ δεῖ τοῖς γεννήσασι, &c. μόνιμος ἡ τῶν τοιούτων καὶ ἐπιεικὴς ἔσται φιλία· ἀνάλογον δ' ἐν ἁπάσαις ταῖς καθ' ὑπεροχήν. &c. Οὐχ ὁμοίως δὲ τὸ ἴσον ἔν τε τοῖς δικαίοις, καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ φαίνεται ἔχειν· ἔστι γὰρ ἐν μὲν τοῖς δικαίοις, ἴσον πρώτως τὸ κατ' ἀξίαν· τὸ δὲ κατὰ ποσὸν, δευτέρως· ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ τὸ μὲν κατὰ ποσὸν, πρώτως· τὸ δὲ κατ' ἀξίαν,

vel utilitate, quæ sunt res incertæ et momentaneæ, simul etiam tollitur Amicitia.

CAP. IX.

Habesne præterea aliam Amicitiæ Divisionem?

HABEO. Nam quia Amicitia est quædam Societas; diversæ autem sunt Societatum Species: ideo etiam juxta easdem Species diversæ possunt Amicitiarum Species constitui.

Quomodo probas Amicitiam esse Societatem?

Primum, *A cognatione* quæ est *inter Amicitiam* et *Justitiam:* Nam cum Amicitia sit pars quædam Justitiæ, sicut in primo cap. dictum fuit; Justitia autem tantum est inter eos, qui aliqua communione et Societate inter se sunt conjuncti, ut in libro quinto dictum fuit: sequitur etiam, Amicitiam esse quandam Societatem. Deinde, *Ex communi loquendi consuetudine:* Nam eos, qui Societate aliqua inter se sunt conjuncti, etiam amicos solemus appellare: veluti sunt socii studiorum, militiæ, Collegiorum, navigationis, peregrinationis, et similium rerum. Tertio. *Ex loco Conjugatorum:* Nam si Τὰ τῶν φίλων κοινὰ, id est, *Amicorum omnia sunt communia:* Igitur etiam φιλία ἐστὶ κοινωνία, *Amicitia est communio et Societas.*

Estne eadem rerum Communio in omnibus Societatibus?

Non. *Quædam* enim *Societates omnia* habent communia: *quædam*, solum *aliqua;* et hæ rursum vel habent *multa*, vel *pauca Communia.* Semper autem eo arctior est Societas et Amicitia, quo plura habent communia. Simili modo

δευτέρως. Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται, μή ποτ' οὐ βούλονται οἱ φίλοι τοῖς φίλοις τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, οἷον θεοὺς εἶναι, &c. Οἱ πολλοὶ δὲ δοκοῦσι διὰ φιλοτιμίαν βούλεσθαι φιλεῖσθαι μᾶλλον ἢ φιλεῖν· διὸ φιλοκόλακες οἱ πολλοί. Δοκεῖ δὲ ἐν τῷ φιλεῖν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι εἶναι· σημεῖον δὲ, αἱ μητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι. Τὸ δὲ φιλεῖσθαι, ἐγγὺς εἶναι δοκεῖ τοῦ τιμᾶσθαι, οὗ δὴ οἱ πολλοὶ ἐφίενται. Ὥστε ἐν οἷς τοῦτο γίνεται κατ' ἀξίαν, οὗτοι μόνιμοι φίλοι, καὶ ἡ τῶν τοιούτων φιλία. οὕτω δ' ἂν καὶ οἱ ἄνισοι

etiam variant *Jus* et *Injuria*: ut inter quos *maxima* est *communio*, inter eos quoque possit esse *plurimum Juris* vel *Injuriæ*.

Quid ex his sequitur?

Ex hac rerum communione et societate sequitur, Majores esse injurias, qui inferuntur iis, cum quibus major nobis intercedit communio et societas: Exempli gratia, Major injuria est, Verberare patrem, aut fratrem, quam peregrinum; gravius est, Defraudare socium, quam aliquem alium.

Quo referendæ sunt omnes Privatæ Societates et Amicitiæ?

Ad Finem Politicæ Societatis, hoc est, ad communem et publicam civitatis felicitatem: ad quem etiam omnes omnium artium et actionum fines sunt referendi, tanquam ad finem architectonicum et principalem; quemadmodum in primo libro dictum fuit.

CAP. X.

Quotuplices sunt Species Civilis Societatis?

DUPLICES: Aliæ enim sunt *Bonæ*; aliæ *Vitiosæ*, quæ nominantur φθοραὶ, id est, *Pestes*, et interitus Rerumpub. item παρεκβάσεις, quasi *Digressiones*, aut declinationes a bona Reipub. forma.

Quot sunt bonæ formæ?

Tres. Quarum *Una* vocatur βασιλεία, *Regnum*, sive *Regia gubernatio*: in qua omnis potestas est penes unum; qui secundum leges imperat ad subditorum utilitatem, et βασιλεὺς, *Rex*, appellatur. *Altera* est ἀριστοκρατία, id est, *Optimatum*

μάλιστ' εἶεν φίλοι· ἰσάζοιντο γὰρ ἄν· ἡ δὲ ἰσότης καὶ ὁμοιότης, φιλότης, καὶ μάλιστα μὲν ἡ τῶν κατ' ἀρετὴν ὁμοιότης· μόνιμοι γὰρ ὄντες καθ' αὑτοὺς, καὶ πρὸς ἀλλήλους μένουσι, καὶ οὔτε δέονται φαύλων, οὔθ' ὑπηρετοῦσι τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ διακωλύουσι· &c.

Οἱ δὲ μοχθηροὶ τὸ μὲν βέβαιον οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς διαμένουσιν ὅμοιοι ὄντες· &c.

Ἔοικε δὲ, καθάπερ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, περὶ ταὐτὰ καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς εἶναι ἥ τε φιλία καὶ τὸ δίκαιον· ἐν ἁπάσῃ γὰρ κοινωνίᾳ δοκεῖ τι δίκαιον εἶναι, καὶ φιλία

matum potentia: in qua administrationem habent ii, qui prudentia, justitia, et aliis virtutibus cæteris antecellunt. *Tertia* est τιμοκρατία, i. e. *Censualis potestas,* in qua præsunt rebus ii, qui censu et opibus cæteris sunt superiores: vocatur a Platone τιμαρχία, et a Xenophonte πλουτοκρατία.

Quot sunt vitiosæ formæ?

Etiam *Tres,* quæ jam dictis opponuntur. *Una* dicitur τυραννὶς, *Tyrannis:* in qua imperium est penes unum, qui non secundum leges, sed pro voluntate et libidine sua imperat. *Altera* vocatur ὀλιγαρχία, *Dominatus paucorum:* in qua potestas est penes paucos, qui vel propter potentiam, vel opes, vel gratiam, vel alias ob caussas dominium consecuti sunt. *Tertia* est δημοκρατία, *Popularis administratio:* in qua populi arbitrio omnia in Reipublica geruntur et administrantur.

Quæ ex his formis optima?

Ἡ βασιλεία, h. e. *Regia gubernatio:* si modo Rex talis sit, qualis esse debet: hoc est, si est αὐταρκὴς καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων, *Si sua sibi sufficiunt, et omnibus aliis bonis excellit.*

Quæ est pessima forma?

Ἡ τυραννὶς, *Tyrannis:* quoniam optimæ formæ opponitur.

Unde existunt hæ vitiosæ formæ?

Ex corruptione bonarum formarum.

Quonam modo?

Ex Regia gubernatione fit *Tyrannis:* quando rex, neglecta subditorum salute, non amplius secundum leges imperat, sed suam solum utilitatem et potentiam quærit. *Ex Aristocratia*

δὲ προσαγορεύουσι γοῦν ὡς φίλους, τοὺς σύμπλους, καὶ τοὺς συστρατιώτας· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἄλλαις κοινωνίαις. καθ' ὅσον δὲ κοινωνεῦσιν, ἐπὶ τοσοῦτόν ἐστι φιλία· καὶ γὰρ καὶ τὸ δίκαιον. Καὶ ἡ παροιμία, κοινὰ τὰ φίλων, ὀρθῶς. Ἔστι δὲ ἀδελφοῖς μὲν καὶ ἑταίροις πάντα κοινά· τοῖς δὲ ἄλλοις, ἀφωρισμένα, καὶ τοῖς μὲν, πλείω, τοῖς δὲ ἐλάττω. Διαφέρει δὲ καὶ τὰ δίκαια· οὐ γὰρ ταὐτὰ γονεῦσι πρὸς τέκνα, καὶ ἀδελφοῖς πρὸς ἀλλήλους, οὐδ' ἑταίροις καὶ πολίταις· ὁμοίως δὲ καὶ

autem fit *Oligarchia:* quando ii qui præsunt, neglecto virtutis studio et communi bono, incipiunt indulgere suis affectibus, et privata sua commoda quærere. Denique, *Ex Timocratia* fit *Democratia:* quando iis, quibus Reipub. administratio committenda est, exiguus præfinitur census: tunc enim plures possunt publicorum honorum esse capaces.

Quo pacto hæ formæ etiam Domesticæ Societati applicantur?

Regni speciem repræsentat *Patris imperium* in liberos et familiam: *Tyrannidem* vero refert *imperium Herile* in servos; et *Patria potestas*, in filios, apud Persas. *Aristrocratiæ* similis est *Conjugalis Societas* inter maritum et uxorem; ambo enim debent esse ἄριστοι, optimi in domo. Ex ea autem fit Oligarchia, quando vel maritus omnia solus vult administrare; vel uxor propter amplitudinem dotis vult dominari: et tunc dicitur esse γυναικοκρατία. *Timocratia* videtur esse *In societate fraterna:* quoniam quamdiu adhuc sunt in patria potestate, sunt æquales opibus et dignitate. *Democratiæ* vero similis est οἶκος ἀδέσποτος, *domus carens domino*, qui eam recte possit administrare: tunc enim efficitur ἀναρχία, et omnes æque volunt imperare.

CAP. XI.

Qualis igitur est in singulis jam dictis formis Politicæ, et Domesticæ societatis, Amicitia?

IN singulis prædictis Speciebus Politicæ, et Domesticæ Societatis, tantum est Amicitiæ,

ἐπὶ τῶν ἄλλων φιλιῶν. ἕτερα δὴ καὶ τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα πρὸς ἑκάστους τούτων, καὶ αὔξησιν λαμβάνει τῷ μᾶλλον πρὸς φίλους εἶναι· οἷον χρήματα ἀποστερῆσαι ἑταῖρον δεινότερον ἢ πολίτην, καὶ μὴ βοηθῆσαι ἀδελφῷ ἢ ἐθνείῳ, καὶ πατάξαι πατέρα ἢ ὁντιναοῦν ἄλλον. Αἱ δὲ κοινωνίαι πᾶσαι μορίοις ἐοίκασι τῆς πολιτικῆς· συμπορεύονται γὰρ ἐπί τινι συμφέροντι, καὶ ποριζόμενοί τι τῶν εἰς τὸν βίον. Πολιτείας δέ ἐστιν εἴδη τρία, ἴσαι δὲ καὶ παρεκβάσεις, οἷον φθοραὶ τούτων.

quantum in illis est Juris: tantum vero in illis est Juris, quantum est Communionis bonorum.

Qualis est Amicitia in Regia gubernatione, et Paterna societate?

In his duabus Societatibus *Amicitia* consistit ἐν ὑπεροχῇ, hoc est, *In Excellentia beneficiorum.* Etenim quanto rex suis subditis et pater suis liberis majora præstant beneficia ad bene beateque vivendum: tanto majore amore, honore, observantia, aliisque obsequiis sunt vicissim ab illis prosequendi.

Qualis est Amicitia in Aristocratia, et Conjugali societate?

Etiam in his Societatibus existit *Amicitia* ἐν ὑπεροχῇ, *In excellentia.* Nam quanto magis alter conjugum alterum virtute et autoritate superat: tanto etiam magis ab altero est diligendus, et pluribus atque majoribus obsequiis et officiis colendus.

Qualis est Amicitia in Timocratia, et Fraterna societate?

In his Societatibus ea *Amicitia* locum habet, quæ dicitur esse ἐν ἰσότητι, *in æqualitate.* Sicut enim in Timocratia cives sunt prope æquales censu: Ita in fraterna societate est prope æqualitas ætatis, autoritatis, patrimonii, morum et studiorum, similiumque rerum.

Qualis est Amicitia in vitiosis Speciebus utriusque Societatis?

Aut *Nulla*, aut *Perexigua*. Quia in illis fere *Nulla* est *bonorum communio*; ideoque etiam *Nullum Jus*, et per Consequens *Nulla Amicitia*: nisi forte in *Democratia*; in qua cives non solum libertatem, sed etiam multa alia habent

Εἰσὶ δ' αἱ μὲν πολιτεῖαι, βασιλεία τε, καὶ ἀριστοκρατία, τρίτη δ' ἡ ἀπὸ τιμημάτων, ἣν τιμοκρατικὴν λέγειν οἰκεῖον φαίνεται. Τούτων δὲ βελτίστη μὲν ἡ βασιλεία. *Et paulo post*, Οὐ γάρ ἐστι βασιλεὺς, ὁ μὴ αὐτάρκης, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων. Κάκιστον δὲ τὸ ἐναντίον τῷ βελτίστῳ. Μεταβαίνει δὲ ἐκ βασιλείας εἰς τυραννίδα· φαυλότης γάρ ἐστι μοναρχίας ἡ τυραννίς. Ἐξ ἀριστοκρατίας δὲ εἰς ὀλιγαρχίαν, κακίᾳ τῶν ἀρχόντων, οἳ νέμουσι τὰ τῆς πό-

communia. In *Tyrannide* autem, et *Oligarchia*, nihil est commune Subditis cum *Tyranno*, et *Oligarchicis*: sicut etiam in *Herili societate*, nihil est *Servo* commune cum *Domino*.

CAP. XII.

Quam colligis ex jam dictis novam Amicitiæ Divisionem?

AMICITIA existit inter aliquos vel a Natura, et nominatur φυσικὴ, id est, *Naturalis*: vel propter civilem rerum communionem, et vocatur πολιτικὴ, *Civilis*; item κοινωνικὴ, quasi *Communicativa*; cujus sunt plures aliæ Species, pro varietate rerum, quas cum se aliqui communicant.

Quot sunt Species Naturalis Amicitiæ?

Tres. Quarum *Prima* est, quæ nascitur *Ex sanguinis cognatione*: et generali vocabulo appellatur συγγενικῄ. Atque hujus sunt *Tres* aliæ *Species*: quarum *Una* dicitur πατρικὴ, *Paterna*; quæ est inter parentes et liberos. *Altera* ἀδελφικὴ, *Fraterna*: quæ est inter fratres. *Tertia* Specialiter dicta συγγενικὴ· quæ est *Inter agnatos et cognatos*.

Quæ est altera Species Naturalis Amicitiæ?

Altera Species Naturalis Amicitiæ est, quæ propter matrimonium et nuptias inter aliquos est constituta: ideoque nominatur γαμικὴ, *Conjugalis*, seu Nuptialis. Cujusmodi est præcipue ea Amicitia, quæ est inter conjuges, maritum et uxorem: ex qua existunt reliquæ affinitates.

Quæ est Tertia Species Naturalis Amicitiæ?

Tertia Species Naturalis Amicitiæ est, quæ

λεως παρὰ τὴν ἀξίαν, &c. Ἐκ δὲ δὴ τιμοκρατίας εἰς δημοκρατίαν· σύνοροι γάρ εἰσιν αὗται. Ὁμοιώματα δ' αὐτῶν καὶ οἷον παραδείγματα λάβοι τις ἂν καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις· ἡ μὲν γὰρ πατρὸς πρὸς υἱεῖς κοινωνία βασιλείας ἔχει σχῆμα· πατρικὴ γὰρ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι. Ἐν Πέρσαις δὲ ἡ τοῦ πατρὸς, τυραννική· χρῶνται γὰρ ὡς δούλοις, τοῖς υἱέσι· τυραννικὴ δὲ καὶ ἡ δεσπότου πρὸς δούλους. Ἀνδρὸς δὲ καὶ γυναικὸς, ἀριστοκρατικὴ φαίνεται· κατ' ἀξίαν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ

inter aliquos nata est, *Propter quandam similitudinem.* Hæc autem similitudo vel est *Ratione Speciei;* propter quam naturaliter homo homini est amicus: vel *Ratione aliorum accidentium* et circumstantiarum; veluti ætatis, sexus conditionis, morum, studiorum, et similium rerum. Naturaliter enim Simile amicum est simili.

Unde nascitur Paterna Amicitia?

Ἐκ τῆς φιλαυτίας, *Ex amore suiipsius:* Ut enim quisque seipsum amat; ita quoque amat sua, quæ ab ipso sunt profecta. Liberi autem sunt de substantia parentum: a quibus habent non solum animum, corpus, et vitam, sed etiam vitæ subsidia; ut nutrimentum, educationem, et institutionem ad vitam bene beateque degendam. Quam ob causam etiam vicissim debent parentes suos summo amore complecti, omnibusque pietatis officiis et obsequiis colere.

Estne utrinque æqualis amor?

Deberet quidem esse: sed tamen *Parentum amor* erga liberos est *major*, quam horum erga illos. *Primum*, Quia parentes magis sciunt liberos esse suos, quam hi sciunt istos esse suos parentes. *Deinde*, Quia parentes magis liberis sunt conjuncti, quoniam ex ipsorum substantia sunt procreati, quam liberi parentibus. *Tertio*, Quia parentes diutius suos liberos amarunt, quam hi illos. Nam parentes statim postquam in hanc lucem sunt editi, eos inceperunt amare: Liberi autem suos parentes tum demum amare incipiunt, quando eos agnoscunt. Atque fere propter easdem causas, matres vehementius videntur amare suos liberos, quam patres.

περὶ ταῦτα ἃ δεῖ τὸν ἄνδρα· ὅσα δὲ γυναικὶ ἁρμόζει, ἐκείνῃ ἀποδίδωσιν. Ἁπάντων δὲ κυριεύων ὁ ἀνὴρ εἰς ὀλιγαρχίαν μεθίστησι. &c.
Τιμοκρατικῇ δ' ἔοικεν ἡ τῶν ἀδελφῶν· &c.
Δημοκρατία δὲ μάλιστα μὲν ἐν ταῖς ἀδεσπότοις τῶν οἰκήσεων.
Καθ' ἑκάστην δὲ τῶν πολιτειῶν φιλία φαίνεται, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον.
Βασιλεῖ μὲν πρὸς τοὺς βασιλευομένους ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας, &c.
τοιαύτη δὲ καὶ ἡ πατρική· &c.
Καὶ ἀνδρὸς δὲ πρὸς γυναῖκα ἡ αὐτὴ φιλία, ἣ καὶ ἐν ἀρι-

Quæ sunt Causæ Amicitiæ Fraternæ?

Tres sunt præcipuæ ejus *Causæ*. *Prima* est, ἡ ταὐτότης, *Identitas*, quoad originem; sunt enim ex iisdem nati parentibus: unde dicuntur esse idem sanguis, et eadem radix, vel stirps. *Altera* est, ὁμηλικία, *Ætatis æqualitas*; quæ plurimum facit ad conciliandum amorem: unde in Proverbio dicitur, Ἧλιξ ἥλικα τέρπει, *Æqualis æqualem delectat*. *Tertia* est, συντροφία *Communis educatio*, institutio, et conversatio: ex qua nascitur morum similitudo, cujus maxima vis est ad conciliandum amorem.

Quæ sunt Causæ Amicitiæ Agnatorum et Cognatorum?

Fere eædem, quæ fratrum: Quia etiam sunt ab eadem origine oriundi, habentque eundem ἀρχηγὸν, *autorem sui generis*. Differunt tamen hæ, quod aliæ aliis sunt arctiores: quatenus sunt vel *Propinquiores*, vel *Remotiores* a primo autore sui generis.

Quæ est Causa Efficiens Amicitiæ Conjugalis?

Causa Efficiens est ἡ φύσις, *Natura*. Quia homo natura magis propensus est ad Conjugalem, quam ad Civilem societatem: quandoquidem ea societas est omnium prima et maxime necessaria. *Præterea*, Quia nihil magis est naturale, aut commune omnibus animalibus, quam procreatio sobolis: unde etiam Jureconsulti eam referunt ad Jus Naturæ.

Quæ est Causa Finalis?

Aristoteles duas Causas Finales recenset: τὴν τεκνοποιΐαν, *Propagationem sobolis*; et τὴν εἰς τὸν βίον βοήθειαν, *Mutuum in vita auxilium*.

στοκρατίᾳ. Ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν, τῇ ἑταιρικῇ ἔοικεν· ἴσοι γὰρ καὶ ἡλικιῶται. &c. ἔοικε δὴ ταύτῃ καὶ ἡ κατὰ τὴν τιμοκρατικήν· ἴσοι γὰρ οἱ πολῖται βούλονται καὶ ἐπιεικεῖς εἶναι. Ἐν δὲ ταῖς παρεκβάσεσιν ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἐπὶ μικρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ φιλία ἐστὶ, καὶ ἥκιστα ἐν τῇ χειρίστῃ· ἐν τυραννίδι γὰρ οὐδὲν, ἢ μικρὸν φιλίας. &c. Αἱ δὲ ἐν ταῖς δημοκρατίαις [φιλίαι] ἐπὶ πλεῖστον· πολλὰ γὰρ τὰ κοινὰ ἴσοις οὖσιν. Ἐν κοινωνίᾳ μὲν οὖν πᾶσα φιλία ἐστὶ, &c. Καὶ ἡ συγγενικὴ δὲ φαίνεται

Quæ sunt Causæ Conservantes Amicitiæ Conjugalis?

Primum, *Communes Causæ* sunt, *Tria* illa φιλητὰ, id est, *Amabilia*, de quibus initio dictum fuit, τὸ καλὸν, τὸ ἡδὺ, τὸ χρήσιμον, *Honestum*, *Jucundum*, et *Utile*. Deinde, *Propriæ Causæ* sunt, τὰ τέκνα, *Liberi*: qui sunt velut vinculum conjugii, quo amor conjugum quodammodo est connexus et colligatus.

Quod habes præceptum generale de officiis, quibus singulæ hæ Amicitiæ sunt colendæ?

Quoniam *Amicitia* est *pars* quædam Justitiæ: ideo in omni Amicitia recte colenda videndum est, quid et quantum cuique amico debeatur. Hoc enim si ei *Secundum dignitatem* et *justam proportionem*, κατ' ἀξίαν καὶ ἀναλογίαν tribuatur, tum satisfactum est Amicitiæ, neque alter jure conqueri poterit.

CAP. XIII.

Oriunturne etiam in Amicitia Querelæ?

MAXIME: sed non in omnibus eodem modo. Nam in *Amicitia Honesta* nullæ sunt querelæ: quia in ea uterque studet alteri omnia amoris officia præstare. Sic in *Amicitia*, quæ est *propter voluptatem*, querelæ non admodum possunt locum habere. Nam aut sibi mutuo sunt jucundi; et tunc neuter potest de altero conqueri: aut, si non sunt sibi mutuo jucundi, possunt a mutua conversatione abstinere; et sic neuter erit alteri molestus. *Amicitia* vero ea, quæ *propter utilitatem* est contracta, maxime obnoxia est querelis: quoniam uterque amicus

πολυειδὴς εἶναι, καὶ ἠρτῆσθαι πᾶσα ἐκ τῆς πατρικῆς. &c. Ἀνδρὶ δὲ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν. Οἱ γονεῖς μὲν γὰρ στέργουσι τὰ τέκνα ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα· τὰ δὲ τέκνα, τοὺς γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων τι ὄντα. Μᾶλλον δ' ἴσασιν οἱ γονεῖς τὰ ἐξ αὐτῶν, ἢ τὰ γεννηθέντα ὅτι ἐκ τούτων. Καὶ μᾶλλον συνῳκείωται τὸ ἀφ' οὗ τῷ γεννηθέντι, ἢ τὸ γεννώμενον τῷ ποιήσαντι. Καὶ τῷ πλήθει δὲ τοῦ χρόνου· οἱ μὲν γὰρ εὐθὺς γενόμενα στέργουσι· τὰ δὲ προελ-

laborat πλεονεξίᾳ, ac plura desiderat quam alter possit, aut etiam velit præstare.

Quando autem in Amicitia Utili potissimum oriuntur Querelæ?

Quando is qui beneficium accepit, non tantum retribuit, quantum is qui contulit sperabat se vicissim accepturum.

Quæ hic notanda est Divisio?

Amicitiæ Utilis duæ sunt *Species*. Una dicitur ἠθικὴ, *Moralis:* in qua beneficia communicantur et compensantur, non ex pacto et conditione, sed ex benevolentia et utriusque arbitrio. *Altera* dicitur νομικὴ, *Legitima:* in qua beneficia communicantur certa quadam lege et conditione remunerationis; cum scilicet definitur quid et quantum alter debeat retribuere. Atque *Hæc* rursum est Duplex. Vel est ἀγοραία, quasi *Forensis* et *Mercatoria:* in qua statim fit compensatio de manu in manum; qualis fit inter ementes et vendentes. Vel est *Aliquanto liberalior:* in qua retributio, et compensatio, vel tota permittitur alterius fidei et integritati, vel differtur in aliud tempus, benevolentiæ causa; quia is qui beneficium accepit, non habet unde statim possit compensare.

Quæ ex his duabus Speciebus maxime Querelis est obnoxiæ?

In posteriore non facile possunt querelæ locum habere, quia certo definitur, Quid Quantum et Quando sit retribuendum. Nisi enim alter hoc faciat, potest jure cogi, ut stet promissis. *In priore* autem Specie, quæ Moralis dicitur, sæpe existunt querelæ: præsertim inter avaros, qui semper plura expectant, quam dederunt.

θόντα τοῖς χρόνοις τοὺς γονεῖς, σύνεσιν ἢ αἴσθησιν λαβόντα. Ἐκ τούτων δὲ δῆλον καὶ δι' ἃ φιλοῦσι μᾶλλον αἱ μητέρες. Ἀδελφοὶ δ' ἀλλήλους [φιλοῦσι,] τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι· ἡ γὰρ πρὸς ἐκεῖνα ταὐτότης, ἀλλήλοις ταὐτὸ ποιεῖ· διό φασι ταὐτὸν αἷμα, καὶ ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα. μέγα δὲ πρὸς φιλίαν καὶ τὸ σύντροφον, καὶ τὸ καθ' ἡλικίαν· ἧλιξ γὰρ ἥλικα· καὶ οἱ συνήθεις ἑταῖροι. Ἀνεψιοὶ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς ἐκ τούτων συνῳκείωνται· τῷ γὰρ ἀπὸ τῶν αὐτῶν εἶναι· γίγνονται δ' οἱ μὲν

Quo pacto autem his Querelis est occurrendum?

De ea re tria traduntur præcepta ab Aristotele: quorum *Primum* est, De beneficio accipiendo. *Alterum*, De beneficio accepto. *Tertium*, De beneficio compensando.

Quid de beneficio accipiendo præcipitur?

Non temere a quovis beneficium est accipiendum: sed prius diligenter considerandum, quo animo et fine beneficium ab altero nobis offeratur. Nam si eo animo offertur, ut plura inde consequatur, est recusandum: quia, ut Terentius dicit, Beneficium accipere, est libertatem vendere.

Quid de accepto beneficio præcipitur?

Si post acceptum beneficium deprehendis, illud non ex benevolentia, sed magis ex spe majoris beneficii recipiendi in te ab altero collatum fuisse: debes statim, si modo possis, illud compensare; ne videaris tibi eum velle facere amicum, qui non cupit esse amicus.

Quid de compensatio beneficii præcipitur?

Ut justa fiat beneficiorum compensatio, de qua alter non possit conqueri, beneficia prius sunt recte æstimanda.

Quo pacto æstimanda sunt beneficia?

In Amicitia Honesta, beneficia æstimanda sunt non ex commodo Accipientis, sed *Ex animo* et consilio *Dantis*: *μέτρον γὰρ, ἡ τοῦ δράσαντος προαίρεσις.* *In Amicitia* autem *Utili* beneficia æstimanda sunt *Ex commodo Accipientis.* Quantum enim beneficium Accipienti profuit: tantum etiam, aut paulo amplius, sicut *Hesiodus* præcipit, debet rependere.

οἰκειότεροι, οἱ δ' ἀλλοτριώτεροι, τῷ σύνεγγυς ἢ πόῤῥω τὸν ἀρχηγὸν εἶναι. Ἀνδρὶ δὲ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει συνδυαστικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικόν. Οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς τεκνοποιΐας χάριν συνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ χρήσιμον εἶναι δοκεῖ, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ· εἴη δ' ἂν καὶ δι' ἀρετὴν, εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν. Σύνδεσμος δὲ τὰ τέκνα δοκεῖ εἶναι. Τὸ δὲ, πῶς συμβιωτέον ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ ὅλως φίλῳ πρὸς

Cui permittenda est æstimatio beneficii? Dantine, an Accipienti?

Accipienti, cujus rationes ex capite primo sequentis libri petendæ sunt.

CAP. XIV.

Quare existunt querelæ inter amicos impares?

QUONIAM uterque, tam superior, quam inferior, sibi plus tribui postulat, quam ei ab altero tribuitur: et quidem non plane immerito.

Quamobrem?

Nam qui virtute est superior, jure videtur plus petere, propter virtutis præstantiam: cui, ut supra dictum fuit, nullum potest par præmium reperiri. Qui vero opibus est superior, videtur plus postulare jure gratitudinis, pro præstitis in alterum beneficiis. Contra vero, qui inferior est, plura videtur postulare jure amicitiæ. Etenim amici officium esse putat, amico egenti opem ferre: hancque præcipuam esse causam, quamobrem pauperes divitum amicitia expetunt; ut per illos contra egestatem habeant subsidia.

Quid igitur faciendum est, ut istis querelis occurratur?

Cuique tribuendum est, κατ' ἀξίαν, *quod ei debetur:* nempe *Superioribus*, pro virtute, *Honor* et *observantia;* pro beneficiis, *Labor* et *obsequium*. *Inferioribus* autem, pro honore, laboribus, et obsequiis præstitis, debetur vicissim ali-

φίλον, οὐδὲν ἕτερον φαίνεται ζητεῖσθαι, ἢ πῶς δίκαιον. Γίγνεται δὲ τὰ ἐγκλήματα καὶ αἱ μέμψεις ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ ἢ μόνῃ, ἢ μάλιστα, εὐλόγως. &c. Γίγνεται οὖν τὰ ἐγκλήματα μάλισθ', ὅταν μὴ κατὰ τὴν αὐτὴν συναλλάξωσι καὶ διαλύωνται. Ἔοικε δὲ, καθάπερ τὸ δίκαιόν ἐστι διττόν· (τὸ μὲν γὰρ ἄγραφον, τὸ δὲ κατὰ νόμον·) καὶ τῆς κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας, ἡ μὲν ἠθικὴ, ἡ δὲ νομικὴ εἶναι. Ἡ δ' ἠθικὴ. οὐκ [ἐστιν] ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ δωρεῖται· κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ

qua *Pecunia*, atque *merces* ad sublevandam eorum inopiam.

Quomodo istud probat Aristoteles?

Exemplo civitatum, quæ eodem modo beneficia, et officia a civibus præstita remunerant. Nam viris excellentibus, qui sua virtute de Repub. bene sunt meriti, tribuunt honores et dignitates: cæteris vero civibus, pro laboribus, solvunt pecuniam et mercedem.

At si Inferiores non possunt κατ' ἀξίαν Superioribus tribuere, quantum ipsis debetur: quid tum erit faciendum?

Tum Superiores contenti esse debent eo, quod Inferiores pro viribus suis tribuunt; si majora non habeant: sequentes exemplum Deorum et parentum, qui qualibuscunque honoribus et obsequiis hominum contenti sunt; licet nullo modo magnitudini beneficiorum, quæ ipsi illis præstiterunt, respondeant.

ἴσον ἢ πλέον, ὡς οὐ δεδωκὼς, ἀλλὰ χρήσας. Ἔστι δ' ἡ νομικὴ μὲν ἡ ἐπὶ ῥητοῖς· ἡ μὲν πάμπαν ἀγοραία, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα· ἡ δὲ ἐλευθεριωτέρα, εἰς χρόνον, καθ' ὁμολογίαν δὲ, τὶ ἀντί τινος. Δῆλον δ' ἐν ταύτῃ τὸ ὀφείλημα, κοὐκ ἀμφίλογον. Ἐν ἀρχῇ δ' ἐπισκεπτέον ὑφ' οὗ εὐεργετεῖται, καὶ ἐπὶ τίνι. Δυναμένῳ δὴ ἀνταποδοτέον τὴν ἀξίαν ὧν ἔπαθε, καὶ ἑκόντι. Ἐν δὲ ταῖς κατ' ἀρετὴν [φιλίαις] ἐγκλήματα μὲν οὐκ ἔστι· μέτρῳ δ' ἔοικεν ἡ τοῦ δράσαντος προαίρεσις· Διὰ [δὲ] τὸ χρήσιμον τῆς φιλίας οὔσης, ἡ τοῦ παθόντος ὠφέλεια μέτρον ἐστίν. Διαφέρονται δὲ καὶ ἐν ταῖς καθ' ὑπεροχὴν φιλίαις· ἀξιοῖ γὰρ ἑκάτερος πλέον ἔχειν Οἴεται γὰρ ὅ, τι βελτίων προσήκειν αὐτῷ πλέον ἔχειν· τῷ γὰρ ἀγαθῷ νέμεσθαι πλέον. &c. Ὁ δ' ἐνδεὴς, καὶ ὁ χείρων, ἀνάπαλιν· φίλου γὰρ ἀγαθοῦ εἶναι, τὸ ἐπαρκεῖν τοῖς ἐνδεέσι. Τί γὰρ, φασὶν, ὄφελος σπουδαίῳ ἢ δυνάστῃ φίλον εἶναι, μηθέν γε μέλλοντα ἀπολαύειν; Ἔοικε δ' ἑκάτερος ὀρθῶς ἀξιοῦν, καὶ δεῖν ἑκατέρῳ πλέον νέμειν ἐκ τῆς φιλίας, οὐ τοῦ αὐτοῦ δὲ, ἀλλὰ τῷ μὲν ὑπερέχοντι, τιμῆς· τῷ δὲ ἐνδεεῖ, κέρδους. Οὕτω δ' ἔχειν τοῦτο καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις φαίνεται· οὐ γὰρ τιμᾶται ὁ μηδὲν ἀγαθὸν τῷ κοινῷ πορίζων· τὸ κοινὸν γὰρ δίδοται τῷ τὸ κοινὸν εὐεργετοῦντι ἡ τιμὴ δὲ κοινόν. Τῷ εἰς χρήματα ὠφελουμένῳ ἢ εἰς ἀρετὴν, τιμὴν ἀνταποδοτέον, ἀνταποδόντα τὸ ἐνδεχόμενον. τὸ δυνατὸν γὰρ ἡ φιλία ἐπιζητεῖ, οὐ τὸ κατ' ἀξίαν· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἐν πᾶσι, καθάπερ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς θεοὺς τιμαῖς, καὶ γονεῦς.

LIBER IX.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Noni libri?

HIC liber est ejusdem argumenti ac præcedentis: continuat enim tractationem *de Amicitia.* Possunt autem ejus constitui *Tres partes.* In *Prima,* usque ad quartum caput, docet quibus officiis amici sunt colendi. In *Altera,* usque ad octavum caput, agit *de Amicitiæ adjunctis:* nempe de *Benevolentia, Concordia,* et *Beneficentia.* In *Tertia* parte, ab octavo cap. usque ad finem, explicantur quædam quæstiones: videlicet, *An* viro bono liceat seipsum amare. *An* beatus opus habeat amicis. *An* liceat habere multos amicos. *In* qua fortuna maxime opus sit amicis. *An* convictus sit ad amicitiam colendam necessarius.

CAP. I.

Quæ est nova Amicitiarum in hoc capite Divisio?

A*MICITIÆ aliæ* dicuntur ὁμοιοειδεῖς, *Ejusdem Speciei;* in quibus amici se mutuo propter eandem rem amant: veluti si uterque alterum amat propter virtutem, aut propter voluptatem, aut propter utilitatem. *Aliæ* vero dicuntur ἀνομοιοειδεῖς, *Diversæ Speciei;* in quibus amici

se mutuo propter diversas res amant: veluti si unus amat alterum propter voluptatem; hic vero amat illum propter utilitatem.

Possuntne hæ posteriores Amicitiæ esse Firmæ?

Ἐν ἁπάσαις δὲ ταῖς ἀνομοιοειδέσι φιλίαις τὸ ἀνάλογον ἰσάζει καὶ σώζει τὴν φιλίαν.

Possunt: si in compensandis beneficiis et officiis servetur ἀναλογία. Quoniam per ἀναλογίαν etiam ea, quæ maxime videntur esse dissimilia et inæqualia, possunt ad aliquam similitudinem et æqualitatem redigi.

Quando in his Amicitiis existunt Querelæ?

Quando analogia ista non utrinque; eodem modo servatur.

Quot modis solet id accidere?

Ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ, ἐνίοτε μὲν ὁ ἐραστὴς ἐγκαλεῖ, ὅτι ὑπερφιλῶν οὐκ ἀντιφιλεῖται, οὐθὲν ἔχων φιλητὸν, εἰ οὕτως ἔτυχε. Πολλάκις δὲ ὁ ἐρώμενος, ὅτι πρότερον ἐπαγγελλόμενος πάντα, νῦν οὐθὲν ἐπιτελεῖ. Διαφέρονται δὲ καὶ ὅταν ἕτερα γίγνηται αὐτοῖς, καὶ μὴ ὧν ὀρέγονται· ὅμοιον γὰρ τῷ μηθὲν

Tribus: *Primum*, Quando non est æqualis ἀντιφίλησις, *Redamatio:* cum alter conqueritur se non tantundem redamari, quantum ipse amat. *Deinde*, Quando non fit æqualis ἀντίδοσις, *Retributio*, seu *Compensatio* beneficiorum et officiorum. *Tertio*, Quando non fit ἀντίδοσις per eam rem, quam alter expetebat: id enim ipsi perinde est, ac si nulla ei facta esset retributio.

Quomodo his querelis est occurrendum?

Si, prima quaque occasione oblata, beneficia et officia nobis præstita pari aut majore mensura, si fieri possit, remunerentur, et compensentur.

Quid ad hanc rem necessarium est?

Ut possit fieri justa remuneratio, et compensatio beneficiorum; necesse est, ut beneficia recte æstimentur.

Cui permittenda est illa æstimatio? Dantine, an accipienti beneficium?

Hoc loco tenenda est hæc *Distinctio*. Qui

beneficia sua in alios conferunt, hi faciunt illud vel *Ex mera benevolentia* et *liberalitate*, absque spe retributionis; et tunc accipienti liberum permittitur, tantum retribuere, quantum ipsi videtur: itaque æstimatio erit *Penes Accipientem*. Vel faciunt hoc *Spe* alicujus *retributionis*; atque hi rursum sunt duplices: *vel* enim prius inter se *paciscuntur* et definiunt, quid et quantum sit retribuendum; *Vel non* paciscuntur. Quando benefactor certa conditione retributionis beneficium contulit: et alter eo nomine accepit: tum facienda est retributio eo modo, qui ab utroque fuit definitus, et approbatus. Quando vero is, qui beneficium contulit, non prius certo determinavit, quid et quantum accipiens debeat vicissim retribuere: tum beneficii accepti æstimatio magis erit *Penes Accipientem*, quam penes dantem.

Quibus rationibus Aristoteles hoc probat?

Quinque rationibus. Quarum *Prima* sumitur *A facto ipsius Dantis.* Nam, eo ipso quod nihil certi definivit, quid et quantum Accipiens debeat vicissim dare, videtur quodammodo tacite Accipienti liberam permisisse retributionem.

Quæ est altera ratio?

Altera ratio sumitur *Ex loco conjunctorum.* Quoniam Accipiens melius novit, quantum sibi beneficium profuerit, quam Dans: ideoque etiam melius potest illud æstimare.

Quæ est Tertia ratio?

Tertia ratio sumitur *Ab exemplo simili.* Quemadmodum rerum venalium in foro æstimatio magis pendet ex judicio et arbitrio emptoris,

γίγνεσθαι, ὅταν οὗ ἐφίεται μὴ τυγχάνῃ. Ἐν οἷς δὲ μὴ γίγνεται διομολογία τῆς ὑπουργίας, οἱ μὲν δι' αὐτοὺς προϊέμενοι, εἴρηται ὅτι ἀνέγκλητοί εἰσι. Μὴ τοιαύτης δ' οὔσης τῆς δόσεως, ἀλλ' ἐπί τινι, μάλιστα μὲν ἴσως δεῖ τὴν ἀνταπόδοσιν γίγνεσθαι, ἀμφοῖν δοκοῦσαν κατ' ἀξίαν εἶναι. εἰ δὲ τοῦτο μὴ συμβαίνοι, οὐ μόνον ἀναγκαῖον εἶναι δόξειεν ἂν τὸν προέχοντα τάττειν, ἀλλὰ καὶ δίκαιον. Ὁ γὰρ προϊέμενος ἔοικεν ἐπιτρέπειν ἐκείνῳ. Ὅσου γὰρ ἂν οὗτος ὠφεληθῇ, ἢ ἀνθ' ὅσου τὴν ἡδονὴν εἵλετ' ἄν, τοσοῦτον ἀντιλαβὼν

ἕξει τὴν παρὰ τούτου ἀξίαν. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς ὠνίοις οὕτω φαίνεται γινόμενον.

quam venditoris: ita etiam æstimatio beneficii potius debet esse penes Accipientem, quam penes Dantem. Quia Accipiens similis est ementi.

Quæ est Quarta ratio?

Ἐνιαχοῦ τ' εἰσὶ νόμοι, τῶν ἑκουσίων συμβολαίων δίκας μὴ εἶναι.

Quarta ratio sumitur *Ab exemplo quarundam civitatum;* in quibus non conceduntur judicia in ejusmodi liberis et voluntariis contractibus: videtur enim æquum esse, ut quemadmodum Danti liberum fuit dare quid et quantum vellet, ita etiam liberum sit Accipienti, tantum retribuere, quantum ipsi visum fuerit.

Quæ est Quinta ratio?

Τὰ πολλὰ γὰρ οὐ τοῦ ἴσου τιμῶσιν οἱ ἔχοντες, καὶ οἱ βουλόμενοι λαβεῖν.

Quinta ratio sumitur *Ex loco comparatorum.* Nam Accipiens justior est æstimator beneficii, quam dans. Etenim qui confert beneficium, is dat se suis: quisque autem sua solet majoris æstimare, quam aliena.

Sed quomodo debet Accipiens æstimare beneficium?

Δεῖ δ' ἴσως οὐ τοσούτου τιμᾶν, ὅσου ἔχοντι φαίνεται ἄξιον, ἀλλ' ὅσου πρὶν ἔχειν ἐτίμα.

Accipiens tanti debet beneficium æstimare, posteaquam illud jam est adeptus, quanti illud æstimabat, cum adhuc eo indigeret. Quoniam indigentia, ut quinto libro dictum fuit, est verissima mensura rerum ad vitam necessariarum.

CAP. II.

Ὅτι μὲν οὖν οὐ ταὐτὰ πᾶσιν ἀποδοτέον, οὐδὲ τῷ πατρὶ πάντα, οὐκ ἄδηλον· ἐπεὶ δ' ἕτερα γο-

Quoniam Amicitia præcipue consistit in beneficiorum et officiorum communicatione: dic mihi, utrum amico omnia sunt tribuenda.

MINIME: Sed habenda est ratio dignitatis et conditionis Personarum: et cuilibet tribuen-

da sunt ea, quæ ei proprie conveniunt et debentur, τὰ ἑκάστοις οἰκεῖα καὶ ἁρμόττοντα.

Quæ debentur parentibus?

Parentibus, a quibus vitam, victum, et educationem accipimus, debentur Primum τὰ θρεπτήρια, *alimenta:* quæ *Cic.* vocat *Vitæ subsidia.* Deinde, ἡ τιμὴ, *Honor*, non quidem omnis, sed qui ipsis, quatenus parentes sunt, competit.

Quæ debentur fratribus?

Fratribus, quibus etiam annumerantur *Sodales*, propter similitudinem ætatis, morum, et studiorum, debetur *Communio officiorum:* item παῤῥησία, id est, *Libertas sermonis* in colloquiis, consiliis, et admonitionibus.

Quæ debentur cognatis et affinibus?

His qui sanguine, aut affinitate nobis conjuncti sunt, tribuenda sunt ea officia, quæ ad generis et familiæ honorem præcipue pertinent. Quam ob causam etiam ad nuptias et funera præcipue tales solent vocari.

Quæ debentur cæteris hominibus: veluti sunt cives, tribules, vicini, populares, et similes?

In his *Tria spectanda* sunt circa officiorum communicationem. *Primum*, Qua virtute quisque sit præditus. *Secundo*, Qua necessitudine nobis conjunctus. *Tertio*, Quantum vel ipse nobis, vel nos illi possimus commodare. Et secundum hæc tria singulis convenientia officia sunt præstanda. *Aristoteles*, Ἅπασιν ἀεὶ πειρατέον τὸ οἰκεῖον ἀπονέμειν, καὶ συγκρίνειν τὰ ἑκάστοις ὑπάρχοντα, κατ' οἰκειότητα καὶ ἀρετὴν, ἢ χρῆσιν.

νεῦσι, καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ἑταίροις, καὶ εὐεργέταις, ἑκάστοις τὰ οἰκεῖα καὶ τὰ ἁρμόττοντα ἀπονεμητέον. Δόξειε δ' ἂν τροφῆς μὲν γονεῦσι δεῖν μάλιστ' ἐπαρκεῖν, ὡς ὀφείλοντας· καὶ τοῖς αἰτίοις τοῦ εἶναι κάλλιον ἢ ἑαυτοῖς εἰς ταῦτ' ἐπαρκεῖν. καὶ τιμὴν δὲ, οὐ πᾶσαν δὲ, ἀλλὰ τὴν πατρικὴν, ὁμοίως δὲ καὶ μητρικήν. Πρὸς ἑταίρους δ' αὖ καὶ ἀδελφοὺς, παῤῥησίαν καὶ ἁπάντων κοινότητα. Οὕτω δὲ καὶ ποιεῖν φαίνονται· εἰς γάμους μὲν γὰρ καλοῦσι τοὺς συγγενεῖς· τούτοις γὰρ κοινὸν τὸ γένος, καὶ

Estne amico potius gratificandum, an bene merito gratia referenda, si utrumque simul fieri non potest?

Quemadmodum creditori potius debitum persolvendum est, quam alteri aliquid dandum: ita benefactori potius gratia referenda est pro præstito beneficio, quod est quasi mutuum quoddam; quam amico gratificandum: nisi forte lex naturæ, ipsaque ratio aliud suadeat, aut necessitas aliud postulet. Exempli gratia, Si cum eo, qui te aliquando ab hoste redemit, etiam pater sit captus: certe lex naturæ suadet, ut patrem potius e captivitate liberes, quam alterum, si utrumque simul facere non possis. Sic etiam interdum honestius, magisque necessarium est, viro bono egenti succurrere, quam amico, aut benefactori, qui non æque sit vir bonus, aut in necessitate constitutus.

CAP. III.

Licetne interdum Amicitiam dissolvere?

AMICITIÆ, quæ propter voluptatem aut utilitatem sunt contractæ, *duabus de causis* possunt dissolvi. *Prima* est, Quando amici desinunt sibi mutuo esse jucundi, vel utiles: Nam sublata causa tollitur effectus. *Altera* causa est, Cum animadvertimus amicum callide et fraudulenter, simulatione virtutis, se in amicitiam nostram insinuasse, et propter aliam causam nos amare, quam præ se tulerat.

αἱ περὶ τοῦτο δὴ πράξεις· καὶ εἰς τὰ κήδη δὲ μάλιστ' οἴονται δεῖν τοὺς συγγενεῖς ἀπαντᾷν διὰ ταὐτό. Καὶ φυλέταις δὲ, καὶ πολίταις, καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασιν ἀεὶ πειρατέον τὸ οἰκεῖον ἀπονέμειν· &c. Καὶ τὰς μὲν εὐεργεσίας ἀνταποδοτέον μᾶλλον, ἢ χαριστέον ἑταίροις· καὶ ὥσπερ δάνειον ᾧ ὀφείλει ἀποδοτέον μᾶλλον, ἢ ἑταίρῳ δοτέον· ἴσως δ' οὐ τοῦτο ἀεί· οἷον, τῷ λυτρωθέντι παρὰ ληστῶν, πότερον τὸν λυσάμενον [γρ. λυτρωσάμενον] ἀντιλυτρωτέον, κἂν ὁστισοῦν ᾖ, ἢ καὶ μὴ ἑαλωκότι, ἀπαιτοῦντι

Possuntne etiam Honestæ Amicitiæ, quæ propter virtutem sunt constitutæ, dissolvi?

Possunt, idque propter duas præcipue causas. *Prima* est, quando alter amicorum, deserta virtute, evasit improbus, neque videtur posse aut velle corrigi.

Quare ejusmodi Amico renuncianda est Amicitia?

Primum, Quia initio non cum tali homine, hoc est, malo et improbo, sed cum bono viro Amicitia fuerat contracta: merito igitur cessat Amicitia, quando ipse cessat esse vir bonus. *Deinde*, Quia nemo debet esse φιλοπόνηρος, hoc est, expetere malorum amicitiam, aut velle videri similis malo.

Quæ est altera causa dissolvendæ ejusmodi Amicitiæ?

Est priori fere contraria: *Quando* nimirum alter amicorum virtutibus, rebus gestis, honoribus, et potentia alterum plurimum superat: ita ut inter utrumque tanta facta sit dissimilitudo et inæqualitas, ut, propter diversum vitæ institutum, non videantur posse commode amplius simul vivere, atque iisdem sese mutuo oblectare.

Quo loco habendus est Amicus post renunciatam Amicitiam?

Si propter insignem aliquam improbitatem amicitiam ei renunciavimus: tum omnino est relinquendus. Si vero propter aliam aliquam causam, quæ non est cum turpitudine aut scelere aliquo conjuncta, discessionem ab eo fecimus: non plane ei omnia nostra officia sunt deneganda; sed si forte ope atque opera nostra

δὲ ἀποδοτέον· ἢ τὸν πατέρα λυτρωτέον; δόξειε γὰρ ἂν καὶ ἑαυτοῦ μᾶλλον τὸ πατέρα. Ὅπερ οὖν εἴρηται, καθόλου μὲν τὸ ὀφείλημα ἀποδοτέον· ἐὰν δὲ ὑπερτείνῃ [γρ. ὑπερτείνηται] ἡ δόσις τῷ καλῷ, ἢ τῷ ἀναγκαίῳ, πρὸς ταῦτ' ἀποκλιτέον. Ἔχει δ' ἀπορίαν καὶ περὶ τοῦ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μὴ πρὸς τοὺς μὴ διαμένοντας· ἢ πρὸς μὲν τοὺς διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὸ ἡδὺ φίλους ὄντας, ὅταν μηκέτι ταῦτ' ἔχωσιν, οὐδὲν ἄτοπον διαλύεσθαι; ἐκείνων γὰρ ἦσαν φίλοι· ὧν ἀπολιπόντων, εὔλογον τὸ μὴ φιλεῖν. &c.

indiget, veteris amicitiæ gratia ei potius quam alicui ignoto est gratificandum.

CAP. IV.

Unde petenda et sumenda sunt Veræ Amicitiæ Officia?

EA officia, quæ amicus amico præstare debet, petenda sunt ex eo amore, quo vir bonus seipsum prosequitur: nempe ἐκ τῆς φιλαυτίας. Quoniam enim *Amicus* est tanquam *alter idem*: ideo eum quoque, sicut nos ipsos amare debemus. Hinc Scholastici Theologi dixerunt, *Charitas officium capit a seipsa.*

Quæ sunt Notæ sive Proprietates τῆς φιλαυτίας?

Sex: Sibiipsum *Bene velle*, *Benefacere*, *Consentire*, *Cohabitare*, *Congaudere* vel *Condolere*: *Suam* denique *salutem* et *incolumitatem in primis expetere.*

Suntne hæc eadem etiam in Amicitia?

Maxime: Nam, ut *Cic.* lib. primo *De legibus* scribit, in amicitia necessarium est, ut nihilo sese plus quam alterum diligat: cuncta enim debent esse paria. Tanta siquidem est vis amicitiæ, ut, simulatque sibi aliquid quam alteri maluerit, nulla sit amplius amicitia.

Quo pacto Aristoteles id, quod dixisti, confirmat?

Ex quibusdam *Definitionibus*, vel *Descriptionibus Amici*, e quotidiano sermone desumptis. Vulgo enim *Amicus* dicitur esse, qui ei, quem amat, bene vult et benefacit, ipsius causa. *Item*, Qui eum, quem amat, cupit esse et vivere, hoc est, esse salvum et incolumem, illius ipsius cau-

Ἐὰν δὲ ἀποδέχηται ὡς ἀγαθὸν, γένηται δὲ μοχθηρὸς, ἢ καὶ δοκῇ, ἆρ' ἔτι φιλητέον; ἢ οὐ δυνατόν; εἴπερ μὴ πᾶν φιλητὸν, ἀλλὰ τἀγαθόν. οὔτε δὴ φιλητέον πονηρὸν, οὔτε δεῖ· φιλοπόνηρον γὰρ οὐ χρὴ εἶναι, οὐδ' ὁμοιοῦσθαι φαύλῳ. Ἆρ' οὖν εὐθὺς διαλυτέον; ἢ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀνιάτοις διὰ τὴν μοχθηρίαν; Εἰ δ' ὁ μὲν διαμένοι ὁ δ' ἐπιεικέστερος γένοιτο. καὶ πολὺ διαλλάττοι τῇ ἀρετῇ, ἆρα χρηστέον φίλῳ; ἢ οὐκ ἐνδέχεται; ἐν μεγάλῃ δὲ διαστάσει μάλιστα δῆλον γίνεται, οἷον ἐν ταῖς

sa. *Præterea*, Qui gaudet alterius conversatione et congressu. *Ad hæc*, Qui eadem vult et expetit, quæ alter. *Denique*, Qui iisdem rebus gaudet, vel dolet, quibus Amicus.

Ex his jam dictis Proprietatibus τῆς φιλαυτίας, *quot Aristoteles colligit Amicitiæ Adjuncta?*

Quatuor: Quorum Primum est, ἡ εὔνοια, *Benevolentia*. Alterum, ἡ εὐεργεσία, *Beneficentia*: Tertium, ἡ ὁμόνοια, *Concordia*: Quartum, ἡ συμβίωσις, *Convictus*, et *Conversatio*: de qua in præcedenti lib. cap. 5. et 6. dictum est, et infra in postremo cap. dicetur.

Estne etiam ejusmodi φιλαυτία *in viro bono?*

Maxime: Atque ideo etiam solus vere potest cum aliis amicitiam colere.

Declara, quo pacto vir bonus revera sit, et esse debeat, φίλαυτος, *Sui amans*.

Primum, Quia vir bonus sibiipsi non solum bene vult, verum etiam benefacit secundum præstantissimam sui partem, mentem scilicet, quam studet veris bonis, hoc est, virtutibus, artibus, et scientiis excolere et exornare. *Deinde*, Quia est in viro bono erga seipsum summa concordia et pulcherrimus consensus, secundum omnes animi vires et potentias: habet enim appetitum rectæ rationi obsequentem. *Tertio*, Quia vir bonus libenter secum ipse conversatur et habitat: quæ conversatio ei maxime est jucunda, non solum propter rerum a se præclare gestarum recordationem, et spem futurorum bonorum, quæ sua virtute se consecuturum sperat; verum etiam propter pulcherrimarum rerum scientiam et contemplationem. *Quarto*, Quia vir bonus toto animo propter rem aliquam

ἐκ παιδίας φιλίαις, &c. Ἆρ' οὖν οὐθὲν ἀλλοιότερον πρὸς αὐτὸν ἑκτέον, ἢ εἰ μὴ ἐγεγόνει φίλος μηδέποτε; ἢ δεῖ μνείαν ἔχειν τῆς γενομένης συνηθείας; καὶ καθάπερ φίλοις μᾶλλον ἢ ὀθνείοις οἰόμεθα δεῖν χαρίζεσθαι, οὕτω καὶ τοῖς γενομένοις ἀπονεμητέον τι, διὰ τὴν προγενομένην φιλίαν, ὅταν μὴ δι' ὑπερβολὴν μοχθηρίας ἡ διάλυσις γένηται; Τὰ φιλικὰ δὲ πρὸς τοὺς φίλους, καὶ οἷς αἱ φιλίαι ὁρίζονται, ἔοικεν ἐκ τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἐληλυθέναι. Τιθέασι γὰρ φίλον, τὸν βουλό-

gaudet, vel dolet: neque idem ei alias est jucundum, alias molestum. *Postremo*, Quia vir bonus vitam et salutem suam unice amat: maxime vero quoad mentem, qua res pulcherrimas et maximas intelligere et gerere potest.

Estne etiam vir malus et improbus φίλαυτος, id est, sui amans?

Etiamsi mali et improbi homines quoque sese ipsos interdum nimium amare videantur: tamen revera non sunt φίλαυτοι.

Quamobrem?

Primum, Quia vir malus et improbus revera sibi neque bene vult, neque benefacit: non enim studet sibi vera animi bona acquirere, sed tantum sectatur τὰ φαινόμενα ἀγαθά· ut sunt bona externa, quæ hominibus malis plerunque sunt βλαβερὰ, noxia. *Deinde*, Quia secum ipse non consentit: nam, quod suadet Ratio, id displicet Appetitui; et vice versa. Et sic quasi perpetuo ipse secum pugnat. *Tertio*, Quia non libenter secum ipse vivit: sed alios quærit, cum quibus vivere ac tempus fallere possit. Nam solitaria vita ei est molesta, partim recordatione suorum scelerum, quæ perpetravit: partim etiam metu pœnarum, quas suis sceleribus commeruit. *Quarto*, Quia non toto animo propter rem aliquam gaudet, vel dolet; sed animum habet distractum in diversas partes: ita ut altera parte gaudeat, altera doleat. *Postremo*, Quia vir malus, et improbus, non vere amat suam vitam, salutem, et incolumitatem; sed potius eam sua intemperantia et aliis vitiis perdit: Et sic ante tempus sibiipse mala, morbos, mortemque accersit.

μενον, καὶ πράττοντα τἀγαθὰ, ἢ τὰ φαινόμενα, ἐκείνου ἕνεκα· ἢ τὸν βουλόμενον εἶναι καὶ ζῆν τὸν φίλον αὐτοῦ χάριν· οἱ δὲ, τὸν συνδιάγοντα καὶ τὰ αὐτὰ αἱρούμενον, ἢ τὸν συναλγοῦντα καὶ συγχαίροντα τῷ φίλῳ. Πρὸς ἑαυτὸν δὲ τούτων ἕκαστον τῷ ἐπιεικεῖ ὑπάρχει· τοῖς δὲ λοιποῖς, ᾗ τοιοῦτοι ὑπολαμβάνουσιν εἶναι· ἔοικε γὰρ, καθάπερ εἴρηται, μέτρον ἑκάστῳ ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ σπουδαῖος εἶναι. Βούλεται δὴ ἑαυτῷ τἀγαθὰ καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ πράττει· τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ τἀγαθὸν

Quid ex jam dictis efficitur?

Ex his efficitur, *Virum bonum* revera et sibi esse amicum, et cum aliis vere posse amicitiam colere: *Malum* vero, et improbum, neque sibi esse amicum, neque cum aliis posse vere amicitiam colere; quemadmodum dicitur, *Conveniet nulli, qui secum dissidet ipse.* Proinde, *Fugiendam* esse improbitatem, et studendum virtuti: ut viri boni, probique evadamus. Sic enim et nobisipsis amici erimus; et aliorum amicitiam nobis conciliabimus: quæ res ad vitam bene beateque degendam utilissima est et suavissima.

CAP. V.

Quod est Primum Adjunctum Amicitiæ?

B*ENEVOLENTIA*, ἡ εὔνοια, quæ differt ab *Amicitia:* quia potest esse occulta et otiosa; nec solum erga notos, verum etiam erga ignotos. *Amicitia* autem est manifesta et actuosa erga eum, qui amatur: estque solum inter notos.

Estne Benevolentia idem quod φίλησις, id est, Amatio, seu Amor?

2 Non. Quoniam *Benevolentia* potest subito existere; et est solum levis quædam voluntas, seu propensio erga alterum absque cupiditate eidem benefaciendi, aut cum eo conversandi. φίλησις autem est vehemens affectus erga aliquem: qui non subito existit; sed opus habet mora aliqua temporis et vitæ consuetudine; habetque conjunctum desiderium juvandi eum quem amat, et cum eodem conversandi.

διανοεῖν, καὶ ἑαυτοῦ ἕνεκα· τοῦ γὰρ διανοητικοῦ χάριν, ὅπερ ἕκαστος εἶναι δοκεῖ Οὗτος γὰρ ὁμογνωμονεῖ ἑαυτῷ, καὶ τῶν αὐτῶν ὀρέγεται κατὰ πᾶσαν τὴν ψυχήν.
3 Συνδιάγειν τε ὁ τοιοῦτος ἑαυτῷ βούλεται· ἡδέως γὰρ αὐτὸ ποιεῖ. &c.
4 Συναλγεῖ τε καὶ συνήδεται μάλισθ' ἑαυτῷ.
5 Καὶ ζῆν δὲ βούλεται ἑαυτὸν καὶ σώζεσθαι, καὶ μάλιστα τοῦτο, ᾧ φρονεῖ. Φαίνεται δὲ τὰ εἰρημένα καὶ τοῖς πολλοῖς ὑπάρχειν, καίπερ οὖσι φαύλοις. &c.
1 Αἱροῦνται γὰρ ἀντὶ τῶν δοκούντων

Estne Benevolentia necessaria ad Amicitiam?

3 *Benevolentia* omnino ad Veram amicitiam est necessaria: unde dicitur esse ἀρχὴ τῆς φιλίας, *Principium amicitiæ;* Et *Cic.* in *Lælio* ait, *Benevolentia est amicitiæ fons a natura constitutus: qua sublata, etiam amicitiæ nomen tollitur.*

Quomodo definis Benevolentiam ex jam dictis?

4 *Benevolentia* est occulta quædam et otiosa amicitia: quæ progressu temporis, accedente consuetudine, in veram amicitiam transire potest.

CAP. VI.

Quod est Alterum Adjunctum Amicitiæ?

CONCORDIA, ἡ ὁμόνοια, seu *Animorum consensio*, de qua *Terentius* ait, *Idem velle et idem nolle, ea demum firma est amicitia.* Unde etiam Amicitia vulgo definitur, quod sit, *Unus animus in duobus corporibus.*

Estne ὁμόνοια *idem quod* ὁμοδοξία, *id est, opinionum consensus?*

2 Non. Nam *Concordia* est solum inter notos, et eos qui inter se amicitiam colunt, vel colere possunt: *Opinionum* autem *consensus* potest esse non solum inter notos, sed etiam inter ignotos, imo etiam inter inimicos. Præterea, *Opinionum consensus* potest esse de quibus vis rebus in omnibus artibus et scientiis: *Concordia* autem proprie solum dicitur de rebus gerendis, pertinentibus ad civilem societatem, et communem eorum, qui concordes sunt, utilitatem.

Quid est Concordia?

3 *Concordia* est civilis inter aliquos amicitia

ἑαυτοῖς ἀγαθῶν εἶναι, τὰ ἡδέα βλαβερὰ ὄντα. 2 Διαφέρονται γὰρ ἑαυτοῖς καὶ ἑτέρων μὲν ἐπιθυμοῦσιν, ἄλλα δὲ βούλονται, οἷον οἱ ἀκρατεῖς. 3 Ζητοῦσί τε οἱ μοχθηροὶ μεθ' ὧν συνημερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν. &c. 4 Οὐδὲ δὴ συγχαίρουσιν, οὐδὲ συναλγοῦσιν οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς· στασιάζει γὰρ αὐτῶν ἡ ψυχή. Οἷς δὲ πολλὰ καὶ δεινὰ πέπρακται, καὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν μισοῦνται, φεύγουσι τὸ ζῆν καὶ ἀναιροῦσιν ἑαυτούς. Οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν

et consensus de rebus gravibus et utilibus, ac pertinentibus vel ad publicam, vel ad privatam eorum, qui concordes sunt, utilitatem: suntque tales, quæ per nos effici aut comparari possunt.

Inter quos homines Concordia locum habet?

4 *Concordia* solum locum habet inter viros bonos: quoniam enim secum ipsis sunt concordes, ideo etiam facile possunt cum aliis concordiam colere. *Deinde*, Quia firmiter in suo proposito perseverant, quod sciunt esse honestum: neque instar Euripi animus eorum fluctuat. Nihil *denique* petunt, nisi quod honestum sit et utile, non sibi solum, verum etiam aliis.

Cur inter Malos non potest esse Concordia?

5 Quia *Mali* et improbi non solum a se ipsis dissident, sed etiam ab aliis. Habent *Præterea* animum fluctuantem et voluntates mutabiles. *Insuper* etiam, sua solum quærunt commoda: aliorum vero commoda conantur impedire.

CAP. VII.

Quod est Tertium Adjunctum Amicitiæ?

BENEFICENTIA, ἡ εὐεργεσία· Neque enim animo solum debemus amico bene velle, et omnia bona ei precari, verum etiam hanc nostram voluntatem reipsa et factis palam erga eum declarare. *De Beneficentia* autem, Quid ea sit, item quomodo et erga quos exercenda; supra in quarto libro, in cap. *De Liberalitate* prolixe dictum est: hic solum explicatur sequens quæstio.

[illegible] διαφέρεσθαι, διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν. Εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι· οὕτω γὰρ καὶ πρὸς αὑτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι, καὶ ἑτέρῳ φίλος γένοιτο.

Ἡ δὲ εὔνοια φιλίᾳ μὲν ἔοικεν, οὐ μήν ἐστί γε φιλία· γίνεται γὰρ εὔνοια καὶ πρὸς ἀγνῶτας, καὶ λανθάνουσα· φιλία δ' οὔ. 2 Οὐδὲ φίλησίς ἐστιν· οὐ γὰρ ἔχει διάτασιν, οὐδ' ὄρεξιν· τῇ φιλήσει δὲ ταῦτ' ἀκολουθεῖ. Καὶ ἡ μὲν φίλησις μετὰ συνη-

Quare Benefactores videntur magis amare eos, quibus Benefecerunt, quam hi illos?

1 Hujus rei Aristoteles plures adfert rationes. Quarum prima est, *Quia* is, qui beneficium accepit, est quasi opus benefactoris: *Artifex* autem suum *opus* semper magis amat, quam opus artificem amaret, si redamare posset.

Quæ est Altera ratio?

2 *Quia* id, quod *Honestum* est, magis est amandum, quam quod est *Utile*. Is autem qui beneficium accepit, est suo benefactori honestus: hic vero tantum ei est utilis.

Quæ est Tertia ratio?

3 *Quia* ea, quæ sunt *Præsentia*, magis delectant ideoque etiam magis amantur, quam præterita. Atqui *Honestas* collati beneficii semper est benefactori quodammodo præsens: Utilitas autem beneficii accepti cito interdum perit, una cum ejus memoria.

Quæ est Quarta ratio?

4 *Quia* præstantiori etiam magis competit id, quod est præstantius. *Amare* autem præstantius est, quam *Amari*: siquidem actio præstantior est passione. Ideo etiam potius tribuitur benefactori, tanquam præstantiori.

Quæ est Quinta ratio?

5 Quia ea, quæ cum labore et magnis sumptibus a nobis sunt acquisita, etiam nobis sunt chariora. Atqui *Benefacere*, laboriosius et sumptuosius est, quam *Beneficium accipere*: Ideo etiam *Benefactor* suum *Beneficiarium* magis solet amare.

θείας· ἡ δ' εὔνοια καὶ ἐκ προσπαίου.
3 Ἔοικε δὴ ἀρχὴ φιλίας εἶναι· ὥσπερ τοῦ ἐρᾷν ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονή.
4 Διὸ μεταφέρων φαίη τις ἂν αὐτὴν ἀργὴν εἶναι φιλίαν.
1 Φιλικὸν δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια φαίνεται.
2 Διόπερ οὐκ ἔστιν ὁμοδοξία· τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἀγνοοῦσιν ἀλλήλους ὑπάρξειεν ἄν. Οὐδὲ τοὺς περὶ ὁτουοῦν ὁμογνωμονοῦντας ὁμονοεῖν φασιν, οἷον τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων· οὐ γὰρ φιλικὸν τὸ περὶ τούτων ὁμονοεῖν· ἀλλὰ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασιν,

Objectio. *At sunt aliqui, qui dicunt Benefactores eo modo magis amare suos Beneficiarios: quemadmodum Creditores magis amant suos Debitores, quam hi illos?*

6 *Solutio.* Dissimilis est ratio sive causa amoris in Creditore erga *Debitorem*, et in Benefactore erga *Beneficiarium.* Nam *Creditor* Debitorem amat sui commodi gratia: ut nimirum possit ab eo recipere debitum. *Benefactor* autem suum Beneficiarium amat illius ipsius causa: et non ut vicissim aliud beneficium ab eo accipiat.

CAP. VIII.

Dixisti officia veræ amicitiæ petenda esse ἐκ τῆς φιλαυτίας. *At ego putabam* φιλαυτίαν *esse vitiosam: siquidem multi propter eam reprehenduntur.*

EST quidem hic affectus natura nobis insitus: ut quisque seipsum maxime diligat; sibique potius quam alteri bonum exoptet. Unde etiam nata sunt hæc Proverbia, TUNICA, *pallio propior:* GENU, *sura propius:* PROXIMUS *sum egomet mihi:* et his similia. Quæ indicant homini inesse amorem erga seipsum. Sed, quia plerique hac in re peccant, modum excedentes in se amando; ideo factum est, ut φιλαυτία soleat a multis reprehendi.

Quotuplex est ergo φιλαυτία*?*

2 *Duplex:* Una *Honesta*, bona et laudabilis; Altera *Turpis*, et reprehendenda.

Quæ est Bona φιλαυτία*?*

3 *Bona* φιλαυτία est amor suiipsius: quo quis

ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι, καὶ τὰ αὐτὰ προαιρῶνται, καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα. 3 Πολιτικὴ δὲ φιλία φαίνεται ἡ ὁμόνοια· περὶ τὰ συμφέροντα γάρ ἐστι, καὶ τὰ πρὸς τὸν βίον ἀνήκοντα. 4 Ἔστι δ᾽ ἡ τοιαύτη ὁμόνοια ἐν τοῖς ἐπιεικέσιν· οὗτοι γὰρ καὶ ἑαυτοῖς ὁμονοοῦσι, καὶ ἀλλήλοις, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὄντες, ὡς εἰπεῖν· τῶν τοιούτων γὰρ μένει τὰ βουλήματα, καὶ οὐ μεταῤῥεῖ, ὥσπερ Εὔριπος· βούλονταί τε τὰ δίκαια, καὶ τὰ συμφέροντα· τούτων δὲ καὶ

præcipuam sui partem, h. e. animum seu mentem suam maxime amat; eamque studet præstantissimis bonis excolere et exornare.

Quæ est Vitiosa φιλαυτία?

4 *Vitiosa* φιλαυτία est amor suiipsius: quo quis cupiditatibus et affectibus suis indulgens, in expetendis voluptatibus et bonis externis modum excedit; et ex illo amore variis sceleribus sese contaminat.

Potestne vir Bonus esse φίλαυτος?

5 *Secundum priorem* φιλαυτίαν, vir Bonus non solum est, sed etiam maxime esse debet φίλαυτος.

Quamobrem?

6 Quia per hanc φιλαυτίαν vir Bonus excolit præstantissimam sui partem, nempe mentem: quam studet pulcherrimis bonis, virtute nimirum et plurimarum rerum scientia, exornare; quo non sibi solum, sed etiam aliis, imo toti humanæ societati possit plurimum prodesse.

Cur Animum sive Mentem vocas præstantissimam hominis partem?

7 *Primum*, Quia Mens sua natura aut divinum quiddam est, aut certe divinissimum omnium eorum, quæ sunt in homine. *Deinde*, Quia Mens principatum in homine obtinet, ipsumque corpus regit et conservat. Unde etiam homo non a carne et ossibus, sed a mente nomen habet. Quemadmodum *Plato* inquit, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος τὸ ὁρώμενον. Et *Cic.* lib. vi. *de Rep.* Mens *cujusque is est quisque: non ea figura, quæ digito monstrari potest. Tertio*, Quia secundum Mentem, sive rationem, dicitur aliquis Continens, vel Incontinens: quatenus ei

κοινῇ ἐφίενται.
5 *Τοὺς δὲ φαύλους οὐχ οἷόν τε ὁμονοεῖν, πλὴν ἐπὶ μικρόν· (καθάπερ καὶ φίλους εἶναι·) πλεονεξίας ἐφιεμένους ἐν τοῖς ὠφελίμοις.* &c.
1 *Οἱ δ' εὐεργέται τοὺς εὐεργετηθέντας δοκοῦσι μᾶλλον φιλεῖν, ἢ οἱ εὖ παθόντες τοὺς δράσαντας. Ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνιτῶν συμβέβηκε· πᾶς γὰρ τὸ οἰκεῖον ἔργον ἀγαπᾷ μᾶλλον, ἢ ἀγαπηθείη ἂν ὑπὸ τοῦ ἔργου, ἐμψύχου γενομένου* &c.
2 *Ἅμα δὲ καὶ τῷ μὲν εὐεργέτῃ καλὸν τὸ κατὰ τὴν πρᾶξιν, ὥστε χαίρειν ἐν ᾧ τοῦτο· τῷ δὲ πα-*

obsequitur, vel non obsequitur. *Quarto*, Quia secundum Animum et Mentem actiones hominum præcipue æstimantur, utrum sint spontaneæ, vel non spontaneæ.

Quare in viro Malo et Improbo φιλαυτία reprehenditur?

8 *Quia* vir Malus sua φιλαυτίᾳ non solum sibiipse nocet, quatenus per eam seipsum variis sceleribus contaminat, ac interdum sibiipse exitium accersit: sed etiam aliis nocet, quibus injuriam facit, dum per fas et nefas eorum bona ad se attrahere conatur.

Objectio. *Si vir Bonus debet esse sui amans: igitur non debet Reipub. causa, aut aliorum gratia, seipsum aut fortunas suas in discrimen vocare.*

9. *Solutio.* Nego consequentiam. *Etsi* enim vir Bonus, Reip. aut aliorum gratia, vitam et fortunas suas amittat: tamen nihilominus est sui amantissimus; quia pro caducis istis bonis, quæ amittit, sibi acquirit majora et veriora bona; nempe perpetuam suæ virtutis memoriam, laudem, et gloriam; quæ reliqua omnia bona longe superant.

θόντι οὐθὲν καλὸν ἐν τῷ δράσαντι, ἀλλ' εἴ περ, συμφέρον. 3 *Ἡδεῖα δ' ἐστὶ τοῦ μὲν παρόντος ἡ ἐνέργεια, τοῦ δὲ μέλλοντος ἡ ἐλπὶς, τοῦ δὲ γεγενημένου, ἡ μνήμη· ἥδιστον δὲ τὸ κατὰ τὴν ἐνέργειαν, καὶ φιλητὸν ὁμοίως. Τῷ μὲν οὖν πεποιηκότι μένει τὸ ἔργον· τὸ καλὸν γὰρ πολυχρόνιον· τῷ δὲ παθόντι τὸ χρήσιμον παροίχεται. ἥτε μνήμη τῶν μὲν καλῶν ἡδεῖα· τῶν δὲ χρησίμων, οὐ πάνυ, ἢ ἧττον.* &c. 4 *Καὶ ἡ μὲν φίλησις ποιήσει ἔοικε· τὸ δὲ φιλεῖσθαι τῷ πάσχειν.* 5 *Δοκεῖ δὴ τὸ μὲν εὖ πάσχειν ἄπονον εἶναι· τὸ δ' εὖ ποιεῖν ἐργῶδες. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ αἱ μητέρες φιλοτεκνότεραι· ἐπιπονωτέρα γὰρ ἡ γέννησις, καὶ μᾶλλον ἴσασιν ὅτι αὐτῶν· δόξειε δ' ἂν τοῦτο καὶ τοῖς εὐεργέταις οἰκεῖον εἶναι.* 6 *Τοῖς μὲν οὖν πλείστοις φαίνεται, ὅτι οἱ μὲν ὀφείλουσι, τοῖς δὲ ὀφείλεται· καθάπερ οὖν ἐπὶ τῶν δανείων, οἱ μὲν ὀφείλοντες βούλονται μὴ εἶναι οἷς ὀφείλουσιν, οἱ δὲ δανείσαντες καὶ ἐπιμέλονται τῆς τῶν ὀφειλόντων σωτηρίας, τῆς κομιδῆς ἕνεκα. οὕτω καὶ τοὺς εὐεργετήσαντας* &c. [Ἀλλ' οὐχ οὕτως.] *Οἱ δ' εὖ πεποιηκότες, φιλοῦσι καὶ ἀγαπῶσι τοὺς εὖ πεπονθότας, κἂν μηθὲν ὦσι χρήσιμοι, μηδ' εἰς ὕστερον γένοιντ' ἄν.* 1 *Ἀπορεῖται δὲ, πότερον δεῖ φιλεῖν ἑαυτόν.* 2 *Ἴσως οὖν τοὺς τοιούτους δεῖ τῶν λόγων διαιρεῖν,* &c. 3 *Εἰ γάρ τις ἀεὶ σπουδάζει τὰ δίκαια πράττειν, αὐτὸς μάλιστα πάντων, ἢ τὰ σώφρονα, ἢ ὁποιαοῦν ἄλλα τῶν κατὰ τὰς ἀρετὰς,* &c. *οὐθεὶς ἐρεῖ φίλαυτον τοῦτον, οὐδὲ ψέξει,* &c.

CAP. IX.

Cum Beatus omnibus bonis abundet: videturne tibi etiam opus habere Amicis?

1 MAXIME. Iis enim si destitueretur, non vere omnibus bonis abundaret: *Quoniam* amici inter præcipua bona numerantur, teste Herodoto, qui ait, Κτημάτων πάντων ἐστὶ τιμιώτατον, ἀνὴρ φίλος καὶ εὔνοος· *Præterea,* Non haberet erga quos, et cum quibus posset commode exercere suam virtutem. *Denique,* Cogeretur aut solitariam vitam agere, aut cum alienis et ignotis vivere. Quorum illud prius adversatur naturæ humanæ; quia homo natura est animal ad civilem societatem et conversationem factum: hoc vero posterius est valde molestum, propter metum et suspiciones.

Cum vero triplices sint Amici, Honesti, Jucundi, et Utiles: omnibusne æque indiget Beatus?

2 *Neutiquam.* Nam Utilibus et Jucundis non indiget: siquidem omni bonorum genere abundat; ejusque vita per se est suavis et jucunda.

Ergone indiget amicis Honestis, hoc est, qui sunt viri boni?

3 *Omnino.* Atque hujus rei *Tres Causas* commemorat Aristoteles. Quarum *Prima causa est:* Ut Beatus habeat aliquos, in quibus possit se suasque virtutes optime contemplari: id autem in nullo alio commodius quam in amico facere potest; quia amicus est tanquam alter idem. Proinde, cum amicum virum bonum intuetur, seipsum quasi intuetur.

4 *Οἱ μὲν οὖν εἰς ὄνειδος ἄγοντες αὐτὸ, φιλαύτους καλοῦσι τοὺς ἑαυτοῖς ἀπονέμοντας τὸ πλεῖον ἐν χρήμασι, καὶ τιμαῖς, καὶ ἡδοναῖς ταῖς σωματικαῖς· οἱ δὴ περὶ ταῦτα πλεονέκται χαρίζονται ταῖς ἐπιθυμίαις.* &c. *Διὸ καὶ ἡ προσηγορία γεγένηται ἀπὸ τοῦ πολλοῦ φαύλου ὄντος· δικαίως δὴ τοῖς οὕτω φιλαύτοις ὀνειδίζεται.*
5 *Δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος* [*ὁ ἀεὶ σπουδάζων τὰ δίκαια πράττειν,* &c.] *εἶναι μᾶλλον φίλαυτος.*
6 *Ἀπονέμει γὰρ ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα ἀγαθὰ, καὶ χαρίζεται*

Quæ est Altera causa?

4 *Altera causa est:* Ut Beatus habeat aliquos, erga quos et cum quibus possit exercere suam virtutem: in quo exercitio consistit præcipua pars beatitudinis; propter veram voluptatem, quam vir bonus ex actionibus virtutum suarum percipit.

Quæ est Tertia causa?

5 *Tertia causa* sumitur ex ipsa natura: Etenim amici conversatio, et convictus Beato naturaliter est jucundissimus.

CAP. X.

Suntne plures, an vero pauci habendi amici?

QUOD *Hesiodus* de Hospitalitate præcipit, Μήτε πολύξεινον μήτ' ἄξεινον καλέεσθαι, h. e. *Neque multorum, neque nullorum hospitem vocari debere:* idem etiam videtur ad Amicitiam transferri posse, Μήτ' ἄφιλον, μήτε πολύφιλον εἶναι, hoc est, *Neque nullos, neque nimis multos amicos esse habendos.*

Quid ex hoc præcepto Hesiodi colligitur?

Circa Amicorum numerum Modum esse tenendum: et fugienda Extrema, nempe ἀφιλίαν, καὶ πολυφιλίαν.

Quomodo æstimatur ille Modus?

2 Ex commoditate convictus et mutua communicatione officiorum: ut tot habeamus amicos, quot idonei sunt ad convictum et officiorum communicationem.

ἑαυτοῦ τῷ κυριωτάτῳ, καὶ πάντα τούτῳ πείθεται.
7 Ὥσπερ δὲ καὶ πόλις τὸ κυριώτατον μάλιστ' εἶναι δοκεῖ, καὶ πᾶν ἄλλο σύστημα, οὕτω καὶ ἄνθρωπος· καὶ φίλαυτος δὴ μάλιστα. Καὶ ἐγκρατὴς δὴ καὶ ἀκρατὴς λέγεται, τῷ κρατεῖν τὸν νοῦν ἢ μὴ, ὡς τούτου ἑκάστου ὄντος. Καὶ πεπραγέναι δοκοῦσιν αὐτοὶ, καὶ ἑκουσίως, τὰ μετὰ λόγου μάλιστα.
8 Τὸν δὲ μοχθηρὸν οὐ δεῖ [φίλαυτον εἶναι·] βλάψει γὰρ καὶ ἑαυτὸν, καὶ τοὺς πέλας, φαύλοις πάθεσιν ἑπόμενος.
9 Ἀληθὲς δὲ τὸ περὶ τοῦ σπουδαίου, καὶ

In qua autem Amicitia existimas πολυφιλίαν *posse locum habere?*

3 *In nulla.* Nam in *Amicitia*, quæ *propter Utilitatem* suscipitur, ideo multitudo amicorum locum non habet: quia pluribus velle simul inservire et largiri, difficile est; et facultatibus nostris detrimentosum. *Præterea*, Impedimento nobis est ad reliquas vitæ actiones recte obeundas.

Quare in Amicitia Jucunda πολυφιλία *non habet locum?*

4 *Quia* nimirum multi amici tædium potius adferunt, quam voluptatem. Etenim amicis in vita utendum est sicuti condimentis ciborum: quæ, si fuerint pauca, reddunt cibos suaviores; si vero fuerint in majore copia, nauseam adferunt comedentibus.

Quare in Amicitia Honesta πολυφιλία *non potest consistere?*

5 Hujus rei ab *Aristotele* plures commemorantur causæ: quæ omnes ad duas possunt referri.' Quarum una est, *Quoniam* ea officia, quæ in vera amicitia requiruntur, non possunt omnia commode pluribus simul præstari. Veluti sunt, Simul familiariter vivere et conversari; Omnia inter se officia communicare; In omnibus simul consentire; Omnes summo amore complecti; In utraque fortuna tam secunda, quam adversa, sibi mutuo eodem tempore compati, vel gaudendo, vel dolendo.

Quæ est Altera causa?

6 *Quoniam* si quis cum pluribus velit Veram amicitiam colere, necesse est, ut hi omnes non

τὸ τῶν φίλων ἕνεκα πολλὰ πράττειν, καὶ τῆς πατρίδος, κἂν δέῃ ὑπεραποθνήσκειν· προήσεται γὰρ καὶ χρήματα, καὶ τιμὰς, καὶ ὅλως τὰ περιμάχητα ἀγαθὰ, περιποιούμενος ἑαυτῷ τὸ καλόν. &c.

I Ἔοικε δ' ἀτόπῳ, τὸ πάντα ἀπονέμοντας τἀγαθὰ τῷ εὐδαίμονι, φίλους μὴ ἀποδιδόναι, ὃ δοκεῖ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν μέγιστον εἶναι. Εἰ δὲ φίλου ἐστὶ μᾶλλον τὸ εὖ ποιεῖν ἢ πάσχειν, &c. Ἄτοπον δὲ ἴσως καὶ τὸ μονώτην ποιεῖν τὸν μακάριον· πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός.

solum hunc ipsum, sed etiam ipsi sese invicem summo amore complectantur. Hoc autem inter plures accidere posse, vix credibile est: quandoquidem, ut *Cic.* inquit, *Ex omnibus seculis, vix tria aut quatuor paria verorum amicorum fuerunt reperta.*

At reperiuntur aliqui, qui pluribus delectantur amicis, imo cupiunt omnibus esse amici?

7 Verum quidem est, esse interdum quosdam, qui conantur se in omnium amicitiam insinuare, et cupere quamplurimos habere amicos. Sed tales potius *ἄρεσκοι*, id est, *Blandi*, quam φίλοι, *Amici*, sunt nominandi: quia cupiunt omnibus *ἀρέσκειν*, *placere*. Neque etiam vulgus hominum tales pro veris amicis agnoscit: Unde dici solet, *Qui omnibus est amicus, is nulli est amicus.*

2 Τῶν τοιούτων μὲν οὖν οὐθὲν δεήσεται ὁ μακάριος, ἐπειδὴ τἀγαθὰ ὑπάρχει αὐτῷ. Οὐδὲ δὴ τῶν διὰ τὸ ἡδὺ, ἢ ἐπὶ μικρόν· ἡδὺς γὰρ ὁ βίος ὤν, οὐθὲν δεῖται ἐπεισάκτου ἡδονῆς. 3 Οὐ δεόμενος δὲ τῶν τοιούτων φίλων, οὐ δοκεῖ δεῖσθαι φίλων· τὸ δ' οὐκ ἔστιν ἴσως ἀληθές· ἐν ἀρχῇ γὰρ εἴρηται, ὅτι ἡ εὐδαιμονία, ἐνέργειά τίς ἐστιν. &c. 4 Μονώτῃ μὲν οὖν χαλεπὸς ὁ βίος· οὐ ῥᾴδιον γὰρ καθ' αὑτὸν ἐνεργεῖν συνεχῶς, μεθ' ἑτέρων δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ῥᾷον. 5 Φυσικώτερον δὲ ἐπισκοποῦσιν ἔοικεν ὁ σπουδαῖος φίλος τῷ σπουδαίῳ τῇ φύσει αἱρετὸς εἶναι. 1 Ἆρ' οὖν ὡς πλείστους φίλους ποιητέον; ἢ καθάπερ ἐπὶ τῆς ξενίας ἐμμελῶς εἰρῆσθαι δοκεῖ, τὸ, Μήτε πολύξεινος, μήτ' ἄξεινος· καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας ἁρμόσει, μήτ' ἄφιλον εἶναι, μήτ' αὖ πολύφιλον καθ' ὑπερβολήν; 2 Ἴσως οὖν εὖ ἔχει, μὴ ζητεῖν ὡς πολυφιλώτατον εἶναι, ἀλλὰ τοσούτους, ὅσοι εἰς τὸ συζῆν ἱκανοί. 3 Πολλοῖς γὰρ ἀνθυπηρετεῖν ἐπίπονον, καὶ οὐχ ἱκανὸς ὁ βίος αὐτοῖς τοῦτο πράττειν. οἱ πλείους δὴ τῶν πρὸς τὸν οἰκεῖον βίον ἱκανῶν περίεργοι καὶ ἐμπόδιοι πρὸς τὸ καλῶς ζῆν· οὐθὲν οὖν δεῖ αὐτῶν. 4 Καὶ οἱ πρὸς ἡδονὴν δὲ, ἀρκοῦσιν ὀλίγοι· καθάπερ ἐν τῇ τροφῇ τὸ ἥδυσμα. 5 Ὅτι δ' οὐχ οἷόν τε πολλοῖς συζῆν [οὐδὲ τοῖς σπουδαίοις] καὶ διανέμειν αὑτὸν, οὐκ ἄδηλον. Ἔτι δὲ κἀκείνους δεῖ ἀλλήλοις φίλους εἶναι, εἰ μέλλουσι πάντες μετ' ἀλλήλων συνημερεύειν· τοῦτο δὲ ἐργῶδες ἐν πολλοῖς ὑπάρχει. Χαλεπὸν δὲ γίνεται καὶ τὸ συγχαίρειν καὶ τὸ συναλγεῖν οἰκείως πολλοῖς· εἰκὸς γὰρ γίνεται καὶ τὸ συγχαίρειν καὶ τὸ συναλγεῖν οἰκείως πολλοῖς· εἰκὸς γὰρ συμπίπτειν ἅμα, τῷ μὲν συνήδεσθαι, τῷ δὲ συνάχθεσθαι. 6 Οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεσθαι δόξειεν ἂν πολλοῖς εἶναι φίλον σφόδρα· διόπερ οὐδὲ ἐρᾷν πλειόνων. 7 Οἱ δὲ πολύφιλοι, καὶ πᾶσιν οἰκείως ἐντυγχάνοντες, οὐδενὶ δοκοῦσιν εἶναι φίλοι, πλὴν πολιτικῶς, οὓς καὶ καλοῦσιν ἀρέσκους.

CAP. XI.

Estne in omni fortuna opus Amicis?

1 Πότερον δ' ἐν εὐτυχίαις φίλων μᾶλλον δεῖ, ἢ ἐν ἀτυχίαις; ἐν ἀμφοῖν γὰρ ἐπιζητοῦνται· οἵ τε γὰρ ἀτυχοῦντες δέονται ἐπικουρίας, οἵ τ' εὐτυχοῦντες συμβίων, καὶ οὓς εὖ ποιήσουσι. 2 Ἐν ἀμφοῖν γὰρ ἐπιζητοῦνται· ἀναγκαιότερον μὲν δὴ ἐν ταῖς ἀτυχίαις· διὸ τῶν χρησίμων ἐνταῦθα δεῖ. κάλλιον δ' ἐν ταῖς εὐτυχίαις· διὸ καὶ τοὺς ἐπιεικεῖς ζητοῦσι· τούτους γὰρ αἱρετώτερον εὐεργετεῖν, καὶ μετὰ τούτων διάγειν. 3 Ἔστι γὰρ καὶ ἡ παρουσία αὐτὴ

MAXIME: *In adversa* quidem, ut nobis adsint suo consilio et auxilio. *In secunda* vero, ut sint nobis jucundi sua conversatione: et ut habeamus erga quos et cum quibus exerceamus nostras virtutes.

Quales autem Amici in utraque fortuna magis sunt necessarii?

2 *In omni* quidem *fortuna* Amici *Honesti* sunt exoptandi. Sed tamen in *Adversa fortuna*, magis expetendi sunt ii amici, qui possuut nobis esse non solum *Honesti*, verum etiam *Utiles*: In *Secunda* autem fortuna, præcipue ii qui nobis possunt esse *Jucundi*.

Qualis est Præsentia amici alteri amico in utraque fortuna?

3 Etsi *Præsentia amici* in utraque fortuna per se sit amico *Jucunda*; quatenus ei adfert vel gaudium, vel solatium: tamen in adversa fortuna, *interdum* est eidem *Molesta*; quatenus sua calamitate ei præbet causam doloris et tristitiæ.

Quatenus vocandi sunt ad nos Amici in utraque fortuna?

4 *In secunda fortuna* Amici sunt *statim vocandi*, ut eos participes faciamus nostræ felicitatis, nostrique gaudii. *In adversa* vero fortuna *tardius* sunt *advocandi*: et tum demum, quando parvo suo incommodo possunt nobis plurimum commodare.

Quatenus conveniendi sunt Amici in utraque fortuna?

5 *In adversa* fortuna *mature* sunt conveniendi, neque expectandum quoad vocemur: Hoc enim illis erit gratius; nobis vero, honestius. *In secunda* autem fortuna, *Gratulandi* quidem aut *juvandi gratia*, prompte et *statim* sunt accedendi: *tarde* autem, *ad accipiendum* aliquod beneficium.

τῶν φίλων ἥδιστα, καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις, καὶ ἀτυχίαις· κουφίζονται γὰρ οἱ λυπούμενοι, συναλγούντων τῶν φίλων. Τὸ δὲ λυπούμενον αἰσθάνεσθαι ἐπὶ ταῖς αὐτοῦ ἀτυχίαις, λυπηρόν. 4 Διὸ δόξειεν ἂν δεῖν, εἰς μὲν τὰς εὐτυχίας καλεῖν τοὺς φίλους προθύμως· εὐεργετητικὸν γὰρ εἶναι, καλόν· εἰς δὲ τὰς ἀτυχίας, ὀκνοῦντα· μεταδιδόναι γὰρ ὡς ἥκιστα δεῖ τῶν κακῶν· ὅθεν τὸ, Ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν. 5 Ἰέναι δὲ ἀνάπαλιν ἴσως ἁρμόζει, πρὸς μὲν τοὺς ἀτυχοῦντας, ἄκλητον καὶ προθύμως· φίλου γὰρ εὖ ποιεῖν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν χρείᾳ καὶ τοὺς μὴ ἀξιώσαντας· ἀμφοῖν γὰρ κάλλιον καὶ ἥδιον. Εἰς δὲ τὰς εὐτυχίας, συνεργοῦντα μὲν, προθύμως· καὶ γὰρ εἰς ταῦτα χρεία φίλων. πρὸς εὐπάθειαν δὲ, σχολαίως· οὐ γὰρ καλὸν τὸ προθυμεῖσθαι ὠφελεῖσθαι.

CAP. XII.

Quare Conversatio, seu Convictus, in amicitia quoque requiritur?

PRIMUM, Quia amici conspectus amico est jucundus. *Deinde*, Quia omnis societas requirit aliquam conversationem. *Tertio*, Quia ex conversatione amicus optime cognoscit suum amicum esse salvum et incolumem: quod ei est jucundissimum. *Quarto*, Quia in conversatione et convictu possunt inter se mutuo exercere ea studia, easque actiones quibus maxime delectantur.

1 Ἆρ' οὖν ὥσπερ τοῖς ἐρῶσι τὸ ὁρᾷν ἀγαπητότατόν ἐστι, &c. Τοῖς φίλοις αἱρετώτατόν ἐστι τὸ συζῆν; κοινωνία γὰρ ἡ φιλία. &c. καὶ ὅ ποτέ ἐστιν ἑκάστοις τὸ εἶναι, ἢ οὗ χάριν αἱ-

Quæ est Utilitas Convictus et Conversationis in Amicitia?

2 Maximam vim habet Convictus ad conci-

liandam amicitiam propterea quod per eum paulatim nascitur morum et studiorum similitudo; quæ vel sola potest animos hominum conciliare, et inter ipsos amicitiam gignere.

Quotuplex est Conversatio?

3 Duplex. *Una malorum* et improborum: quæ fugienda est; quia est turpis et noxia, quatenus per eam reddimur deteriores. *Altera* est *bonorum* virorum: quæ est expetenda; quia et honesta est et utilis: Nam per eam efficimur meliores.

ϱοῦνται τὸ ζῆν, ἐν τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλονται διάγειν. 2 Ἕκαστοι δ' ἐν τούτῳ συνημεϱεύοντες, ὅ, τι πεϱ μάλιστα ἀγαπῶσι τῶν ἐν τῷ βίῳ· συζῆν γὰϱ βουλόμενοι μετὰ τῶν φίλων, ταῦτα ποιοῦσι, καὶ τούτων κοινωνοῦσιν, οἷς οἴονται συζῆν. 3 Γίνεται οὖν ἡ μὲν τῶν φαύλων φιλία, μοχθηϱά· κοινωνοῦσι γὰϱ φαύλων, ἀβέβαιοι ὄντες· καὶ μοχθηϱοὶ δὲ γίνονται, ὁμοιούμενοι ἀλλήλοις· ἡ δὲ τῶν ἐπιεικῶν ἐπιεικής, συναυξανομένη ταῖς ὁμιλίαις. δοκοῦσι δὲ καὶ βελτίους γίνεσθαι ἐνεϱγοῦντες, καὶ διοϱθοῦντες ἀλλήλους.

LIBER X.

Quod est argumentum, et quæ sunt partes Decimi libri?

TRES sunt hujus libri *partes.* IN PRIMA, usque ad sextum caput, agitur *De Voluptate:* quatenus est conjuncta cum *Beatitudine.* IN ALTERA, usque ad nonum caput, agitur De *Beatitudine contemplativa.* IN TERTIA, Concludit totam hanc de moribus tractationem, cum annexa commonitione: qua ostendit, *Sola* præcepta ad civilem beatitudinem consequendam non sufficere; sed necesse quoque esse, ea transferre ad usum, qui consistit in actione virtutis.

CAP. I.

Quare de Voluptate in hac doctrina agitur?

CUR in doctrina Morali etiam de voluptate agendum sit, supra in lib. vii. cap. 11. tres causæ fuerunt allatæ: quibus hoc loco tres aliæ adjiciuntur; nimirum, 1 *Quia* naturæ nostræ admodum est cognata. 2 *Deinde*, Quia ad virtutem et beatitudinem plurimum confert. *Denique*, Quia de ea variæ fuerunt Philosophorum opiniones.

Quæ fuerunt Philosophorum de Voluptate Opiniones?

3 *Duæ*, et quidem *Contrariæ*, fuerunt opiniones Philosophorum de Voluptate. *Aliqui* enim dixerunt, eam esse *Summum bonum:* ac propterea maxime expetendam. *Alii* vero contra dixerunt, Voluptatem esse *Rem valde malam*, et omnibus modis fugiendam.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ ἡδονῆς ἴσως ἕπεται διελθεῖν. 1 Μάλιστα γὰρ δοκεῖ συνῳκειῶσθαι τῷ γένει ἡμῶν· διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους, οἰακίζοντες ἡδονῇ καὶ λύπῃ. 2 Δοκεῖ δὲ ϗ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι, τὸ χαίρειν οἷς δεῖ, ϗ μισεῖν ἃ δεῖ. 3 Οἱ μὲν γὰρ τἀγαθὸν ἡδονὴν λέγουσιν· οἱ δ᾽ ἐξ ἐναντίας, κομιδῇ φαῦλον.

CAP. II.

Quæ fuit Eudoxi opinio de Voluptate?

EUDOXUS, *Epicurus*, et eorum sectatores *Voluptatem* dixerunt esse SUMMUM BONUM. *Primum*, Quia ab omnibus animalibus tam brutis, quam ratione præditis, expetitur. *Deinde*, Quia opponitur dolori, qui per se est malus et fugiendus. *Tertio*, Quia per se expetitur. *Quarto*, Quia, cuicunque bono voluptas accesserit, facit illud magis expetendum.

1 Εὔδοξος μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν τἀγαθὸν ᾤετο εἶναι, διὰ τὸ πάνθ᾽ ὁρᾷν ἐφιέμενα αὐτῆς, καὶ

Quid ad hæc argumenta respondent Platonici?

2 *Ad primum* Argumentum respondent Platonici, De Summo bono non statuendum esse ex judicio et appetitu brutorum animalium, aut imperitorum hominum. Itaque, etiam si bruta et homines imperiti voluptatem maxime expetant, non tamen propterea sequi, eam esse Summum bonum: quandoquidem fieri possit, ut etiam expetant id, quod est malum.

Quid ad hæc Aristoteles?

3 *Negat* Aristoteles hanc *Solutionem* esse *sufficientem: Primum,* Quia non solum animalia bruta, aut homines imperiti, verum etiam sapientes et viri boni interdum voluptatem expetunt. *Deinde,* Negat istum appetitum Boni, quatenus naturaliter inest, non solum omnibus hominibus etiam malis, sed etiam brutis animalibus, omnino esse vitiosum: propterea quod hoc communi appetitu quodammodo tacite fatentur, esse adhuc aliquod aliud præstantius bonum, quam sit illud, quod ipsis adest; etiamsi, quodnam illud sit, ignorent.

Quid respondent Platonici ad alterum Argumentum?

4 *Platonici* negant id continuo bonum esse, quod malo opponitur; quia interdum etiam malum malo opponitur, ut, in Virtutum Extremis, Avaritia Prodigalitati: atque hoc modo Voluptatem posse opponi Dolori, tanquam malum malo.

Quid ad hæc Aristoteles?

5 *Aristoteles* eam refutat τῇ ἐνστάσει. Si Voluptas Dolori opponitur, ut malum malo: æque est mala et fugienda, sicut dolor. Sed *Plato-*

ἔλλογα, καὶ ἄλογα. Καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου· τὴν γὰρ λύπην καθ' αὑτὸ πᾶσι φευκτὸν εἶναι· ὁμοίως δὲ τὸ ἐναντίον, αἱρετόν. Μάλιστα δὲ εἶναι αἱρετὸν, ὃ μὴ δι' ἕτερον αἱρούμεθα, &c. τοιοῦτον δ' εἶναι τὴν ἡδονήν. Προστιθεμένην τε ὁτῳοῦν τῶν ἀγαθῶν, αἱρετώτερον ποιεῖν.

2 Οἱ δ' ἐνιστάμενοι ὡς οὐκ ἀγαθὸν, οὗ πάντ' ἐφίεται, μὴ οὐθὲν λέγωσιν.

3 Εἰ μὲν γὰρ τὰ ἀνόητα [γρ. μόνα] ὠρέγετο αὐτῶν, ἦν ἄν τι τὸ λεγόμενον· εἰ δὲ καὶ τὰ φρόνιμα, πῶς λέγοιεν ἄν τι; &c. Ἴσως δὲ καὶ ἐν τοῖς φαύ-

nici Voluptatem non ita fugiunt, sicut Dolorem. Ergo non videntur ita eam opponere Dolori, quemadmodum malum malo opponitur.

Quid ad Quartum argumentum respondent Platonici?

6 *Platonici* hoc Quartum argumentum retorquent contra *Eudoxum:* et ex eo probant, Voluptatem eam ipsam ob causam non posse dici Summum bonum; quia accessione alterius boni potest fieri optabilior. Nam Summum bonum dici id, quod nullius boni accessione potest fieri melius, et magis expetendum.

Quid ad hæc Aristoteles?

7 *Aristoteles* negat hanc Definitionem Summi boni competere ei bono, quod hic inquiritur. Nam si Summum est, quod non potest accessione alterius boni fieri melius et optabilius: igitur in rebus humanis nullum erit Summum bonum. Quia omne bonum humanum potest alterius boni accessione fieri melius, et magis expetendum.

λοις ἐστί τι, &c. 4 Οὐκ ἔοικε δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ ἐναντίου καλῶς λέγεσθαι· οὐ γάρ φασιν, εἰ ἡ λύπη κακόν ἐστι, τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. &c. 5 Οὐ μὴν ἐπί γε τῶν εἰρημένων ἀληθεύοντες, &c. 6 Τοιούτῳ δὴ λόγῳ καὶ Πλάτων ἀναιρεῖ, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡδονὴ τἀγαθόν· αἱρετώτερον γὰρ εἶναι μετὰ φρονήσεως τὸν ἡδὺν βίον, ἢ χωρίς. Εἰ δὲ τὸ μικτὸν κρεῖττον, οὐκ εἶναι τὴν ἡδονὴν τἀγαθόν. οὐδενὸς γὰρ προστεθέντος αὐτῷ, τἀγαθὸν αἱρετώτερον γίνεσθαι. 7 Δῆλον δ᾽ ὡς οὐδ᾽ ἄλλο οὐδὲν τἀγαθὸν ἂν εἴη, ὃ μετά τινος τῶν καθ᾽ αὑτὸ ἀγαθῶν αἱρετώτερον γίνεται.

CAP. III.

Quibus Argumentis Platonici probare volebant, Voluptatem non posse dici Bonum?

QUATUOR præcipue argumentis Platonici oppugnabant Voluptatem. Quorum *Primum* fuit tale. *Omne bonum est qualitas. Voluptas*

non est qualitas. Ergo Voluptas non est Bo-NUM.

Quid respondes ad hoc Argumentum?

1 Major Propositio est falsa. Non enim omne bonum est qualitas: Exempli gratia, Deus, Mens, Beatitudo, Mediocritas, Actio virtutis, sunt Bonum; et tamen non sunt qualitates.

Quod est Alterum Argumentum?

2 *Omne bonum est* ὡρισμένον, *finitum. Voluptas non est definita: quoniam recipit magis et minus. Ergo Voluptas non est* Bonum.

Quid respondes ad hoc Argumentum?

Primum, Nego Minorem Propositionem: neque enim omnes Voluptates recipiunt magis et minus; sed tantum Voluptates corporis, quæ habent aliquid Doloris admixtum. *Deinde*, Nego probationem Minoris: Ea omnia indefinita esse, quæ recipiunt magis et minus. Nam etiam actiones virtutum in Concreto consideratæ recipiunt magis et minus: et tamen non sunt propterea indefinitæ. Alii enim aliis sunt fortiores, justiores, et temperatiores, &c. Item, Sanitas recipit magis et minus; et tamen est definita.

Quod est Tertium Argumentum?

3 *Omne quod revera bonum est, perfectum est. Voluptas non est perfecta: quia est vel motus, vel generatio. Ergo Voluptas non est* Bonum.

Quid ad hoc Argumentum respondes?

4 Nego Minorem Propositionem, ejusque probationem: *Voluptas* enim *neque Motus* est, neque *Generatio*. Non est *Motus:* quia ei neque tarditas, neque celeritas competit ratione

1 Οὐ μὴν οὐδ᾽ εἰ μὴ τῶν ποιοτήτων ἐστὶν ἡ ἡδονὴ, διὰ τοῦτ᾽ οὐδὲ τῶν ἀγαθῶν.

2 Λέγουσι δὴ, τό μὲν ἀγαθὸν ὡρίσθαι, τὴν δ᾽ ἡδονὴν ἀόριστον εἶναι, ὅτι δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον.

3 Τέλειόν τε τἀγαθὸν τιθέντες, τὰς δὲ κινήσεις καὶ τὰς γενέσεις, ἀτελεῖς, τὴν ἡδονὴν κίνησιν καὶ γένεσιν. ἀποφαίνειν πειρῶνται.

4 Οὐ καλῶς δ᾽ ἐοίκασι λέγειν, οὐδ᾽ εἶναι κίνησιν· πάσῃ γὰρ οἰκεῖον εἶναι δοκεῖ τάχος καὶ βραδυτής. Γένεσίς τε πῶς ἂν εἴη; δοκεῖ γὰρ

actus et fruitionis. Non est *Generatio:* quoniam per Generationem substantia aliqua nova generatur ex Corruptione prioris: Sed per Voluptatem nulla substantia generatur, aut corrumpitur.

Objectio. *At aliqui dicunt Voluptatem esse Repletionem naturæ indigentis: atque ideo quoque esse Generationem.*

5 *Solutio.* Voluptas *non* est ipsa *Repletio* indigentis naturæ; sed potius ipsam repletionem comitatur. *Præterea,* Non omnem Voluptatem antecedit Dolor ex indigentia ortus: cujusmodi sunt Voluptates Mentis; item quorundam sensuum, ut visus, auditus, et odoratus.

Quod est Quartum Argumentum?

Quod turpe est et probrosum, non potest dici Bonum. *Voluptas est talis. Ergo Voluptas non potest dici* Bonum.

Quid ad hoc Argumentum respondes?

6 *Primum,* Nego id, quod turpe est et probrosum, posse *Simpliciter jucundum* dici: quoniam solum malis et improbis hominibus tale esse videtur. *Deinde,* Nego *de Voluptatibus Per Se* dici, quod sint turpes: sed tantum *Per Accidens;* quatenus ex rebus et actionibus turpibus percipiuntur. *Præterea,* Etiamsi *aliquæ Voluptates* sunt *turpes:* tamen sunt etiam *multæ Honestæ* et bonæ; quæ non possunt e numero bonorum excludi.

Quibus argumentis refutatur Eudoxi opinio: qui simpliciter affirmavit, omnes Voluptates esse Bonas, imo quasdam esse Summum bonum?

7 Hanc *Eudoxi* sententiam falsam esse, quatuor argumentis ostendi potest. Nam, si ea

οὐκ ἐκ τοῦ τυχόντος τὸ τυχὸν γίνεσθαι, ἀλλ' ἐξ οὗ γίγνεται, εἰς τοῦτο διαλύεσθαι.

5 Καὶ λέγουσι δὲ τὴν λύπην, ἔνδειαν εἶναι τοῦ κατὰ φύσιν· τὴν δ' ἡδονὴν, ἀναπλήρωσιν. Ταῦτα δὲ σωματικά ἐςι πάθη. Εἰ δή ἐςι τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις, ἡ ἡδονὴ, ἐν ᾧ ἡ ἀναπλήρωσις, τοῦτ' ἂν καὶ ἥδοιτο. Τὸ σῶμα ἄρα. Οὐ δοκεῖ δέ. Οὐκ ἔςιν ἄρα ἀναπλήρωσις, ἡ ἡδονή.

6 Πρὸς δὲ τοὺς προφέροντας τὰς ἐπονειδίςους τῶν ἡδονῶν, λέγοι τις ἂν ὅτι οὐκ ἔςι ταῦθ' ἡδέα· οὐ γὰρ εἰ τοῖς κακῶς διακει-

vera esset, sequeretur inde, *Primum*, Nullum esse discrimen inter eam voluptatem, quam adfert adulator; et eam, quam adfert amicus, et vir bonus: cum tamen illa sit turpis; hæc vero, honesta. *Deinde* sequeretur, Vitam puerorum quæ deliciis abundat, maxime esse expetendam. *Tertio* sequeretur, Quodvis turpe facinus committendum esse, si conjunctam habeat voluptatem. *Denique* sequeretur, Voluptatis causa cuncta expetenda et suscipienda esse. Atqui multa propter se expetimus, et suscipimus, nulla voluptate impulsi; ut Videre, audire, edere, bibere, laborare, peregrinari, et similes actiones: quæ licet interdum quoque habeant aliquam conjunctam voluptatem; tamen non propter eam suscipiuntur.

CAP. IV.

Dixisti ante Voluptatem non esse Motum, aut Generationem: cupio id mihi amplius probari.

QUOD Voluptas non sit Motus, et per consequens neque Generatio; id tribus argumentis Aristoteles hoc loco confirmat. *Primum* est tale. *Nullus motus*, excepto motu circulari, quovis tempore est perfectus: quoniam requirit moram aliquam temporis, donec perveniat ad suum finem. 1 *Voluptas* autem quovis tempore est perfecta: quia est simul et semel tota; neque opus habet accessione alterius rei, ad sui perfectionem. *Ergo*, Voluptas non est Motus.

Quod est Alterum Argumentum?

2 *Omnis Motus* fit in parte aliqua temporis. *Voluptas* autem fit momento, quod non est tempus. *Ergo*, Voluptas non est Motus.

μένοις ἡδέα ταῦτ᾽ ἐστὶν, οἰητέον αὐτὰ καὶ ἡδέα εἶναι ἁπλῶς. &c. 7 *Ἐμφανίζειν δὲ δοκεῖ καὶ ὁ φίλος, ἕτερος ὢν τοῦ κόλακος, οὐκ οὖσαν ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν, ἢ διαφόρους εἴδει· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὁμιλεῖν δοκεῖ, ὁ δὲ πρὸς ἡδονήν· καὶ τὸ μὲν ὀνειδίζεται, τὸ δ᾽ ἐπαινοῦσιν, ὡς πρὸς ἕτερα ὁμιλοῦντα.* Οὐδείς *τ᾽ ἂν ἕλοιτο ζῆν, παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου,* &c. *οὐδὲ χαίρειν, ποιῶν τι τῶν αἰσχίστων.* &c. 1 Ὅ*λον γάρ τί ἐστι· καὶ κατ᾽ οὐδένα χρόνον λάβοι τις ἂν ἡδονὴν, ἧς ἐπὶ πλείω χρόνον γι-*

Quod est Tertium Argumentum?

3 *Motus* est ex numero earum rerum, quarum partes possunt segregari, et a se mutuo sejungi. *Voluptas* non est tale quiddam, cujus partes possint sejungi: sed est totum impartibile. *Ergo*, Voluptas non est Motus.

Quoniam Voluptas non est Qualitas, neque Motus, neque Generatio: Quid igitur est Voluptas?

Voluptas est perfectæ operationis subsequens signum. Ἡδονή ἐστι τελείας ἐνεργείας ἐπιγενόμενόν τι τέλος.

Quam vocas Perfectam operationem?

4 Quæ proficiscitur a Facultate optime disposita, et agit in Objectum optime dispositum. Ex tali namque actione Agens percipit apud animum suum aliquam Voluptatem: quæ signum est Perfectæ operationis.

Quarum actionum Voluptas dicitur Perfectio?

5 *Actiones* sunt triplices: vel enim sunt τῆς θεωρίας, id est, *Contemplationis* rerum divinarum, cœlestium, æternarum, et necessariarum: vel sunt τῆς διανοίας, *Ratiocinationis*, et deliberationis de rebus agendis: vel sunt τῶν αἰσθήσεων, i. e. *Sensuum*, qui versantur circa Singularia. Omnes hæ actiones judicantur esse perfectæ hoc quasi signo, Quando Agenti sunt jucundæ.

Sed quo pacto Voluptas dicitur esse Signum Perfectæ operationis?

6 *Quoniam Voluptas* semper comitatur Perfectam operationem, tanquam *Accidens* quoddam *inseparabile*: vel, ut Aristoteles inquit, ὡς ἐπιγενόμενόν τι τέλος. Quemadmodum SANÆ

νομένης, τελειωθήσεται τὸ εἶδος. &c.

2 Δόξειε δ' ἂν τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ μὴ ἐνδέχεσθαι κινεῖσθαι μὴ ἐν χρόνῳ, ἥδεσθαι δέ· τὸ γὰρ ἐν τῷ νῦν, ὅλον τι.

3 Οὐ γὰρ πάντων ταῦτα λέγεται, ἀλλὰ τῶν μεριστῶν καὶ μὴ ὅλων. &c.

4 Καθ' ἕκαστον δὲ βελτίστη ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, τοῦ ἄριστα διακειμένου πρὸς τὸ κράτιστον τῶν ὑφ' αὐτήν· αὕτη δ' ἂν τελειοτάτη εἴη καὶ ἡδίστη.

5 Κατὰ πᾶσαν γὰρ αἴσθησίν ἐστιν ἡδονή· ὁμοίως δὲ καὶ διάνοιαν, καὶ θεωρίαν. ἡδίστη δὲ ἡ τελειοτάτη.

6 Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέρ-

OPERATIONES sunt *Signum* sanitatis, a qua proficiscuntur: ἡ ὥρα, *Venustas corporis*, est indicium τῆς ἀκμῆς, id est, florentis ætatis.

Quamdiu Voluptas est in Actionibus?

7 *Tamdiu Voluptas* est in actione, quoad Facultas Agentis et Objectum circa quod actio versatur, fuerint optime disposita: quod si vero defatigentur et languescant, necesse est etiam ipsam voluptatem imminui. Atque hæc etiam causa est, cur nulla voluptas sit perpetua, sed paulatim evanescat.

Quare ea, quæ nova sunt, initio vehementius delectant, quam postea?

8 *Quia* in res novas *Animus* magis *intentus* est; et *Facultas* agendi est adhuc *integra*: quæ postea paulatim fatigatur et fit remissior.

Quare non solum homines, sed et omnia animalia tantopere expetunt Voluptatem?

9 *Quia* omnia amant vitam, ac propter eam quoque amant voluptatem; quæ videtur vitam quasi perficere; quandoquidem etiam ipsa vita est quædam actio: unde *Cic.* lib. ii. *De Nat. Deorum* ait, *Is qui nihil agit, esse omnino non videtur.*

γειαν ἡ ἡδονὴ, οὐχ ὡς ἡ ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα. 7 Ἕως δ' οὖν ἄν ποτε τὸ αἰσθητὸν ἢ νοητὸν ᾖ οἷον δεῖ, καὶ τὸ κρῖνον ἢ θεωροῦν, ἔσται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή. Καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπεια ἀδυνατεῖ συνεχῶς ἐνεργεῖν· οὐ γίνεται οὖν οὐδ' ἡδονή· &c. 8 Ἔνια δὲ τέρπει καινὰ ὄντα· ὕστερον δὲ οὐχ ὁμοίως· τὸ μὲν γὰρ πρῶτον παρακέκληται ἡ διάνοια, καὶ διατεταμένως περὶ αὐτὰ ἐνεργεῖ. 9 Ὀρέγεσθαι δὲ τῆς ἡδονῆς οἰηθείη τις ἂν ἅπαντας, ὅτι καὶ τοῦ ζῆν ἅπαντες ἐφίενται· ἡ δὲ ζωὴ, ἐνέργειά τίς ἐστι.

CAP. V.

Suntne omnes Voluptates uniusmodi?

MINIME: sed plures sunt earum Differentiæ atque Species.

1 Ὅθεν δοκοῦσι καὶ τῷ εἴδει διαφέρειν. &c.

Quibus argumentis probat Aristoteles Voluptates Specie inter se differre?

Duobus præcipue: quorum *Unum* sumitur ab earum proprio Subjecto, cui insunt; *alterum*, ab earum Effectu.

Expone Primum argumentum.

2 *Si perfectæ actiones*, quibus inest et quas semper comitatur aliqua Voluptas, quam Agens inde percipit, Specie differunt: igitur etiam hæ ipsæ Voluptates Specie inter se sunt diversæ. Sed Antecedens est verum. Ergo. *Assumptio* declarari potest exemplis: Nam operationes Mentis, veluti sunt, Intelligere, Ratiocinari, Meditari, et similes, Specie differunt ab operationibus Sensuum: cujusmodi sunt, Videre, Audire, Gustare, et reliquorum Sensuum; quem etiam ipsæ inter se Specie differunt. Eodem modo operationes Naturales Specie differunt ab operationibus Artificialibus: quemadmodum videre est in earum operibus, quæ Specie sunt diversa, ut Animal, Lignum, Lapis, Arbor, &c. Item Domus, Statua, Pannus, Gladius, Olla, Mensa, et cætera, sunt opera Specie diversa.

Dic alterum argumentum.

3 *Quorum Effectus* Specie differunt, ea ipsa quoque Specie differunt. Sed Voluptatum diversi sunt Specie Effectus. Ergo etiam ipsæ Voluptates Specie differunt. *Minoris* declaratio. Etenim, quam actionem propria voluptas promovet, ac perficit, eandem aliena voluptas impedit, ac quasi perdit.

2 Τὰ γὰρ ἕτερα τῷ εἴδει, ὑφ' ἑτέρων οἰόμεθα τελειοῦσθαι. Οὕτω γὰρ φαίνεται καὶ τὰ φυσικὰ, καὶ τὰ ὑπὸ τέχνης, οἷον ζῶα, καὶ δένδρα, καὶ γραφὴ, καὶ ἀγάλματα, &c. Ὁμοίως δὴ καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς διαφερούσας τῷ εἴδει ὑπὸ διαφερόντων τῷ εἴδει τελειοῦσθαι· διαφέρουσι δὲ αἱ τῆς διανοίας τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις, καὶ αὗται ἀλλήλων κατ' εἶδος· καὶ αἱ τελειοῦσαι δὴ ἡδοναί.

3 Ἔτι δὲ,

Quæ sunt ergo Voluptatum Divisiones hoc loco notandæ? Supra enim in cap. de Temperantia etiam aliquas divisiones habuimus.

4 *Voluptates* commode distinguuntur secundum *Actiones*, quibus ita sunt cognatæ, ut etiam videantur quibusdam esse ἐνέργειαι. *Primum* enim, Quemadmodum *Actiones* aliæ sunt *Honestæ*, aliæ *Turpes*, aliæ *Intermediæ*: Ita etiam *Voluptates* aliæ sunt *Honestæ* et expetendæ; aliæ *Turpes* et fugiendæ: aliæ *Mediæ naturæ*. Deinde, Quemadmodum *Operationes Mentis* puriores sunt operationibus Sensuum et Corporis; et ipsorum quoque Sensuum operationes aliæ aliis sunt puriores, secundum Sensuum puritatem: Ita etiam *Voluptates*, quæ istis operationibus sunt cognatæ, aliæ aliis sunt puriores. Hinc existit hæc divisio, quod *Voluptates* aliæ sunt *Puræ* et sinceræ; quæ nihil habent admixtum turpitudinis, aut doloris: aliæ autem *Impuræ* et mixtæ; quibus etiam inest aliqua vel turpitudo vel molestia.

Quam præterea habes Voluptatum Divisionem?

5 Est etiam alia Voluptatum divisio, desumpta a differentia animalium: quorum cum sint diversæ naturæ et operationes; etiam diversas sectantur et percipiunt voluptates. Hinc ergo *Voluptates* aliæ dicuntur *Humanæ*; quæ hominis naturæ conveniunt: aliæ *Belluinæ*, quæ belluis conveniunt; (6) quarum rursum tot sunt Differentiæ, quot sunt earum Species. Aliæ enim aliis rebus delectantur: hinc dicitur leonina, equina, asinina, canina, lupina voluptas; qua leones, equi, asini, canes, lupi delectantur; et sic de cæteris. Est etiam Huma-

μᾶλλον τοῦτ' ἂν φανείη ἐκ τοῦ τὰς ἀφ' ἑτέρων ἡδονὰς ἐμποδίους ταῖς ἐνεργείαις εἶναι· οἱ γὰρ φίλαυλοι ἀδυνατοῦσι τοῖς λόγοις προσέχειν, ἐὰν κατακούσωσιν αὐλοῦντος, μᾶλλον χαίροντες αὐλητικῇ τῆς παρούσης ἐνεργείας. ἡ κατὰ τὴν αὐλητικὴν δὴ ἡδονὴ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐνέργειαν φθείρει.

4 Διαφερουσῶν δὲ τῶν ἐνεργειῶν ἐπιεικίᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ τῶν μὲν αἱρετῶν οὐσῶν, τῶν δὲ φευκτῶν, τῶν δὲ οὐδετέρων, ὁμοίως ἔχουσι καὶ αἱ ἡδοναί· καθ' ἑκάστην γὰρ ἐνέργειαν

rum Voluptatum maxima varietas, pro diversitate temperamentorum, ætatis, sexus, conditionis, et aliarum circumstantiarum. Non enim eadem delectant senem, quæ puerum aut adolescentem; virum, quæ mulierem; Theologum, quæ militem aut mercatorem; sapientem et doctum, quæ insipientem et idiotam: non denique eadem delectant virum bonum, quæ virum malum et improbum.

In tanta autem Voluptatum varietate, quænam sunt Veræ et Humanæ Voluptates nominandæ?

7 *Veræ* et *Humanæ Voluptates* eæ solum sunt judicandæ, quibus vir bonus delectatur: quas nimirum percipit ex actionibus virtutum.

Quamobrem?

8 *Quia* solius viri boni judicium est verum et rectum: proficiscitur enim ex virtute, quæ rerum et actionum humanarum verissima est mensura. *Præterea*, Quia actiones virtutum sunt solius hominis propriæ: ideo etiam voluptates, quæ illis sunt cognatæ, proprie humanæ dicuntur. Cæteræ vero voluptates, quas ex aliis rebus vel actionibus vir bonus percipit, veluti ex cibo, potu, ludo, et similibus, ei sunt communes partim cum aliis hominibus, partim etiam cum brutis animalibus.

οἰκεία ἡδονή ἐστιν. &c. Διαφέρει δὲ ἡ ὄψις ἁφῆς καθαριότητι, ϗ ἀκοὴ ϗ ὄσφρησις, γεύσεως. ὁμοίως δὴ διαφέρουσι καὶ αἱ ἡδοναί· καὶ τούτων αἱ περὶ τὴν διάνοιαν, ϗ ἑκάτεραι ἀλλήλων. 5 Δοκεῖ δ' εἶναι ἑκάστῳ ζώῳ καὶ ἡδονὴ οἰκεία, ὥσπερ καὶ ἔργον, ἑτέρα γὰρ ἵππου ἡδονὴ, καὶ κυνὸς, καὶ ἀνθρώπου. 6 Αἱ μὲν οὖν τῶν ἑτέρων τῷ εἴδει, διαφέρουσιν εἴδει, τὰς δὲ τῶν αὐτῶν ἀδιαφόρους εὔλογον εἶναι. Διαλλάττουσι δὲ οὐ μικρὸν ἐπί γε τῶν ἀνθρώπων· τὰ γὰρ αὐτὰ, τοὺς μὲν λυπεῖ, τοὺς δὲ τέρπει, &c. Δοκεῖ ἐν δ' ἅπασι τοῖς τοιούτοις εἶναι τὸ φαινόμενον τῷ σπουδαίῳ. 8 Εἰ δὲ τοῦτο καλῶς λέγεται, καθάπερ δοκεῖ, καὶ ἔστιν ἑκάστου μέτρον ἡ ἀρετὴ, καὶ ὁ ἀγαθὸς, ᾗ τοιοῦτος· καὶ ἡδοναὶ εἶεν ἂν αἱ τούτῳ φαινόμεναι, καὶ ἡδέα, οἷς οὗτος χαίρει.

CAP. VI.

Quid ad extremum agit Aristoteles in his libris?

REPETIT quædam de *Beatitudine*, quam ab initio dixi esse finem hujus doctrinæ.

Quare his de ea agit, in Primo et hoc Postremo libro?

Quia *Finis* in actionibus *duplicem* habet *considerationem:* Unam, *Ratione principii;* quatenus movet Agentem, ut actionem aliquam suscipiat: alteram, *Ratione extremi;* quatenus Agens suam actionem ad eum dirigit, et in eodem terminat.

Eodemne modo hic et supra Beatitudinem considerat?

Non. Nam, quæ in primo libro de Felicitate tradita fuerunt, pertinent ad *Felicitatem Practicam:* quæ est secundum externam et civilem vitam, et comparatur actionibus virtutum Moralium. Quæ vero in hoc loco traduntur, pertinent ad *Felicitatem Theoricam:* quæ est secundum mentem, et consistit in contemplatione rerum divinarum et cœlestium.

Consistitne Beatitudo hominis in solo Habitu, an vero in aliqua Operatione, seu Actione?

2 *Beatitudo non* est ponenda in solo *Habitu:* alioquin enim dormiens, aut ægrotans, aut inopia laborans, aut in alia aliqua calamitate constitutus etiam Beatus posset dici; quandoquidem nihil impedit, quo minus etiam tales sint habitu aliquo præditi.

Collocas ergo Felicitatem hominis in aliqua Operatione?

3 *Maxime:* et quidem in Operatione per se expetenda, eaque seria.

1 Εἰρημένων δὲ τῶν περὶ τὰς ἀρετάς τε καὶ φιλίας καὶ ἡδονὰς, λοιπὸν περὶ εὐδαιμονίας τύπῳ διελθεῖν, ἐπειδὴ τέλος αὐτὴν τίθεμεν τῶν ἀνθρωπίνων.

2 Εἴπομεν δ', ὅτι οὐκ ἔστιν ἕξις· καὶ γὰρ τῷ καθεύδοντι διὰ βίου ὑπάρχοι ἂν, φυτοῦ ζῶντι βίον, καὶ τῷ δυστυχοῦντι τὰ μέγιστα.

3 Δῆλον ὅτι τὴν εὐ-

Quare in Operatione Per se expetenda?

4 Quia *Beatitudo* est bonum *αὔταρκες*, id est, *seipso contentum*, atque *perfectum:* quod neque ad aliud refertur; neque ullo alio bono extra se, ad sui majorem commendationem, indiget.

Quare in operatione seria potius Felicitatem hominis ponis quam in operatione ludicra: quæ tamen videtur in se plus habere voluptatis?

5 *Primum*, Quia vir bonus serias actiones præfert ludicris actionibus. *Deinde*, Quia Beatitudo est ultimus finis rerum humanarum, cujus gratia omnes omnia suscipiunt et agunt: quod si eam poneremus in ludicra actione, sequeretur, Homines ludi et joci gratia natos esse, et eorum causa debere omnes labores et molestias suscipere et sustinere; quod est absurdum. *Præterea*, Vita Beata est secundum virtutem; virtus autem est res seria, non ludicra: igitur etiam Beatitudo non in ludicra actione posita est. *Ad hæc*, Quia Beatitudo est bonum optimum et præstantissimum: ideo etiam in præstantiore actione est collocanda. Certum autem est, actiones serias præstantiores esse ludicris actionibus: quia tribuuntur præstantiori homini, nempe viro bono; et præstantiori parti hominis, nimirum rationi. *Denique*, Si Beatitudo consisteret in actionibus ludicris: tum servorum vita beata esset censenda: quia etiam in ipsis laboribus inter se ludunt et jocantur.

Objectio. *Atqui potentes, magnates, divites, et similes, qui vulgo Beati esse judicantur, majorem fere partem vitæ traducunt in ludis et jocis: Igitur videtur Felicitas hominis in ludicris actionibus consistere.*

6 *Solutio.* De Beatitudine hominis non est

δαιμονίαν τῶν καθ' αὑτὰς αἱρετῶν [ἐνεργειῶν] τινα θετέον, καὶ οὐ τῶν δι' ἄλλο.

4 Οὐδενὸς γὰρ ἐνδεὴς ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' αὐτάρκης.

5 Καθάπερ οὖν πολλάκις εἴρηται, καὶ τίμια καὶ ἡδέα ἐςὶ τὰ τῷ σπουδαίῳ τοιαῦτα ὄντα· ἑκάςῳ δὲ ἡ κατὰ τὴν οἰκείαν ἕξιν αἱρετωτάτη ἐνέργεια· καὶ τῷ σπουδαίῳ δὲ ἡ κατὰ τὴν ἀρετήν. Οὐκ ἐν παιδιᾷ ἄρα ἡ εὐδαιμονία· καὶ γὰρ ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιὰν, &c.

6 Καταφεύγουσι δ'

ἐπὶ τὰς τοιαύτας διαγωγὰς τῶν εὐδαιμονιζομένων οἱ πολλοί· &c. οὐδὲν δὲ ἴσως σημεῖον οἱ τοιοῦτοί εἰσιν· οὐ γὰρ ἐν τῷ δυναστεύειν ἡ ἀρετὴ, οὐδ᾽ ὁ νοῦς, ἀφ᾽ ὧν αἱ σπουδαῖαι ἐνέργειαι. &c.

statuendum ex magnatum et divitum opinione aut factis: quia plerunque judicium habent corruptum et depravatos mores, propter malam educationem et summam vitæ licentiam, qua voluptatibus corporis ita sese addixerunt et contaminarunt, ut veras et sinceras animi voluptates nunquam degustarint, ac propterea de illis sincere judicare non possint.

CAP. VII.

Quænam est igitur illa seria et per se expetenda ἐνέργεια, *in qua dicis Beatitudinem hominis positam esse?*

1 Εἰ δ᾽ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ᾽ ἀρετὴν ἐνέργεια, εὔλογον κατὰ τὴν κρατίστην. &c.

Η ΘΕΩΡΙΑ, hoc est, *Contemplatio* rerum præstantissimarum et pulcherrimarum: cujusmodi sunt res divinæ, et æternæ, earumque causæ et principia.

A qua virtute proficiscitur hæc ἐνέργεια*?*

A Sapientia, quæ est nobilissimæ partis in homine, nempe Mentis, præstantissimus habitus: quemadmodum in libro sexto ostensum est.

Cur autem in Contemplatione præcipuam hominis Beatitudinem collocas?

2 Αὕτη δ᾽ ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου.

2 *Quia Contemplatio* est omnium operationum humanarum præstantissima: ideo non immerito Beatitudo, quæ est præstantissimum hominis bonum, in ea collocatur.

Quibus argumentis Aristoteles probat Contemplationem esse præstantissimam operationem?

3 Κρατίστη τε γὰρ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐνέρ-

3 *Primum*, Quia proficiscitur a divinissima hominis parte, Mente scilicet: et versatur circa

nobilissimam materiam, nempe circa res Divinas. *Deinde*, Quia diutissime potest continuari absque fatigatione et molestia. *Tertio*, Quia est jucundissima: non solum quia habet sinceram et firmam voluptatem, verum etiam quia conjuncta est cum scientia et cognitione rerum pulcherrimarum. *Quarto*, Quia est *αὐτάρκης*, *seipsa contenta*, non egens externis quibusdam adjumentis. *Quinto*, Quia per se est optabilis, neque propter aliquod aliud bonum consequendum suscipitur. *Sexto*, Quia minime est laboriosa; sed tranquilla, et quieta.

Quid ex his infert Aristoteles?

4 Hominem maxime debere expetere vitam *Theoricam:* quoniam est similis divinæ vitæ; et homini maxime propria. Nam per eam homo maxime vivit secundum eam partem, quæ in eo est optima et præstantissima, nempe secundum Mentem: reliquam enim vitam, nempe *Vegetativam*, et *Sensitivam*, communem habet partim cum plantis, partim cum aliis animalibus.

At sunt aliqui, qui dicunt Hominem mortalem debere mortalia sapere, in divina et æterna non inquirere?

5 Recte quidem hæc dicerentur, si homo in universum esset mortalis: verum, quia secundum præstantissimam sui partem, Mentem scilicet seu Animum, est immortalis; ideo maxime debet secundum eam vivere, et ea, quæ divina et immortalia sunt, quærere, atque hoc modo *ἀποθανατίζειν, se a mortalitate quasi vindicare*, omnemque operam dare, ut mentem suam excolat, et secundum eam vivat. Sic enim erit

γεια· καὶ γὰρ ὁ νοῦς τῶν ἐν ἡμῖν, καὶ τῶν γνωστῶν, περὶ ἃ ὁ νοῦς. Ἔτι δὲ συνεχεστάτη· θεωρεῖν τε γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον, ἢ πράττειν ὁτιοῦν. Οἰόμεθά τε δεῖν ἡδονὴν παραμεμῖχθαι τῇ εὐδαιμονίᾳ· ἡδίστη δὲ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειῶν, ἡ κατὰ τὴν σοφίαν ὁμολογουμένως ἐστί. &c. Ἥ τε λεγομένη αὐτάρκεια, περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη. Δόξειε δ' ἂν αὐτὴ μόνη δι' αὐτὴν ἀγαπᾶσθαι, &c. Δοκεῖ τε ἡ εὐδαιμονία ἐν τῇ σχολῇ εἶναι. &c.

4 Θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ

θεοφιλέστατος, καὶ εὐδαιμονέστατος, *Deo charissimus, et quam maxime Beatus.*

κατὰ τοῦτον βίος, θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. 5 Χρὴ δὲ οὐ κατὰ τοὺς παραινοῦντας, ἀνθρώπινα φρονεῖν, ἄνθρωπον ὄντα, οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν· ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀποθανατίζειν, καὶ ἅπαντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτισον τῶν ἐν αὐτῷ.

CAP. VIII.

Quare Vita et Beatitudo Theorica præstantior est Practica?

HOC ex utriusque comparatione facile potest intelligi. *Primum* enim, Quia θεωρία est solius Mentis ἐνέργεια. Mens autem est divinum quiddam: ideo vita *Theorica* videtur esse quodammodo *Divina*, ac similis vitæ Deorum; quibus reliquæ actiones tribui non possunt. *Practica* autem vita dicitur *Humana:* quia occupata est circa externas actiones, pertinentes ad humanas necessitates, et civilem societatem; quæ corporis ministerio peraguntur, et cum affectibus sunt conjunctæ. *Deinde*, Vita *Theorica* est seipsa contenta, non indigens aliis adjumentis ad actionem suam perficiendam. *Practica* autem vita, ad actiones Civiles atque Morales peragendas, multis et variis rebus, et bonis externis opus habet: quemadmodum in singulis virtutibus Moralibus exercendis videre licet. *Præterea*, Beatitudo nullam aliam ob causam tam Diis quam hominibus proprie tribuitur, nisi propter θεωρίαν, *Contemplationem:* qua Dii quidem perpetuo sese oblectant; homines vero, quatenus Diis similem vitam vivere cupiunt. Brutis autem, quia omni contemplationis mu-

1 Δευτέρως δ', ὁ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετήν· αἱ γὰρ κατ' αὐτὴν ἐνέργειαι, ἀνθρωπικαί· &c. Πρὸς δὲ τὰς πράξεις, πολλῶν δεῖται, &c. τῷ δὲ θεωροῦντι, οὐδενὸς τῶν τοιούτων, πρός γε τὴν ἐνέργειαν, χρεία, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν, καὶ ἐμπόδιά ἐστι, πρός γε τὴν θεωρίαν. &c. Ἡ δὲ τελεία εὐδαιμονία, ὅτι θεωρητική τίς ἐστιν ἐνέργεια, καὶ

nere destituuntur, etiam omnis Beatitudo denegatur.

Quare Diis non tribuuntur ab Aristotele actiones virtutum Moralium?

2 *Quoniam* ad eas recte obeundas opus est *Moderatione affectuum*, item *Ministerio corporis*, et *Adminiculo externorum bonorum*: quæ tria secundum Aristotelem Diis proprie tribui non possunt. De hac quæstione videatur etiam *Cicero* in libro iii. *de Natura Deorum.*

Ergone prorsus nulla bona externa ad vitam Theoricam requiruntur?

3 *Per Se* quidem externa bona ad contemplationem *non requiruntur*; sed etiam magis impediunt: unde legimus quosdam Philosophos, ut liberius possent Philosophari, suas opes et facultates aut abjecisse, aut aliis dedisse. Exemplo sunt, Anaxagoras, Solon, Crates, Democritus, Diogenes, et plures alii. *Per Accidens* autem, quatenus ii, qui contemplationibus vacant, etiam sunt homines, hoc est, non ex sola mente, sed etiam ex corpore constantes; eatenus quoque opus habent aliquibus bonis externis; partim ad vitæ sustentationem, partim ad actiones Civilis vitæ et virtutum Moralium commodius obeundas.

ἐντεῦθεν ἂν φανείη· τοὺς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπειλήφαμεν μακαρίους καὶ εὐδαίμονας εἶναι. &c. Ὥστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητικὴ ἂν εἴη· καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δὴ ἡ ταύτῃ συγγενεστάτη, εὐδαιμονικωτάτη. σημεῖον δὲ, καὶ τὸ μὴ μετέχειν τὰ λοιπὰ ζῶα εὐδαιμονίας. &c.

2 Πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεὼν αὐτοῖς; πότερα τὰς δικαίας; &c.

3 Δεήσει δὲ καὶ τῆς ἐκτὸς εὐημερίας, ἀνθρώπῳ ὄντι· οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις πρὸς τὸ θεωρεῖν· ἀλλὰ δεῖ καὶ τὸ σῶμα ὑγιαίνειν. &c.

CAP. IX.

Dixisti supra scopum hujus doctrinæ esse, efficere viros bonos: Existimasne igitur hæc præcepta, quæ hactenus habuimus, ad eam rem sufficere.

SI sola virtutis cognitio posset facere virum bonum: tum præcepta hactenus tradita sufficerent. Sed solam virtutis cognitionem non posse facere virum bonum: non solum patet ex fine hujus doctrinæ, qui magis in actione quam in cognitione consistit, sed etiam testatur ipsa experientia multorum; qui licet habeant non contemnendam virtutis cognitionem, adeo ut de ea et acute disputare et copiose verba facere possint, nihilo tamen sunt meliores.

Quæ requiruntur igitur ad efficiendum virum bonum, seu ad comparandum virtutem?

1 *Tria* sunt, quæ ad habitum virtutis comparandum, et ad efficiendum virum bonum requiruntur: *Natura*, *Doctrina*, et *Assuefactio* sive *Educatio*, de quibus Aristoteles in hoc loco sic scribit; Γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται, οἱ μὲν φύσει· οἱ δ', ἔθει· οἱ δὲ, διδαχῇ. Item lib. vii. *Polit.* cap. 13. Ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι γίνονται διὰ τριῶν· ταῦτα δ' ἐστὶ, φύσις, ἔθος, λόγος.

1 Γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται, οἱ μὲν φύσει. &c.

Quid confert Natura?

2 Etsi nulla virtus Moralis nobis Natura sit insita; quemadmodum in lib. ii. cap. 1. est demonstratum: tamen *Natura* habilitatem quandam homini tribuit, per quam aptus et idoneus redditur, et quasi disponitur ad virtutem acci-

2 Τὸ μὲν οὖν τῆς φύσεως, δῆλον ὡς οὐκ ἐφ' ἡμῖν ὑπάρχει, &c.

piendam; sine qua habitus virtutis acquiri non potest.

Quid confert Doctrina?

3 Ut, cognita virtutis natura, pulchritudine, præstantia, et utilitate, facilius ad illius amorem et studium allici et persuaderi possimus: Contra vero, Intellecta vitiorum turpitudine, deformitate, et noxa, facilius nos ab illis absterreri et abstrahi patiamur.

3 Ὁ δὲ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ μή ποτε οὐκ ἐν ἅπασιν ἰσχύῃ, &c.

Quid confert Assuefactio et Educatio?

4 Plurimum sane ad virtutis habitum acquirendum valet *Bona Educatio*, et *Assuefactio*: adeo ut *Plato* lib. i. *de Legib.* affirmet, fere per hanc solam posse viros bonos effici. Et profecto, neglecta ea, reliqua duo, *Natura* et *Doctrina* non multum poterunt prodesse.

4 Δεῖ δὴ τὸ ἔθος [γρ. ἦθος] προϋπάρχειν πως οἰκεῖον τῆς ἀρετῆς, στέργον τὸ καλὸν, καὶ δυσχεραῖνον τὸ αἰσχρόν. &c.

Declara exemplo simili.

Quemadmodum ager, si debet semen recipere, et inde fructum proferre, prius diligenti cultura ad sementem præparandus est: Ita etiam animus ejus, qui in moribus instituendus est, prius diligenti educatione assuefaciendus est; ut possit honestis rebus et actionibus gaudere, turpibus vero offendi, pravis denique affectibus resistere. Alioquin enim neque præcepta ista intelligere poterit, neque illis obtemperare volet.

Quotuplex est hæc Educatio seu Institutio?

Duplex: *Privata*, et *Publica*.

Quid est Privata παιδεία?

Privata Institutio est: qua privatim singuli in aliqua familia ad virtutem et bonos mores instituuntur. Huic præest Paterfamilias; aut is, qui ejus personam sustinet, et vices agere debet.

Quid est Publica παιδεία?

Publica Institutio seu disciplina est: qua publica autoritate multi, vel etiam omnes qui in eadem civitate vivunt, ad virtutis studium, publicæ honestatis et utilitatis gratia, excitantur. Huic præest Magistratus.

Ad utramque Disciplinam quid præcipue requiritur?

5 *Ad bonam* et rectam *educationem* requiruntur *Leges:* et quidem tales, quibus non modo juvenes honestis rebus et actionibus assuescere discant; verum etiam adulti in iis exerceantur, et confirmentur.

Quare ad Educationem seu Disciplinam requiruntur Leges?

6 Quoniam Leges habent vim cogendi homines, ad facienda ea, quæ alioquin propter laborem et molestiam, quæ illis conjuncta sunt, non facerent. Atqui Virtuti assuescere, Affectibus et cupiditatibus resistere, Disciplinæ se subjicere, plerisque hominibus videtur admodum esse difficile atque molestum: unde etiam pauci reperiuntur, qui ultro et sponte ista facere velint. Itaque legibus ad ea sunt cogendi. Quo nomine etiam commendantur *Lacedæmonii:* apud quos juventutis instituendæ ratio, etiam publicis legibus fuit descripta, et sancita.

Unde autem habent Leges hanc vim cogendi?

7 *Partim ab autoritate* virorum prudentum, qui eas tulerunt et sanxerunt: *partim* etiam *propter præmia,* quæ pollicentur obedientibus; et *pœnas,* quas minantur transgressoribus.

Quotuplices sunt hæ Leges?

8 Quemadmodum *duplex* est *Disciplinæ* seu

5 Ἐκ νέου δὲ, ἀγωγῆς ὀρθῆς τυχεῖν πρὸς ἀρετὴν, χαλεπὸν, μὴ ὑπὸ τοιούτοις τραφέντα νόμοις· τὸ γὰρ σωφρόνως ζῆν καὶ καρτερικῶς, οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς, ἄλλως τε ϗ νέοις. διὸ νόμοις δεῖ τετάχθαι τὴν τροφὴν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα· οὐκ ἔσαι γὰρ λυπηρὰ συνήθη γενόμενα.

6 Οἱ γὰρ πολλοὶ ἀνάγκῃ μᾶλλον ἢ λόγῳ πειθαρχοῦσι· ϗ ζημίαις, ἢ τῷ καλῷ.

7 Διόπερ οἴονταί τινες τοὺς νο-

Educationis ratio; una *Publica*, altera *Privata:* Ita etiam *Leges* sunt *duplices;* aliæ *Publicæ*, quæ communiter ad omnes, qui in Reipub. aliqua vivunt, pertinent; aliæ *Privatæ*, quæ ad cujusque domum et familiam pertinent.

Estne omnium eadem vis et efficacia?

9 *Publicarum* Legum præcipua vis est ad cogendum etiam invitos, ut illis pareant: propter publicam autoritatem eorum, qui illas debent custodire. *Privatarum* autem legum vis major est ad suadendum iis, quibus feruntur, ut ultro et volentes obtemperent: partim *Propter* τὴν συγγένειαν, hoc est, *Sanguinis conjunctionem*, qua Patrifamilias sunt conjuncti; partim etiam propter τὴν εὐεργεσίαν, id est, *Beneficentiam*, qua eidem sunt devincti; partim denique propter τὴν ἀκρίβειαν, hoc est, *Quia magis accommodata sunt singulis personis, earumque officiis.*

Ad ferendas bonas leges quid requiritur?

10 *Ad bonas Leges ferendas* necessaria est ἡ νομοθετικὴ, hoc est, *Scientia Legum ferendarum:* quæ consistit partim *In cognitione* τοῦ καθόλου τῶν πρακτῶν, id est, *In notitia generis universi rerum agendarum;* partim *In accommodatione* τῶν καθέκαστα, *Singularium actionum et negotiorum.*

Quæ igitur requiruntur in bono Legislatore?

11 *Duo:* ἡ ἐπιστήμη τοῦ καθόλου, *Scientia rei Universæ;* et ἐμπειρία, *Experientia Singularium.*

A quibus autem νομοθετικὴ est discenda?

12 *Scientia ferendarum Legum non* petenda est *a solis Politicis*, qui tantum usu quodam et experientia Respub. hodie administrant; suæ

μοθιτοῦντας δεῖν μὲν παρακαλεῖν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ προτρέπεσθαι τοῦ καλοῦ χάριν, ὡς ὑπακουσομένων τῶν ἐπιεικῶν τοῖς ἔθεσι, &c. ἀπειθοῦσι δὲ κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἐπιτιθέναι, τοὺς δ' ἀνιάτους ὅλως ἐξορίζειν. &c.
8 Αἱ μὲν γὰρ κοιναὶ ἐπιμέλειαι δηλονότι διὰ νόμων γίνονται. &c.
9 Ὥσπερ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν ἐνισχύει τὰ νόμιμα καὶ τὰ ἤθη, οὕτω καὶ ἐν οἰκίαις οἱ πατρικοὶ λόγοι καὶ τὰ ἤθη· καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν συγγένειαν, καὶ τὰς εὐεργεσίας· προϋπάρχουσι γὰρ στέργοντες καὶ εὐπει-

autem administrationis nullas possunt certas reddere rationes: quia habent tantum notitiam τοῦ ὅτι, non autem τοῦ διότι. *Neque* etiam petenda est a *Sophistis;* quoniam eam non tenent: alioquin non dicerent, eam aut eandem esse cum Rhetorica, aut etiam inferiorem. Itaque petenda est ab iis, qui simul et *Philosophi* sunt et *Politici*, de quibus Plato scribit, *Tum demum beatas fore Respub. si aut docti aut sapientes homines eas administrarent.*

θεῖς τῇ φύσει. 10 Μάλιϛα δ' ἂν τοῦτο δυνάσθαι δόξειεν ἂν ἐκ τῶν εἰρημένων, νομοθετικὸς γενόμενος· &c. 11 Ἀλλ' ἐπιμεληθείη μὲν ἄριϛα τοῦ καθ' ἕνα, καὶ ἰατρὸς, καὶ γυμναϛὴς, καὶ πᾶς ἄλλος ὁ τὸ καθόλου εἰδὼς, ὅτι πᾶσιν, ἢ τοῖς τοιοῖσδε· &c. 12 Ἆρ' οὖν μετὰ τοῦτο ἐπισκεπτέον πόθεν ἢ πῶς νομοθετικὸς γένοιτ' ἄν τις· ἢ καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, παρὰ τῶν πολιτικῶν; μόριον γὰρ ἐδόκει τῆς πολιτικῆς εἶναι. ἢ οὐχ ὅμοιον φαίνεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς, &c. Τῶν δὲ σοφιϛῶν οἱ ἐπαγγελλόμενοι, λίαν φαίνονται πόῤῥω εἶναι τοῦ διδάξαι· ὅλως γὰρ οὐδὲ ποιόν τί ἐϛιν, οὐδὲ περὶ ποῖα ἴσασιν· οὐ γὰρ ἂν τὴν αὐτὴν τῇ ῥητορικῇ, οὐδὲ χείρω ἐτίθεσαν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΙΩΝ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΙΩΝ.

ΕΠΑΙΝΕΤΑ *μὲν ἐςι τὰ καλὰ, ψεκτὰ δὲ τὰ αἰσχρά· καὶ τῶν μὲν καλῶν ἡγοῦνται αἱ ἀρεταὶ, τῶν δ' αἰσχρῶν αἱ κακίαι.* Ἐ*παινετὰ δέ ἐςι καὶ τὰ αἴτια τῶν ἀρετῶν, καὶ τὰ παρεπόμενα ταῖς ἀρεταῖς, καὶ τὰ γινόμενα ἀπ' αὐτῶν, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν· ψεκτὰ δὲ. τὰ ἐναντία.* Τ*ριμεροῦς δὲ τῆς ψυχῆς λαμβανομένης κατὰ* Π*λάτωνα· τοῦ μὲν λογιςικοῦ ἀρετή ἐςιν ἡ φρόνησις· τοῦ δὲ θυμοειδοῦς, ἥ τε πρᾳότης, καὶ ἡ ἀνδρεία· τοῦ δὲ ἐπιθυμητικοῦ, ἥ τε σωφροσύνη, καὶ ἡ ἐγκράτεια· ὅλης δὲ τῆς ψυχῆς, ἥ τε δικαιοσύνη, καὶ ἡ ἐλευθεριότης, καὶ μεγαλοψυχία.* Κ*ακία δέ ἐςι τοῦ μὲν λογιςικοῦ, ἡ ἀφροσύνη· τοῦ δὲ θυμοειδοῦς, ἥ τε ὀργιλότης, καὶ ἡ δειλία· τοῦ δὲ ἐπιθυμητικοῦ. ἥ τε ἀκολασία, καὶ ἡ ἀκράτεια· ὅλης δὲ τῆς ψυχῆς, ἥ τε ἀδικία, καὶ ἀνελευθεριότης, καὶ μικροψυχία.*

ΟΡΟΙ ΑΡΕΤΩΝ.

Φρόνησις.

Ἐςι δὲ φρόνησις μὲν ἀρετὴ τοῦ λογιςικοῦ, παρασκευαςικὴ τῶν πρὸς εὐδαιμονίαν συντεινόντων.

Π*ρᾳότης.*

Π*ρᾳότης δέ ἐςιν ἀρετὴ τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν ὑπὸ ὀργῆς γίνονται δυσκίνητοι.*

Ἀ*νδρεία.*

Ἀ*νδρεία δέ ἐςιν ἀρετὴ τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν δυσέκπληκτοί εἰσιν ἀπὸ φόβων τῶν περὶ θάνατον.*

Σωφροσύνη.

Σωφροσύνη δέ ἐςιν ἀρετὴ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν ἀνόρεκτοι γίνονται περὶ τὰς ἀπολαύσεις τῶν φαύλων ἡδονῶν.

ARISTOTELIS

DE VIRTUTIBUS ET VITIIS LIBER.

SIMONE GRYNÆO INTERPRETE.

QUEMADMODUM vehere laudibus, quæ pulchra sunt; sic, quæ sunt turpia, convitiis proscindere, par est: Sed inter pulchra quidem, *Virtutes;* inter turpia vero *Vitia* primatum tenent. Laudari vero non ipsa modo virtus, sed causæ quoque, et comites, fructusque, et opus omne virtutis; ut contra reprehendi contraria debent. Cum autem *Animæ partes,* qualiter opinatur *Plato, tres* sint: Qua de agendis omittendisque dispicitur, *Prudentia;* qua sustinentur infesta, *Mansuetudo,* ac *Robur;* qua adsciscendis idoneis cupiditas regitur, *Sobrietas,* ac *Continentia;* *Communesque* partium omnium harum, *Justitia, Liberalitas,* ac *Magnanimitas.* Totidem rerum earundem opposita *Vitia.* In dispiciendo recto, *Stultitiam;* in arcendo infesto, *Ferociam,* et *Ignaviam;* in adsciscendo idoneo, *Protervitatem,* ac *Incontinentiam;* *Communesque* partium earum omnium, *Injustitiam,* et *Illiberalitatem, animique Parvitatem* esse oportet.

QUID UNAQUÆQUE VIRTUS SIT.

Prudentia.

Prudentia igitur rationabilis animi partis virtus est, qua ea, quæ ad felicitatem suam tendunt, dispicientes sibi comparant.

Mansuetudo.

Mansuetudo vero incitabilis ad vindictam animi partis virtus est, per quam ægre ad iram concitantur.

Fortitudo.

Fortitudo vero incitabilis ad vindictam animi partis virtus est, per quam ægre terroribus mortem minantibus concutiuntur.

Temperantia vel *Sobrietas.*

Sobrietas vero pronæ ad cupiditatem partis virtus est, qua fit, ut in fruendis rebus sic versentur, pravas ut omnino voluptates ne appetant.

Ἐγκράτεια.

Ἐγκράτεια δέ ἐστιν ἀρετὴ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν κατέχουσι τῷ λογισμῷ τὴν ἐπιθυμίαν ὁρμῶσαν ἐπὶ τὰς φαύλας ἡδονάς.

Δικαιοσύνη.

Δικαιοσύνη δέ ἐστιν ἀρετὴ ψυχῆς, διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἀξίαν.

Ἐλευθεριότης.

Ἐλευθεριότης δέ ἐστιν ἀρετὴ ψυχῆς, εὐδάπανος εἰς τὰ καλά.

Μεγαλοψυχία.

Μεγαλοψυχία δέ ἐστιν ἀρετὴ ψυχῆς, καθ' ἣν δύναται φέρειν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν, καὶ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν.

ΟΡΟΙ ΚΑΚΙΩΝ.

Ἀφροσύνη.

ἈΦΡΟΣΥΝΗ δέ ἐστι κακία τοῦ λογιστικοῦ, αἰτία τοῦ ζῆν κακῶς.

Ὀργιλότης.

Ὀργιλότης δέ ἐστι κακία τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν εὐκίνητοι γίνονται πρὸς ὀργήν.

Δειλία.

Δειλία δέ ἐστι κακία τοῦ θυμοειδοῦς, καθ' ἣν ἐκπλήττονται ὑπὸ φόβων, καὶ μάλιστα τῶν περὶ θάνατον.

Ἀκολασία.

Ἀκολασία δέ ἐστι κακία τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν αἱροῦνται τὰς φαύλας ἡδονάς.

Ἀκράτεια.

Ἀκράτεια δέ ἐστι κακία τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καθ' ἣν παρασύρουσι τῇ ἀλογίᾳ τὴν ἐπιθυμίαν, ὠθοῦσαν ἐπὶ τὰς τῶν φαύλων ἡδονῶν ἀπολαύσεις.

Ἀδικία.

Ἀδικία δέ ἐστι κακία ψυχῆς, καθ' ἣν πλεονεκτικοὶ γίνονται παρὰ τὴν ἀξίαν.

Ἀνελευθερία.

Ἀνελευθερία δέ ἐστι κακία ψυχῆς, καθ' ἣν ὀρέγονται τοῦ πανταχόθεν κέρδους.

Μικροψυχία.

Μικροψυχία δέ ἐστι κακία ψυχῆς, καθ' ἣν ἀδύνατοί εἰσι φέρειν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν, καὶ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν.

Continentia.

Continentia vero proni ad cupiditatem animi retinaculum est, per quam in fruendis rebus pravas ad voluptates incitantem cupiditatem ratione sistunt, ac continent.

Justitia.

Justitia vero est virtus animi, qua tribuitur quod cuique est par.

Liberalitas.

Liberalitas autem animi virtus est, erogare, quatenus honestum est, parata.

Magnanimitas.

Magnanimitas vero, virtus animi, qua ferre fortunam infortuniumque, nomen et ignominiam potest.

QUID UNUM QUODQUE VITIUM SIT.

Stultitia.

STULTITIA rationis est vitium ac morbus, infelicis vitæ totius causa.

Iracundia.

Iracundia, incitabilis ad vindictam partis vitium, unde proclivitur iræ concedunt.

Timiditas.

Timiditas, incitabilis ad vindictam partis vitium, quo terroribus facile concutiuntur, præsertim interitum minantibus.

Intemperantia sive *Protervitas.*

Protervitas ac *Lascivia* pronæ ad cupiendum partis vitium est, quo pravas voluptates diligunt.

Incontinentia.

Incontinentia pronæ ad cupiendum partis vitium est, quo fit, ut contra rationem avide cupita, tametsi turpium ad voluptatum illecebras ducentia, amplectamur, attrahamusque.

Injustitia.

Injustitia vero vitium animi est, quo amplius quam par sit qualibet in re habere, pollereque volunt.

Illiberalitas.

Illiberalitas autem vitium, quo lucrum undecunque oblatum sectantur.

Pusillitas animi.

Pusillitas autem parvitasque *animi* vitium est, per quod fit, ut neque fortunam nec infortunium, neque nomen nec ignominiam ferre possint.

ΤΑ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ.

Τὰ τῆς Φρονήσεως.

ΤΗΣ δὲ φρονήσεώς ἐςι, τὸ βουλεύσασθαι, τὸ κρῖναι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ βίῳ αἱρετὰ καὶ φευκτά· τὸ χρῆσθαι πᾶσι καλῶς τοῖς ὑπάρχουσιν ἀγαθοῖς, τὸ ὁμιλῆσαι ὀρθῶς, τὸ συνιδεῖν τοὺς καιροὺς, τὸ ἀγχίνως χρήσασθαι καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ, τὸ τὴν ἐμπειρίαν ἔχειν τῶν χρησίμων πάντων. ἡ μνήμη δὲ, καὶ ἐμπειρία, καὶ ἀγχίνοια, ἤτοι ἀπὸ τῆς φρονήσεως ἑκάστη αὐτῶν ἐςὶν, ἢ παρέπεται τῇ φρονήσει. ἢ τὰ μὲν αὐτῶν οἷον συναίτια τῆς φρονήσεώς ἐςι, καθάπερ ἐμπειρία καὶ ἡ μνήμη· τὰ δὲ οἷον μέρη αὐτῆς, οἷον εὐβουλία καὶ ἀγχίνοια.

Πρᾳότητος.

Πρᾳότητος δέ ἐςι, τὸ δύνασθαι φέρειν μετρίως ἐγκλήματα καὶ ὀλιγωρίας, καὶ τὸ μὴ ταχέως ὁρμᾷν ἐπὶ τὰς τιμωρίας, καὶ τὸ μὴ εὐκίνητον εἶναι πρὸς τὰς ὀργάς· ἄπικρον δὲ τῷ ἤθει καὶ ἀφιλόνεικον ἔχοντα τὸ ἠρεμαῖον ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ ςάσιμον.

Ἀνδρείας.

Ἀνδρείας δέ ἐςι, τὸ δυσέκπληκτον ὑπὸ φόβων τῶν περὶ θάνατον, καὶ τὸ εὐθαρσῆ ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ τὸ εὔτολμον πρὸς τοὺς κινδύνους, καὶ τὸ μᾶλλον αἱρεῖσθαι τεθνάναι καλῶς, ἢ αἰσχρῶς σωθῆναι, καὶ τὸ νίκης αἴτιον εἶναι. ἔτι δὲ ἀνδρείας ἐςὶ καὶ τὸ πονεῖν, καὶ καρτερεῖν, καὶ αἱρεῖσθαι ἀνδραγαθίζεσθαι. Παρέπεται δὲ τῇ ἀνδρείᾳ, καὶ ἡ εὐτολμία, καὶ ἡ εὐψυχία, καὶ τὸ θάρσος, καὶ τὸ θράσος· ἔτι δὲ καὶ ἡ φιλοπονία, καὶ ἡ καρτερία.

Σωφροσύνης.

Σωφροσύνης δέ ἐςι, τὸ μὴ θαυμάζειν τὰς ἀπολαύσεις τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ τὸ εἶναι πάσης ἀπολαύσεως αἰσχρᾶς ἡδονῆς ἀνόρεκτον, καὶ τὸ φοβεῖσθαι καὶ τὴν δικαίαν ἄδειαν, καὶ τὸ τετάχθαι περὶ τὸν βίον ὁμοίως ἔν τε μικροῖς καὶ μεγάλοις. Παρέπεται δὲ τῇ σωφροσύνῃ, εὐταξία, κοσμιότης, αἰδὼς, εὐλάβεια.

Ἐγκρατείας.

Ἐγκρατείας δέ ἐςι, τὸ δύνασθαι κατασχεῖν τῷ λογισμῷ τὴν ἐπιθυμίαν ὁρμῶσαν ἐπὶ φαύλας ἀπολαύσεις καὶ ἡδονὰς, καὶ τὸ καρτερεῖν, καὶ τὸ ὑπομονητικὸν εἶναι τῆς κατὰ φύσιν ἐνδείας καὶ λύπης.

Δικαιοσύνης.

Δικαιοσύνης δέ ἐςι, τὸ διανεμητικὸν εἶναι τοῦ κατ' ἀξίαν, καὶ σώζειν τὰ πάτρια ἔθη καὶ τὰ νόμιμα, καὶ τὸ σώζειν τοὺς γεγραμμένους

QUID SIT UNICUIQUE VIRTUTI SUUM.

Prudentiæ.

AC *Prudentiæ* quidem est, et consilium capere, et bona malaque discernere, et petenda fugiendave in vita omnia judicare, et bonis iis, quæ quidem concessa nobis natura sunt, præclare uti, et recte cum hominibus congredi, et opportunitatem rerum cernere, et rationem orationemque sagaciter adhibere, et eorum, quæ esse possunt nobis usui, omnium experimentum scientiamque tenere. Ipsa vero *Memoria*, *Experientiaque*, et *Industria*, aut *a Prudentia* proficiscuntur, aut comes ejus unaquæque earum existit: Aut *Experimentum* et *Memoria* quidem, *concurrentes coadjutricesque causæ*, *Industria* vero et *In dando consilio felicitas*, *partes Prudentiæ* sunt judicandæ.

Mansuetudinis.

Mansuetudinis est autem, criminationes calumniasque et contemptus moderate ferre, ac ad vindictam celeriter non tendere, minimeque ad iram præcipitem esse: et cum nec insuavibus nec irritabilibus moribus sis, placidum stabilemque animum retinere.

Fortitudinis.

Fortitudinis est autem, imperculso mortis ad minas animo esse, alacritatemque difficilibus in rebus servare, ad subeunda pericula animis abundare, magisque præclare mori, quam turpiter vivere servarique cupere, autoremque victoriæ existere. Ad hæc, laborare, durareque cum velle cupereque tum posse, Fortitudinis est. Hanc et *Animositas*, et *Generositas*, et *Fiducia*, et *Audacia*, tum et *Sedulitas*, et *Tolerantia*, sequuntur.

Temperantiæ vel Sobrietatis.

Sobrietatis autem sive *Moderationis*, voluptatum corporearum illecebras minime mirari, nullaque turpis illectamenti delinitione duci, ac etiam licitis utendi rebus securitatem suspectam habere, et non magis, cum ampliter, quam cum mediocriter suppetit, animum vitamque laxare, est. *Comes* Sobrietatis, quædam *Ordinis conservatio*, et *Rerum mundities*, et *Verecundia*, et *Cautio* est.

Continentiæ.

Continentiæ vero, ratione cupiditatem turpes ad illecebras voluptatesque cientem compescere, et animo adversus naturalium rerum defectiones perturbationesque constanti esse et durabili.

Justitiæ.

Justitiæ vero, ejus quod par dignumque sit qualibet in re rationem habere, et mores ac instituta patria, scriptasque leges

νόμους, καὶ τὸ ἀληθεύειν ἐν τῷ διαφέροντι, καὶ τὸ διαφυλάττειν τὰς ὁμολογίας. Ἔστι δὲ πρώτη τῶν δικαιοσυνῶν πρὸς τοὺς θεοὺς, εἶτα πρὸς δαίμονας, εἶτα πρὸς πατρίδα καὶ γονεῖς, εἶτα πρὸς τοὺς κατοιχομένους· ἐν οἷς ἐστιν ἡ εὐσέβεια, ἤτοι μέρος οὖσα δικαιοσύνης, ἢ παρακολουθοῦσα. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ ὁσιότης, καὶ ἀλήθεια, καὶ ἡ πίστις, καὶ ἡ μισοπονηρία.

Ἐλευθεριότητος.

Ἐλευθεριότητος δέ ἐστι, τὸ προετικὸν εἶναι χρημάτων εἰς τὰ ἐπαινετὰ καὶ δαψιλῆ, ἐπὶ τῷ εἰς τὰ δέοντα ἀναλωθῆναι, καὶ τὸ βοηθητικὸν εἶναι ἐν τῷ διαφόρῳ, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὅθεν μὴ δεῖ. Ἔστι δὲ ἐλευθέριος, καὶ περὶ ἐσθῆτα καθαρὸς, καὶ περὶ οἴκησιν, καὶ κατασκευαστικὸς τῶν περιττῶν καὶ καλῶν, καὶ διαγωγὴν ἐχόντων ἡδεῖαν ἄνευ τοῦ λυσιτελοῦντος, καὶ θρεπτικὸς τῶν ζώων τῶν ἴδιον ἐχόντων τι ἢ θαυμαστόν. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἐλευθεριότητι, τοῦ ἤθους ὑγρότης, καὶ εὐαγωγία, καὶ φιλανθρωπία, καὶ τὸ εἶναι ἐλεητικὸν, καὶ φιλόφιλον, καὶ φιλόξενον, καὶ φιλόκαλον.

Μεγαλοψυχίας.

Μεγαλοψυχίας δέ ἐστι, τὸ καλῶς ἐνεγκεῖν καὶ εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν, καὶ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, καὶ τὸ μὴ θαυμάζειν μήτε τρυφὴν, μήτε θεραπείαν, μήτ᾽ ἐξουσίαν, μήτε τὰς νίκας τὰς ἐναγωνίους· ἔχειν δέ τι βάθος τῆς ψυχῆς καὶ μέγεθος. Ἔστι δὲ μεγαλόψυχος, οὐδ᾽ ὁ τὸ ζῆν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, οὐδ᾽ ὁ φιλόζωος· ἁπλοῦς δὲ τῷ ἤθει, καὶ γενναῖος, ἀδικεῖσθαι δυνάμενος, καὶ οὐ τιμωρητικός. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ μεγαλοψυχίᾳ, ἁπλότης, καὶ ἀλήθεια.

ΤΑ ΤΩΝ ΚΑΚΙΩΝ.

Ἀφροσύνης.

ΑΦΡΟΣΥΝΗΣ δέ ἐστι, τὸ κρίνειν κακῶς τὰ πράγματα, τὸ βουλεύσασθαι κακῶς, τὸ ὁμιλῆσαι κακῶς, τὸ χρήσασθαι κακῶς τοῖς παροῦσιν ἀγαθοῖς, τὸ ψευδῶς δοξάζειν περὶ τῶν εἰς τὸν βίον καλῶν καὶ ἀγαθῶν. Παρακολουθεῖ δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, ἀπειρία, ἀμαθία, ἀκρασία, ἐπαριστερότης, ἀμνημοσύνη.

Ὀργιλότητος.

Ὀργιλότητος δέ ἐστιν εἴδη τρία· ἀκροχολία, πικρία, βαρυθυμία. Ἔστι δὲ τοῦ ὀργίλου, μὴ δύνασθαι φέρειν μήτε τὰς μικρὰς ὀλιγωρήσεις, μήτε ἐλαττώσεις· εἶναι δὲ κολαστικὸν, καὶ τιμωρητικὸν, καὶ εὐκίνητον πρὸς ὀργὴν, καὶ ὑπὸ ἔργου καὶ ὑπὸ λόγου τοῦ τυχόντος. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ὀργιλότητι, τὸ παροξυντικὸν τοῦ ἤθους καὶ εὐμετάβολον

conservare, veritatem, ubicunque refert, dicere, pactaque custodire. *Prima* vero *Justitia* est, *qua Deo; Proxima*, qua *divis; Tertia* deinde, qua *patriæ, parentibusque; Postrema*, qua *vita* jam *functis debitum*, suumque cuique *officium præstamus:* Inter quas *Pietas*, aut *Pars Justitiæ*, aut *ipsam Consequens* Justitiam est. *Justitiam* vero et *Sanctitas*, et *Veritas*, et *Fides*, et ipsum *Pravitatis* totius *odium* consequitur.

Liberalitatis.

Liberalitatis est, animo tali comparatum esse, ut opes suas honestas ad res erogare, utque in expendendo necessarias ad res abundare, tum ut subsidio sicubi maxime referat esse, contraque, ut inde, unde non debet, minime accipere velit. *Liberalis* autem vir, etiam vestes, ac habitationem mundam amabit; sæpeque supervacuas, honestas modo ac haud insuavem oblectationem habentes res, licet ipsi non magno usui futuras, comparabit: quale est, animantia, aut jucundum, aut admirabile quippiam præ se ferentia alere. *Comes* hujus, quædam *in moribus Remissio, Facilitasque* et *Humanitas:* tum *Ad Misericordiam, ad Amicitiam, ad Hospitalitatem*, ad omneque præclarum *Propensio* et *Amor* est.

Magnanimitatis.

Magnanimitatis autem, flantem reflantemque Fortunam, nomen et ignominiam præclare ferre; ac neque voluptatem, neque clientelam, neque potestatem, neque victorias eas, quæ certando parantur, mirari; sed aliquod in animo profundum, ac veluti pondus habere, est: Est autem *Magnanimus* is, qui nec vivere faciat plurimi, nec vitam ipsam vehementer amet, sed simplici quodam animo, generosoque cum sit, ferre injuriam absque vindictæ studio potest. *Comes* hujuse *Simplicitas* est, et *Veritas.*

QUID UNICUIQUE SIT VITIO SUUM.

Stultitiæ.

STULTITIÆ vero proprium, prave de rebus judicare, praveque consulere, prave præsentibus cum rebus congredi conflictarique, prave de iis rebus, quæ in vita bonæ malæque versantur, sentire, est. *Comites* ejus, *Inscitia, Impotentia, Ineptitudo*, sunt, ac *Oblivio.*

Iracundiæ.

Iracundiæ vero *tria genera sunt: Excandescentia, Amarulentia*, et quædam ex offensa *Torpescentia.* Est autem iracundi hominis, contemptiones, imminutionesve sui, vel minimas, ferre minime posse: sed ad vindictam mulctamque statim tendere, itaque et verbo et re qualibet ad iram perfacile moveri. Consequitur hanc, concitatis mobilibusque in universum ut moribus reddat homines, tum levissimas ut res cura sua dignas maxime judicet,

καὶ ἡ πικρολογία, καὶ τὸ ἐπὶ μικροῖς λυπεῖσθαι, καὶ τὰ αὐτὰ πάσχειν ταχέως, καὶ παρὰ βραχὺν καιρόν.

Δειλίας.

Δειλίας δέ ἐστι, τὸ ὑπὸ τῶν τυχόντων φόβων εὐκίνητον εἶναι, καὶ μάλιστα τῶν περὶ θάνατον, καὶ τὰς σωματικὰς πηρώσεις, καὶ τὸ ὑπολαμβάνειν κρεῖττον εἶναι ὁτωσοῦν σωθῆναι, ἢ τελευτῆσαι καλῶς. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ δειλίᾳ μαλακία, ἀνανδρία, ἀπονία, φιλοψυχία. ὕπεστι δέ τις εὐλάβεια, καὶ τὸ ἀφιλόνεικον τοῦ ἤθους.

Ἀκολασίας.

Ἀκολασίας δέ ἐστι, τὸ αἱρεῖσθαι τὰς ἀπολαύσεις τῶν ἡδονῶν τῶν βλαβερῶν καὶ αἰσχρῶν, καὶ τὸ ὑπολαμβάνειν εὐδαιμονεῖν μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς τοιαύταις ἡδοναῖς ὄντας, καὶ τὸ φιλογέλοιον εἶναι, καὶ τὸ φιλοσκώπτην, καὶ φιλευτράπελον, καὶ τὸ ῥᾳδιουργὸν εἶναι ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ἔργοις. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀκολασίᾳ, ἀταξία, ἀναίδεια, ἀκοσμία, τρυφὴ, ῥαθυμία, ἀμέλεια, ὀλιγωρία, ἔκλυσις.

Ἀκρασίας.

Ἀκρασίας δέ ἐστι, τὸ κωλύοντος τοῦ λογισμοῦ τὰς ἀπολαύσεις τῶν ἡδονῶν αἱρεῖσθαι, καὶ τὸ ὑπολαμβάνοντα κρεῖττον εἶναι μὴ μετασχεῖν μὲν αὐτῶν, μετέχειν δὲ μηδὲν ἧττον· καὶ τὸ οἴεσθαι μὲν δεῖν πράττειν καὶ τὰ καλὰ, καὶ τὰ συμφέροντα, ἀφίστασθαι δὲ αὐτῶν διὰ τὰς ἡδονάς. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀκρασίᾳ, μαλακία, καὶ μεταμέλεια, καὶ τὰ πλεῖστα ταῦτα, ἃ καὶ τῇ ἀκολασίᾳ.

Ἀδικίας.

Ἀδικίας δέ ἐστιν εἴδη τρία· ἀσέβεια, πλεονεξία, ὕβρις. ἀσέβεια μὲν, ἡ περὶ θεοὺς πλημμέλεια, καὶ περὶ δαίμονας, ἢ καὶ περὶ τοὺς κατοιχομένους, καὶ περὶ γονεῖς, καὶ περὶ πατρίδα· πλεονεξία δὲ, περὶ τὰ συμβόλαια, παρὰ τὴν ἀξίαν αἱρουμένη τὸ διάφορον· ὕβρις δὲ, καθ' ἣν τὰς ἡδονὰς αὐτοῖς παρασκευάζουσιν, εἰς ὄνειδος ἀγαγόντες ἑτέρους· ὅθεν Εὔηνος περὶ αὐτῆς λέγει,

"Ἥτις, κερδαίνουσ' οὐδὲν, ὅμως ἀδικεῖ.

Ἔστι δὲ τῆς ἀδικίας, τὸ παραβαίνειν τὰ πάτρια ἔθη, καὶ τὰ νόμιμα, καὶ τὸ ἀπειθεῖν τοῖς νόμοις, καὶ τοῖς ἄρχουσι· τὸ ψεύδεσθαι, τὸ ἐπιορκεῖν, τὸ παραβαίνειν τὰς ὁμολογίας καὶ τὰς πίστεις. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀδικίᾳ, συκοφαντία, ἀλαζονεία, φιλανθρωπία προσποίητος, κακοήθεια, πανουργία.

Ἀνελευθερίας.

Ἀνελευθερίας δέ ἐστιν εἴδη τρία· αἰσχροκερδία, φειδωλία, κιμβεία· αἰσχροκερδία μὲν, καθ' ἣν κερδαίνειν ζητοῦσι πανταχόθεν, καὶ τὸ κέρδος τῆς αἰσχύνης περὶ πλείονος ποιοῦνται. φειδωλία δέ ἐστι, καθ' ἣν ἀδάπανοι γίνονται τῶν χρημάτων εἰς τὸ δέον· κιμβεία δέ ἐστι, καθ' ἣν δαπανῶσι μὲν, κατὰ μικρὸν δὲ καὶ κακῶς, καὶ πλέον βλάπτοντα,

easque propter ut turbetur: quos quidem mores nec constanter, nec dio, sed subito ac momento patitur sustinetque Iracundia.

Timiditatis.

Timiditatis a est, ab undecunque venientibus terroribus con moveri facile, iis præsertim, quæ vel mortem ipsam corpori, v aliquam corpoream orbitatem minentur: tum qualitercunque superesse servarique, quam præclare oppetere, satius ducere. Sequitur hanc *animi Mollitia, Inviri litasque*, et *Inertia*, ac lucis hujus *Vitæque* tuendæ nimia *cupiditas*. Subest autem quædam huic *Cautio*, moresque ejus alienos esse a contentione videmus.

Intemperantiæ sive *Protervitatis.*

Intemperantiæ autem sive *Protervitatis*, perniciosarum tur umque voluptatum illecebras sectari, est; eosque qui his ded sunt, felices maxime esse putare, risuque et salibus et faceti gaudere abundareque; denique cum rebus tum verbis supinu ac dissolutum esse. *Comites* hujus, *Confusio*, et *Imprudentia*, *Invenustas*, et *Negligentia*, et *Contemptus*, et *Dissolutio*, sunt

Incontinentiæ.

Incontinentiæ vero est, voluptatum illecebras, ratione prohibente, sectari; et his non potiri cum satius esse ducas, nihil minus potiri velle: cumque recta honestaque quæ sunt, es facienda statuas, ea voluptatis ergo deserere. *Comes* Inco nentiæ, *Mollitia, Pœnitentiaque* est, et omnia fere quæ Proter tatem sequuntur.

Injustitiæ.

Injustitiæ vero *genera tria* reperiuntur: *Impietas, Arrogan Contumelia.* *Impietas* quidem *erga Deos, Divosque, aut* et erga *mortuos*, tum erga *parentes* et *patriam*, rectum non serva *Arrogantia* vero, *circa contractus*, commerciumque vitæ, su quam merita est præpollere volens: *Contumelia* vero, voluptat sibi sic struens, in probrum ac dedecus alios ut ducat; recte de ea sic *Evenus*, Tametsi nil sibi commodet, *inquit*, inju gaudet tamen: Iniquitatis est vero, mores ritusque pat prævaricari, legibus et autoritati publicæ subesse non velle, m tiri etiam ac pejerare, pactaque transgredi, et fidem fall Hanc *Calumnia, Jactantiaque*, ac *humanitatis Simulatio Perversitas, Dolusque malus*, sequuntur.

Illiberalitatis.

Illiberalitatis quoque *genera tria* sunt: *Turpilucrium, Pa tas*, et *Tenacitas*. *Turpilucrium*, quo quærere lucrumque qualibet facere non pudet, plurisque lucrum quam ignor est: *Parcitas* a. qua honestas necessariaque ad res n minime sustinemus impendere: *Tenacitas* a. qua impen quidem, tenuiter vero maligneque adeo, plus ut incommode

τῷ μὴ κατὰ καιρὸν ποιεῖσθαι τὸ διάφορον. Ἔστι δὲ τῆς ἀνελευθερίας, ὸ περὶ πλείστου ποιεῖσθαι χρήματα, καὶ τὸ μηδὲν ὄνειδος ἡγεῖσθαι ῶν ποιούντων τὸ κέρδος. Βίος θητικὸς, καὶ δουλοπρεπὴς, καὶ ῥυπα-ς, φιλοτιμίας καὶ ἐλευθερίας ἀλλότριος. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀνελευ-ριότητι, μικρολογία, βαρυθυμία, καὶ μικροψυχία, ταπεινότης, ἀ-τρία, ἀγέννεια, μισανθρωπία.

Μικροψυχίας.

Μικροψυχίας δέ ἐστι, τὸ μήτε τιμὴν μήτε ἀτιμίαν, μήτε εὐτυχίαν μήτε ἀτυχίαν δύνασθαι φέρειν· ἀλλὰ τιμώμενον μὲν χαυνοῦσθαι, μικρὰ δὲ εὐτυχήσαντα ὑπεξαίρεσθαι· ἀτιμίαν δὲ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἐνεγκεῖν δύνασθαι· ἀπότευγμα δὲ ἄτην καὶ ἀτυχίαν κρίνειν μεγάλην· ὀδύρεσθαι δὲ ἐπὶ πᾶσι, καὶ δυσφορεῖν. Ἔτι δὲ, τοιοῦτός ἐστιν ὁ μικρό-ψυχος, οἷος πάντα τὰ ὀλιγωρήματα καλεῖν ὕβριν καὶ ἀτιμίαν, καὶ δι' ἄγνοιαν ἢ λήθην γινόμενα. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ μικροψυχίᾳ, κρολογία, μεμψιμοιρία, δυσελπιστία, ταπεινότης.

ΚΑΘΟΛΟΥ ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΗΣ.

ΚΑΘΟΛΟΥ δὲ τῆς μὲν ἀρετῆς ἐστι, τὸ ποιεῖν σπουδαίαν τὴν διάθε-περὶ τὴν ψυχὴν ἠρεμαίαις καὶ τεταγμέναις κινήσεσι χρωμένην, φωνοῦσαν κατὰ πάντα τὰ μέρη. διὸ καὶ δοκεῖ παράδειγμα πολι-ς ἀγαθῆς εἶναι, ψυχῆς σπουδαία διάθεσις. Ἔστι δὲ ἀρετῆς καὶ εὐεργετεῖν τοὺς ἀξίους, καὶ τὸ φιλεῖν τοὺς ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μήτε λαστικὸν εἶναι, μήτε τιμωρητικὸν, ἀλλὰ ἵλεων, καὶ εὐμενικὸν, καὶ γνωμονικόν. Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀρετῇ, χρηστότης, ἐπιείκεια, εὐ-μοσύνη, ἐλπὶς ἀγαθή. Ἔτι δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα, οἷον φίλοικον , καὶ φιλόφιλον, φιλέταιρον, φιλόξενον, φιλάνθρωπον, καὶ φιλό-ον· ἃ δὴ πάντα τῶν ἐπαινουμένων ἐστί. τῆς δὲ κακίας ἐστὶ τὰ τία.

ΤΕΛΟΣ.

dum sumptus in tempore non faciunt. *Illiberalitatis* autem est, maximi pecuniam facere, inque faciendo lucro probrum nullum inesse putare. Mercenaria hæc, servilisque, ac sordida vita, ab omnique honorum studio ac liberalitate aliena est: qua usu nobis venit, ut nostris in rationibus quidem angustia circumdemur, in studiis vero ac voluntatibus veluti pondus ac molem objectam habeamus; ac omnino *Pusillitas*, ac *Dejectio*, *Ingenerositasque animi*, ac *Humanitatis* totius *odium*, nos ut consequatur.

Pusillitatis animi.

Pusillitatis autem, neque fortunam nec infortunium, neque nomen nec ignominiam ferre posse, est: sed honore subeundo tumescere, vanumque ac levem reddi; fortuna vero vel paululum adspirante, continuo extolli; ignominiam autem ne minimam quidem sustinere posse: Repulsam vero, frustrationemque quantumvis exiguam, infortunium ingens esse judicare, omnemque eam lacrymis prosequi, ac ægre velut impositum pondus gestare. Denique talis *Pusillus* homo est, qui omnem neglectum sui, etiam qui per ignorantiam oblivionemque evenit, injuriam ac contumeliam nominet. Hanc *Angustia*, *Querimoniaque*, et *Diffidentia*, et *Depressio* quædam *animi* sequitur.

QUID IN UNIVERSUM VIRTUTI SIT SUUM.

IN universum autem animus rite compositus ut sit, placidisque ac moderatis et suis motibus ut feratur, omnesque per partes ipsius (quas tres esse diximus) velut harmoniæ ut consonet, efficere, *Virtutis* est. Itaque Reipublicæ similis virtuosus animi status esse videtur. Est vero *Virtutis* et hoc, beneficiis dignos afficere, bonos amicitia sua dignari: tum nec pœnæ nec vindictæ cupidum, sed misericordem clementemque, ac veniam concedere paratum esse. *Comites* Virtutis, *Probitas*, *Æquitas*, *Candor*, *Spes bona*, et id genus alia sunt. Qualis est familiarium, amicorum, sociorum, hospitum, hominum, et bonorum præsertim amor: Quæ quidem laudatorum de numero sunt omnia. Vitium vero contrariis per omnia præditum est moribus.

FINIS.

EXCUDEBAT W. BAXTER, OXONII.

00079966

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 02 July, 2018